

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка

В. Герман

**Сучасна українська літературна мова:
практичний синтаксис**

Суми
Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка
2017

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка

В. Герман

**Сучасна українська літературна мова:
практичний синтаксис**

Навчально-методичний посібник

Суми
Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка
2017

УДК
ББК

Рекомендовано до друку
Вченою радою факультету іноземної та слов'янської філології
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
(протокол №)

Рецензенти:

Т. П. Беценко – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

В. А. Василенко – кандидат філологічних наук, професор кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ

Герман В. В.

Сучасна українська літературна мова : практичний синтаксис : навч.-метод. посіб. / В. В. Герман. – Суми : Вид-во Сум ДПУ імені А. С. Макаренка, 2017. – с.

У навчально-методичному посібнику відповідно до чинної програми з сучасної української літературної мови (синтаксис) пропонується практичний комплекс з урахуванням традиційних поглядів та нових підходів до кваліфікації синтаксичних одиниць. Посібник містить практикум, контрольні роботи (тематичні й комплексні), тести, схеми й зразки синтаксичних аналізів, таблиці, методичні матеріали на допомогу студентові-практиканту, наукові статті автора тощо.

Для студентів і викладачів філологічних факультетів вищих навчальних закладів.

УДК
ББК

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
ПРАКТИКУМ	7
ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ СИНТАКСИСУ	7
СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ В СИСТЕМІ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ	9
РЕЧЕННЯ ЯК ОСНОВНА ОДИНИЦЯ СИНТАКСИСУ	14
ТИПОЛОГІЯ РЕЧЕНЬ	16
ПРОСТЕ ДВОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ	22
ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ	22
ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ	27
ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ	36
ПРОСТЕ УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ	41
ОДНОРІДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ	41
ВІДОКРЕМЛЕНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ	47
ЗВЕРТАННЯ, ВСТАВНІ Й ВСТАВЛЕНІ КОНСТРУКЦІЇ	54
СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ	60
ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ	60
СКЛАДНОСУРЯДНЕ РЕЧЕННЯ	61
СКЛАДНОПІРЯДНЕ РЕЧЕННЯ	64
БЕЗСПОЛУЧНИКОВЕ СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ	73
БАГАТОКОМПОНЕНТНЕ СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ	76
СКЛАДНА СИНТАКСИЧНА КОНСТРУКЦІЯ	85
СКЛАДНЕ СИНТАКСИЧНЕ ЦІЛЕ	108
ПЕРІОД	118
ТЕКСТ	122
КОНТРОЛЬНІ РОБОТИ	129
КОМПЛЕКСНІ КОНТРОЛЬНІ РОБОТИ	184
ТЕСТИ	195
ТЕСТИ З СИНТАКСИСУ для учнів 8-9 класів (на допомогу філологові-практиканту)	204
СХЕМИ Й ЗРАЗКИ СИНТАКСИЧНОГО АНАЛІЗУ	227
ДОДАТКИ	242
НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ПРАЦІ В. В. ГЕРМАН ІЗ СИНТАКСИСУ	242
ТАБЛИЦІ	267
ЛІТЕРАТУРА	273

ПЕРЕДМОВА

Навчально-методичний посібник «Сучасна українська літературна мова: практичний синтаксис», укладений відповідно до програми курсу «Сучасна українська літературна мова» для філологічних факультетів педагогічних університетів, у контексті колективних тем кафедри української мови «Ефективні методи навчання і контролю якості знань у лінгвістичній підготовці майбутніх фахівців» і «Академічна культура дослідника», став результатом багаторічного науково-методичного досвіду автора.

Мета пропонованого видання – *поглибити* теоретичні знання студентів з обраної теми через аналіз і узагальнення основних понять синтаксису, сучасних концепцій синтаксису, комунікативної і семантико-структурної типології простих і складних речень, принципів їх класифікації; *дослідити* семантико-синтаксичні відношення й засоби їх вираження на рівні словосполучення і речення, користуючись сучасною методикою; *кваліфікувати* тип ускладнення простого речення; *диференціювати* головні й другорядні члени речення за структурно-морфологічними характеристиками, враховуючи явище синкретизму; розрізняти складне речення, складну синтаксичну конструкцію й складне синтаксичне ціле; *сприяти* вдосконаленню практичних навичок і вмінь виконувати синтаксичний аналіз словосполучень і речень; *формувати* в студентів свідоме розуміння синтаксичних норм тощо.

Тематика практичних завдань охоплює всі розділи: основні поняття синтаксису, словосполучення, речення як основна одиниця синтаксису, типологія речень, просте двоскладне речення, просте ускладнене речення, складне речення, багатокomпонентне складне речення, складна синтаксична конструкція, складне синтаксичне ціле, період, текст.

Укладена комплексна система практичних, контрольних і тестових завдань сприятиме узагальненню й систематизації теоретичних знань із синтаксису простого й складного речень. Система вправ розкриває всі аспекти, пов'язані із синтаксичними одиницями, і спрямована на те, щоб навчити студентів аналізувати, класифікувати, диференціювати синтаксичні явища.

Маємо сподівання, що виконання робіт такого типу активізує розумову діяльність, сприятиме розвитку творчих здібностей, мовомислення студентів, їхніх умінь аргументовано трактувати проблеми дослідження простого й складного речень, співвідношення комунікативної організації простих і складних речень з формально-синтаксичною й семантико-синтаксичною, принципи класифікації простих і складних речень, диференційні ознаки додатків і обставин, різних типів односкладних речень, повних і неповних, вставних і вставлених конструкцій тощо.

До кожної теми розроблено контрольні роботи (синтаксичний аналіз одиниць) обсягом по 20 варіантів кожна та подана комплексні контрольні роботи, в яких охоплено як словосполучення, так і речення. Усі теми супроводжуються схемами й зразками синтаксичного аналізу синтаксичних одиниць різних рівнів.

Дидактичний матеріал кожного практичного й контрольного завдання – результат самостійного збирання автором із художньої, публіцистичної, наукової літератури й систематизації значного шару речень різної структури, текстів тощо. Укладач посібника намагалася нестандартно, оригінально сформулювати самі завдання.

Матеріали посібника можуть використовуватися під час виконання домашніх завдань, колективної, самостійної чи контрольної роботи в аудиторії, під час індивідуальних занять, а також різних форм контролю.

Посібник доповнено науковими працями автора з поданої теми, опублікованими у фахових та інших виданнях України.

Матеріали навчально-методичного посібника «Сучасна українська літературна мова: синтаксис» пропонуємо викладачам і студентам філологічних факультетів, учителям української мови тощо.

ПРАКТИКУМ

ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ СИНТАКСИСУ

1. З мінімальної синтаксичної одиниці («слово» або «писемність») утворіть 3-5 словосполучень, використовуючи різні форми підрядного зв'язку; словосполучення уведіть у прості й складні речення; речення об'єднайте в складне синтаксичне ціле.

2. Із поданих складних синтаксичних цілих випишіть словосполучення, утворені підрядним зв'язком. Визначте форми підрядного зв'язку. Усно схарактеризуйте тип синтаксичного зв'язку в складних реченнях.

1. Чимало на землі українських пам'яток стародавньої архітектури, чії мури живуть, мов дерева, пам'ятають, мов люди. Вони мовчать, але їх чують, вони напівзапали в землю, але їх видно і крізь товщу віків. Такі Золоті ворота Києва, крізь які можна розгледіти минуле й майбутнє міста Кия (З календаря).

2. Усе починається з дитинства, з колискової. Звідти беруть початок наші турботи й радощі, смуток і веселість, тривоги та сподівання. І головне – взаємність з життям, зі світом. Адже дитяче слово, ще не зовсім виразне промовляння, помах ще не зміцнілих рученят, перша ота взаємність очищає і душу, і помисли (М. Сингаївський).

3. Слов'яни здавна жили по Дністру і по Бугу, по Росі й по Дніпру, по Десні і по Прип'яті аж до Карпат і Вісли. І ще далі довкруж. І ніхто не відає, коли вони сіли на цій землі та звідкіля прийшли. Бо світ великий, і завжди хтось звідкілясь приходив (В. Малик).

4. Людині важко дається усвідомлення того, що про природу вона знає ще дуже мало. Їй потрібно змиритися з висновком, що людина – не цар природи, а лише її елемент, бо вона не творить прав і законів, а змушена їм підкорятися, пізнавати, творчо перетворювати в межах розумного, адже людина існує до того часу, поки існує природа (З журналу).

5. Національне красномовство слов'ян базувалося як на класичній риторичній спадщині давнього світу, так і на досягненнях західноєвропейської естетико-

літературної думки. Роль риторичного слова була напрочуд важливою у боротьбі українців за соціальне, національне визволення, проти окатоличення, колонізації, проти своїх експлуататорів та гнобителів (Г. Сагач).

3. Назвіть усі синтаксичні одиниці в поданому складному синтаксичному цілому. Випишіть словосполучення, утворені сурядним зв'язком. В останньому реченні поясніть особливості предикативного зв'язку.

Слово – найтонше доторкання до серця; воно може стати і ніжною запашною квіткою, і живою водою, що повертає віру в добро, і гострим ножем, і розжареним залізом, і брудом... Мудре і добре слово дає радість, нерозумне і зле, необдумане і нетактовне – приносить біду. Словом можна вбити й оживити, поранити і вилікувати, посіяти тривогу і безнадію, і одухотворити, викликати посмішку і сльози, породити віру в людину і зародити зневіру, надихнути на працю і скувати сили душі... Зле, невдале, нетактовне, просто кажучи, нерозумне слово може образити, приголомшити людину (В. Сухомлинський).

4. Поясніть особливості предикативного, сурядного і підрядного зв'язків у поданих реченнях.

1. Люблю, коли хвилі юрбою шумують, ламаючи лід (В. Сосюра). 2. А солов'ї ридають серед саду, а сад горить (А. Малишко). 3. Вечірнє повітря все ще тремтить живим акордом завмираючих звуків (М. Коцюбинський). 4. Скляний тихий хруст зашерх у калюжах, сухо поламавсь, – перші подихи зими висушили соки днів (В. Поліщук). 5. Люблю слова, що повнодзвонні, як мед, пахучі та п'янкі, слова, що в глибині бездонній пролежали глухі віки (М. Драй-Хмара). 6. Від малих дітей болять голова, а від великих – серце (Н. тв.). 7. Добре знали в Криничках опішнянський посуд, і зараз не одна з дівчат потайки зітхнула на ходу, милуючись ним (Олесь Гончар). 8. Не встигнеш надивитися на сонце, а вже вечірня зоря темніє тобі в постарілих очах (М. Стельмах). 9. То заблищить у небі яскраво одинока зірка, то засвітяться контури сизуватої хмари (А. Шиян). 10. Люблю цю тишу мрійну, вечорову, коли виходить місяць у діброву (І. Нехода). 11. Посередині стояв довгий стіл, накритий білою скатертиною (І. Нечуй-Левицький). 12. Золоті бджілки гули, метушилися в пелюстках, ховаючись між ними в чашечках (Олесь Гончар).

13. Хризантеми, розхристані вітром, щедро хрещені вітром, дощем (Г. Хмільовська). 14. Не повертайтеся на круги своя, нічого це, крім болю, не приносить (М. Луків). 15. Човен поплив серед квітів, поминаючи села, хутори (О. Довженко).

СЛОВСПОЛУЧЕННЯ В СИСТЕМІ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ

1. Визначте різновиди словосполучень за морфологічним вираженням головного (стрижневого) слова.

Щирий серцем; далеко бачити; милуватися картиною; читання вголос; звичка бити байдики; піти світ за очі; написаний на відмінно; дитині весело; перший за списком; двоє друзів; щось оригінальне; дещо з одягу; видно річку; широкий у плечах; три вікна; радіючи від щастя; байдужий до всього; група студентів; позимовому холодно; задовго до сесії; відчинити вікно; гетьманське серце; бажання вчитися; книга брата; крилатий думками; співаючи пісню.

2. Схарактеризуйте словосполучення за ступенем семантичного злиття компонентів: синтаксично вільні чи синтаксично неподільні.

Дякувати батькам за поради; багато людей; замилувати очі; говорила з вітром; кидати на вітер; вишивала і раділа; сповнений неповторної краси; запах чебрецю; першого вересня; дозрілий хліб; тисячі виборців; о восьмій годині; тисячі листівок; пройшли через гори; вибігли на вранішній перон; двоє військових; серпень з вереснем; заробляти на хліб; кожна мати; жодного порушення; мудре і добре слово; пахучі та п'янкі слова; вийду на розлогі лани; перший вірш; чути весною; переліт жайворонків; яскраво горять; потопати в садах; мати з сином; збити з пантелику; Новий рік; відпочити після роботи; волоський горіх; дати слово; день і вечір; надути губи; легка промисловість; троянський кінь; дати одкоша.

3. З'ясуйте тип синтаксичного зв'язку та поясніть його особливості. Поясніть форму зв'язку в підрядних словосполученнях.

Височіли попереду; шпильчасті вершини; горів барвами; червона і золота; щойно витягнуті; з тихим шелестом; падали досі; серед полум'я і золота; примхливою рукою; грона смerek; темно-зелені грона; свіжість дощу; свіжістю й пахощами; п'янкій хміль; лунав із міжгір'я; бачив душею; поезія пісень; ставала

перед ним; засаджена садками; не тільки весна, а й літо; вирішив оголосити; не далеко, а поруч; дочка або син; сміятися з нього; йти стежкою; питання з літератури; робота посезонно; мріючи щоденно; занадто образливі; запропонував відпочити; мріяв повеселити; не клонюся перед вами; доземно уклонюсь; гляну в очі; уклонюсь і гляну.

4. Визначте структуру поданих словосполучень: прості (елементарні) чи складні (неелементарні).

Поезія пісень, неба, сонця, квітів; відпочивати біля річки; вирушити до Азовського моря; уміння тримати слово; пояснювати цікаву задачу; принести відро води; зустріти увечері друга; нарада в Міністерстві молоді та спорту; сувора, холодна зима; будемо співати до вечора; не виховуй, а порадь; п'ять годин мужності; згідно з розпорядженням директора; лекція о дванадцятій годині; зустрілися біля театру; зелені ліси й доли; дорога батьківська хата; більш відомий учений; твори Лесі Українки; чоловік поважного віку; щось жагуче і таємне; дівчина високого зросту; грошей як кіт наплакав; перечитати «Слово о полку Ігоревім»; виглядати найбільш ошатно; багато скарг на недоліки; майже просто неба; імідж борця з корупцією; гарно все обміркувати.

5. Проаналізуйте семантико-синтаксичні відношення у словосполученнях.

У козацькому житті; гілка калини; будинок над морем; прихід весни; прагнення перемогти; білизна снігу; сидів на коні; жоржини і півники; летіти над землею; увійти в річку; наказ директора; ранкові тумани; писати олівцем; швидко біг; йти годину; добрий, але вимогливий; привіз братові; десять мішків; повна води; кращий за мене; твори Шевченка; почорнілий від сонця; відповідати впевнено; веселий настрої; то спить, то марить; річка Дніпро; дума про майбутнє; пожовклий лист; не лише корисно, а й смачно; адресувати керівникові; сяючий внизу; потрібно для справи; рахувати до ста; третій від краю.

6. Із тексту «Двоє на святі кохання» випишіть: сурядні словосполучення (3-4); зразки словосполучень, різноманітних за морфологічним вираженням головного слова (по 2-3); словосполучення з субстанціальними, атрибутивними та адвербіальними відношеннями (по 2); приклади складних словосполучень

(3-4); приклади сполучення слів, що не становлять синтаксичного словосполучення (3-4).

Двоє на святі кохання

І тепер вони вже не говорили ні про любов, ні про ставлення одне до одного, проте їхні погляди, їхня усмішка, слова, які вони казали, – все було насичене світлом і ясністю їхнього порозуміння, на всій їхній поведінці лежав відбиток радості, що єднав їх і робив щасливими.

Знову вони побачили джмеля, чорного, кудлатого, і якийсь час ступали за ним, зупиняючись, коли джміль припадав до якоїсь гілочки або листка. Стежили, усміхнені, обоє притихлі, наче басова струна джмеля грала їм саме ту мелодію, яку вони якнайдужче боялися втратити, загубити. Та враз щось наче підхопило джмеля, хутко понесло над землею, що вони не встигли й отямитись, а коли отямились, то вже не звучала ні басова струна, ні самого джмеля не було видно. Вони подивились одне одному в очі, кожне прочитало в чужому погляді раптову гіркоту, широко всміхнулись – і вже не було гіркоти, а сама тільки радість.

Коли, находившись, надумали йти на вокзал, то обом було жаль розлучатися з прозорим весняним лісом, що весело сяяв у лагідному сонячному промінні, жаль було прощатися з його добрим і бадьорим настроєм, а ще, мабуть, жалкіше було думати про те, що ясні пташині голоси невдовзі залишаться десь позаду, наче їх і не було ніколи.

А коли опинились на лузі, що простягнувся між лісом та селищем, то Полярушеві вже не вірилось, що все було насправді. Лише пучечок прив'ялого рясту в Шуриних руках підтверджував, що нічого йому не приснилося, що були і джміль, і чорні весняні дерева, й білка, й високі Шурині слова про любов, і був широкий відгук у його душі на її дівочу прямоту і відвертість (Є. Гуцало).

7. Із поданих складних синтаксичних цілих випишіть усі словосполучення. Виконайте їх синтаксичний аналіз. З'ясуйте, які сполучення слів не становлять синтаксичного словосполучення.

1. Падає листя пожовкле на твою голову, на руки. У прозоро-блакитному, ніжно-холодному, сонячному повітрі жовті-жовті сльози жалю за минулим. Падають

нечутні і тануть, як умираючий лебединий сміх, лоскотною тихою тугою радісного небуття. Падає, падає листя... (Г. Михайличенко).

2. Була золота осінь, пишна й промениста, як завжди в Києві. Клени й каштани відсвічували бронзою. А сонячне проміння, просочуючись крізь листя, ставало золоте, сліпило й п'янило, як вино. Тонкими пасмами шовку плавало павутиння повітрям. Заплавні луки відсвічували бузком, і далекий обрій підкреслював небо холодною синьою смугою (З. Тулуб).

3. Розкрилися грона пролісків, схожих на небесну блакить. Поодинці визирнули підсніжники. Між зеленими листочками загорілися жовтенькі зірочки гусячої цибульки. Вже недалеко той час, коли оксамитовим серпанком молодого листячка вкриються розлогі крона кленів, лип і затінять нижній ярус лісу (О. Пархоменко).

4. Ясніє небо над містом. Легко й непомітно відступає ніч. Блякнуть нічні зорі у високості. Тільки місяць хизується своєю вродою, віддзеркалюючись у дніпровій хвилі, та сонце вже гаряче пломеніє на сході, опаливши виднокруг своїм жаром. Нечутно, владно, широким фронтом, наче в облогу, бере місто світання... (Н. Рибак).

5. Легенька тінь упала на землю. Заблищали зорі в чистому небі, показався і місяць з-за гори – повний, червоний, неначе в бані парився. Сумно позирав він крізь пил та куряву на людську біганину, на чудний гук міста. У кожній хаті горить світло, а великі будинки неначе у вогні палають: з їх розчинених вікон ллються де співи, де бренькіт... (Панас Мирний).

6. Ранок справляв свій тріумф. Його блакитне чоло не затьмарилось сьогодні жодною хмаринкою. Він легко перекинув за обрій ніч і звитяжцем простував назустріч дневі. Тисячі пташиних голосів співали йому урочисті кантати. Жоржини і червоні невибагливі півники по-особливому сьогодні прибрались і лагідною посмішкою вітали переможця (Б. Антоненко-Давидович).

7. Довгими журавлиними ключами літо вже одлетіло у вирій. Рожевощока осінь, як справжня господиня, почала наводити лад: позолотила гаї й діброви,

запросила в гості ранкову прохолоду з густими туманами й крихкою памороззю. Але варто виглянути з-над осель крадькуватому сонечкові, як на душі розвидняється... Бабине літо (В. Скуратівський).

8. Ще крок, ще два, і ось уже джерельна криничка недалеко. Нарешті стежка закінчилась. Він припадає до джерела і довго п'є спраглими вустами холодну воду. Студена вода приємно пахне м'ятою, і Діброві здається, що він ніколи не нап'ється цієї води, не встане від цієї криниці (В. Кучер).

9. Ранок... Сонце, підкрадаючись обережно, одним оком визирає з-за далекого ліска й мов оглядає, чи все на місці. Але все, як і вчора, було. Так само внизу, оперезаний Дніпром, ліниво лежить собі на широкому лузі городок; так само, пригорнувшись до нього, сміється своїми дрібними біленькими хатками село. Просторо, вільно... (В. Винниченко).

10. Поки у великій лабораторії неба відбувався розкішний процес наростання грози, поки все там переверталось, тим часом долом, потемнілими степами мчали табуни вихрів, захвилювалися зелені вали лісосмуг, заметушилися птахи в повітрі. З тихим дзвоном упали перші краплини – і вже чарівною музикою зашумів дощ (Олесь Гончар).

11. Ранковий Ужгород передбачає каву. Каву, якої неможливо випити в жодному іншому місті України. У порівнянні з нею оспівана львівська видається фальшивим напоєм. Ранковий Ужгород передбачає десятки сортів хліба і булок, ще різного іншого печива, яке неможливо назвати, користуючись рідною мовою. (Т. Прохасько).

12. Софія Київська і Золоті ворота княжого міста, Видубецький монастир і Києво-Печерська лавра із залишками Успенського собору, старовинний Поділ і сивочолий Борисфен-Дніпро – все це духовні символи національної історії та культури, без яких не мислиться українська земля і шлях її народу в майбутнє (Р. Радишевський).

13. Задиханого глядача, що виходив по темних сходах на самісінький верх собору Паризької Богоматері, Париж осліплював виглядом дахів, димарів, вулиць, мостів, майданів, дзвіниць. В око впадало все: різьблений шпиль, шпичастий дах, башточка на розі будинку, кам'яна піраміда одинадцятого століття, кругла й гола вежа замку... (В. Гюго).

14. У жодній енциклопедії світу не знайти нам цієї Зачіплянки. А вона є, існує в реальності. Хтось колись тут за щось зачепився. В давні, в дозаводські часи, було, кажуть, на цьому місці велике село, що робило списи запорожцям. І коли мандрували козаки на Січ, то завертали сюди, щоб заpastися списками (Олесь Гончар).

15. Село Білогір'я здавна притулилося до скіфського городища, як ластів'яче гніздо під стріхою. Але з часом воно розрослося, подалося від городища на захід, вийшло хатами у степ. Городище залишилось незайманим, диким місцем, де знайшли собі пристанище степові орли, дрохви, ховрахи і вогнисті лисиці (І. Цюпа).

РЕЧЕННЯ ЯК ОСНОВНА ОДИНИЦЯ СИНТАКСИСУ

1. Визначте основні ознаки поданих речень (предикативність, модальність, змістову й інтонаційну завершеність, граматичну організацію, комунікативність, номінативність). З'ясуйте, чи існує тісний зв'язок між предикативністю і модальністю.

1. Моя мати – наївність, тиха жура і добрість безмежна (М. Хвильовий).
2. В синіх скелях поезії волею й розумом я обтесую слово, мов камінь тверде (Л. Забашта).
3. Ніжну, ніжну, як подих билини, я хотів би вам пісню сплести (О. Олесь).
4. А в дзвінкій прохолодній сині пропливають ключі журавлині (Н. Кашук).
5. Скажи, матусю, слово провозвісне, любові слово лагідне скажи (Г. Турелик).
6. За добу до дощу на каштановому листі виступають «сльози» – липкі покріпини соку (Н. тв.).
7. Чорну душу милом не відмиєш (Н. тв.).
8. В моє серце задивились твої очі синім ранком, синім квітом, синім сумом (Б. Олійник).
9. Жовте листя, тремтячи й коливаючись у повітрі, раз по раз тихо сідало на землю, вкриваючи її золотим накріттям (Б. Грінченко).
10. Ніжний шепіт і зітхання – моя

Україна (В. Сосюра). 11. Віє вітер з поля на долину, над водою гне з вербою червону калину, на калині одиноке гніздечко гойдає (Т. Шевченко). 12. Умійте берегти й шанувати, звеличувати й удосконалювати людську любов – найтонше й найпримхливіше, найтендітніше й найміцніше багатство людського духу (В. Сухомлинський).

2. Виконайте актуальне членування поданих речень. Схарактеризуйте, фонетичні, лексико-граматичні й синтаксичні засоби його вираження. З'ясуйте, чи збігається актуальне членування з синтаксичним.

1. Серед мальовничих гір Прикарпаття виникло молоде село Долина (І. Цюпа). 2. І осінні далі сумну мелодію навіяли мені (В. Симоненко). 3. Тиша в хаті (А. Головка). 4. Щось тривожне і знадливе в осені (Н. Півторацька). 5. Тільки часом у многоголоссі, в суєті поїздів і авто спалахне твоє біле волосся, сірі очі і каре пальто (В. Симоненко). 6. – Як довго ти працюєш? – Уже три роки. – Як тобі працюється? – Добре. 7. Я думаю про вас (Л. Костенко). 8. Було ще рано (В. Тарнавський). 9. Не подобається мені вся ця історія (Олесь Гончар). 10. Печально й самотньо лунав дзвін із темного громаддя Володимирського собору (В. Тарнавський). 11. Події тієї осені і зими взагалі були якісь особливі (Ю. Смолич). 12. Спав молодий парубок, підклавши під голову білу свиту (І. Нечуй-Левицький). 13. Спалахнув вибух, але скеля стояла (Я. Баш). 14. Нехай соловей його духа прокинеться з піснею знов (А. Кримський). 15. Коли б же я був соловейком, до тебе б тоді прилітав (Леся Українка).

3. Визначте порядок слів у поданих реченнях.

1. І мені заспівати хотілось лебединую пісню собі (Леся Українка). 2. Приколисаний чарівною тишею, свіжістю води і лугу, Тимко був настроений на думки і згадував усе близьке його серцю (Гр. Тютюнник). 3. Нині Києво-Могилянська академія відроджена у вигляді незалежного університету з міжнародним складом студентства й викладачів (З газети). 4. Довкола затихли в гаях солов'їні трелі, все рідше й рідше чути голос зозулі (В. Скуратівський). 5. Де дитина маленькая, там ми будем ночувати, мале дитя присипляти (Олесь Гончар). 6. Власне, ніякої криниці в дворі немає, а є внизу за городом, що спускається з левади

(Є. Гуцало). 7. Бачимо перед собою ніби якусь гру: то море підкрадається до хлоп'яти, то хлоп'я весело крадеться до моря (Олесь Гончар). 8. Високу Чигиринську гору люди називали Богдановою горою (Н. Бічуя). 9. Стоїш високо – не будь гордим, стоїш низько – не гнися (Н. тв.). 10. Колись хустки в Україні вишивалися шовком, сріблом та золотом (О. Воропай). 11. Ця земля – вся наша, з усіма її щедротами, багатствами і плодами (П. Загребельний). 12. Рухливі піски перевіює вітер, невтомно рівняючи високі грядини (П. Гуріненко). 13. Його не бачили лежачим ниць, хіба що як пив з потоку воду (Д. Павличко). 14. Навкруги стеляться придунайські рівнини (Олесь Гончар). 15. Недалеко від посивілого у віках Києва на мальовничій, повитій зеленню горі підноситься у височінь бронзова постать поета (М. Рильський).

4. Проаналізуйте подані пари речень і зробіть висновок про можливість/неможливість зміни порядку слів без порушення смислу. Доберіть 5 пар власних речень.

1. Юнак розплющив очі. Очі розплющив юнак.
2. У нашій групі навчається двадцять студентів. У нашій групі навчається студентів двадцять.

ТИПОЛОГІЯ РЕЧЕНЬ

1. Схарактеризуйте комунікативні типи речень: за модальністю (розповідні, питальні, спонукальні, бажальні, переповідні, гіпотетичні), емоційністю (окличні/неокличні) та відношенням до дійсності (стверджувальні /заперечні).

1. Десь із туману, з прозорої хмари дивиться давня Україна (А. Кримський).
2. Ми летимо! (М. Вінграновський).
3. Хто по-справжньому піклується підготовкою відповідальних спеціалістів? (Олесь Гончар).
4. На нас ображаються, на письменницьку зухвалість пишуть скарги, що ми, мовляв, часто-густо вторгаємося не в свої сфери (Олесь Гончар).
5. Не всяка хмара з громом, а хоч і з громом, то, може й не гряне, хоч і гряне, то не по нас, а як по нас, то, може, тільки опалить, а не вб'є (Н. тв.).
6. Якби мої думи німії та піснею стали без слова (Леся Українка).
7. Поможіть хоч ви! Сам уже не можу, хіба не бачите? (М. Куліш).
8. Палкими

блискавицями, мечами хотіла б я вас виховати, слова (Леся Українка). 9. Не дивилася ні вправо, ні вліво, лише перейшла скоренько попри ясно освітлену елегантну кав'ярню (О. Кобилянська). 10. Суто моральні поняття не мають одиниць виміру (З газети). 11. Пливе перон за сизими шибками (Л. Костенко). 12. Колись отак, розказує легенда, – хустиною святою Вероніка зібрати хотіла сльози й піт Христа (Леся Українка). 13. Навряд чи десь по інших країнах співають так гарно і голосисто, як у нас на Україні (О. Довженко). 14. То ти мені ще й очі вибиваєш своїм багатством? (Леся Українка). 15. Геть думи сумні (Леся Українка).

2. Визначте різновиди питальних речень: власне питальні (питально-з'ясувальні, питально-уточнювальні) та невластиві питальні (питально-риторичні, питально-спонукальні, перепитувальні). Проаналізуйте граматичні засоби їх оформлення (інтонація, питальні слова, порядок слів тощо).

1. Мамо, чи кожна пташина у вирій на зиму літає? (Леся Українка). 2. А чи не годі вже того грання? (Леся Українка). 3. Так хто сказав тепер, що наша доля хляне й свободи на землі ще не прийшла пора?! (В. Сосюра). 4. Хіба сім'ї наші – це не ті самі клітини, з яких складається наша держава, наша сила? (Олесь Гончар). 5. Хіба ж на це поглянути не варто? (Ю. Клен). 6. Хто вам сказав, що я слабка, що я корюся долі? (Леся Українка). 7. Чого ж мені боязко? (М. Хвильовий). 8. Чом вас вітер не розвіяв в степу як пилину? Чом вас лихо не приспало як свою дитину? (Т. Шевченко). 9. Єсть на світі доля, а хто її знає? Єсть на світі воля, а хто її має? (Т. Шевченко). 10. Може, я тебе не вартий? (В. Коломієць). 11. Та й чи можна словом описати, як людина простором хміліє? (І. Жиленко). 12. Чи не повторила б ти мені її ще раз? (М. Коцюбинський). 13. І може, звідки знати, вперше зацеміло йому, що рідне слово занедбав? (В. Коломієць). 14. Чи совам зборкати орла? (М. Рильський). 15. Ранковий світлий променю, що пишеш на стіні? (Т. Коломієць). 16. Як-як мені на світі жити? (М. Пригара).

3. З'ясуйте різновиди спонукальних речень (пряме, уявне чи узагальнене спонукування) та граматичні засоби їх оформлення (присудок у наказовому способі, інфінітив, частки, вигук, займенники, прислівники, інтонація тощо).

1. Берімось краще до роботи, загаймось за нове життя (Леся Українка). 2. Любіть Україну всім серцем своїм і всіми своїми ділами (В. Сосюра). 3. На ділі

каймося, не на словах (Леся Українка). 4. Не обіцяй добро зробить людині, а просто – якщо можеш, то зроби (Г. Карпенко). 5. Гетьте, думи, ви хмари осінні (Леся Українка). 6. Ви б лягли, мамо, спочивати (Панас Мирний). 7. Зніми мені легенькою рукою сніжинку із брови, а з серця – лід поважності, печалі, супокою, всього, що я надбав за стільки літ (Д. Павличко). 8. Ой біжи, біжи, досадо, не вертай до хати... (В. Симоненко). 9. Стояти струнко! (О. Довженко). 10. Сходити б нам до річки (О. Олесь). 11. Не тужи, не жалій мене, мати (Б. Олійник). 12. Ой злізти б тут, побігати по широкому полю або полежати у траві (М. Коцюбинський). 13. Нехай душі козацькі в Україні витають (Т. Шевченко). 14. Коли б скоріше збігла ця ніч! (М. Стельмах). 15. Кохати! (В. Стус).

4. Проаналізуйте семантику поданих заперечних речень. Визначте різновиди речень (звичайно заперечні, цілком заперечні, частково заперечні, заперечно-стверджувальні). Назвіть граматичні засоби вираження заперечення (частки, заперечні дієслова, займенники, прислівники, прийменник *без* тощо).

1. Побіг він (Осел) навпростець, нічого не минає, чи нива, чи баштан – не розбирає, толочить і ламає (Л. Глібов). 2. На лугах ще трава не скошена, у полях красуються жита (П. Воронько). 3. Не плач, Катерино, не показуй людям сльози (Т. Шевченко). 4. Собі я бажаю не сну, а життя (Леся Українка). 5. Не місце чоловіка красить, а чоловік місце (Н. тв.). 6. Немає гіршого ворога, як дурний розум (Н. тв.). 7. Ніщо не підноситься вище правди (Н. тв.). 8. І ми пили того чудного соку снагу джерельну, а не каламуть (А. Малишко). 9. І я зійшов на висоту, зійшов не першим, не останнім (В. Швець). 10. Ялини серце ще не б'ється в скрипці (В. Коломієць). 11. Нехай ні жар, ні холод не спинить нас (І. Франко). 12. Він грав не так. Але не міг не грати (Л. Костенко). 13. Ми не стрітись ніяк не могли (А. Чубинський). 14. Душі моєї не купить вам ні золотом, ні хлібом, ні орлом (П. Тичина). 15. Нікого я так не люблю, як вітра вітровіння (П. Тичина).

5. З'ясуйте формально-синтаксичну структуру поданих речень (прості / складні, двоскладні / односкладні, поширені / непоширені, ускладнені / неускладнені, повні / неповні, членовані / нечленовані).

1. Весна бажана прийшла, і з нив веселими струмками вода цілюща потекла (С. Черкасенко). 2. Вже сонце сховалося за обрієм, почало вечоріти, зібралася вся

козацька сила в одне місце (А. Чайковський). 3. Гілля заплелось і забурунилося (А. Хижняк). 4. Йду додому стежною вузькою (В. Сосюра). 5. Надворі смеркало (А. Тесленко). 6. А голос у дівчини мов тої скрипки спів (Леся Українка). 7. Історики фальсифікують минуле, ідеологи – майбутнє (М. Михальченко). 8. Високі сосни. Серпень. Спека. Синь ріки (М. Сингаївський). 9. В тім гаю, у тій хатині, у раю, я бачив пекло (Т. Шевченко). 10. Пташка радіє весні, а дитя – матері (Н. тв.). 11. Так чогось кортить додому, до матері (М. Коцюбинський). 12. Тихо (П. Мирний). 13. Без правди горе (Т. Шевченко). 14. Злість, кажуть, сатані сестриця (І. Котляревський). 15. Так! Я вільний, маю бистрі думи-чарівниці (Леся Українка). 16. Обличчя, постать, очі – усе я бачила вже десь давно (І. Карпенко-Карий).

6. Знайдіть еквіваленти речення й згрупуйте їх за різновидами (словаречення, незакінчені речення, звертання-речення).

1. Так, я буду крізь сльози сміятись (Леся Українка). 2. На добраніч! Я прийду завтра (Ю. Збанацький). 3. Ой, не плач, моє серце, ой цить! (М. Вороний). 4. – Бог на поміч! – гукають Мартинові здалеку (У. Самчук). 5. – Що сталося? Ти можеш врешті-решт сказати? – Нічого. Іди спати (К. Мотрич). 6. – Ми вернем вам ваше добро десятирицею. – О, спасибі, батьку! (П. Куліш). 7. Там, де пустка замість серця, порятунку вже не буде. Але ні! Ще є надія... (П. Воронько). 8. – Ох! І краса! – вигукнув мисливець (Остап Вишня). 9. – Здрастуйте, батьку! – хрипло поздоровкався він (В. Винниченко). 10. – Добре, – шепоче Денис. – Я швиденько впораюсь (О. Копиленко). 11. Отаке-то діло! Ти Гнат Музика? – Я (М. Коцюбинський). 12. Так було кілька день. Од середи до суботи. А в суботу... (А. Головка). 13. – Чому це ти не зробив? – То таке діло... (М. Стельмах). 14. Щастя тобі! (А. Головка). 15. – Мої панове, сусіди і добродії! – Леон говорив далі (І. Франко).

7. Складіть діалог за фахом, увівши в нього різноманітні еквіваленти речень. Усно схарактеризуйте їх різновиди за змістом та комунікативною зорієнтованістю.

8. Напишіть твір-роздум на тему «Українська пісня – біографія народу», увівши в текст різні типи неповних речень та еквівалентів речень. Усно проаналізуйте уведені синтаксичні одиниці.

9. Згрупуйте неповні речення за типами (контекстуальні, ситуативні, еліптичні, видільні, обірвані). З'ясуйте, пропуск якого члена речення призвів до формальної неповноти (підмета, присудка, головного члена односкладного речення, другорядного члена речення, кількох членів речення тощо).

1. Тихе батьківське поле за поліським селом розляглося. *Все чекає когось, не діждеться когось* (М. Сингаївський). 2. *Сім десятків дідові старому. Сам незчувсь, коли й відгуло* (В. Симоненко). 3. *Йде Данило хутко, бо високий на зріст і цибатий, як лелека* (Гр. Тютюнник). 4. *Віктор прийшов у суботу. В кетці набакир, у начищених до блиску хромовиках, вродливий і прилизаний, мов плакат* (В. Симоненко). 5. *Дорога до лісу низова, де-не-де перелита повинню, хоч і не глибоко* (Гр. Тютюнник). 6. *Федір Несторович зупинився, ...обізвався весело і рушив далі, уважно дивлячись під ноги. Край селища звернув у вуличку, заслану димом – палили огудиння на грядках – і зупинився* (Гр. Тютюнник). 7. *Це сталося торік, восени* (Ю. Мушкетик). 8. *Старий змайстрував сани. Витесав полози, розпірки. А на голоблі зарубав молоденькі осички на межі* (Є. Гуцало). 9. *Як же це ти, Віталіку? Чому не прив'язав?* (Олесь Гончар). 10. *В зелене Журавне летять журавлі, а лебеді – у Лебедин* (П. Воронько). 11. «*Ти дбаєш тільки про себе...*» – «*А ти?*» (М. Хвильовий). 12. *Не витирайте ж мої сльози, нехай собі ллються* (Т. Шевченко). 13. «*Куди? Ні з місця!*» – гукнув Василь (Панас Мирний). 14. «*Без обіду!*» – розпорядився вчитель (Панас Мирний). 15. Микола підводиться з лавки, робить для розминки кілька вільних помахів руками, потім каже задумливо:

– На добраніч тобі, Вірунько. *Вітаю твоє класичне чекання. Вітаю в тобі Ярославну, що сумувала колись на валу.*

– *Тобі все жарти.*

– *Ніяких жартів.* Жінки, по-моєму, перевершують чоловіків відвагою почуття і його красою... Коли я бачу жінку в любові, у святості чекання, мені хочеться вклонитися їй! (Олесь Гончар).

10. Диференціюйте неповні речення на такі різновиди: двоскладне неповне; односкладне неповне. З'ясуйте, які члени речення пропущені.

1. *Дітвора зразу захотіла спати. Христя пороздягала, положила* (Панас Мирний). 2. *Оставайся шукать батька, а я вже шукала* (Т. Шевченко). 3. *За городами*

ж, по той бік Псла, смугою чорною стоїть ліс. *І шумить, шумить по-осінньому* (А. Головка). 4. Літній вечір... Гори в млі, в золоті вершини ... *А під ними леться десь пісня України* (О. Олесь). 5. За шмат гнилої ковбаси у вас хоч матір попроси, *то оддасте* (Т. Шевченко). 6. Людська душа – це чаша для горя. Коли чаша повна, *скільки не лий, більше не вміститься* (О. Довженко). 7. *Я в двері, а вона за мною в сад* (Марко Вовчок). 8. *Тут треба було певної кваліфікації, а найголовніше – поважності* (Остап Вишня). 9. Він чудово розмовляв по-англійському. *Три роки прожив у Лондоні* (З газети). 10. *Щастя вам!* 11. *Музику!* 12. У купі з матір'ю Чіпка день у день коло хати пораяється. *Розкрив її, оббив зсередини* (Панас Мирний). 13. Можемо виробляти, що хочеш! *Свистіти, співати!* (Олесь Гончар). 14. Година. *Друга*. Час спливає (М. Стельмах). 15. І ось вони побачили кораблі й серед них знайомого крейсера: – *Наш* (В. Кучер).

11. Виділіть неповні речення та встановіть їх типи: 1) структурно й семантично неповні; 2) структурно неповні, а семантично повні.

1. Щастя має ноги, а біда – роги (Н. тв.). 2. За поворотом станція (В. Чумак). 3. Нечутно облітають пелюстки, і кожна – диво-човник швидкоплинний (М. Крижанівська). 4. Під осинами в діброві – гриб у шапці малиновій (С. Серова). 5. Шабля ранила голову, а слово – душу (Н. тв.). 6. Зелено-зелено було того літа в Лебедині, і сам він був якийсь радісний, веселий... А головне – чистий (Остап Вишня). 7. Ось глину білу продають, ось лежать купи жовтої (Є. Гуцало). 8. Міцно стоять всі будинки на місці, мій же – неначе кружляє над містом (А. Рахманов). 9. Гульк, а навстріч, як з-під землі, козаки з кіньми (А. Головка). 10. З лісу шепче гілка, з жита – перепілка, з-за широкого лиману журиться сопілка (А. Малишко). 11. Вересень пахне яблуками, а жовтень – капустою (Н. тв.). 12. Пишіть собі на радість, людям – на користь (О. Єфимов). 13. Верби над ставом похилилися... Оселі й стежки в лопухах (П. Панч). 14. Щастя скоро покидає, а надія – ніколи (Н. тв.). 15. Біжать дві колії, а з боків весною вміті озимі та рожева ярина (П. Панч).

12. Уведіть подані слова в речення відповідно до запропонованої формально-синтаксичної характеристики.

1. *Писанка* (просте, двоскладне, поширене, ускладнене, повне, членоване).

2. *Хмара* (складне, предикативні частини – двоскладні, поширені, ускладнені, повні, членовані).
3. *Затишок* (просте, односкладне, поширене, неускладнене, повне, членоване).
4. *Хвиля* (просте, двоскладне, поширене, неускладнене, неповне, членоване).
5. *Сонце* (складне, предикативні частини – двоскладні, поширені, ускладнені й неускладнені, повні й неповні, одна з предикативних частин – еквівалент речення).
6. *Вода* (просте, двоскладне, поширене, ускладнене, неповне, членоване).

ПРОСТЕ ДВОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

1. Визначте підмет. Поясніть спосіб його морфологічного вираження й структурний тип.

1. А втім, і самі ми, кожен з нас, – дитина своїх батьків, свого народу й хліба (В. Яворівський). 2. Тільки “так” чи “ні”, “за” чи “проти” мало сьогодні сенс (П. Загребельний). 3. Деякі тихо перешіптувалися (О. Довженко). 4. Твоє журливе “ку-ку” спливало, як сльози на плакучій березі, і змивало мою втому (М. Коцюбинський). 5. Першою думкою в Остапа було тікати (М. Коцюбинський). 6. Його постійні “ой” виводили старого з рівноваги (І. Цюпа). 7. І “Ніч яка місячна, зоряна, ясна”, і “Ой видно село”, і “Їхав стрілець на війноньку” мають своїх відомих на ім’я – не всім, звичайно, – авторів (М. Рильський). 8. Полум’ям вічним на жах всім нащадкам Донатове пекло палає (Леся Українка). 9. Злі язики ще всяке несусвітнє додають до розповіді (М. Стельмах). 10 Завжди рани дістає колишнє, як нове бере свої права (М. Рильський). 11. Бути визволителем – це благородно (Олесь Гончар). 12. Одне гадали ми з тобою, шукали одного шляху (П. Грабовський). 13. Велика згряя журавлів кружляла невисоко і плавно над землею (М. Рильський). 14. Ніхто з людей не створював землі, ніхто з людей і не повинен привласнювати землю (М. Стельмах). 15. Несите «мусиш» повело Сашка служити крукам клятим (М. Рильський).

2. Складіть прості речення, використавши подані нижче підмети. Поясніть структурний тип підметів.

Банкет на всю губу; шапка кучерів; більше години; отари кіз та овець; досвідчена людина; злива сміху; колиска долі; колесо муки; вік прожити; бути людиною; ні пари з вуст; на ноги поставити; лиха година.

3. Схарактеризуйте морфологічні особливості простих і складених підметів у поданих реченнях:

– *простий* (іменник у називному відмінку; займенник у називному відмінку; субстантивованій прикметник, дієприкметник, займенник, числівник, прислівник; субстантивована службова частина мови; вигук; прийменниково-іменникове або іменниково-іменникове сполучення темпорального значення (типу *близько години, середина року, початок січня* тощо); фразеологізм; лексикалізоване словосполучення; займенникова сполука (типу *усі ми, усе це*); інфінітив);

– *складений* (кількісний; соціативний; сполучення займенника або числівника в називному відмінку та родового відмінка займенника, іменника тощо з прийменником *з* (типу *кожен з нас, дехто зі слухачів*); сполучення неозначеного займенника з прикметником (типу *щось відоме*); сполучення іменника зі значенням сукупності з іменником у родовому відмінку (типу *море емоцій*); інфінітивний; речення).

1. Тисячі очей дивилися і тисячі сердець билися, чекаючи великих Божих слів, великих Божих діл (Г. Хоткевич). 2. А в синім небі Чумацький Шлях показує дорогу (О. Довженко). 3. І міцно обіймалися сестра з сестрою (П. Куліш). 4. Незнаний нам початок і кінець, не розуміємо таємну віру, коли життя спітає у вінець в незнаній черзі віру і невіру (О. Теліга). 5. Щось дивне й незламне пробудилося в мені, і піднеслася голова, й слова прийшли до уст (Б.-І. Антонич). 6. Перше слово – крик любові (І. Багрянний). 7. Як мало кожен з нас життю оддати встиг! (П. Карманський). 8. Керувати – це передбачати (І. Багрянний). 9. Мало прожити життя – треба життя зрозуміти (Є. Плужник). 10. Хай неможливе робиться можливим (В. Коломієць). 11. В цім світі – ти сам таємниця (Г. Коваль). 12. І все заснуло, і не знаю, чи я живу, чи доживаю... (Т. Шевченко). 13. Тисячне «ура!» грозою сколихнуло податливі набряклі луки (М. Стельмах). 14. На землі багато квітів. Поміж ними є одна (А. Чубинський). 15. Найлюбішою забавкою було йому будувати та розоряти землянки, вали, окопи (Панас Мирний).

4. З творів Лесі Українки виписіть речення, в яких представлені різні типи простих і складених підметів. Схарактеризуйте особливості будови й морфологічного вираження підметів.

5. З'ясуйте, яку синтаксичну функцію виконує інфінітив у поданих реченнях: 1) підмет; 2) простий присудок; 3) частина дієслівного складеного присудка; 4) другорядний член речення; 5) головний член односкладного речення.

1. Глибше орати – більше хліба мати (Н. тв.). 2. Я ж міг створити незабутні речі! (Л. Костенко). 3. Викувати троянду не кожен зуміє (Ю. Яновський). 4. Чубенко робив марні спроби підвестися на ноги (Ю. Яновський). 5. Серед мороку, бурі-негоди цілу ніч буде човен блукати, як зійде сонце правди та згоди, я тоді вічним сном буду спати, буде шарпати буря вітрила, пожене геть по темному морю. Ох, коли б мені доля судила хоч побачити ранню зорю! (Леся Українка). 6. Несила терпіти легкої напасти, волю я в широкому полі пропасти, ніж тут, немов у тюрмі, погибати! (Леся Українка). 7. Я махаю багряними крилами, щоб за тобою злетіти (Д. Павличко). 8. Лиш пам'ять, наче дівчинка наївна, все хоче ляльку в попелі знайти (Л. Костенко). 9. А мати шити та в'язати (О. Олесь). 10. Велить закласти князь Софію во славу воїнам своїм (М. Луків). 11. Я маю за щастя вітати вас у вашій господі (Ю. Смолич). 12. Я боюсь зітхнуть щасливо (І. Жиленко). 13. Я був готов за стіни ті вмирати (Л. Костенко). 14. Хотіла б я піснею стати у сюю хвилину ясну... (Леся Українка). 15. Жити! (А. Головка).

6. Складіть таблицю «Типи присудків за структурою й морфологічною природою».

7. У поданих реченнях визначте морфологічні різновиди простих дієслівних присудків: 1) дієслово дійсного, умовного або наказового способу; 2) фразеологізм дієслівного типу; 3) інфінітив; 4) вигуково-дієслівна форма. Простежте можливі ускладнення простих дієслівних присудків (частки, повтори дієслів, поєднання однокоренових дієслів, додавання дієслова в препозиції в тій самій формі тощо).

1. Річечка, гублячись у зеленій низинній гущавині, біжить та й біжить собі (В. Козаченко). 2. А хтось ото візьми й пожартуй (А. Головка). 3. Я печу раків і мовчки стою собі, каючись, що прийшов сюди (М. Стельмах). 4. Я тебе шукатиму, шукатиму, я тебе чекатиму, чекатиму, я про тебе у людей питатиму... (С. Летюк). 5. Ми говоритимемо про наше завтра, про наше майбуття... (І. Цюпа). 6. Заснути б отут просто неба, виключаючись з усього... (Ю. Дольд-Михайлик). 7. Боятися смерті – на світі не жити (Н. тв.). 8. Кілька потоків думок з ревінням давай

розривати його голову (М. Стельмах). 9. Ніхто з них не хитнувся, не відступив, вони змагались, юні і могуті, за дніпровські кручі (М. Бажан). 10. Ось візьму дошию сорочину, у портфель букварика вкладу, вперше в школу поведу дитину і забуду хоч на день біду (В. Ткаченко). 11. І мрії полинуть над ясні зірки, в країну далекою чар (М. Рильський). 12. Він народився в сорочці. Він досяг геть усього (Ю. Шовкопляс). 13. Оживе і встане все, що спало досі, бо вода цілюща зсохлий корінь зросить (М. Драй-Хмара). 14. Своєї мови рідної і свого рідного звичаю вірним серцем держітеся (П. Куліш). 15. На перший погляд йому літ до двадцяти наче добиралося (Панас Мирний).

8. Напишіть невеликий пейзажний твір-опис, увівши в його структуру ускладнені прості дієслівні присудки.

9. У поданих реченнях схарактеризуйте морфологічні різновиди складених присудків:

1) складений дієслівний (інфінітив + фазове чи модальне допоміжне дієслово, фразеологізм, предикативний прикметник чи прислівник); ускладнена форма складеного дієслівного присудка (кілька допоміжних дієслів + інфінітив);

2) складений іменний (дієслово-зв'язка + іменна частина мови: іменник, прикметник, займенник, числівник, дієприкметник, прислівник, фразеологізм);

3) складений змішаний (поєднання складеного дієслівного та складеного іменного присудків);

4) подвійний (особова форма повнозначного дієслова на позначення руху, стану чи діяльності + прикметник чи дієприкметник).

1. В зів'ялих листочках хто може вгадати красу всю зеленого гаю (І. Франко). 2. І дійсно, лист ваш – подих моря, солоність вітру й воля хвиль (Є. Маланюк). 3. Ніч була глибока і сива. Ніч була терпка, ніби слива (І. Жиленко). 4 Я схильний думати, о друже, про зраду принципам своїм (П. Дорошко). 5. Матяш був на сьомому небі від щастя (В. Собко). 6. Що твої промови, коли ти ні бе ні ме в правилах мови (С. Олійник). 7. Обжився він, почав підніматися на ноги (Панас Мирний). 8. Впасти, згоріти, загинути ладна в ту ж мить (Д. Павличко). 9. Буде важко тобі дослухати, дочекатись нової години (Д. Павличко). 10. Це було жахливо, це могло порушити всі його плани (Олесь Гончар). 11. Михайло ще з дитинства хотів стати художником (М. Стельмах). 12. Море може бути повним і невичерпним

лише тоді, коли весь час до нього будуть стреміти ріки (П. Тичина). 13. Ви, колего, можете продовжувати мовчати (Ю. Збанацький). 14. Вона повинна була бути саме такою (С. Скляренко). 15. Змучений і стомлений стояв він коло веранди перед зламанною гілкою (О. Довженко).

10. Схарактеризуйте різновиди присудків у поданих реченнях: 1) простий нульовий (буттєвий); 2) складений іменний. Визначте синтаксичні особливості присудків.

1. Рідна мова – то неоціненне духовне багатство (В. Сухомлинський). 2. Навсібіч – море, океан, шторми, буруни (М. Ільницький). 3. По блакитному степу вороний вітер (П. Тичина). 4. За горизонтом – степ і море (О. Олесь). 5. Кров людська – не водиця (Н. тв.). 6. Куліш – не каша, п'ять рублів – не гроші (Н. тв.). 7. Ніч – мов криниця без дна (М. Рильський). 8. Життя – це проба на роль людини (В. Черняк). 9. Санітарні підводи внизу ліворуч (Олесь Гончар). 10. Вдалечині – теплий і запашний степ (Ю. Мушкетик).

11. Складіть текст на тему «Релігійні свята в квітні», увівши в його структуру кілька простих нульових (буттєвих) та подвійних присудків.

12. Уведіть подані дієслова в структуру речень, в яких би вони були:
– простим дієслівним присудком;
– частиною складеного іменного присудка.

Становити, правити, виявлятися, зробитися, бувати, прийти, повернутися, приїхати.

13. Уведіть подані фразеологізми в структуру речень у синтаксичній функції присудка. З'ясуйте різновид присудка.

Нести свій хрест; пуд солі з'їсти; випити гірку чашу; підвестися духом; біла ворона; Ахіллесова п'ята; на ноги поставити; наче у воду канути; ані пари з вуст.

14. Розкрийте дужки й узгодьте присудок з підметом. З'ясуйте особливості координації.

1. Більшість депутатів (отримати) підтримку на виборах. 2. Група вчених (працювати) над вдосконаленням економічної системи країни. 3. Ряд підприємств (заборгувати) державі. 4. П'ятдесят шість студентів (вирушити) в експедицію. 5. П'ять токарів (працювати) на верстатах нової конструкції. 6. З конвеєра автозаводу (зійти) вже кількасот нових автомобілів. 7. Актори, письменники,

композитори (брати) участь у цій благодійній акції. 8. Вісім учнів (посісти) на олімпіаді призові місця. 9. Доцент Могилянки (вийти) з аудиторії. 10. Кутаїсі (потонути) у квітах. 11. Міссісіпі (вийти) з берегів. 12. Виставка-перегляд (відкрити) щодня. 13. Колібрі (полетіти) до гнізда. 14. “Таймс” (повідомити). 15. Четверо студентів не (з’явитися) на залік. 16. На зібранні (виступити) голова об’єднаної громади Володимир Цицирчук. 17. “Лебедине озеро” (йти) з великим успіхом. 18. Курси (відвідувати) понад 600 чоловік. 19. На конференцію (приїхати) чимало вчених. 20. Журі, як і глядачі, (спостерігати) за яскравим видовищем із захопленням. 21. Частина військової техніки і боєприпасів (потрапити) до рук спритних шахраїв у військовій формі. 22. Більшість виборців (проголосувати) за представників демократичного блоку. 23. Більшість абітурієнтів, які успішно (виконати) творчу роботу, (стати) студентами факультету журналістики. 24. Усі чотирнадцять вагонів (бути) (опломбувати).

15. Відредагуйте, узгодивши підмет із присудком.

1. Цю пропозицію підтримали більшість присутніх. 2. У конкурсі беруть участь багато відомих молодих співачок. 3. На прес-конференцію прийшли не так вже й багато журналістів. 4. Дуже багато читачів відгукнулися на нову рубрику. 5. У той же час багато приміщень знаходяться у власності різних підприємств. 6. Багато ще людей не володіють політичними знаннями. 7. Якщо керівник тресту чи головний інженер тижнями і місяцями сидять на якійсь будові, значить вони не роблять свою безпосередню роботу. 8. Чимало людей повертаються у село. 9. Більшість бізнесменів залишаються відданими самим собі. 10. У цих акціях візьмуть участь близько 10 тисяч чоловік. 11. Більша половина абітурієнтів цього року були добре підготовлені з усіх дисциплін. 12. По закінченні будівельних робіт на підстанції багато юнаків поїхали на інші будови.

ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

1. Знайдіть у реченнях означення та з’ясуйте їх особливості:

- тип залежно від синтаксичного зв’язку (узгоджене, неузгоджене);
- поширене / непоширене;

– препозитивне/постпозитивне;
– спосіб морфологічного вираження *узгоджених* (прикметник, дієприкметник, займенник, числівник, прикметниковий чи дієприкметниковий зворот); *неузгоджених* (іменник у непрямому відмінку, прийменниково-іменникова форма, інфінітив, прислівник, дієприслівник, займенник, синтаксично неподільне словосполучення, фразеологізм, невідмінюване слово, графічне скорочення тощо) означень.

1. Нечуйвітер мав звичку до схід сонця вставати (Олесь Гончар). 2. Людство знає жахливі роки без хліба (О. Сизоненко). 3. Хлопці зварили на вечерю картоплі в кожушках до старого солоного сала (Гр. Тютюнник). 4. Першою такою колючкою в Чіпчинім житті була смерть бабина (Панас Мирний). 5. Дорога ліворуч була наглухо закрита дубовими завалами (Олесь Гончар). 6. Під деревом стояла дивної краси висока молода красуня в білому вбранні, в червоній шапочці на голові (І. Нечуй-Левицький). 7. Перемога наша – в руках Бога, але геройство наше – в наших руках (М. Колодзінський). 8. Легкий на слово, веселий, він любить, зібравши гурт цікавих, брехнути їм зі свого вояцького минулого що-небудь приголомшливе, розгонисто-неймовірне (Олесь Гончар). 9. Якийсь вітер низький жене стебла соломи понад глибокі стежки, повні утоми (І. Малкович). 10. Він за п'ять хвилин збагнув цілу азбуку Морзе (В. Самійленко). 11. Миленька юнка років сімнадцяти піднесла йому білу троянду (О. Яровий). 12. За дванадцятьма мостами сивий Дніпро лежить (А. Малишко). 13. Його брови й вуса чорніли (І. Нечуй-Левицький). 14. Микола вийшов з кімнати ні живий ні мертвий (І. Нечуй-Левицький). 15. Євро-2012 уславило футбольну Україну (З журналу).

2. У тексті вірша виділіть означення й проаналізуйте їх за схемою, поданою в попередньому завданні.

Народе мій, святим ім'ям твоїм
Маніпулюють ловкачі і клани,
А ти мовчиш, закутий у кайдани
Зневіри й злиднів, і коришся їм...
А може, вподобившись мудрецам,
І знаючи життя й закони лісу,
Ти мовчки ждеш, коли ж вовки і лиси
Гризучись, зграї знищать до кінця?
А ти крізь все – крізь злидні і брехню,
Крізь фіміам розбавленої трути,

Розправившись і розірвавши пута,
До правди вийдеш вільний, до вогню!
Я вірю, згинуть зрадники й кати,
Як і брехливі наймані пророки,
Коли в один міцний ланцюг широкий,
Народе мій, зберешся знову ти.
Лише не збоч в завітчані пастки,
Де штучний рай із солов'їних кліток,
Де рідна мова, як знаряддя пліток,
А помисли – нещирі і бридкі!
Свою мету і наміри високі
Ти працею й єднанням доведи!
І зарясніють ниви і сади
І запанує в Україні спокій (А. Шило).

3. Розмежуйте узгоджені означення, виражені прикметниками / дієприкметниками, й іменні складені присудки, у структурі яких є прикметники / дієприкметники.

1. Стало пахучим і свіжим повітря після грози (А. Шиян). 2. Я камінь. Ти роса, холодна і пекуча (В. Стус). 3. Стояв липневий, пропахлий медом ранок. Він наповнювався радістю, мов джерело водою, відігрівав схололу душу й ставав безмежно добрим і всепрощаючим (В. Шевчук). 4. Небо було сіре, похмуре. Немов восени, накрапав холодний і дрібний дощ (Ю. Збанацький). 5. Є місцевості веселі, радісні, є похмурі, тривожні й недобрі місця. Є благодатні долини й овіяні смутком гори (О. Довженко). 6. Вербовий гай на тім боці повивсь у темряву, почорнів, блакитні гори стали синіми та хорошими (М. Коцюбинський). 7. Село, зачароване зоряним небом, синіє розкиданими хатками (М. Стельмах). 8. Хати в садках і вулиця в пилу гарячому, рожевому, виткому (Л. Первомайський). 9. Вся кучерява долина здається залитою буйними зеленими морськими хвилями (І. Нечуй-Левицький). 10. Як весело, як молодо шумить під берегом чи дубом віковичним, стемнілу оживляючи блакить, вогонь рибальський разом з поетичним (М. Рильський). 11. А де ж твої думи, рожеві віти! Доглядані, спілі, викохані діти? (Т. Шевченко). 12. Зігріті крутими стежками, напоєні гірським повітрям, послушниці були веселі (М. Коцюбинський). 13. Я самотній стою (М. Вороний). 14. Легенди бувають правдивіші за історію (П. Загребельний). 15. За смерть сильніше лиш кохання

(Б.-І. Антонич). 16. Гордість – велика рушійна сила, рідна сестра високого почуття відповідальності (М. Рильський).

4. Виділіть прикладки та з'ясуйте їх особливості:

- поширена / непоширена;
- препозитивна / постпозитивна;
- відокремлена / невідокремлена;
- власна / загальна назва;
- видова / родова назва;
- означає: 1) характеристика особи за професією, родом занять, національністю, соціальним станом, місцем проживання, родинними стосунками, віком, статтю тощо; 2) образно-метафорична характеристика особи чи предмета.

1. Завітала тиша до діброви, гріються обвітрені дубки, липнуть пахощі міцні смолові – розімліли сосни-близнюки (В. Ткаченко). 2. Зима-лихоманка морозцем дмухнула, а пташка-коханка про мене забула (Л. Глібов). 3. Голод, лихий побратим убожества, – перший ворог ледарства (Панас Мирний). 4. Найточніший час показують годинники на центральному поштампі, на станції метро «Хрещатик» і на вежі Будинку профспілок (П. Загребельний). 5. Капітан Косачов, сорокалітній чоловік зі срібними скронями і відвертим поглядом розумних очей, розпитував доньку про рідне місто, про бабусю (Ю. Збанацький). 6. На великому шляху з липами пережежуються велетні-дуби (М. Стельмах). 7. Крім Баглая-молодшого, є ще Баглай-старший, що за свій темперамент та задерикуватість раніше був знаний на селищах як Іван-дикий, чи Іван-рудий... (Олесь Гончар). 8. Спить студент, довгов'язий смаглявець з чорними бровами, усмішка блукає на вишнево-пришерхлих губах (Олесь Гончар). 9. Явилась друга (любов) – гордая княгиня, бліда, мов місяць, тиха та сумна... (І. Франко). 10. І на славу Льва-князенка князь назвав це місто Львів (О. Олесь). 11. Гори навкруги... Далі ці зеленкуваті гори-хвилі будуть менші (П. Козланюк). 12. А Дніпро мов підслухав: широкий та синій, підняв гори-хвилі (Т. Шевченко). 13. Йому було приємно, що він, старий генерал, завжди лишався вірним собі (М. Коцюбинський). 14. Фільм «Тарас Бульба» – надзвичайно романтичний, як романтична і хвилююча сама повість (З газети). 15. З гушавини лісу вибігає Перелесник – гарний хлопець у червоній одежі, з червонястим, буйно

розвіяним, як вітер, волоссям, з чорними бровами, з блискучими очима (Леся Українка).

5. Користуючись науковою та довідковою літературою, подайте відомості (4-5 речень) про діяльність І. Огієнка, Д. Яворницького, М. Драгоманова (на вибір), увівши в структуру речень різні за будовою та значенням прикладки. Усно проаналізуйте всі означення в реченнях.

Зразок: Микола Костомаров, видатний етнограф і письменник, був також одним із перших українських літературних критиків...

6. Розмежуйте прикладки й складні слова. Схарактеризуйте особливості прикладок та спосіб творення складних слів.

1. Ой весна-весняночка стала біля ганочка (В. Крищенко). 2. Зачиняй ворітечка-ворітця, не пускай Василюня-молодця (Н. тв.). 3. Жовтий-прежовтий метелик мов дражнився: сяде на буркун-траву й гойдається (Ю. Яновський). 4. Ми йдемо по Львову, тчемо по дорозі килимок-розмову, ниточку між нами слово-човник тягне (О. Довженко). 5. З серцем, повним смутку-горя, утомився я ходить (О. Олесь). 6. І не виніс я щастя-муки, і задзвеніли в серці звуки, і розітнувся мій перший спів (О. Олесь). 7. В золотій смушевій шапці циган-вечір сходив з гір, ніс він ніченьці-циганці з срібла кований набір (О. Олесь). 8. Милуйся, милуйся свічками-березами і прозорим воском кленів-шептунів (О. Довженко). 9. Зацвіла весна, та весна красна, квітом-цвітом простелилась до села (А. Малишко). 10. Тут і півники-дисконти, і сором'язливі лілії-недоторки в білих стрічках, і сині дзвоники-весельчаки, і дикі маки-хрестовики, що завбачливо перекочували сюди з пшеничних полів (В. Земляк).

7. Проаналізуйте синтаксичну функцію інфінітива. Виділіть інфінітиви, які виконують функцію неузгоджених означень.

1. На фронті виробилася армійська звичка швидко орієнтуватись і приймати рішення (А. Шиян). 2. Залишив Грицько думку вернутися повесні додому (Панас Мирний). 3. В Чіпчинім серці не ворухнулось бажання верховодити (Панас Мирний). 4. Зосталася тільки надія одна: надія вернутись ще раз на Україну (Леся Українка). 5. І все ж я повинен був приїхати (Олесь Гончар). 6. Мені давно хотілося розказати про цього чоловіка (А. Головка). 7. Як порива мене палке бажання піти туди пісками, чагарами, послухати гірської пущі гомін, заглянути в таємничу

безодню, з потоками прудкими сперечатись...(Леся Українка). 8. Я знаю: не уникнути полону цих диво-див земної краси (Г. Коваль). 9. Забути мову – зрадити душу (Н. тв.). 10. Париж навчив мене думати (В. Гюго). 11. Радість бачити й розуміти – то найкращий дар природи (А. Ейнштейн). 12. Ми в світ прийшли успадкувати славу, діла і думи, й чесні мозолі... (В. Симоненко). 13. Дерево злізло на скелю погрітись (М. Доленко). 14. Дурний любить вчити, а розумний любить вчитися (Н. тв.). 15. Василь дістав завдання дійти до села і дізнатися про всі події (М. Стельмах).

8. Розмежуйте неузгоджені означеннями й додатки.

Діти дошкільного віку; роки дитинства; дорога на захід; радість зустрічі; навчання дітей; тепло весни; креслення деталі; виступ малят; цвіт черемхи; будівництво школи; холод зими; творці краси; будинок у два поверхи; жінка з карими очима; берег озера; риса характеру; вікна аудиторії; глибина моря; дитина сусіда; студент університету; герой нашого часу; збирання врожаю; щастя материнства; ряд верб; стрілка годинника; обкладинка книги; книжки учня; кушч троянд; потиск руки; оранка землі; краса природи.

9. Побудуйте по два речення із займенниками *її, його, їх* таким чином, щоб вони виконували синтаксичні функції означення й додатка. Схарактеризуйте означення й додатки за типом і способом морфологічного вираження.

10. Виділіть додатки й схарактеризуйте їх, визначивши тип (прямий / непрямий) і спосіб морфологічного вираження *прямих* (знахідний відмінок іменника, займенника тощо без прийменника; родовий відмінок іменника при заперечному дієслові; родовий партитивний, родовий відмінок у сполученні зі словами *жаль, шкода*) і *непрямих* (непрямі відмінки іменника, займенника, іменникового словосполучення тощо з прийменниками й без прийменників, крім тих, якими виражається прямий додаток; інфінітив) додатків.

1. Деяким треба було йти у ліву руку, другим – у праву, третім – прямо (Панас Мирний). 2. Несла ворона до мого двора, мов хліба крихітку, картаве «кра» (І. Нехода). 3. Вони домовились зустрітись завтра о сьомій годині (І. Вільде). 4. Випий трошки сього зілля – все лихо загоїть (Т. Шевченко). 5. Не додавай знесиленим журби, не добивай зневір'ям підупалих (П. Грабовський). 6. Сумно стало Максимові серед лісу; жаль йому стало своїх степів безкраїх (Панас Мирний).

7. Я ще нічого не сказав нікому, та прийде час – і я вам ще скажу (П. Вольвач).
8. Не вважаючи на неласкаве вітання, Раїса зразу почула симпатію до цієї старосвітської фігури в чорній міщанській одежі (М. Коцюбинський). 9. Посадила стара мати три явори в полі (Т. Шевченко). 10. Два карасики з озерця гомонять: – Не край ти серця, а спускайся до озерця (А. Головка). 11. Все починається із тебе, це усвідом і зрозумій, із твого «треба» і «не треба», з твоїх поривів і замрій (В. Крищенко). 12. Травень багатий на різноманітні прикмети, віщування, славний старовинними звичаями, обрядами, святами (М. Ткаченко). 13. Вранішній туман ще зотягав обрій тонким рожевим серпанком (П. Панч). 14. У десятому Льоник закохався в одну дівчину із сусідньої школи (В. Тарнавський). 15. Війна з німцями вибухнула в той рік, коли я закінчував Полтавське землемірне училище (П. Панч).

11. У тексті вірша виділіть додатки й проаналізуйте їх за схемою, поданою в попередньому завданні.

Я таким лишився, як колись і був,
Наших днів дитинства я ще не забув...
Не забув я сонця, сонячних привітів,
Снів і мрій юнацьких, вільних заповітів,
А мужицькі сльози, а мужицький гнів
Бережу я в серці до останніх днів.
Правда, я зігнувся в бурі життєвій,
І тремтить останнє листя моїх мрій,
Але в серці й досі ще огонь палає,
І рука то кобзу, то меча тримає,
І коли я плачу, то шумлять ліси,
І в лісах пташині мовкнуть голоси (О. Олесь).

12. З'ясуйте, які члени речення та які частини мови керують прямими чи непрямыми додатками.

1. Од вітру тихо поскрипувала і зітхала верба, її однотонне старече квиління проникає у тіло людини, розходить по ньому і народжує інший відгомін і думи (М. Стельмах). 2. На довгі шляху до сивин було вам спокійно без мене (А. Чубинський). 3. Місто було оповите спекою й духотою, і дивно було, що вулиці метушилися людьми (О. Довженко). 4. Протягли своє «ку-ку-рі-ку!» горласті півні (Панас Мирний). 5. Ішла швидко, дивлячись під ноги, ніби боялася спіткнутися (Олесь Гончар). 6. Трохи одпочити дозволено бідолахам та води напитися

(Т. Шевченко). 7. Читання книги захопило юнака (Р. Іваничук). 8. Мальві жаль було гір, ватрища, овечого запаху, казок і безнастанного погейкування та співу Ахмета (Р. Іваничук). 9. У нашому місті гарнізон був вірний Тимчасовому урядові (Ю. Смолич). 10. Чубинському зробилось душно (М. Коцюбинський). 11. У землі нашої багатюща біографія, і говорить вона до нас своєю мовою (І. Цюпа). 12. Я зіткана з печалі (Л. Костенко). 13. Врешті війнув вітерець – перед втікачами була наддунайська низина (М. Коцюбинський). 14. Вона пішла до сусідів поради просити (Т. Шевченко). 15. Шлях володіє якоюсь особливою силою для мого степового народу (П. Загребельний).

13. Проаналізуйте явище синкретизму. Розмежуйте додатки, обставини й означення.

1. Йшов од банку, заглянув у вікно, так і є, сидить за машинкою (М. Хвильовий). 2. У життя вони вступали з різних, світлих аудиторій, і серця їх утопали в щасті, як в бездоннім морі (М. Рильський). 3. Нехай умру, та думка не умре! В таке безсмертя я й привикла вірити (Леся Українка). 4. Не раз, заблудившись, навмання йшли мандрівники тайгою, намагаючись знайти правильний шлях (І. Багряний). 5. Давно минув той час, коли ти бігав по селу разом із хлопцями, заглядав у криниці, шукаючи найглибшу, кричав у їхні душі, в їхню безодню, прислухаючись до тих незрозумілих і бентежних відповідей (Є. Гуцало). 6. Як колись, в цей провулок, садами я повз верби пройшов, через гать... (В. Сосюра). 7. Десь ходила дума по стерні під житяно-пахкою виссю (О. Гончар). 8. Все почалося просто: з-за обрію тихо виткнувся ріжечок ледве помітної синьої хмари (Олесь Гончар). 9. Височить ось, як і восени, прадідна груша, куняє, мов старий кінь, знайомий журавель над криницею (П. Козланюк). 10. Дружно курілись димарі хат, рипіли журавлі біля криниць (А. Головка). 11. Серед Росі неначе лежав невеличкий острівець із прездорового каміння, без ладу накиданого купами (І. Нечуй-Левицький). 12. Дорога величезною спіраллю спускалася вниз (Олесь Гончар). 13. Іду майданом, розгортаю листя і слухаю вечірній спів соборів (І. Жиленко). 14. Доторкнувся до яблуневих віт – і в дорогу до вершин зберуся (Є. Маланюк). 15. Мов фіолетові, од рук упали тіні... (В. Коломієць).

14. Визначте семантичні типи обставин у поданих реченнях (способу дії, міри і ступеня, місця, часу, причини, мети, умови, допустовості, наслідку) та способи їх морфологічного вираження (прислівник; дієприслівник; дієприслівниковий зворот; іменник; прийменниково-іменникова форма; інфінітив; фразеологізм; синтаксично неподільне словосполучення).

1. Було, незважаючи на таку рань, душно, як улітку (М. Коцюбинський).
2. Микита перебравсь на квартиру до одинокої немолодої німкені з метою знайти спокій (Г. Сагайдак).
3. Я полубив її на муку (Л. Костенко).
4. На одному з малих полустанків я чекаю поїзда зранку (Л. Костенко).
5. Тільки сміхом можна беззлбно знищити зло (О. Довженко).
6. Віднайшовши героїчний життєвий ідеал, нація не боїться вже ніяких фізичних ударів (О. Ольжич).
7. Що швидко запалюється, те раптово гасне (Г. Сковорода).
8. Прозору склянку вщерть налито вином червоним і хмільним (М. Рильський).
9. Більш за все на світі любив дід сонце (О. Довженко).
10. Чи доводилося вам коли-небудь подорожувати Дніпром? (І. Цюпа).
11. Не спало в ту ніч стривожене село (І. Цюпа).
12. Вже тіло починає чомусь тремтіти з холоду чи з хвилювання (В. Козаченко).
13. Теплий туман слався по полю і налив балку по самі вінця (М. Коцюбинський).
14. Брати жили, як то кажуть, душа в душу (М. Рильський).
15. Десь за ланами гомонів, затихаючи, грім (С. Васильченко).

15. Уведіть кожен із поданих інфінітивів у кілька речень, продемонструвавши його різну синтаксичну функцію.

Думати, зрадити, вибачитися, сподіватися, боятися, радіти, кохати, мріяти.

16. Напишіть есе на тему: «Учитель той, хто дарує...», увівши в структуру тексту інфінітиви в ролі головних і другорядних членів речення.

17. Виконайте синтаксичний аналіз поданих речень.

1. Я на вбогім сумнім перелозі буду сіять барвисті квітки (Леся Українка).
2. Дві хмароньки пливли кудись в убранні золотім (О. Олесь).
3. Посеред неба гнеться на південь Чумацький Шлях (М. Стельмах).
4. Хай він жде біля криниці, хай скучає до зірниці (А. Малишко).
5. Він давно мав намір відвідати ці пов'язані гіркими спогадами місця (Ю. Бедзик).
6. Серед офіцерів ця палатка давно вже стала притчею во язицех (Олесь Гончар).
7. Довгий мурований будинок в один поверх виглядав великими вікнами з-за дощаного паркана (А. Дімаров).
8. Три старих могутніх осокори вітали гостей з високого пагорба (В. Земляк).
9. Хлопці вирішили

нікуди не рушати з Хрещатика і чекати своїх (Ю. Яновський). 10. Другого дня притомилась я дуже й сіла спочити в холодку під вербою (Марко Вовчок). 11. За півроку нелюдських зусиль скелю протягли не більше як на п'ятсот кроків (Ю. Смолич). 12. Вся круча по самі вінця налита прозорим, розплавленим жаром (Олесь Гончар). 13. Десь-не-десь лежали на землі дерева-великани, підриті й поборені віком або й розколені громом (О. Кобилянська). 14. Я люто мерз у своєму блаженському плащику-дошовичку (Ю. Смолич). 15. Здалеку і зблизька, з гір, і з долів, з сіл і містечок сотні людей пливли-напливали до Борислава (І. Франко).

ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ

1. З'ясуйте спосіб морфологічного вираження головного члена означено-особового речення (дієслова): 1) перша особа однини / множини теперішнього / майбутнього часу; 2) друга особа однини / множини теперішнього / майбутнього часу; 3) перша особа множини наказового способу; 4) друга особа однини/множини наказового способу.

1. Дишеш і не надишешся тим чистим і пахучим повітрям (І. Нечуй-Левицький). 2. Відмикаю світанок скрипичним ключем (Л. Костенко). 3. З росю в лузі не зів'яну (Леся Українка). 4. Не тільки диво-казкою багаті, і не єдиним хлібом живемо (Б. Степанюк). 5. Поговоримо думами тихо (Леся Українка). 6. Отак пройду крізь твій великий подив, не зачеплюсь об лагідні слова (Л. Костенко). 7. Іду. Бреду. Захочу, то й спочину. Розбиті ноги остуджу в росі (Л. Костенко). 8. Разом ходімо в майбутнє (Леся Українка). 9. Першоцвітом виникаю з веснами на світ (П. Воронько). 10. Для добрих друзів відчиняю дім і маю серця щиру нагороду... (А. Малишко). 11. Шукайте цензора в собі (Л. Костенко). 12. Жду ласкавої оповіді на цей лист (М. Коцюбинський). 13. В далекій дорозі найду або долю, або за Дніпром ляжу головою... (Т. Шевченко). 14. Пригорнусь до тебе піснею і яворами, золотими крильми пшениці, тінявими ярами (Д. Павличко). 15. О друзі! Розкриємо книги! (П. Усенко).

2. Проаналізуйте спосіб морфологічного вираження головного члена неозначено-особового речення (дієслова): 1) третя особа множини теперішнього / майбутнього часу; 2) минулий час дійсного способу в множині; 3) умовний

спосіб у множині. Поясніть причину невизначеності суб'єкта: не відомий мовцю; не може бути визначеним; не названо з певних причин.

1. Але з ним не хотіли говорити й відмахувалися від нього рукою (Г. Хоткевич).
2. Покрамсали життя моє на частки, на тьмяну січку слів і суєти (Л. Костенко).
3. Той монастир недавно збудували (Л. Костенко).
4. За що, не знаю, називають хатину в гаї тихим раєм (Т. Шевченко).
5. Нас зустрічають хлібом-сіллю (С. Скляренко).
6. Народ не вибирають... Для нього і живуть, за нього і вмирають (Л. Костенко).
7. В нестямі дерлися кудись між стрімке каміння і знову скочувалися вниз (Олесь Гончар).
8. Мене везуть у царство трав, річок і таємничих озер (М. Стельмах).
9. Нам дають чаю, гарячого, міцного (М. Коцюбинський).
10. У Опішні – сливи родять, у Опішні – посуд роблять (О. Ющенко).
11. У Борисполі кажуть, що на озерах качки тієї, як хмари (Остап Вишня).
12. Бо мене хоч били, добре били, а багато дечому навчили (Т. Шевченко).
13. Просять тебе не втручатися в мої справи (А. Головка).
14. На полях поміж дубами викосили траву, а давнішу згорнули в копички (Є. Гуцало).
15. Вас там кличуть... (Олесь Гончар).

3. З'ясуйте спосіб морфологічного вираження головного члена узагальнено-особового речення (дієслова): 1) друга особа однини теперішнього / майбутнього часу дійсного способу; 2) друга особа однини / множини наказового способу; 3) третя особа однини / множини теперішнього часу дійсного способу; 4) минулий час.

1. Як швидко побіля вогню не бігай, все рівно обпечешся (Гр. Тютюнник).
2. Кому кортить – тому й болить (Н. тв.).
3. З пісні слова не викинеш (Н. тв.).
4. Не родися красна, а родися щасна (Н. тв.).
5. Розумного на покуті саджають для честі, а дурня – для сміху (Н. тв.).
6. Журбою біді не пособиш, плачем лиха не збудешся... (М. Стельмах).
7. Не вчи орла літати (Н. тв.).
8. Вуглем полотна не білять (Н. тв.).
9. Беремо чисту пробірку, наливаємо в неї дистильованої води (З підручника).
10. Гілки, відібрані як основні, вкорочують на третину або половину їхньої довжини (З газети).
11. Натовчеш комусь морду або тобі натовчуть (Олесь Гончар).
12. Правди не сховаєш (Н. тв.).
13. Закохану людину одразу помітиш

(Олесь Гончар). 14. Хапаєшся там і тут (А. Тесленко). 15. Шукайте і знайдете (Декарт).

4. Випишіть 15 узагальнено-особових речень, пов'язаних темою «Слово», зі збірників прислів'їв і приказок. З'ясуйте спосіб морфологічного вираження головного члена.

5. Проаналізуйте спосіб морфологічного вираження головного члена безособового речення: 1) безособове дієслово; 2) особове дієслово, вжите в значенні безособового; 3) безособове дієслово із залежним інфінітивом; 4) предикативний прислівник чи слово категорії стану; 5) слово категорії стану із залежним інфінітивом; 6) безособова форма на *-но, -то*; 7) заперечна предикативна форма.

1. Смеркалося. Огнем кругом запалало (Т. Шевченко). 2. Мріялось, гадалось (П. Усенко). 3. А згори сипле та сипле, витрушує душу з дзвіночків, струже срібні дошки і свердлить крицю, плаче, голосить і сіє регіт на добре сито (М. Коцюбинський). 4. На галявині вже збудовано хату, засаджено городець (Леся Українка). 5. Доводилось і через болота брести, і в лісах ховатися (А. Шиян). 6. Де нема святої волі, не буде там добра ніколи (Т. Шевченко). 7. Шкода журитися, молодичко (Марко Вовчок). 8. Нам не тісно у рідній країні, нам не треба в чужу мандрувать (Леся Українка). 9. Мело, крутило, скаженіло, огортаючи присмерками весь край (Олесь Гончар). 10. Кілька днів підряд мело дрібненьким колючим сніжком (В. Козаченко). 11. І не було в мене ніякої думки в голові (І. Нечуй-Левицький). 12. Святі ворота взято на ланцюг (Л. Костенко). 13. Хлопців ніде не видно (Є. Гуцало). 14. Понасипало кучугури і ліс весь снігом замело (Л. Костенко). 15. Мені страшно й нестрашно (М. Луків).

6. Визначте семантично-функціональний тип інфінітивних речень: 1) спонукальне; 2) питальне; 3) бажальне; 4) виражає побажання, пораду; 5) виражає об'єктивно-суб'єктивну зумовленість дії (неминучість, можливість / неможливість тощо).

1. Що, може першої любові не дочекатись, не допить? (А. Малишко). 2. Ой це ще рано думати про все (Л. Костенко). 3. Всім розійтись! Гасити зараз свічі! (І. Кочерга). 4. Ні, не забудь тих днів щасливих (В. Сосюра). 5. Учитися! Вдихати шум віків, рости і розумнішати (М. Рильський). 6. І чим мені залити той вогонь..? (Леся Українка). 7. Відпочити б з дороги, пообідати смачно (І. Кириленко).

8. Мріяти й шукати, доки жити, шкварити байдужість на землі (В. Симоненко).
9. Ой злізти б тут, побігать по широкому полю або полежать у траві (М. Коцюбинський). 10. Як мені серце примусити знов повернутись в село (А. Чубинський). 11. Його «Кобзар» нікому не спалить! (М. Рильський).
12. Запросити б друзів до хліба-солі і живих і мертвих у далекім полі (А. Малишко).
13. До такого стану довести людину! (Олесь Гончар). 14. Пером не можна написати, не можна і в казках сказати... (І. Котляревський). 15. Та жить для себе – нащо й жить! (М. Луків).

7. Укладіть розпорядчий документ за фахом (наказ, розпорядження тощо), увівши в текст інфінітивні спонукальні речення.

8. Схарактеризуйте семантико-структурний тип номінативних речень: 1) буттєве; 2) вказівне; 3) оцінне (окличне); 4) називне. Проаналізуйте спосіб морфологічного вираження головного члена.

1. Зима. Холоднеча. Засніжений ліс (М. Стельмах). 2. І ось, нарешті, вершина (Олесь Гончар). 3. Ах, очі, ті очі! (П. Тичина). 4. Спокійні очі. Сива голова. Жорстка кирея кольору нічного (Л. Костенко). 5. Черемхова гілка, вечірня пора. Далека сопілка на схилах Дніпра (М. Луків). 6. Ось і дуб той кучерявий (Т. Шевченко). 7. Дорога вита. Скелі й нетрі. Невірне світло жовтих хмар. І от на висоті Ай-Петрі ми опинились – вище хмар (М. Рильський). 8. Роман «Чотири броди»... Обов'язково прочитаю його (О. Дмитерко). 9. Лінивий плюскіт хвиль (Олесь Гончар). 10. Ось старий, не згорблений старістю дід (В. Собко). 11. Такий нещасний випадок! Така трагічна помилка! (І. Вільде). 12. Ставок... Або Дніпро... Або Ворскла, Псел, Десна (Остап Вишня). 13. Вінниця. Стадіон «Локомотив»... (М. Крилько). 14. Безкраї лани буйно-зеленої пшениці... (Остап Вишня). 15. Що за консерватизм! (І. Вільде).

9. Складіть діалог за фахом, використавши генітивні речення.

10. Згрупуйте односкладні речення за типами. Проаналізуйте спосіб морфологічного вираження головного члена.

1. Живу без слів. У тиші тішусь, зелений – з ніг до голови. Читаю книгу наймудрішу із літер, листя і трави (В. Крищенко). 2. Весною в селі встають рано (Гр. Тютюнник). 3. Сльозами, сміхом змийте плями і станьте чисті і ясні. Летіть у вирій журавлями назустріч сонцю і весні (О. Олесь). 4. Підеш тією стежкою, глянеш

кругом себе, і скрізь бачиш зелене море верб, садків, конопель, соняшників, кукурудзи та густої осоки (І. Нечуй-Левицький). 5. Два діла за раз не роблять (Н. тв.). 6. Не суворо на серці, не гнівно... (А. Малишко). 7. Аж страх, аж жаль було дивиться... (Т. Шевченко). 8. Багато слів страшних тут наговорено (Л. Костенко). 9. Так у мене гарно на душі, так на серці лагідно і легко (М. Луків). 10. Бути у нас субтропікам чи не бути? (Олесь Гончар). 11. Варшава. Театр. Акорди пісенні. Вітальні промови. Овацій грім (Л. Дмитерко). 12. Славнозвісне місто Чигирин... (Остап Вишня). 13. Тож відпустити дівчину негайно і скасувати вирока того (Л. Костенко). 14. І знову степ. І знову даль розлога (Л. Костенко). 15. Тільки б ось, здається жити... (П Тичина).

11. Визначте головний член односкладного речення й поясніть особливості його морфологічного вираження.

1. Хочу слухать забуті пісні, хочу бачити місячні плями (В. Сосюра). 2. В залі знають, чом їх в парі величають (Б. Олійник). 3. Забуду моря віщій шум чи юнь, даровану годами (А. Малишко). 4. Мої муки, мої люті в хмарах заховаю (Т. Шевченко). 5. Попав, як пальцем у небо (Н. тв.). 6. Не сумуй одна, не журись одна (А. Малишко). 7. У дверях спинились, обернулись до вітчима... (Леся Українка). 8. Не копайте яму навіть сводні ниці, а копайте з нами у степу криницю (Б. Олійник). 9. Йому так гарно, так смачно світом дримається (Панас Мирний). 10. Притихло до пори. Одгомонило і вляглося повсюди (М. Луків). 11. А слова дружнього за гроші не купити (М. Рильський). 12. Величезні історичні зміни в нашій дійсності можна і треба показувати через долю людей, через образи (О. Довженко). 13. Затих орган... Вечір... А потім уже ніч... (Остап Вишня). 14. Ось місяць, зорі, солов'ї (П. Тичина). 15. Що ж за пишні маки! (Марко Вовчок).

12. Виконайте синтаксичний аналіз поданих речень.

1. Для добрих друзів відчиняю дім і маю серця щирю нагороду (А. Малишко). 2. Вітайся з людьми скрізь і всюди, особливо з літніми (З календаря). 3. Люблю матусю, батька люблю, люблю хатину рідну свою, і рідну школу, і вчителів... (М. Підгірянка). 4. З добрими людьми завжди згоди можна дійти (Н. тв.). 5. Прийти б і, незабутому, ступити на поріг, дорожню б торбу скинути, з чобіт змести сніжок...

(М. Нагнибіда). 6. Вчи дітей не страшкою, а ласкою (Н. тв.). 7. Стисну міцно долоньями скроні, прилипну чолом до холодного скла і зв'яжу зморений погляд з ліхтаревими плямами на калюжі серед пішоходу (Б. Антоненко-Давидович). 8. Далеко за річкою горіло і в шибці жевріло, переливалось, палахкотіло (Олесь Гончар). 9. Човна струснуло, поставило майже сторчма, потім знову кинуло (Олесь Гончар). 10. Козацька школа, крита очеретом, блаженькі стіни, плетені з лози... три лави, стіл, псалтир і образи (Л. Костенко). 11. А за яким звичаєм народним проводжають тут хлопців до військкомату? (Олесь Гончар). 12. Щезай в пожежах самоспалень, в гірких руїнах власних попелищ (Л. Костенко). 13. Жайворон у небі, жита коливання, в мареві тремтливім села і сади... перші і несмілі промені кохання, рейки і вагони, копри і мости (В. Сосюра). 14. Слухай кожного, але не з кожним говори (Н. тв.). 15. З-за високого та густого, як щіпка, комишу не можна було нічого розібрати (М. Коцюбинський).

ПРОСТЕ УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ

ОДНОРІДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

1. З'ясуйте, які члени речення є однорідними. Поясніть засоби вираження однорідності (сурядні сполучники, інтонація).

1. Тоненький струмок диму поволі піднявся над сторожкою, понад віттям дерев та й послався над ними прозорою хмаркою (Гр. Тютюнник). 2. Одшелестіли в пущі дощі, листя останнє упало, сумно і голо чорніють кущі, тоскно й незатишно стало (М. Луків). 3. Видко, не кохання, а тільки перший подих і перший туманець тривожно торкнулися дівочого серця (М. Стельмах). 4. Любить він такі ночі безвечірні, і цю тишу, і якусь таємничість, гармонію у всій природі (Олесь Гончар). 5. Повітря духмяне, тепле, та від скошеної трави вже чується холодок – м'який, ніжний (Є. Гуцало). 6. Хмари і крапельки води, пісок на урвищах берегів і туман над річкою набрякли густим червоним мороком (Гр. Тютюнник). 7. Трохи перегадом над стернями прокочувався грім – глухий, далекий і нестрашний (Гр. Тютюнник). 8. Щороку він приїздить до матері саме такий: свіжий, підтягнутий, тропічними зливами скупаний (Олесь Гончар). 9. Чарівний своєю природою зоосад і в травні, і в

червні, і кожного місяця (Остап Вишня). 10. Квітки й поцілунки, краса й раювання життя хай сповняють тебе до сконання (Б. Грінченко). 11. Квітчає парк падучим листям карнизи, ліхтарі, дроти, встеляє килимом барвистим бульвари, вулиці, мости (І. Вирган). 12. Боже, розплати шаленої, Боже, шаленої мсти, лютости всенаученої нам відпусти (В. Стус). 13. Страждання людей, їхня хресна путь до світової Голгофи – все це так ясно постало переді мною (М. Хвильовий). 14. Пам'ять минулого над нами велика, і, належачи дню нинішньому, прагнучи дня завтрашнього, ми продовжуємо існувати в минулому (Є. Гуцало). 15. Вона вже ніколи туди не повернеться – ні через рік, ні через два, ні потім... (Л. Пономаренко).

2. Визначте тип відношень між однорідними членами речення (єднальні, зіставно-протиставні, розділові, градаційні, приєднувальні) та відкритість / закритість однорідного ряду.

1. То ніби затихаючи, то знов з подвоєною силою розгукуючи, стогнав вітер (Г. Хоткевич). 2. Довгенько ми не бачили свою дитину: не пускали ні батька, ні матері, ані мене (Марко Вовчок). 2. Звісно, поезія молодих може викликати скепсис через формальну недовершеність, а інколи іронію через надмірну серйозність (А. Дністровий). 3. Загоруйко воював не тільки з картярством, а й з усяким безкультур'ям (В. Земляк). 4. Я живу, і борюсь, і творю для людей (В. Забаштанський). 5. Тепла липнева ніч пролітає садками, посадками, скиртами в полях (Олесь Гончар). 6. Годилося б думати не тільки про роботу, а й про себе (Є. Гуцало). 7. За тебе марно я в чужому краю караюсь, мучуся... але не каюсь (Т. Шевченко). 8. Не вітер – буря над землею в замети клала білий сніг (Л. Первомайський). 9. Говорила моя бесідниця дрібно, швидко, тонким сопрано, перебиваючи себе раз у раз (Леся Українка). 10. Ждала, ждала мене ненька та й плакати стала (Т. Шевченко). 11. Не то сон, не то забуття склепляло повіки (М. Коцюбинський). 12. Вони всіляко підступали до Івана: і щирістю, і насмішками, і жартами, і на правду (І. Франко). 13. Не бійся заглядати у словник: це пишний сад, а не сумне провалля (М. Рильський). 14. Щовечора перед спочинком і вдосвіта мама запалювала біля божнички лампадку і молилася до святого покутя (В. Скуратівський). 15. У світі є не тільки добро, а й зло (В. Сухомлинський).

3. Диференціюйте однорідні члени речення й подібні до них лексико-граматичні утворення (поєднання дієслів, що становлять предикативне ціле; фразеологізм; лексичний повтор; уточнювальні члени речення; різні граматичні вияви одного члена речення). Поясніть засоби вираження однорідності (сурядні сполучники, інтонація).

1. Ще *ніхто, ніколи і нікого* не порятував від тієї хвороби, від такої біди і нещастя – від *серця* (М. Матіос). 2. Слово – не тільки солод калин, в ньому та з нього отрута кратна (Б. Нечерда). 3. Приходять новітні ритми в *твоє і моє* життя (В. Мордань). 4. Придивляйся до квітів, майстре, щоб *світ і себе* зрозуміти (П. Осадчук). 5. Біля *возів, під возами й подалі* – скрізь було видно запорожців, що порозлягалися на траві (О. Довженко). 6. Недалеко від *хати, під грушею*, Мотря терла коноплі (І. Нечуй-Левицький). 7. Ой *учора ізвечора* музики заграли (Н. тв.). 8. Голуб'яточко, прости за невеселого листа. Так буває часом невесело, що *хоч сядь та й плач* (М. Коцюбинський). 9. Оріся *ні жива ні мертва* стояла при цій розмові (М. Старицький). 10. А працює він *буйно, болісно, засукавши рукава, вкрутувавши пальцями в саме пекло живого життя* (І. Драч). 11. Кохана спить, кохана спить, *підди збуди, цілуй їй очі* (П. Тичина). 12. *Дивиться* вона не *надивиться* на свого сина, *втішається* не *навтішається* своїм Івасем (І. Нечуй-Левицький). 13. Минаючи убогі села *понаддніпрянські невеселі*, я думав... (Т. Шевченко). 14. Гострим полиском хвилі спалахують *після бурі у місячну ніч* (Леся Українка). 15. *Візьми чорнила і паперу та й напиши* мені листа (І. Гончаренко).

4. Поміркуйте, які з означень є однорідними, а які – ні. Назвіть причини неоднорідності (відсутність супідрядного зв'язку з означуванням словом; характеризують предмет з різних боків; виражені прикметниками різних лексико-граматичних розрядів; виражені займенником і прикметником; виражені числівником і прикметником; виражені дієприкметником / дієприкметниковим зворотом і прикметником після нього).

1. Стрілою-метеором промчав у високому небі *гримучий реактивний* літак, полишивши за собою *довгий білий кучерявий* слід (І. Рябокляч). 2. Над *твоїм розстріляним* коханням сказано глузували солов'ї (В. Симоненко). 3. Збирають *світлі, золоті меди веселокрилі і прозорі бджоли* (М. Рильський). 4. Мамині руки – *щедрі, робочі* – втоми не знають з ранку до ночі (Б. Грінченко). 5. Ніч купала в Пслі свої зорі, мов *пустотливі маленькі жовті качата*, плавали вони на воді, пірнали в

глибінь, то з'являлися на поверхні знову (І. Цюпа). 6. *Шалений холодний* вітер люто висвистував і завивав, біснуючись над степом (І. Ле). 7. На *маленькій видовженій* галявині за густими чагарями дикої малини олені зупинилися (О. Лупій). 8. Я знаю став *один бездонний* в *гірській* закутині *глухий – дрімливий, тихий, вічно сонний* (Б. Лепкий). 9. *Погідне блакитне* небо дихало на землю теплом (М. Коцюбинський). 10. Скрізь видно було *залиті сонцем старі* садки (І. Нечуй-Левицький). 11. Я на гору *круту крем'яную* буду камінь важкий підіймать (Леся Українка). 12. В хаті стояв *густиий передсвітанковий* морок (Гр. Тютюнник). 13. Потім вони пішли вниз *широкою брукованою* вулицею (В. Козаченко). 14. Біля султана стояв *задуманий великий* візир (Р. Іванчук). 15. *Перший науковий* успіх ще був попереду (М. Озеров).

5. Назвіть лексико-граматичні показники, що зумовлюють однорідність означень: 1) перелічувальна характеристика предметів за однією ознакою; 2) перше означення підсилюється / уточнюється другим і наступними; 3) постпозиція означень стосовно означуваного слова; 4) означення виражені одним лексико-граматичним розрядом прикметника; 5) тісний граматичний зв'язок кожного означення з означуваним словом; 6) поєднання сурядним сполучником; 7) означення-епітети / синоніми / антоніми; 8) прикметник і дієприкметниковий зворот після нього.

1. Віхола, віхола до мороза їхала. Саночки *мальовані, снігом напаковані* (К. Перелісна). 2. *Далека, незнайома* сторона, здається, навіть небо тут інакше, але нараз – тополя край вікна, і щось таке в ній *українське, наше* (М. Луків). 3. День ні *хмарний*, ні *сонячний*, не *золотий*, а якийсь ніби *срібний* (І. Нечуй-Левицький). 4. Край гаю чорніє один на поляні *змарнілий, потрухлий, обрубаний* пень (Г. Чупринка). 5. Дощик *осінній, уїдлиий, дрібний* падає, сиплеться, ллється (Г. Чупринка). 6. Розмови наші, співи й на останок *уривчаста, палка, завзята* річ (Леся Українка). 7. Але це була *справжня, чесно відвойована* тиша... (М. Стельмах). 8. На дні моїх споминів і досі горить *той маленький, але міцний* вогонь (І. Франко). 9. Високо серед неба стояв *ясний, блискучий, повний* місяць (І. Нечуй-Левицький). 10. Онде балочка весела, в ній *хороші, красні* села (Леся Українка). 11. *Маленька, кругленька, швидка й жвава*... між високим зеленим житом, – вона здавалася русалкою (Панас Мирний). 12. Твої очі – як те море *супокійне, світляне* (І. Франко).

13. З ластівками прокидався *яблуневий, у білих накрапах* сад (М. Сингаївський).
14. У темряві *густій, тяжкій і рівній* прокинувся я (М. Рильський). 15. *Ті ж сірі, завжди насторожені очі під рудими кошлатими бровами* (Олесь Гончар).

6. Із творів М. Коцюбинського або Панаса Мирного підберіть пейзажний опис із однорідними й неоднорідними означеннями. Назвіть причини неоднорідності й лексико-граматичні показники, що зумовлюють однорідність означень.

7. Наведіть приклади вживання однорідних членів речення в текстах наукового й офіційно-ділового стилів (підберіть два тексти до 100 слів у кожному). Визначте тип відношень між однорідними членами речення й відкритість / закритість однорідного ряду. Поясніть засоби вираження однорідності.

8. З'ясуйте семантичні особливості (родова назва; якісна оцінка; власне / кількісне узагальнення тощо) й спосіб морфологічного вираження узагальнювальних слів (іменник; прикметник; числівник; займенник; дієслово; прислівник; фразеологізм; словосполучення). Поясніть вживання розділових знаків.

1. І підходять усі по черзі: то дівчина жива, то хлопець стрункий, то велетень гордий (А. Головка). 2. На ньому була проста одежа: широкі крамні сині штани, біла сорочка й чорна смушкова шапка (І. Нечуй-Левицький). 3. Він бачив її скрізь: і в прозорій, як скло, дзвінкій хвилі, і в гарячому, блискучому на сонці камені (М. Коцюбинський). 4. Від батька й матері взяв Сашко все найкраще: широкий розмах у всякому ділі і гарячу любов до рідного народу (І. Цюпа). 5. Ніщо вселюдське не чуже мені: смагляві дні і ночі чорноброві, і сон гаїв, і гук новобудови, і перший промінь у твоїм вікні (Б. Олійник). 6. Ранок зачинався тихий та лагідний, все навкіл: і трави, і дерева, і кущі – наче завмерло (Ю. Смолич). 7. Ах, як усього багато: неба, сонця, веселої зелені (М. Коцюбинський). 8. Всяке птаство, як-от: деркачів, перепілок, куликів, курочок – можна було викосити косою в траві (О. Довженко). 9. Незабаром цілий стіл був застелений усякою стравою: борщем, кашею, печеним поросям (Панас Мирний). 10. Він був майстром на всі руки: слюсар, столяр, тесляр і навіть механік (В. Короленко). 11. Чого шукаєш – флірту чи вітчизни? (Л. Костенко). 12. Вдруге розпочати життя, зловити одбуті літа – цього ще ніхто не досяг (Олесь Гончар). 13. Тиша була наповнена всякими звуками: і дзвінкою

піснею жайворонка, і дзижчанням польових мух, і тихим шелестом стиглого жита (М. Коцюбинський). 14. Що їй ввижалось – чи шаблі, чи струни (О. Пахльовська). 15. Усе тут лірика: ці сосни, ці дуби, ці клени – витвори найтоншої різьби (М. Рильський).

9. Виконайте синтаксичний аналіз поданих речень.

1. Завжди серце лине до матері, до рідного дому, яблунь і вишень у цвіту, журливої річечки, запашного луку, першої стежини (І. Вихованець). 2. За кілька кроків від себе я побачив дорідну, немолоду, але ще не зовсім зів'ялу жінку зі складеними на грудях руками (Ю. Мушкетик). 3. Заплющив очі й побачив личко з чорною цяткою над верхньою губою та смоляними бровами, довгими віями... (Ю. Мушкетик). 4. Душа, недавно дика і пуста, знов жити і любити хоче (М. Приходько). 5. Можу ярмом її звати, можу її проклинати, але й прокляту народність не перестану кохати (А. Кримський). 6. Несказане, невимовне кобза промовляє і святими почуттями серце надихає (П. Куліш). 7. Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від гір Карпатських аж по Кавказькі (М. Міхновський). 8. Більш, ніж меч, і огонь, і стріла, і коса, небезпечне оружжя – жіноча краса (І. Франко). 9. Вона раз у раз загашувалася червоними блискавицями, а трохи перегадом над стернями прокочувався грім – глухий, далекий і нестрашний (Гр. Тютюнник). 10. Сонце вже сховалося за вільшечки, пустило крізь листя тонкі рожеві стріли (Гр. Тютюнник). 11. Дивиться мудрими очима вічність і промовляє до нас зелен-травою, яблуневоцвітною весною, червоним осіннім зойком клена і ніжністю слова (І. Вихованець). 12. Мати – це усе: життя, вірність, працелюбність, святість, вічність (І. Вихованець). 13. Все мені важке: і торба з харчами, і ноги, і плечі, і навіть костур (Гр. Тютюнник). 14. А вечір сіє і сіє звідусіль то перші шматки пісень, то жіноче цокотіння, то парубочий перегук, то рипіння санок, то поскрипування дерев... М. Стельмах). 15. І хоч цвіту не мають смереки, та не хилять верхів'я на діл, а в морози пекучі і в спеки простягають гілля в небосхил (Г. Чупринка).

ВІДОКРЕМЛЕНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

ВІДОКРЕМЛЕНІ ОЗНАЧЕННЯ

1. Визначте спосіб морфологічного вираження відокремлених означень: 1) прикметниковий зворот; 2) дієприкметниковий зворот; 3) інфінітив; 4) одиничні іменники / прикметники / дієприкметники; 5) субстантивний зворот.

1. Гордий і волелюбний, він нагадував сокола (А. Шиян). 2. Лиш народи, явлені у слові, достойно жити можуть на землі (Л. Костенко). 3. Досвітні огні, переможні, урочі, прорізали темряву ночі (Леся Українка). 4. Над урочищем зринув місяць – червоний і глибокий, мов кратер у палаючу безодню (Гр. Тютюнник). 5. Вершини гір, од снігу білі, сліпучо сяють навкруги (М. Луків). 6. Хата ніби сиділа у пелені гори, зеленої, з фіолетовими острівцями бузку (В. Дрозд). 7. На річку налягла ніч, суха і тепла, як перед грозою (Гр. Тютюнник). 8. Це був мотив пісні, знайомої Іванові з армійських років, невимушеної і трохи сентиментальної (В. Дрозд). 9. Зраділі раптовій відлизі, горобці зграями пурхали між людьми, зухвало хапаючи з-під ніг то насінину, то крихту хліба (М. Олійник). 10. Переляканий, без шапки, запорошений снігом, мчався Василько по дорозі назустріч холодному вітрові (М. Коцюбинський). 11. За Россю, під високою скелею, блищав на сонці новий гарний млин, обтесаний, обмальований, як цяцька (І. Нечуй-Левицький). 12. На призьбі сиділа його мати, Маруся Джериha, вже немолода молодиця, бліда, з темними очима, з сухорлявим лицем (І. Нечуй-Левицький). 13. Навіщо вони намагаються привласнити собі право – визначати добро і зло? (Ю. Щербак). 14. Знесилений, німий, бездушний майже, я впав тобі до ніг (Є. Плужник). 15. А той, меткий, пронозливий, мов шило, уже, дивися розкладає крам на патріаршій страдницькій могилі (Б. Олійник).

2. З'ясуйте умову відокремлення означень, виражених дієприкметниковими зворотами: 1) постпозиція щодо означуваного слова; 2) додатковий обставинний відтінок значення (часовий, причинний, умовний, допустовий); 3) послаблений синтаксичний зв'язок з означуванним словом (віддаленість від означуваного слова); 4) означуване слово виражене особовим займенником. Визначте спосіб морфологічного вираження відокремлених означень.

1. Налита сонцем і вітрами, хлюпоче веснами весна (М. Стельмах).
2. Стривожені світлом, звірятка заворушилися, збилися в одну купку (О. Донченко).
3. Гарячі, пожовклі від болю, стелились листки восени (Д. Павличко).
4. Місяць, закоханий в ніч чарівну, сяє, щасливий, і світе (О. Олесь).
5. Млою ночі оповитий, скаче кінь білокопитий, креше іскорки-огні (Г. Чупринка).
6. Широкий у плечах, вузький у стані, молодцюватий з виду, він, здавалось, був не батьком, а старшим братом (М. Стельмах).
7. Розумна, дотепна, товариська, невтомна, добра і завжди в усьому щира, вона користувалася загальною любов'ю (Ю. Збанацький).
8. Він дивиться на своїх солдатів затуманеними очима, блідий, укритий сірою щетиною (І. Микитенко).
9. Аркуші паперу, списані дрібним, вигадливим письмом, встигли пожовкнути... (О. Сенюк).
10. Окутана вишняками і тіннями, німує його хата... (М. Стельмах).
11. У червоному намисті, зав'язана великою хусткою, Марта була б дуже гарною молодницею (І. Нечуй-Левицький).
12. Заглиблена в спогади, Ніна не почула матері (А. Шиян).
13. Осліплені на мить, ми врзалися в пільму (Л. Костенко).
14. Віки висихали, як роси на скелях, задощені кров'ю, засмічені злом (І. Драч).
15. Шлях, широкий, покритий талим снігом, гадюкою поп'явся на гору (Панас Мирний).

3. Диференціюйте умови відокремлення прикладок: 1) постпозиція щодо означуваного слова; 2) означуване слово виражене власною назвою; 3) означуване слово виражене особовим займенником; 4) прикладка поширена; 5) має обставинний відтінок значення; 6) є постпозитивною власною назвою; 7) залежить від відсутнього в реченні слова; 8) приєднується до означуваного слова за допомогою слів «на ім'я», «на прізвище», «родом», «за освітою», «так званий»; 9) віддалена від означуваного слова іншими членами речення тощо.

1. Солідна віком і творчою практикою людина, він був у розпачі (І. Ле).
2. Потім устав із свого місця найстарший у зборі, Захар Беркут (І. Франко).
3. Ярина, Дмитрова мати, звеліла йому сидіти дома (М. Коцюбинський).
4. Один лише Ярема Бобир, наш родич по дідовому коліну, не постраждав у цій пригоді (О. Довженко).
5. Боровсь Еней з своїм, сердега, горем, слізьми, бідняжка, обливавсь (І. Котляревський).
6. Вірний син поневоленої України, Шевченко став найглибшим виразником народних дум і надій (Олесь Гончар).
7. Венера, як правдива мати, для сина рада все оддати (І. Котляревський).
8. Винуватці тої катастрофи – два хлопчики

літ семи-восьми та п'ятиліток-дівчинка – наче не чули сердитого матиного поклику (М. Коцюбинський). 9. Я, Боже, за них, за великих, весь час голосую і милості їхньої жду... (Н. Горик). 10. Друг рибалок, він і сам схожий на простого рибалку (Олесь Гончар). 11. Писар, Григорій Павлович Копаниця, був таких літ, як і Роман (Б. Грінченко). 12. Як літературний критик, Еллан був першим теоретиком пролетарської літератури, висуваючи імпресіонізм як властивий для неї стиль (О. Ольжич). 13. Полтавець родом, Симоненко закінчив свій короткий життєвий шлях у Черкасах, у Шевченковім краю (Олесь Гончар). 14. Запам'ятай її, цю прекрасну країну, на ймення Дитинство, дихай нею, цією прекрасною країною, на ім'я Совість... (І. Карпа). 15. З Полтавою пов'язана творча діяльність Панаса Мирного – класика української літератури (І. Вихованець).

4. Із творів І. Нечуя-Левицького доберіть 10 речень із відокремленими поширеними прикладками. Укажіть засіб їх вираження та умови відокремлення.

5. Подайте біографічну довідку про відомого українця / українку, увівши до її тексту речення з поширеними прикладками, що починаються словами *a same, так званий, тобто, на ім'я, за освітою, як*. Поясніть умови відокремлення / невідокремлення прикладок.

6. Проаналізуйте умови відокремлення неузгоджених означень: 1) віддаленість означення від означуваного слова; 2) означуване слово виражене займенником; 3) означуване слово виражене власною назвою; 4) постпозиція щодо означуваного слова; 5) включення субстантивної форми в ряд однорідних членів речення разом з відокремленими узгодженими означеннями; 6) означення виражене інфінітивом. Визначте спосіб морфологічного вираження відокремлених означень.

1. Василь Діденко був Поетом – од Бога (Г. Лютий). 2. Палкої, поетичної вдачі, вона не могла вдовольнитися буденним життям, запряглась до щоденної важкої праці (М. Коцюбинський). 3. Солдати мали завдання – вийти до набережної (Олесь Гончар). 4. Перед очима в Маланки витала левада, зелена, весела, над річкою (М. Коцюбинський). 5. На високому березі, з обшитою каменем набережною, стояло село, незруйноване, мирне (Олесь Гончар). 6. Маленька й метушлива, з чубчиком на стриженій голові, з ластовинням на кінчику гострого пташиного носа, вона нагадувала скуйовдженого березневого горобця (О. Донченко). 7. На нашу долю

випало відповідальне завдання – організувати новорічний бал (З газети).
8. Я продаю сонця – оранжеві, тугі, з тривожними музичними очима (І. Драч).
9. Стояв перед нею її старший син Андрій – русявий, вродливий, у зеленій гімнастерці (Р. Іваничук). 10. Прачки, у білих халатах, у білих косиночках, неквапні й спокійні, походжали поміж машин і тільки скеровували їхні дії (П. Загребельний).
11. В хату увійшов старий Джеря, високий, тонкий, з сивуватими довгими вусами, з нужденним блідим лицем та смутними очима (І. Нечуй-Левицький). 12. Це вже звичка в мене така – поговорити (Б. Харчук). 13. Між подружжям були щирі взаємини – без тіні підозрінь і ревнощів (З. Тулуб). 14. Жвава дівчинка, з ямочками на щоках, справляла приємне враження (О. Десняк). 15. Кайдашеві сини були молоді парубки, обидва високі, рівні станом, обидва довгобразі й русяві, з довгими, тонкими, трохи горбатими носами, з рум'яними губами (І. Нечуй-Левицький).

7. Уведіть кожне словосполучення в два речення: 1) як відокремлений член речення; 2) як невідокремлений член речення. З'ясуйте умови відокремлення / невідокремлення.

Обмерзлі кригою: високе й розлоге; ясний від сонця; облите місячним сяйвом; переляканий і стривожений; надзвичайно приємна й тиха; оповитий тишею; переповнена шумом.

ВІДОКРЕМЛЕНІ ОБСТАВИНИ

1. Визначте спосіб морфологічного вираження відокремлених обставин: 1) дієприслівниковий зворот; 2) одиничний дієприслівник; 3) прийменниково-іменникова форма; 4) субстантивний зворот; 5) прислівник / прислівниковий зворот; інфінітив / інфінітивна конструкція. Назвіть розряд відокремлених обставин (способу дії; часу; причини; мети; умови; допусту).

1. Жовте листя, тремтячи і коливаючись у повітрі, тихо раз по раз сідало на землю, вкриваючи її тихим золотим накриттям (Б. Грінченко). 2. Ліси стояли прозорі, чисті, під голубим небом (Олесь Гончар). 3. Обличчя сучасної української поезії, попри реформації, проступає з потужних традицій, вирізняється талантами і працею провідних наших поетів (Ю. Мушкетик). 4. Тільки ж дух мій не схитнувся, не скоривсь лихій негоді, а скупчив усі свої сили – перетерпіти біду (М. Зеров). 5. Прокинувся ранок та, поздоровкавшись з світом ясного сонця, закутався в сивий

туман (Панас Мирний). 6. Падаючи, дерево порвало проводи радіомережі (Л. Дмитерко). 7. Колись, давненько вже, поїхав я навесні до одного мого доброго приятеля (Остап Вишня). 8. А там, за шеренгами придорожніх тополь, у синій далечі знову вставали Альпи, зникаючи верховинами в хмарах (Ю. Збанацький). 9. Натомившись, спить дочка його рідна, у світі єдина (І. Нехода). 10. Погода, всупереч нашим побоюванням, видалася гарною (Олесь Гончар). 11. І я заснув нарешті, незважаючи на біль (Ю. Яновський). 12. Сонце сховалось в гай за горою, як в зачарований храм (Б. Лепкий). 13. Морозна ніч залякла, мов залізна (Є. Маланюк). 14. На березі, по коліна у траві, стоїть задумлива людина (М. Чабанівський). 15. Зчепившись стеблоніжками, немов узявшись за руки, плавно кружляли падаючи два кленових листки (К. Пісоцький).

2. Диференціюйте причини невідокремлення дієприслівникових зворотів і одиничних дієприслівників: 1) одиничний дієприслівник стоїть у реченні безпосередньо після присудка й означає спосіб дії; 2) дієприслівниковий зворот фразеологічного типу; 3) дієприслівниковий зворот починається часткою і (й); 4) дієприслівниковий зворот – логічний центр речення; 5) дієприслівниковий зворот поєднаний з іншою обставиною єднальним сполучником.

1. Вона не звикла сидіти склавши руки (М. Рильський). 2. Я був молодий, здоровий і міг працювати не втомлюючись (О. Довженко). 3. Жінка йде поволі і трохи зігнувшись (О. Довженко). 4. Побігла ніг під собою не чуючи (Олесь Гончар). 5. Ідуть дівчата в поле жати та, знай, співають ідучи (Т. Шевченко). 6. Можна переказати зміст статті і не перечитуючи її вдруге (З журналу). 7. Вона читала лежачи на піску (О. Іваненко). 8. Ходив він трохи ніби присідаючи, як на сіні (О. Довженко). 9. А рибалка сидів зігнувшись, прибитий горем (П. Автомонов). 10. Степанида Петрівна посміхається ласкаво, поблажливо і розуміючи (В. Собко). 11. Захід погас не розгорівшись (О. Донченко). 12. Він привітався з батьками чемно і не виявляючи особливих емоцій (Б. Антоненко-Давидович). 13. Можна бачити деякі зорі й не дочекавшись настання темряви (Є. Гуцало). 14. Хлопець говорив не переводячи духу (Є. Гуцало). 15. Ми виходимо з оселі, мати посміхаючись, а я позіхаючи (М. Стельмах).

3. Із творів П. Загребельного випишіть 10 речень із різними типами відокремлених обставин. Поясніть спосіб їх морфологічного вираження та умови відокремлення.

ВІДОКРЕМЛЕНІ ДОДАТКИ

1. Складіть (підберіть) 8-10 речень з офіційно-ділового стилю з відокремленими додатками, що починаються словами *крім, окрім, опріч, за винятком, особливо, зокрема, наприклад, замість, навіть, включаючи, на відміну від, поряд із, щодо, наперекір* тощо. Поясніть умови відокремлення. Назвіть значення додатків (включення, виключення, заміщення, доповнення).

2. Виділіть відокремлені додатки. Обґрунтуйте засоби вираження, значення та умови відокремлення.

1. І востаннє тобі, замість слів про любов, посилаю я муки і сльози (І. Франко).
2. Щодо мого наміру вступити в монастир, то справа стояла так... (М. Коцюбинський).
3. На відміну від Старицького, у вірші Щоголева відсутнє безпосередньо виражене «вибухове начало» (А. Погрібний).
4. Усі, за винятком Бойчука, здивовано дивилися на свого шкіпера (М. Трублаїні).
5. Замість робитися майстрами часу, ми стали його бранцями (О. Забужко).
6. Щодо моєї роботи, то краще не питай... (М. Коцюбинський).
7. За винятком баби Оришки, малий Чіпка нікого не любив (Панас Мирний).
8. Наперекір суховіям та чорним бурям, повсюди йде акація за людиною, заходячи аж сюди, до самого мертвого моря... (Олесь Гончар).
9. А я не знаю нічого ніжного, окрім берези (Леся Українка).
10. Особливе місце в літературі для дітей займає поезія, зокрема для наймолодших читачів (В. Бичко).
11. І ніхто того не чув, не знав і не бачив, опріч Марка маленького (Т. Шевченко).
12. У зв'язку з вибуттям саперного батальйону з міста Славгорода, депутатський мандат Кузнецова механічно втратив силу (А. Головка).
13. У нашій лоцманівській, замість тополь, край шляху вирости металеві щогли, вищі за всяку тополь (Олесь Гончар).
14. Більш жодного звуку не донеслося, крім повівання пахучого повітря в розквітлому гіллі саду (Марко Вовчок).
15. Ягід навколо, особливо дикої малини, була сила-силенна (О. Донченко).

ВІДОКРЕМЛЕНІ УТОЧНЮВАЛЬНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

1. Диференціюйте уточнювальні члени речення: 1) означення, що уточнюють попередні означення; 2) обставини, що уточнюють попередні обставини; 3) уточнювальні прикладки, що починаються словами *або, чи, тобто, себто, як, як-от, а саме, особливо, навіть, переважно, родом, на ім'я* тощо; 4) уточнювальні додатки, що починаються словами *точніше, передусім, у тому числі, наприклад, зокрема* тощо; 5) уточнювальні присудки; 6) уточнювальні підмети.

1. Я прохав би вас деякий час не вносити зміни, себто ділитися пополювині (М. Коцюбинський). 2. Журавлі летять із гирла кудись аж за Київ, на поліські болота (Олесь Гончар). 3. Обидва, Круча і Гонтар, охоче приєдналися до тосту Марії (Я. Баш). 4. Наше століття багате на різноманітні сенсації, тобто на неймовірні й малоімовірні явища (З газети). 5. Навпроти хижки, трохи віддалік від бору, спалахом блискавиці освітлюється Столітній Бук (П. Воронько). 6. Пополудні, а точніше в раннє надвечір'я, зібрались вони велетенською зграєю й ширяли над полем між лісом і селом (Є. Гуцало). 7. Зелене обабіч дороги перша ніжна весняна травичка, молодесенька, тендітна, ще не налита густим соком (Гр. Тютюнник). 8. Іван з Марією німо сиділи біля порожнього стола у крайній, під черепицею, хаті (Р. Іваничук). 9. А влада України може бути одна – наша, народна (Д. Кулиняк). 10. Змістом своїм драматична поема Лесі Українки пов'язана з XVII віком, точніше – з добою Руїни й Петра Дорошенка (М. Драй-Хмара). 11. Тепер, скінчивши з діловим боком своєї праці, познайомлю Вас, шановний добродію, із самою системою, або планом роботи (Панас Мирний). 12. Література, у тому числі й критика, має сьогодні жити з іще більшою творчою напругою (Олесь Гончар). 13. Ностальгія – туга за батьківщиною – та лаборальгія – туга за працею – вимучували й виснажували Сашка вкінці (Ю. Смолич). 14. Самі ж форми на –щій позостались у нашій мові, але всі перейшли на прикметники, себто прикметникувались (І. Огієнко). 15. В божого чоловіка довга, до самого пояса, борода (П. Куліш).

2. Складіть речення, використовуючи подані словосполучення в ролі уточнювальних членів. Уточнювальні члени диференціюйте й поясніть умови їх відокремлення.

До сходу сонця; на березі Чорного моря; найближчою дорогою, особливо пшениця; тобто наука про Всесвіт; навіть у посушливі роки; під час канікул; у тому числі з української мови; веселих і малих; особливо переможцям конкурсу.

3. Виконайте синтаксичний аналіз речень з відокремленими членами.

1. Легкий, пухкий попільець ляже, вернувшись, в рідну землю, вкупі з водою там зродить вербицю (Леся Українка). 2. Нерозумний, хитрий, кволий, викликав він тільки сміх... (Л. Первомайський). 3. І спогади, сльозами не омиті, приходили прощатися з життям (Л. Костенко). 4. Слідом за Києвом – «матір'ю городів руських» – повсюдно виникають міста й городища (І. Цюпа). 5. Село ще спало, намокле, змерзле, ховалося під білу ковдру квітучих садків і ждало сонця (М. Карпюк). 8. Море синє, аж чорне, тільки білою піною б'є об берег (М. Коцюбинський). 9. Отут, в низенькій цій хатині, моя любов жила колись (А. Малишко). 10. На Поліссі трапляються «вижари», тобто болота (Г. Дем'янчук). 11. Він устав разом із сонцем, довго кашляв, сидячи в солом'яній постелі і туго обіпнувшись рябою плащ-палаткою (Гр. Тютюнник). 12. Хустину кинувши на плечі, надівши плаття весняне, берізка вибігла надвечір і жде чи вітру, чи мене (С. Будний). 13. Усі мовні органи, залежно від їх участі у процесі мовлення, поділяються на активні і пасивні (З підручника). 14. Ремез – пташка невеличка – в'є гніздечко-рукавичку на лозині біля річки (А. Камінчук). 15. У середині книги, крім сторінок тексту, є титул – перша сторінка книги (З журналу).

ЗВЕРТАННЯ, ВСТАВНІ Й ВСТАВЛЕНІ КОНСТРУКЦІЇ

1. Визначте спосіб морфологічного вираження звертання: 1) іменник у кличному відмінку; 2) іменник у називному відмінку; 2) субстантивованій прикметник / числівник / дієприкметник / прислівник; 3) особовий займенник; 4) підрядне займенниково-співвідносне речення узагальненого характеру. Проаналізуйте, яку стилістичну функцію виконує звертання (апелятивну, експресивну).

1. Копитами вдарте, вороні, у степу ми з вами не одні (П. Воронько). 2. Завтра! Ой, як же далеко ти, завтра (Олесь Гончар). 3. Гей, ви, нехрещені! Ніж там гуркотіти, ходіть-но сюди! (Олесь Гончар). 4. Хто в полі, хто в лісі, стережися! То котиться пропасниця лукава (Леся Українка). 5. Слухай, ти! Що ти там отому

дурневі плещеш? (Панас Мирний). 6. Візьміть мене, лелеченьки, на свої криляти (Д. Павличко). 7. Вітаю Вас, киянине й полтавко, на Слобожанщині (Яр Славутич). 8. Ой хатонько моя, голубонько, спасибі тобі – прощай (О. Довженко). 9. Не бійся, дурненька, нас вони ніколи не зачеплять (Б. Антоненко-Давидович). 10. Прийди, весно, прийди, рясна, новим життям заграй (Б. Лепкий). 11. О чом, Дунай, о чом, тихий, о чом же ти, не рожевий? (Ю. Федькович). 12. А ти, заблуканий, забудь життя двоїсте (М. Рильський). 13. Вставай, хто серцем кучерявий (П. Тичина). 14. Вставайте, браття, та, повні спільного завзяття, поставим правді вівтарі! (М. Старицький). 15. Я стужився, мила, за тобою... (Д. Павличко).

2. Дослідіть, чим поширене звертання: 1) відокремленим означенням; 2) прикладкою / відокремленою прикладкою; 3) узгодженим означенням; 4) неузгодженим означенням тощо. З'ясуйте тип речення за модальністю (розповідне, питальне, спонукальне).

1. Сини мої невеликі, нерозумні діти, хто вас щиро без матері привітає в світі? (Т. Шевченко). 2. Ой матінко-зірко, як у строку гірко! (Н. тв.). 3. А ти, серце-голубонько, не журись та до мене, молодчика, прихились (Л. Глібов). 4. Ой березо моя білосніжна, гомонімо, розмовляймо обоє (С. Будний). 5. Слово, моя ти єдина зброє, ми не повинні загинуть обоє (Леся Українка). 6. Не вам, в мережаній лівреї донощики і фарисеї, за правду пресвятую стать (Т. Шевченко). 7. Ой Дніпре, мій Дніпре, широкий та дужий, багато ти, батьку, у море носив козацької крові (Т. Шевченко). 8. Мамо-голубко, в співи тремтячі ти при мені виливала нудьгу (Г. Чупринка). 9. О слово рідне, орле скутий, чужинцям кинуте на сміх! (О. Олесь). 10. Привіт тобі, привіт, батьків моїх земля! (В. Сосюра). 11. Ой сніги мої, сніги, срібні та пухнасті, наче все, що навкруги, потонуло в щасті (В. Сосюра). 12. Милі друзі літ моїх дитячих, щирі і незлобні диваки, ви од кривд людських, недобрих мачух, на луки втікали, на річки (М. Рильський). 13. «Милий дощику, хлопчику, хлопчику, любчику...», – лепетала тополька липкими листочками (Ю. Герасименко). 14. Місяцю-білозору, зайди за комору (Н. тв.). 15. І все-таки до тебе думка лине, мій занапашений, нещасний краю (Леся Українка).

3. Диференціюйте звертання, вокативні речення-звертання, відокремлені прикладки і називний уявлення. Визначте тип звертання (власне звертання, риторичне).

1. *Галино Євгенівно, державного розуму жінко, дозвольте мені вітати вас у цьому місті* (Ю. Збанацький). 2. *І надо мною з своєю Божою красою гориш ти, зіронько моя, моя порадонько святая, моя ти доле молодая!* (Т. Шевченко). 3. *Ой ти, дівчино, з горіха зерня...* (І. Франко). 4. *Рига!* От я й повернулась і радо впізнаю твій строгий лик (Л. Скирда). 5. *Рига!* От де виповняться всі мої мрії! (Л. Скирда). 6. *Вчителько моя, зоре світова, де тебе питать, де тебе зустріти?* (А. Малишко). 7. *Марто!* – загрозово озвався з порога Варчук (М. Стельмах). 8. *О, спинися, прекрасна ранкова ця мить, – дай напитись твого життєдайного трунку* (Г. Донець). 9. *Юначе!* Хай буде для неї твій сміх, і сльози, і все до загину... (В. Сосюра). 10. *Ой Україно – зелен сад, колиско дум, пісень крилатих, твої добро, любов, краса пільму віків змогли здолати!* (О. Бердник). 11. *О дні зими!* Як вас не згадати... (В. Ткаченко). 12. *Шевченко!..* Відгук дум своїх чи чуєш ти у нашім співі? (М. Рильський). 13. *Фантазіє, богине легкокрила, ти світ злотистих мрій для нас відкрила і землю з ним веселкою з'єднала* (Леся Українка). 14. *Нічко-мати, нічко-втіхо,* покажи мені у сні образ милий, образ дивний (Г. Чупринка). 15. *Батьку Дніпре буйнохвильний, збий, розлий мою нудьгу* (Г. Чупринка).

4. Кожне з поданих слів уведіть у чотири контексти в ролі: 1) звертання; 2) вокативного речення-звертання; 3) відокремленої прикладки; 4) називного уявлення.

Суми, Борисфен, мама, Бог, побратим.

5. Диференціюйте вставні й вставлені конструкції. Обґрунтуйте.

1. *Що не кажіть, Гоголь душею і натурою наш* (Панас Мирний). 2. Без сумніву, етичні поняття виконують у сфері етики суттєву функцію (Д. Чижевський). 3. «Кривавих шляхів апостол» (так самоназивався Є. Маланюк) мислив опозиційними категоріями, надавав їм чіткого, відкарбованого смислу (Ю. Ковалів). 4. Народна поезія (колядки, щедрівки, історичні думи, пісні, легенди, співанки-коломийки) стала для нього найпершою і найвизначнішою школою мистецтва слова (О. Засенко). 5. Виходить, як казав один із героїв Тютюнника, «дешево і сердито»

(О. Забужко). 6. Українці сміються з найдавніших давен, сміються, слава Богу, й нині, дасть Бог, сміятимуться й завтра-позавтра (В. Чемерис). 7. По-різному розуміли (та й розуміють) Шевченкову простоту (М. Коцюбинська). 8. У хаті жарко пахло гарячою глиною (мабуть, господиня мазала сьогодні піч), пісним борщем, линтварями, сухими васильками від образів (В. Мисик). 9. І ми, затинаючись, тужливо оспівуємо пахучі й легкі його (царства краси) подихи, розуміючи важко прозорість високості (звідки колись і Бог став буттям, і цього вже достатньо нам знати про нього, щоб відчуті: отой краєвид і світло, що в нас, немов батьківщина, оточує Царство) (Л. Талалай). 10. Боюсь, щоб не накоїв зла собі, щоб з поміччю, бува, не опізнитись (Є. Дроб'язко). 11. Отож, як бачимо, народна мова в своїй цілісності – неоціненний скарб для збагачення мови літературної (І. Огієнко). 12. Там теж горіхи, сумніву нема (М. Рильський). 13. Цим вибором, мені здається, теж ствердила себе вдача письменника (Олесь Гончар). 14. Очі в нього були усміхнено-печальні – він ніколи не усміхався ними весело, – а біляво-хвилясте волосся світилося на сонці шовком (Гр. Тютюнник). 15. Сяяло сонце, гралося з росою у блискітки – хто кого переблищить – і зовсім не гріло (Гр. Тютюнник).

6. Визначте семантичні розряди (упевненість / невпевненість, можливість / неможливість; радість, співчуття, здивування; джерело повідомлення; активізація уваги; послідовність викладу, зв'язок висловленої думки з попередньою; висновок; оцінка міри того, про що йдеться; експресивність, емоційність вислову тощо) і структурний тип (слово, словосполучення, речення) вставних конструкцій.

1. Очевидно, я повинна спитати поради у вас, графине (П. Загребельний). 2. Найважливіше здається мені, для письменника не втратити почуття особистої долі з долею народу (Олесь Гончар). 3. Незалежна Україна – це, певна річ, велика радість і втіха для всіх її патріотів (З газети). 4. Хвалити долю, живим повернувся (М. Стельмах). 5. За даними гідрометцентру, завтра має задощити (З газети). 6. Відверто кажучи, набридло засідати (М. Руденко). 7. До речі, я, звичайно, де в чому згоден з вами (І. Ле). 8. Мій дідусь, щоб ви знали, не простий рибалка, а бригадир (Ю. Збанацький). 9. Щастя кожного, саме так нерідко думають, у його ж руках (З журналу). 10. Справжні християни, за звичаєм, поводять себе добродійно

(З календаря). 11. А яке ви маєте право, наприклад, руйнувати качачі гнізда? (Остап Вишня). 12. Все бути може, може, буде (Б. Лепкий). 13. На превеликий жаль, у мене немає родичів у Кишиневі (М. Коцюбинський). 14. Він, правду мовлячи, не почував ніякої охоти вчитися гри на фортеп'яні (І. Франко). 15. В Україні, як ми бачили, ніколи не переривалася жива народна течія в розвої літературної мови (І. Огієнко).

7. З'ясуйте смислові зв'язки між реченням і вставленою конструкцією (пояснення, доповнення, уточнення) та синтаксичну структуру вставленої конструкції (слово, словосполучення, просте неускладнене / просте ускладнене речення; складне речення, кілька речень).

1. Домовились про загальні збори на завтра зранку (бо по обіді мав їхати, щоб встигнути на вечірній поїзд) (А. Головка). 2. Артема на умовному місці (біля криниці) не було (А. Головка). 3. Тим часом дозвілля (а цього добра в Ярини було чимало) вкупі з допитливим розумом направили дівчину на книжку (М. Коцюбинський). 4. Він добре пам'ятає (не забув!) її студентську звичку (П. Дорошко). 5. Вода (особливо холодна) – здоров'я, краса (М. Коцюбинська). 6. У цьому поході було багато політиків, був лідер (не буду кривити душею – я ішла в гори ще й заради зустрічі з ним. Не хочу вникати зараз у поняття «міф», «ідеал», «проводир»... Якщо нації потрібен проводир, вона його творить за своїми національними мірками) (Н. Мориквас). 7. Герой твору (він без імені) заражений модним для молодіжної белетристики «роздвоєнням», вірніше, навіть «розтроєнням» душі (М. Малиновська). 8. Ловлять рибку на черв'яка, на коника, на макуху (конопляну), на хліб (Остап Вишня). 9. Перші дні до грушки часто літало двоє дроздів (мабуть, суха гіллячка біля вершечка була їхнім улюбленим сідлиськом), а тоді перестали (Ю. Мушкетик). 10. Природа, пісня, побут, все прочитане нею (Катериною Білокур) з літератури і побачене з мистецької спадщини (того прочитаного і побаченого не так і багато, але воно стає невід'ємним складником її світу) – все нею екзистенційно пережите й освоєне (М. Коцюбинська). 11. А оригінальність і самобутність (як, до речі, і слава) не приходять тоді, коли за ними женуться (А. Кацнельсон). 12. Мати перевелася вчителькою нижчих класів (бо не мала вищої освіти) і одержувала тридцять карбованців на місяць (Н. Суровцева). 13. Кочівники – та й не тільки вони –

частенько шарпали Херсонес, випробовуючи на міць його стіни (Д. Кулиняк). 14. Ми просто (о печаль!) старі (І. Жиленко). 15. Тим часом перехідні (межові, порубіжні, дифузійні) процеси і явища є одним з найважливіших структурних елементів динамічної системи історико-літературного розвитку (Ю. Барабаш).

8. Диференціюйте виділені в реченнях слова: 1) член речення; 2) вставне слово.

1. І, *нарешті*, ще одна порада: ніколи не читай на сонці (О. Бондаренко). 2. І ось *нарешті* вершина наша (Олесь Гончар). 3. *Справді*, вчинив немудро, але по чоловічому (В. Шевчук). 4. Чим *справді* завинив ліричний герой вірша? (М. Ільницький). 5. Тут навіть повітря, *здавалося*, несло в собі золотисті відтінки (Олесь Гончар). 6. І мені *здавалося*, що дерева ті *справді* не стоять, а повільно пересуваються (В. Шевчук). 7. *Справді*, хіба це не зухвалість – ділити щось з великим генієм? (М. Слабошпицький). 8. Хлопець, *видно*, бувалий, обережний (Ю. Збанацький). 9. Ой *видно* село, широке село під горою (Н. тв.). 10. Все одно наша *правда* зверху (Ю. Яновський). 10. Добра такого зроду в мене, *правда*, не було (Т. Шевченко). 11. А вона, *увіть*, зупинилась в ту мить (В. Сосюра). 12. *Увіть* своє майбутнє й прагніть до нього! (З журналу). 13. *Одним словом*, винайдення письма стало основою цілої людської культури, найпотужнішим рушієм поступу (І. Франко). 14. Він міг сказати незабутнє *одним словом* (О. Олесь).

9. Подані синтаксичні одиниці уведіть у два речення: 1) як структурний компонент речення; 2) як вставну конструкцію. Визначте семантичні розряди й структурний тип вставних конструкцій.

По-твоєму; бачите; словом; не могло бути й сумніву; на моє щастя; хвалити Бога; на моє глибоке переконання; з дозволу сказати; наскільки мені відомо.

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

1. У тексті «Мальви» визначте типи речень: прості неускладнені; прості ускладнені (з'ясуйте різновид ускладнення); складні (з'ясуйте тип і засоби вираження синтаксичних відношень). Поясніть розділові знаки.

Палахкотять біля вікон животрепетним вогнем розвихрені мальви, шугають червоними язиками багаття під самісіньку стріху, того й гляди, від їхнього полум'я загориться хата... Ніхто не знає, коли й хто посадив їх на сонячному причілку. Мати кажуть, що ті рожі посадила колись давним-давно ще бабуся у свої дівочі літа... Чи не відтоді бере свій початок пісня «Посадила рожу я край вікна?» Мабуть, разом з тими чудесними квітами, що ростуть на високих стеблах, народилася і пісня та пішла в люди.

До пишного розмаїття мальв усі давно звикли, і стали вони невід'ємною частиною родини. Щороку ранньою весною з-під землі з'являлося зелене пагіння, за кілька ночей воно виростало вище призьби, привітно заглядало у вікна. На високих стеблах в'язалися десятки бутонів, які в кінці весни зацвітали червоними, світло-рожевими і темно-пурпуровими квітами. Здавалося, то й не квіти, а якийсь чарівник розвішав на високих пагіннях малинові, оранжеві, сріблясті дзвоники. Вечорами тихими, коли спадала літня спека, мальви стояли урочисті серед золотого надвечір'я, тихо граючи чарівну пісню на своїх чутливих трубках.

І тоді стара хата ставала незвичайною, бо стояла вся в прекрасному живому вінку, в центрі пелюсткового багаття. І ніякі казкові, кришталеві палаци не могли зрівнятися з чарівним видовищем простої селянської оселі серед буйноти барвистих мальв. Іншим ставало подвір'я, і трохи похилі дощані ворота, і плетений тин, який вrostав у рожеву гущавину. Дівчата любили вогнисті рожі, бо й самі нагадували чимось ці квіти: і зеленим клечанням, і ніжним шепотом, і юною долею (І. Цюпа).

2. Продемонструйте на 5-6 складних реченнях відкритої й закритої структур, узятих із творів сучасних українських письменників, семантичну єдність чи повну змістову незалежність предикативних частин складного речення.

3. Обґрунтуйте, чому одні речення треба розглядати як прості з однорідними членами, а інші – як складні.

1. Мати дивиться на тебе зі співчуттям, але мовчить. 2. Одного разу Микола був у ковальському цеху – в депо – і бачив палахкаюче горно. 3. Микола стояв на порозі своєї хати, заслухався в пісенні перегуки. 4. Шевченко, Гоголь, Гейне... В них – відрада. 5. Чорний ліс, біла дорога, жовтий місяць. 6. І знову дорога, і знову сиві жита, і золота печаль соняшників, і зажурені лелеки на лугах, і рев худоби на узбіччях. 7. Доброта, людяність, гуманізм... Їх також не можна обійти.

4. З простих речень побудуйте складні багатокomпонентні. З'ясуйте й поясніть структурну єдність предикативних частин.

1. Суми мальовниче розкинулися на правому березі Псла ... 2. Свою біографію місто почало у 1652 році ... 3. Провінційно-купецьке в минулому містечко перетворилося на індустріальне місто ... 4. Пишаються сумчани мистецькими скарбами своєї художньої галереї...

5. Напишіть твір-опис на одну з тем: «Любов і літо без тривог ...» (Л. Костенко), «Заплела вінок багряний осінь» (Н. Кириленко), увівши 3-4 речення з перехідними випадками між сурядністю й підрядністю й 2-3 речення з перехідними конструкціями, що перебувають на межі між простим і складним реченням.

СКЛАДНОСУРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

1. Заповніть таблицю «Відмінність власне єднальних і невласне єднальних складносурядних речень».

Єднальні семантико-синтаксичні відношення

власне єднальні		невласне єднальні
	тип структури (закрита/відкрита)	
	кількість частин	
	значення	
	транспозиція частин	
	рівноправність частин	
	сполучники	

2. З'ясуйте різновиди єднальних відношень і засоби їх вираження.

1. Нове століття вже на видноколі, і час новітню створює красу. 2. На високій скелі ранньою добою Кулею підбитий сокіл клекотав, і могутній клекіт розлітався лукою і орлів на волю попід хмари звав. 3. Заснули доли, і полонина в тиші спить. 4. Тоді я звертаюсь до них і ми перекидаємось словами. 5. Водевіль і трагедія нагло зійшлися і зіграли шалений танок, і як вихор ми враз понеслися Всі в вінках із червоних квіток. 6. Може, квіти зійдуть – і настане ще й для мене весела весна. 7. А ти вийшла – і сталося чудо якесь. 8. І стонадцятий сніг ті поля притрусив, і уже прилетять не ті самі лелеки. 9. Ані строфи сумнівної, ні слова, ані одного зайвого рядка.

3. Використовуючи різні сполучники, продовжіть кожне речення так, щоб утворилися складносурядні речення: 1) з власне єднальним; 2) з невластне єднальним значенням. З'ясуйте засоби вираження відношень.

1. Посеред неба гнеться на південь Чумацький Шлях... 2. Над водою вставав туман... 3. На травах тремтіла зерниста роса... 4. Зелений острів купався в золотому надвечір'ї...

4. З'ясуйте додаткові відтінки протиставно-зіставних відношень та засоби їх вираження.

1. Він десь пішов і не повернувся, проте тут була його тінь. 2. Думки критиків щодо виставлених робіт не збігалися, зате наші враження були якнайкращими. 3. Ще назва є, а річки вже немає. 4. Шкільництво нині переживає не найкращі часи, а проте є всі підстави сподіватися на зміни. 5. Ще немає ні людства, ні преси, ні головліту, а цензура вже є.

5. З кожним реченням побудуйте три складносурядних протиставних речення: 1) з власне протиставним; 2) з обмежувально-протиставним; 3) з протиставно-компенсувальним значенням.

1. Скільки траплялося труднощів... 2. Здається, майже все перебалакали...

6. З'ясуйте, якого відтінку та якому типові складносурядних речень надають конструкції, побудовані за схемою: *ще... а вже, тільки... а вже, вже... проте, ще... але*. Складіть з ними речення, об'єднані темою «Навчання в педагогічному».

7. Побудуйте складносурядні речення закритої структури із зіставними чи протиставними відношеннями. З'ясуйте засоби вираження відношень.

1. Слова журби не згоять...
2. Легенда стежною біжить поміж полями...
3. Верба стояла край воріт...
4. Я люблю своє рідне місто...
5. І співає скрипка...
6. Я йшов з тобою...

8. Виконайте синтаксичний аналіз складносурядних речень.

1. Заквітли яблуні і груші ніжно, і кожен їхньому цвітінню рад.
2. Часом у блакитній вишині пропливала біла хмара і пролітала пташина.
3. Повітря струнулося, і тому у вікні над головою задзвеніли шибки.
4. Шукаю в синові своє, та інша вдача в мого сина.
5. Говорив небагато, зате кожна фраза його була наче карбована.
6. Радісно в квітня тріпоче серденько, з грудей же могутніх пісня іллється.

9. Закінчіть речення, утворивши складносурядне речення з приєднувальними відношеннями. З'ясуйте засоби зв'язку між предикативними частинами.

1. На подвір'ї нікого не було...
2. У пристанційному скверіку озвалися солов'ї...
3. У темряві вулиці спалахнули фари...
4. На Дніпрі тремтіли вогники...

10. Добудуйте складносурядні речення з градаційними відношеннями.

1. ... ти у вічі дивишся мені...
2. ... співає скрипка про кохання...
3. ... я цілувала його личенько...
4. ... розлука наснилася мені...
5. ... щастя усміхалося мені...

11. Доповніть прислів'я й приказки. З'ясуйте тип відношень і засоби їх вираження.

1. Розумний любить учиться, а ...
2. Насміхався кулик з болота – та й ...
3. Вчи іншого – і ...
4. Краса до вінця, а ...
5. Кожух ліпше новий, а ...

12. Утворіть складносурядні речення так, щоб кома між предикативними частинами не ставилася.

1. Хто режисер кінофільму...
2. ... і молодість!
3. Хай наше слово не вмирає ...
4. ... і пахло вогкістю.
5. ... або ластівка черкне крилом воду.
6. ... і погасли останні вогні в будинках.
7. Які прекрасні люди ...

13. Складіть лінгвістичне повідомлення на тему «Роль сполучників тобто, себто, а саме, як-от у складносурядному реченні».

14. Виконайте синтаксичний аналіз речень.

1. Де-не-де біля вирв синіє безводний полин або кушиться пахучий чебрець.
2. Співали хлопці й дівчата, а ще й діди доповнювали весільне свято дотепами, жартами.
3. Не тільки злива лила в ту ніч, а й блискавки шмагали потріскані від спеки поля.
4. Чи то праця задавила молоду силу, чи то нудьга невсипуща його з ніг звалила.
5. Лиш де-не-де над темною синню чайка сліпуче зблисне в повітрі або з'явиться поміж хвиль самотній нирок, виткнеться чорною голівкою і пірне знов.

СКЛАДНОПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ **СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ НЕРОЗЧЛЕНОВАНОЇ СТРУКТУРИ**

1. З'ясуйте, чи завжди можлива взаємозаміна дієприслівникових зворотів підрядними реченнями й навпаки.

1. І вже ближчими ставали і хати, і вулиці, і завулки цього села, що купалось у теплих пахощах снопів, соняшників та яблунь. 2. Михайлик побачив двох величезних птахів, що кружляли над ним у високості. 3. А сягала тінь від Андріївської церкви аж на дальні, вкриті молоденькою зеленню приподільські кручі, на яких з ранку до вечора гасала дітвора. 4. За 16 років мого перебування в університеті мені не довелося зустріти студента, який не прочитав би знаменитий роман ще в гімназії. 5. Він показав невелику школу, перед якою школяркою в зелених платтячках стояли дві молоді топольки. 6. На обидва боки від дороги, скільки скинеш оком, розстелилось поле, яке вкрив сніг, мов білою скатертиною. 7. Біля осокорів, де він зустрів свою долю, перед ним загримів гарматний грім. 8. Як сьогодні пам'ятаю той день в інституті, коли нам, новоспеченим учителям історії, давали призначення. 8. Ранками зарядка, чай, дорога на роботу, куди я приходжу за хвилину-дві до дев'ятої.

2. Визначте тип складнопідрядного речення; аргументуйте.

1. Щасливий, хто сни має милі. Щасливий той, хто сни має милі. Щасливий той житель, який має милі сни.

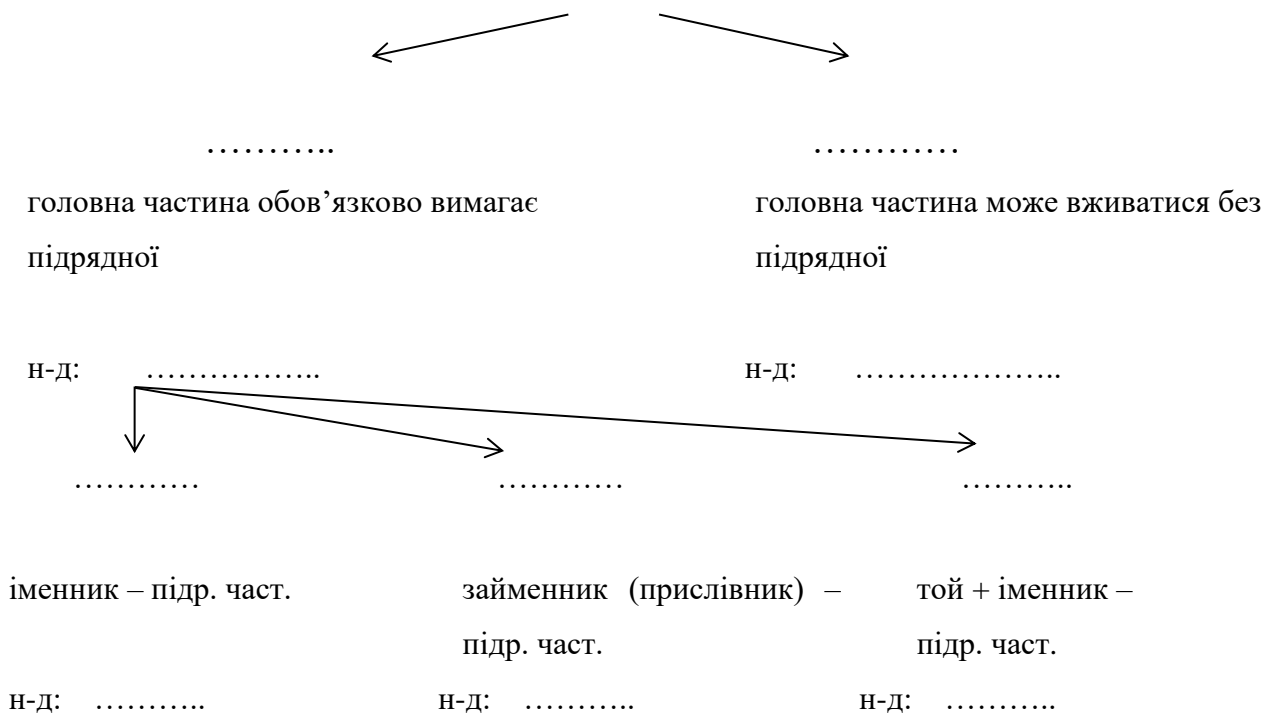
2. Бачив, що діти поклали в шафу. Бачив те, що діти поклали в шафу. Бачив те дзеркало, яке діти поклали в шафу.

3. Дослідіть, як побудовані подані прислів'я.

1. Чим хто має, тим гості приймає. 2. Яка днина, така і гостина. 3. Який гість, такий і калач. 4. Чий хліб їси, під того й дудочку скачи. 5. Хто співає, у того робота швидко минає. 6. На тобі, небоже, що мені не гоже. 7. Хто бідному дає, той удесятеро придбає. 8. Кому не порадити, тому й не допомогти.

4. Доповніть схему:

«Складнопідрядні означальні речення»

5. З кожним поданими початком речення побудуйте по три власне означальних речення: 1 – якісно-означальне; 2 – займенниково-співвідносне; 3 – видільно-означальне.

1. Довженко був (людиною)... 2. Душа ніколи не забуде (дарунку)...
3. Безмежна вдячність (героям)...

6. Застосовуючи структурно-семантичний принцип, розмежуйте складнопідрядні з'ясувальні та інші типи складнопідрядних речень.

1. Він знову відчув, що сила його слабшає. 2. Проїшла чутка, що Кармель отамує в Чорнім лісі. 3. Він мріяв про те, щоб Україна була вільною. 4. Вісник приніс вість, що меч тевтона над Волинню звис. 5. Батьки хочуть, щоб їхні діти отримали якісну освіту. 6. Батьки прийшли до школи, щоб зустрітися з учителями. 7. Мене запитали, де я працюю. 8. Мого приятеля направили туди, де я працюю.

9. Усі хотіли знати, коли відбудеться екскурсія в музей. 10. Гурток розпочне роботу лише тоді, коли відбудеться екскурсія в музей.

7. Зі сполучними словами *де, хто, який* побудуйте по два складнопідрядних (означальних або з'ясувальних) речення: 1 – зі співвідносним словом у головній частині; 2 – без нього.

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ РОЗЧЛЕНОВАНОЇ СТРУКТУРИ

1. На поданих прикладах з'ясуйте, чи завжди сполучні слова *де, куди, звідки* забезпечують відношення місця. З'ясуйте тип складнопідрядних речень відповідно до логіко-граматичної, формально-граматичної і структурно-семантичної класифікацій.

1. Твердою ногою, забувши про втому, швидко подався він (Тихович) у той бік, звідки чуто було Савченків голос (М. Коцюбинський). 2. Замфір по вечері повів коні на ночліг у свій виноградник, де поміж деревами росла густа трава (М. Коцюбинський). 3. Якусь хвилину вони (Олеся і Василь) стояли одне перед одним у хатньому присмерку мовчки і не знали, куди рухатись (О. Довженко). 4. Над порогом, там, де зустрічається холодний потік з хатнім теплом, клубки білої пари (В. Козаченко). 5. Помалу розійшлися непомітно і, де хто міг, поснули (О. Довженко). 6. Там, де рятуються, там не перемагають (О. Довженко). 7. Скрізь, куди сягали їхні (ліхтарів) тьмяні відсвіти, вся земля була встелена людом (Олесь Гончар). 8. Ходив чумак до голубого Дону, де давній предок умочив шолом (М. Рильський). 9. Любов там дика і німа, де тільки потиски шалені (М. Рильський). 10. Куди кінь з копитом, туди й жаба з хвостом (Н. тв.). 11. Коло шосейної дороги, за селом, там, де колись брали з-під кручі на дорогу пісок, розташувався великий табір (О. Довженко). 12. Мусить пташка малесенька дбати, де б водиці дістати краплину (Леся Українка). 13. І не раз питав я річки, де плине вона від нас (І. Франко). 14. Зібрались діти на тому березі, звідки видно і димарі цегельні, і місто, і пристань (М. Бажан). 15. Під небом соковитим і дзвінким, де ходить вітер теплий і рум'яний, вони будують променистий дім (М. Рильський).

2. З'ясуйте особливості складнопідрядних речень із часовими відношеннями (відношення одночасності, послідовності дій, негайності, раптовості, початку, обмеженого часу, часового зіставлення тощо); визначте, якими сполучними засобами вони виражаються.

1. А поки сонячна дорога ранковим полем мерехтить, я вчусь у тебе, молодого, сей світ незатишний любить (Г. Чубач). 2. Відколи пам'ятаю себе, я люблю вітряки, люблю посвисти їхніх крил, гудіння млинових жорен, і присвист, і зітхання ковша... (М. Стельмах). 3. Як тільки ударить перший промінь сонця в мури, вони спалахнуть золотим пожаром (Леся Українка). 4. Доти чоловік добрий, поки десяцьким не стане (Н. тв.). 5. Тільки зацвітуть маки в городах, вона й хату покине і не вийде з тих маків (Марко Вовчок). 6. Три тижні минуло відтоді, як по довгій розлуці вернувся Т. Шевченко, молодий і щасливий, на рідну Україну (О. Пархоменко). 7. Коли в червонім полум'ї заграви вечірній обрій тихо догорить, почути б слово ласкаве, зустріти б друга доброго в ту мить (М. Марфієвич). 8. Ледве ясне сонечко скотиться додолу, тихий вечір присмерком вкриє ліс і поле (Н. Забіла). 9. З того часу як Настя вступила в його хату, в хаті стало тихо та весело (М. Коцюбинський). 10. Щойно пароплав почав підходити до пристані, Ерік кинувся на верхню палубу (П. Панч). 11. Ну вже тепер, як тільки насмілюся, так і підійду (Марко Вовчок). 12. Людині інколи щастить саме тоді, коли вона вважає затіяну справу безнадійною (Н. Рибак). 13. Як тільки Харитя увійшла межи жита, гарний краєвид зник (М. Коцюбинський). 14. Життя тільки тоді має сенс, коли людина створює нове, красиве, хороше в ім'я щастя людства (В. Собко). 15. Будеш, батьку, панувати, поки живуть люди... (Т. Шевченко).

3. Визначте тип складнопідрядних речень. Обґрунтуйте свою думку. Зробіть висновок, чи є підстави визначати тип складнопідрядного речення лише за характером сполучника або сполучного слова.

Варіант 1. 1. Як добре дбаєш, то добре й маєш. 2. Як на своєму язиці не вдержиш, то на чужому не втаїш. 3. Як без діла сидіти, то можна одубіти. 4. Як захоче коза сіна, то до воза прийде. 5. Як Микита воли мав, то й Микита кумував. 6. Як топишся, то й за бритву вхопишся (З н. тв.). 7. Робіть так, як вважаєте потрібним і кращим (М. Коцюбинський). 8. Як сніги розтануть білі, зашумлять Карпати... (А. Малишко). 9. Електричне світло в Галаці рівно горіло вдалині, як низка чудових перлів (М. Коцюбинський).

Варіант 2. 1. Ніколи не добереш, коли цей Сашко жартує, а коли говорить серйозно. 2. Коли вже розповів братові, аж тоді трохи полегшало. 3. Коли б хто

дивився збоку, здавалося б, що він просто стоїть, спершись на стіну (З тв. В. Козаченка). 4. Вже коли почало сутеніти, я почув далекий-далекий голос. 5. Після того, як я провів за ворота моїх несподіваних гостей, мене відразу ж обсіли спогади. 6. І ось коли «заслужений відпочинок» став дійсністю, я, не відкладаючи надовго, відразу ж подався у рідне село. 7. Вичікували, коли я на день-два відлучусь. 8. Одного разу, коли вже Чепели оговтались у своїй хаті, забіг я до них в надвечір'я. 9. І тільки тоді, коли опинився в сінях, роздивився свого друга дитячих років. 10. Та чи могли фотографії зберегтися в ті часи, коли на нашій землі було випалено цілі села, поруйновано міста? (З тв. Ю. Збанацького).

Варіант 3. 1. Зичу, щоб ти товаришів знайшов з серцями ясними, з думками молодими, з любов'ю до людей, до міст і до дібров. 2. Поставив башту він на млиновій покрівлі, щоб увінчать себе у гордій тій будівлі. 3. Ти (земле-мати) веселчасті мені подарувала крила, щоб я підносився від рідного гнізда у свіжу синяву. 4. І в ночі сил таких немає, щоб наше сонце погасить. 5. Яку б найти принаду, щоб привернуть тебе до моїх рук? 6. Лиш на те людині, щоб радощі підкреслити, печаль. 7. І боявся я, щоб ніжок ти у них не промочила. 8. Хай моя воскресне сила, щоб я милого зустріла на порозі молода. 9. Так би впасти, щоб серце жаль востаннє стис. 10. Ой, гляди, щоб не зробила цим собі біди (З тв. М. Рильського).

4. Диференціюйте складнопідрядні речення умови на реальні й ірреальні; визначте умовно-часові відтінки; проаналізуйте сполучні засоби.

1. Якби його воля, кожному б заліз у душу, пробудив совість (Є. Гуцало). 2. Як кішки гризуться, миші тішаться (Н. тв.). 3. Народ сам скує собі долю, аби тільки не заважали (М. Коцюбинський). 4. Якщо для когось вирощу надію, то у житті таки я щось зумів (В. Крищенко). 5. Пам'ять могла б убити нас, коли б не мала рятівної властивості забувати (Л. Первомайський). 6. Якщо не можеш бути вічно юним, то змолоду не будь старим бодай! (Д. Павличко). 7. Якби не поезії дивнії чари, убогі жили б ми, понурі, як хмари (І. Франко). 8. Як підрубаєш душу, то зрубаєш все (П. Загребельний). 9. Аби я був чародієм, то хіба не повернув би їх (лебедів)? (М. Стельмах). 10. Бувало, коли всі поснуть, він тихо прокрадався з хати

(О. Донченко). 11. Чи наважиться кожен із нас вокреснуть, коли зажадають сини (Б. Олійник). 12. Ні, ти не знаєш добре України, якщо на Запоріжжі не бував (П. Ребро). 13. І де ж рости смарагдовій траві, якщо живого луку не зосталось (О. Пахльовська). 14. Якби я турбувався лиш про себе, вже б онімів давно від самоти (Д. Павличко). 15. Раз у мене відстрочка, то я потрібніший тут, а не там (Олесь Гончар).

5. Визначте, які семантико-синтаксичні відношення створюють підрядні частини в поданих реченнях. Доберіть синоніми до сполучних засобів.

1. А коли добре пастимеш корівку, то зберу ще й сиру та наварю вам вареників. 2. Замісити тісто не так уже й важко, коли під рукою маєш борошно й воду. 3. І нічого не хотіла б мама, якби було вже витоплено й наварено. 4. Коли треба було, мати не лише умовляла, а ще й обіцяла щось в нагороду (З тв. Ю. Збанацького). 5. Якби оті проміння золоті у струни чарами якими обернути, я б з них зробила арфу золоту (Леся Українка). 6. Раз добром нагріте серце, вік не прохолоне (Т. Шевченко). 7. Якщо зводять будинок, то риють котлован для фундаменту і підвальних приміщень (З журналу). 8. Кожний політичний діяч приречений на поразку в тому випадку, якщо його робота позбавлена постійного спілкування з людьми (З газети). 9. Як слово не pomoже, то й кий не дошкулить. 10. Якби мені сила та воля, жив би без горя (З н. тв.).

6. Простежте, як створюються допустові семантико-синтаксичні відношення; з'ясуйте специфіку поданих речень і додаткові відтінки значення.

1. Така забава подобається нам обом, хоча я з опаскою інколи поглядаю на вікна (М. Стельмах). 2. Але незважаючи на всі ті переживання, був я найщасливішою людиною у світі (Ю. Збанацький). 3. Дарма що стояло тихе сонячне безвітря – листя тріпотіло на деревах вздовж шляху (Ю. Смолич). 4. Отож, дівчино, хоча і жаль тебе, та родичатися нам ніяк не випадає (М. Стельмах). 5. Скільки б не судилося страждати, все одно благословлю кожен день... (В. Симоненко). 6. Як не грій гадюку, вона все одно укусить (Н. тв.). 7. Нехай умру, та думка не умре (Леся Українка). 8. Як не мудруй, а правди ніде діти (Л. Глібов). 8. У пустелі стояла непорушна, недвижна спека, дарма що був тільки квітень (Ю. Смолич). 9. Що не кажи, а голова в нього на в'язках неабияка (Панас Мирний). 10. Ждатиме його, хоч

би й довго довелося ждати (Олесь Гончар). 11. Хтось має-таки думати про вічність, де б не прийшов ти в світ і де б не жив (В. Коротич). 12. І грім, хоч мати і лякалась його, любив я з дощем і вітром за його подарунки в саду (О. Довженко).

7. Проаналізуйте подані речення й підготуйте коментар щодо їх типів. Виберіть складнопідрядні речення причини й з'ясуйте їх особливості.

1. Я не став її (Одарочку) переконувати в тому, що ні в чому не винен. 2. Ми не боялися лише тому, що мусили тут жити. 3. Був я тоді неймовірно радий тому, що знову зустрівся з другом недавнього дитинства. 4. Тато весь час наголошував на тому, що треба полюбити техніку (З тв. Ю. Збанацького). 5. Щасливий я, що народився на твоєму березі... (О. Довженко). 6. І хотілось цілувати руки матері твоєї, що таку тебе вродила... (М. Рильський). 7. Що ти любиш мене та жалуєш, від того і я така щаслива (Г. Квітка-Основ'яненко). 8. Мабуть, тому що село коло річки близько, таке все свіже, зелене та ярке (Марко Вовчок). 9. А що тепер були дні гарячі, то вона ходила лише в сорочці підперезана (О. Копиленко). 10. Хитаються віти з журбою, що теплого літа нема (В. Сосюра). 11. Ми є тому, що нас не може бути! (Л. Костенко). 12. Український хліб тому такий смачний, що він завжди замішаний на пісні (С. Летюк).

8. Визначте, які семантико-синтаксичні відношення створюються за допомогою сполучного засобу *так що*. Виконайте синтаксичний аналіз речень.

1. Їм у гурті легко ростиметься, так що ви не сумнівайтесь (Є. Гуцало). 2. Упав так, що аж носом заорав (М. Номис). 3. Досить холодно, так що ми топимо уже грубки (Леся Українка). 4. Сердега так перелякався, що аж тремтить (Л. Глібов). 5. Теплий туман слався по полю і наливався балку по самі вінця, так що дерева потопали в ньому (М. Коцюбинський). 6. Часом Десна розливалась так пишно, що у воді потопали не тільки ліси й сінокоси. 7. Дід так сильно кричав од болю, що листя на дубах шелестіло (З тв. О. Довженка). 8. Життя склалося так, що довелося забути і про рідну Ничогівку. 9. Режисерка від усіх вимагала змінювати голос і гримуватись так, що й глядачі не впізнавали (З тв. Ю. Збанацького). 10. На небі збиралися великі хмари, так що можна було сподіватися дощу (Н. Рибак). 11. Здоровенний дуб розлягся, розширився своїм кострубатим гіллям, так що аж темно під ним (М. Коцюбинський). 12. Хмари завирували, закипіли й тяжко рушили вперед,

підминаючи під себе небо, опускаючись все нижче, так що на землі ставало все важче і важче дихати людям. 13. Хлопці вийшли до села з заходу, так що тепер ї не було чого боятись (З тв. Гр. Тютюнника).

9. Диференціюйте подані речення на складнопідрядні порівняльні й прості, ускладнені порівняльними зворотами.

1. А може, просто за оці чотири роки потроху зникло, наче роса на сонці, висохло палке кохання (В. Собко). 2. Кашель клетотів у нього (діда) в грудях, як лава у вулкані, довго і грізно. 3. Вони (слова) лились з її вуст невинним потоком, як вірші з натхненного поета. 4. Косарі тримали в руках коси, як воїни зброю (З тв. О. Довженка). 5. Кричали по дворах горласті півні, ніби поздоровляли господарів з Новим роком (І. Цюпа). 6. Розстилається попереду, як чистий лист паперу, чисте та рівне поле (Ю. Збанацький). 7. Лука Лихобор ішов через весну, як через довжелезний зелено-блакитний коридор (В. Собко). 8. Червоніли хмари, неначе обсипані рожами (І. Нечуй-Левицький). 9. Кругом поле, як те море широке, синіє (Т. Шевченко). 10. У книги люди, наче бджоли в соти, знесли духовний, чародійний мед. 11. На світі більше куль, аніж сердець! На світі більше мін, ніж томиків поезій! 12. Гори збудились, і лине, як птах, пісня весела і сміла (З тв. Д. Павличка). 13. В синіх скелях поезії волею й розумом я обтесую слово, мов камінь, тверде (В. Забаштанський). 14. На столі лежить хлібина біла, як сонце, з дрібком солі (І. Цюпа).

10. З'ясуйте тип і семантико-синтаксичні особливості поданих речень.

1. Посада директора вимагає енергійності, цілеспрямованості, душевної широти, без чого не буває цілісним колектив (З газети). 2. Це була дуже несвоєчасна сповідь, як здалося спершу Мишуні (Ю. Яновський). 3. Народу зібралось дуже багато, чого ніхто не сподівався (М. Коцюбинський). 4. Леся Українка добре володіла й російським віршем, про що свідчать і оригінальні її поезії (М. Рильський). 5. Ні, він рішуче має до нас симпатію, що видно з його обличчя (М. Коцюбинський). 6. Своїм полум'яним словом Тарас Шевченко кував братерство слов'янських народів, про що писав Михайло Старицький (Б. Степанишин). 7. Питання життя і смерті вражали, очевидно, мою дитячу уяву, що й залишилося в

мені на все життя, пронизуючи в найрізноманітніших проявах мою творчість (О. Довженко). 8. Тихович, який ніколи не стріляв і не любив крові, обернувся від закривавленої дичини, чим образив трохи свого колегу-мисливця (М. Коцюбинський).

11. Усно проаналізуйте всі речення поданого тексту. Схарактеризуйте семантико-синтаксичні відношення в складнопідрядних реченнях. З'ясуйте тип складнопідрядних речень відповідно до логіко-граматичної, формально-граматичної та структурно-семантичної класифікацій.

Чи знайоме вам те гостре, до фізичного болю гостре почуття нудьги за рідною країною, яким обкипає серце від доброго перебування на чужині? Чи відомий вам такий психічний стан, коли за один рідний звук, один образ рідний ладен буваєш заплатити роками життя?

Роз'ятрений нудьгою, затоплений в задумі, плентавсь я тихою ходою берегом річки, не помічаючи навіть, як чорна хмара обіймала крайнебо, тихо лізла догори... І тільки перші краплини дощу, що з глухим гуком упали на землю серед раптової тиші, змусили мене озирнутися навкруги, пошукати певного захисту від зливи. Але не встиг я ще й озирнутися гаразд, як по моїх напружених нервах ударила хвиля рідних, близьких мені звуків. Я виразно почув журливо-поважний голос української пісні. Що се? У цьому глухому закутку Бессарабії – пісня моєї країни? Але ні, се не уява, бо я чую, як пісня дужчає, здіймається вгору, перекочується могутнім грюкотом і гине тихим акордом у плюскоті зливи.

Не знаю, чи то з усіма таке діється, чи то лише зі мною, спраглим усього рідного, тепер далекого від мене. Але звуки пісні, що торкалися мого вуха, лягали перед очима фарбами, малювали мені з дивною яскравістю цілі образи (М. Коцюбинський).

12. Напишіть твір-мініатюру, присвячений Дню писемності, увівши в нього: граматичні синоніми (просте речення, ускладнене порівняльним зворотом, і складнопідрядне порівняльне); складнопідрядне способу дії або міри й ступеня дії; складнопідрядне супровідне або зіставне. Виконайте синтаксичний аналіз складнопідрядних речень, уведених у структуру твору.

13. Виконайте синтаксичний аналіз поданих речень.

1. В її серці все якось змішалось, скаламутилось, так що вона чи то раділа, чи то плакала (І. Нечуй-Левицький). 2. Насамперед себе ти розгадай, коли ти хочеш інших зрозуміти (В. Крищенко). 3. Умій жити так, щоб у тебе з другом була єдність духу, ідеалів (В. Сухомлинський). 4. А де нема любові і страждання, там не живе, не б'ється і життя (О. Олесь). 5. Після цього більше говорили про звірів, природу, що Лесю теж дуже цікавило (М. Олійник). 6. Нам, пастушатам, доводиться пасти поокремо, водячи своїх корівок за налигачі по межах, де для них багаторосло пирію (Олесь Гончар). 7. На нашій високій палкій любові, на праці, на битві, на лагіднім нашім слові стоять Україні – допоки стоїть земля (І. Жиленко). 8. Їхні крони, осяяні низьким місяцем, займаються червоним і тремтять, як полум'я на свічках (Гр. Тютюнник). 9. Треба вчитись, ще змалечку треба вчитись, як на світі жити (Т. Шевченко). 10. Для вас, Єфросино Сидорівно, я готовий познайомитись з вашими родичами, хоч би вони й яблуками та медяниками торгували (І. Нечуй-Левицький). 11. А я на березі мого Дніпра, де слід ходи твоєї не загасне, про зустріч нашу, про останню, мрію (Л. Первомайський). 12. Шевченкова поезія стала рідною мільйонам людей, що видно з численних перевидань його «Кобзаря» багатьма мовами світу (Олесь Гончар). 13. Мистецтво було його життям, ділом, без якого не можна жити, як без повітря (В. Козаченко). 14. І крізь сльози бачив я, як в журбі моїй тонули море, небо і земля (О. Олесь). 15. Сковзаючись і витягаючи один одного за руки, вони перебирались через насип, аж доки знову темна пустеля залягла перед ними (Олесь Гончар).

БЕЗСПОЛУЧНИКОВЕ СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

1. Укладіть схему «Класифікація безсполучникового складного речення».

2. Побудуйте безсполучникові складні речення з однотипними частинами, поєднані однією лексичною темою, за таким описом:

1) предикативні частини перебувають у відношенні одночасності дій (явищ) та мають спільний другорядний член речення; 2) предикативні частини перебувають у відношенні одночасності дій (явищ), поєднані з послідовністю; 3) предикативні частини перебувають у відношенні послідовності дій (явищ), що виражається

прислівниками *далі, згодом, потім*; 4) предикативні частини, присудки яких інфінітивні, перебувають у відношенні зіставлення дій (явищ); 5) предикативні частини (друга – неповна) перебувають у відношенні зіставлення дій (явищ); б) предикативні частини перебувають у відношенні протиставлення: заперечення – у першій, ствердження – у другій частині; 7) предикативні частини перебувають у відношенні невідповідності змісту, що посилюється запереченням у другій частині.

3. Доведіть тезу «Безсполучникові речення зі значенням перелічування загалом транспозитивні» на 4-5 прикладах, об'єднаних однією лексичною темою. На 2-3 прикладах продемонструйте, що транспозитивність у таких конструкціях може обмежуватися.

4. Визначте семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами безсполучникових складних речень: перелічувальні, зіставно-протиставні, умовні, допустові, часові, причиново-наслідкові, пояснювальні, з'ясувальні, порівняльні, приєднувальні (означальні) тощо:

1. І досі сниться: вийшла з хати веселая, сміючись, мати (Т. Шевченко). 2. Вам страшно – геть ідіть з дороги (Леся Українка). 3. День обіцяє бути погожий: на небі ні хмариночки, ні плямочки (П. Мирний). 4. В такі ночі довго хвилюється серце косаря: йому згадується літо (М. Стельмах). 5. Змокли хлопці – рубця сухого не було (А. Головка). 6. Чорними ярами покотився білий туман, одежа вкрилася дрібненькою росою (М. Коцюбинський). 7. Колись жила і не зітхала – уміла біль свій тамувать (П. Чубинський). 8. Осінній вітер, осінній шум дерев (Ю. Мушкетик). 9. Бушують, гудуть і піняться розбурхані хвилі на морі – задивлені в пропасть бездонну спокійно горять ясні зорі (Б. Лепкий). 10. Жовтого листя повінь, туману срібляста нить (Н. Півторацька). 11. Погляне – холодною водою обіллє (Марко Вовчок). 12. Неначе в літеплі, в зерні купаються доспілі дні – аж тихе сяйво над токами (Н. Нікуліна). 13. У хаті стало поночіше: то скло на лампі закуріло (Гр. Тютюнник). 14. Не навчив батько – не навчить і дядько (Н. тв.). 15. Я розкажу вам про замерзлу квітку, вона чорніє в мене на столі (Г. Чубач). 16. Далеко на сході стало червоніти небо: сонце сходило (О. Маковей.) 17. Закон життя: злякатися – кінець (Л. Костенко). 18. Поглянь: уся земля тремтить в палких обіймах ночі (О. Олесь). 19. Не йде поезія на ум – душа замкнулась і заснула (Р. Іванченко). 20. Бувають дивні на землі діла – серед зими черешня зацвіла (Д. Павличко).

5. Подані прості речення доповніть, утворивши всі можливі різновиди безсполучникових елементарних складних речень. Визначте семантико-синтаксичні відношення між частинами безсполучникових складних речень і поясніть розділові знаки.

1. Ми під'їхали до моря. 2. Серце забилося радісно. 3. День обіцяє бути безвітряним. 4. Несподівано заграв баян. 5. Побачив шпака. 6. Землі кланяйся низько. 7. Уся земля тремтить в палких обіймах ночі. 8. Заснути не можу. 9. Ласкавий світ б'є у вікно. 10. У товаристві лад.

6. Напишіть твір-мініатюру «Весна і кохання – як два крила...», увівши елементарні безсполучникові складні речення з однотипними і різнотипними частинами.

7. Підберіть 15 прикладів українських прислів'їв із метою висвітлення питання «Двокрапка і тире в безсполучниковому складному реченні».

8. Виконайте синтаксичний аналіз безсполучникових складних речень.

1. Рада б зірка зійти – чорна хмара заступає (Н. тв.). 2. Згодом полями пішов до Бугу: любив у вечірню пору пройтись над берегами притихлої ріки, пустити за течією легкий човен, а потім вигрібатися з бистрин і нуртів (М. Стельмах). 3. Умовк кобзар, сумуючи: щось руки не грають (Т. Шевченко). 4. Білуватий, туманний світанок сплеснув дерев'яним веслом десь неподалік: мабуть, хтось уже вирушив до причалу власним човном, поспішаючи повернутися до Києва (В. Шевчук). 5. Назустріч дув пружкий, не сильний, але досить морозний вітер, од нього болем заходилися набряклі од рукавиць руки (В. Биков). 6. Десь далеко, в повитих туманом плавнях, вставало сонце; тихо курились луки, переливаючись іскристими барвами... (Я. Баш). 7. Прийде час – всі дороги на світі повернуть у край наш крилатий на печаль ворогам, на утіху тобі (М. Стельмах). 8. Любіть красу своєї мови, звучання слів і запах слів: це квітка ніжна і чудова коханих батьківських степів (А. Малишко). 9. Махнула осінь в ліси – вони зацвіли пурпуровими, сірими та жовтими фарбами (І. Франко). 10. Жива водиця всохнуть не дає: зніма утому, в спеку прохолодить (В. Крищенко). 11. Не вчи плавати щуку: щука знає цю науку (Н. тв.). 12. На годину спізнишся – за рік не доженеш (Н. тв.). 13. Встала мати Україна, сонце засвітила, пробудилася народна, незнищенна сила (Д. Павличко). 14. Печаль моя – ріка без переправи, на тому боці спогади живуть (Л. Костенко).

15. Людей пильнує правда у житті, брехня жене у нетрі непролазні (Д. Павличко).
16. Історії ж бо пишуть на столі, ми ж пишем кров'ю на своїй землі (Л. Костенко).
17. Не бійтесь заглядати у словник: це пишній яр, а не сумне провалля (М. Рильський). 18. Мені здається: твої очі в мою душу світять з вишини (В. Сосюра). 19. Хмари пливли низько над землею, можна було сподіватися дощу (О. Десняк). 20. Будеш сіяти з сумом – вродить печаль (М. Стельмах).

БАГАТОКОМПОНЕНТНЕ СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

БАГАТОКОМПОНЕНТНЕ БЕЗПОЛУЧНИКОВЕ РЕЧЕННЯ

1. З'ясуйте різновиди багатоконпонентних безполучникових речень: 1) з однотипними частинами; 2) з неоднотипними частинами; 3) з одночасною однотипністю й різнотипністю предикативних частин.

1. Шофер гальмує мимоволі, стоять колеса в шелюзі, несе хтось яблука в приполі, несе хтось груші в картузі (Л. Костенко). 2. Вона усе тоді робити вміла, вона усе тоді робити мала, вона усім нам щедро уділила і ласки, і душевного тепла (В. Симоненко). 3. Чад, бензин, вібрації, галопи, – птиці мертві падають з дерев (Л. Костенко). 4. Високо в небі іскрилось сонце; залишки сірих хмар відпливали непомітно на північ; під самим сонцем, у густій блакиті, дзвеніли жайворонки (Ю. Збанацький). 5. Добре синові: в нього є мати, добре матері: в неї є син (А. Малишко). 6. Усе додому люди йдуть – не йде Настусенька, не чуть (Т. Шевченко). 7. У церкві вистоювала старість, біля церкви стрічалися молодість і любов, під ними бавилось наше дитинство (М. Стельмах). 8. Не перепинити цієї живої народної ріки до церкви – у святості її живе наш дух: так виростили наші традиції, єдналася нація, благословилася на віки вічні вільна і незалежна Україна (Я. Гоян). 9. На головній вулиці, над аркою, зайнялася велика червона зоря; слідом за нею спалахнули електричні ліхтарі по всіх вулицях, за ними бризнуло й розлилося золотавим сяйвом по хатах – у тій хвилині все село Літки заіскрилося веселими привітними огнями (Я. Качура). 10. Ні долі, ні волі у мене нема, зосталася тільки надія одна: надія вернутись ще раз на Україну, поглянути ще раз на рідну країну, поглянути ще раз на синій Дніпро, – там жити чи вмерти мені все одно (Леся

Українка). 11. Серед вироблених Ватиканом правил прилучення до святих є таке: через п'ять років після смерті необхідно представити докази здійснених чудес, таких чудес має бути не менш як два (О. Слабошпицька). 12. Навколо неясно окреслювалися приплюснуті клапті села, обведені сивою імлою дерева; на сході, опереджаючи сонце, розтікалися холодні охрові смуги, ось вони вперлися в козачу могилу – на ній заворушився вітряк... (М. Стельмах).

2. Дослідіть структуру речень, виконайте їх синтаксичний аналіз.

1. Найогидніші очі порожні, найгрізніше мовчить гроза, найнікчемніші дурні вельможні, найпідліша брехлива сльоза (В. Симоненко). 2. Мені нагадують людські серця крихке й тоненьке серце олівця: зламати легко, застругати важче, списати неможливо до кінця (Д. Павличко). 3. Кажуть: вогонь печі дає дзвінкість, вогонь душі дає красу (Олесь Гончар). 4. Лише, бувало, розплющиш очі – ласкавий світ б'є у вікно, в шибку зазирає веселий поранок, озивається лагідний материн голос (К. Гордієнко). 5. Лялька виявилася цікавою: покладеш її – заплющить оченята, піднімеш – дивиться, мов жива (М. Олійник). 6. Здається, ніколи не ходило тут горе, ніколи не схлипував сум – завше співають соловейки весною, безтурботні жайвори розсипають над полями свої дорогоцінні перли (М. Олійник). 7. Всесвіт великий і різноманітний: одні тіла перебувають у стані плазми, другі – у стані закаменілості (Олесь Гончар). 8. У Лесиній «Русалці» події не мотивовані, соціальних контрастів нема, психологічні конфлікти ледве натякнені невмілою, ще дитячою рукою (І. Франко). 9. Отже, в усіх тих творах поет поступає зовсім аналогічно: в прозовій версії локальний колорит сильний, яскравий, в поемі більше або менше затертий (І. Франко). 10. Коцюбинський залюбки підхоплює різні нові прояви народного життя, переміни в його родинних обичаях і індивідуальності він обмальовує дуже тонко; його психологічний аналіз однаково глибоко заходить у душу не лиш українця, а й молдаванина і татарина (І. Франко). 11. Класичний Еней переодягнений на українського збанкрутованого панка-козака, грецькі боги й богині перемінені на українських заможних хазяїнів – се головна принада безсмертної поеми (І. Франко). 12. Я твоя і плоть, і врода, й очі, я бентежність із твого чола; у житті нічого більш не хочу, – тільки б ти щасливою була! (Д. Кононенко). 13. Ходім,

наша доле, у дикее поле, спитаймо поради в дідів; вони повставали, за волю вмирили, за неї Батурин горів (Г. Крячко). 14. У цьому селі я давно не бував, ось повернувся з літами: занедбаний клуб, запущений став, поля заросли бур'янами (М. Луків).15. Я – українець, цього не відняти, в моїй душі співають солов'ї; були такими мої мама й тато, такими будуть правнуки мої! (А. Матвійчук).

3. Із простих речень утворіть усі різновиди багатокomпонентних безсполучникових речень: 1) з однотипними частинами; 2) з неоднотипними частинами; 3) з одночасною однотипністю й різнотипністю предикативних частин.

1. Нап'юся з живої кринички. 2. На липі гули бджоли. 3. Я розкажу вам про замерзлу квітку. 4. Я вірю в силу доброти. 5. Невідомо звідки налетів вітер.

4. Утворіть багатокomпонентні безсполучникові речення за описом їх ознак, об'єднавши однією лексичною темою:

1) з однотипними частинами, які виражають часову послідовність дій (явищ) і мають спільний другорядний член речення; 2) з однотипними частинами, в яких повторюються головні або другорядні члени речення; 3) з однорідними рядами номінативних речень; 4) з однотипними частинами, які становлять різні типи односкладних речень; 5) з різнотипними частинами, які об'єднані пояснювальними відношеннями; 6) з різнотипними частинами, які об'єднані причинно-наслідковими або умовно-наслідковими відношеннями; 7) з однотипними та різнотипними частинами.

БАГАТОКОМПОНЕНТНЕ СКЛАДНОСУРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

1. Утворіть багатокomпонентні складносурядні речення незамкненої структури з однотипним зв'язком, використавши подані предикативні частини. Прокоментуйте вживання сполучних засобів.

1. А серце просить пахощів трави. 2. Вже скоро яблуня завітне. 3. Ні друзі його не підтримали. 4. І серце моє затремтіло. 5. Славетний Київ. 6. Чи пісня звучала десь далеко. 7. Та хотілося здійснення юнацьких мрій.

2. Утворіть багатокomпонентні складносурядні речення за описом їх семантико-синтаксичних відношень, об'єднавши однією лексичною темою та прокоментувавши вживання сполучних засобів:

1) протиставно-наслідкові; 2) протиставно-єднальні; 3) єднально-зіставні (протиставні); 4) протиставно-зіставні.

3. Дослідіть структуру речень, виконайте їх синтаксичний аналіз.

1. Відберіть у народу все – і він усе зможе повернути, але відберіть мову – і він ніколи більше уже не створить її (К. Ушинський). 2. Дерева й квіти в іскорках роси, та за вікном дитячі голоси, та риба в озері, та в небі птах, та смак цілунку на твоїх устах (М. Руденко). 3. То день сміявсь, то дощик хлипав, то вітер шастав (М. Карпенко). 4. І чорнозем тужавіє соками знову, і проснуться під сонцем озимі сходи, і розтануть в полях сніговиці покрови, і оновлення вічне у квітні забродить (Н. Квашук). 5. Ні їється, ні п'ється, ні серце не б'ється, і очі не бачать, й не чуть голови (Т. Шевченко). 6. Лиш небо гуде неокрає, та сім'я журавлина на крилах весну піднімає, та ясними ночами зорі світять мечами на Дону, на Дніпрі, на Дунаї (А. Малишко). 7. То вітерець дихне по ниві, то коник в житі засюрчить, то радісно бджола з добутком, злетівши з квітки, задзижчить (Л. Глібов). 8. Весела душа моя, і світ мені милий, і таке в світі гарне все, таке красне (Марко Вовчок). 9. Повітря струнулося, і над головою задзвеніли у вікні шибки – тонко й тривожно, і, здається, під ногами здригнулася земля (П. Гуріненко). 10. Розгинаю спину, а сонце б'є мені у вічі, й тато, й мама дивляться на мене, посміхаються (М. Стельмах). 11. Варто комусь там, нагорі, натиснути на важіль – і гримне тисячоголосий постріл, і розшматує він все довкруги на дрібні скалки (П. Гуріненко). 12. Ані встати, ані сісти, ані до його заговорити, ані його спитати (Марко Вовчок). 13. Будинки сплять і люди, й лиш іноді промчать автомобілі, та сяйво зблисне, та не знать відкіль озветься голос (М. Рильський). 14. Співали хлопці й дівчата, і танцювали усі хто як умів, а ще й діди доповнювали весільне свято дотепами, жартами (Є. Гуцало). 15. Хоч пнем по сові, хоч сову об пень, а все собі лихо (Н. тв).

4. З'ясуйте різновиди багатокomпонентних складносурядних речень:
1) з однотипними частинами (єднальні або розділові відношення);
2) з різнотипними частинами (протиставно-причиново-наслідкові, протиставно-єднальні, зіставно-єднальні, протиставно-зіставні, розділово-єднальні, розділово-протиставні відношення).

1. Хоч поможе, хоч не поможе, а ти дай, небоже (Н. тв). 2. А наді мною вечір жменями засіває зорі, а біля мене арфами бринять морожені верби, а під ногами голубі тіні бавляться зі снігом (М. Стельмах). 3. Чи то праця задавила молодую силу, чи то нудьга невсипуща його з ніг звалила, чи то люди поробили йому, молодому (Т. Шевченко). 4. Та не кожен з надіями йде до кохання, ідуть із мукою, і дуже болить, та не дрібніє серце від цього (М. Стельмах). 5. Ми збирали з сином жолуді дубові, і про день майбутній я казав синкові, і пливли багрові хмари в вишині, і співала осінь весняні пісні (М. Рильський). 6. Ти глянула поглядом владним, безжальна музо, і серце моє затремтіло, і пісня моя залунала, а ти, моя владарко горда, втішалася піснею бранки, і очі твої променіли вогнем переможним, і вабив мене той огонь, і про все заставляв забувати (Леся Українка). 7. Правда, я зігнувся в бурі життєвій, і тремтить останнє листя моїх мрій, але в серці й досі ще огонь палає, і рука то кобзу, то меча тримає (О. Олесь). 8. І дощ, і сніг, і віхола, і вітер (Л. Костенко). 9. Туман посвітлів – і відкрилось гладеньке дзеркало річки, лише шматочок його, та якимось одразу й на душі розвиднілось (Є. Гуцало). 10. Намагаючись підтвердити власний рішенець, вона спробувала усміхнутися, та повні, ще дитячі губенята ніби зламалися, і з очей знову рясним дощем полилися сльози (В. Собко). 11. П'янить ромашкою трава, і він неначе у жнива приліг спочити, сказати слово, а тільки рана випадково йому дихання забива (А. Малишко). 12. В її сірих великих очах він помітив страждання і смуток, і вперше, принаймні за сьогоднішній день, з його обличчя зникла усмішка, а високе чоло взялося глибокими зморшками (М. Олійник). 13. Прилинув вітер, і в нічній хатині він про весняну волю заспівав, а з ним прилинули пісні пташині, і любий гай свій відгук з ним послав (Леся Українка). 14. Під ходою березня на плесах починають світити вимоїни і прокидається бентежний передзвін, а в берегах шипить, гуркоче, шаленіє крига і радісно зітхає вивільнена земля (М. Стельмах). 15. Запахла осінь в'ялим тютюном, та яблуками, та тонким туманом, і свіжі айстри над піском рум'яним зоріють за одчиненим вікном, і зникло сонце за багряним сукном (М. Рильський). 16. Стерня під ногами чи трава тонконіг, виноградник, полинові чи кураєві зарості, а ти крок за кроком відміряєш цю землю, а завтра вже буде тут бушовище земляних доріг, а ще

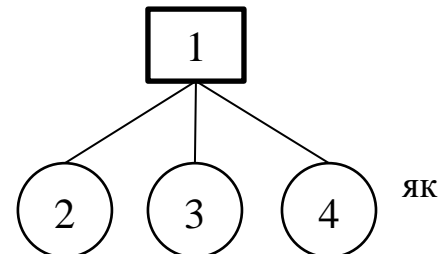
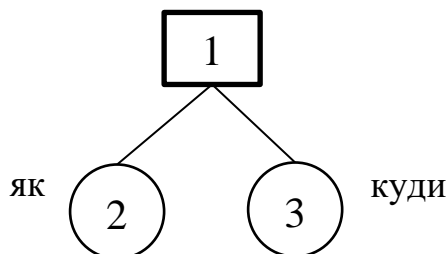
трохи пізніше в свіжовиритому русі блакитнітиме дніпровська вода (О. Гончар). 17. І клекоче орел, і лопотить своїм носом бушель, і сова стогне божевільним реготом, і кричє ворон, і кібці, мов метелики, в'ються понад гіллям, випискуючи жалібно-голодну пісню (П. Мирний). 18. Спить син, спочиває на сіні, а одежа його лежить у хаті, акуратно складена на стільці, і тільки кашкет оцей з крилами цілу ніч ходитиме при степу при отарі, і аж удосвіта повернеться кашкет знову до хати й тихо ляже зверху на доладно складений льотчицький мундир (Олесь Гончар).

БАГАТОКОМПОНЕНТНЕ СКЛАДНОПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

1. Із простих речень утворіть багатоконпонентні складнопідрядні з однорідною супідрядністю, з випущеним сполучником (сполучниками) у підрядній частині (частинах). Подайте схеми.

1. Хай живе і благоденствує Україна. 2. До незалежності Україна йшла довгим і жертвним шляхом. 3. Пам'ятаємо патріотів Небесної Сотні. 4. Європейський світ підтримує Україну.

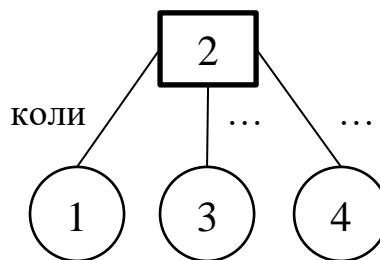
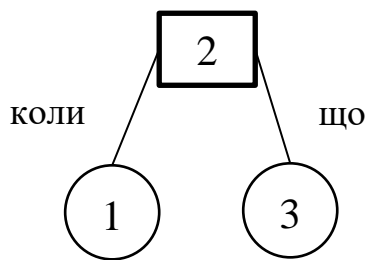
2. Утворіть речення за схемами, усно проаналізуйте.

3. Із простих речень утворіть багатоконпонентні складнопідрядні з неоднорідною супідрядністю (одночленною і різночленною). Подайте схеми.

1. Незалежність – заслуга не тільки певних політичних сил, а й всього народу. 2. У підвалині української державності – століття боротьби наших предків. 3. Доля України залежить від єдності політичних і громадських сил та спроможності подолати корупцію в найвищих державних колах. 4. Гарантом Безпеки України є НАТО.

4. Утворіть речення за схемами, усно проаналізуйте.

5. Із простих речень утворіть багатоконпонентні складнопідрядні з послідовною підрядністю (3- або 4-ступеневою), з одним або кількома факультативними підрядними. Подайте схеми.

1. Колективна душа українського народу зберігає найцінніші якості своєї самобутності. 2. Федералізація України не сприятиме її незалежності. 3. Урядове втручання у внутрішні закони мови було радянським винаходом. 4. З початку 30-х років, після остаточного утвердження Сталіна, почався спланований наступ на українську мову.

6. Із простих речень утворіть багатоконпонентні складнопідрядні змішаного типу. Подайте схеми.

1. Драматизм історії України значною мірою зумовлений її розташуванням між європейським та азійським світами. 2. Шлюби київських князів свідчать про орієнтованість держави на Захід. 3. Козаччина – найблисучіша сторінка української історії. 4. Росія проводила не лише геноцид української нації, а й лінгвоцид її мови.

7. Визначте тип багатоконпонентних складнопідрядних речень. Подайте схеми.

1. Хто забуває, що таке праця, піт і втома, той перестає цінувати хліб (В. Сухомлинський). 2. Мені повідомили, що завуч живе в тому будиночку, який сховався під крилатими грушами (Ю. Збанацький). 3. У вічності, де світла струм тече, повільно крутяться колеса часу, що на верстаті золотому тче свій килим різнобарвний (Ю. Клен). 4. І поки в залі від ряду до ряду хвилями перекочуються оплески та лунають вигуки, Федя ніяково посміхається, кланяючись ще невміло, незграбно і викликаючи цим ще більшу симпатію у глядачів (Д. Ткач). 5. Нудне, нелегке життя – на безлюдді, серед кошлатої і дикої, хоч і вільної, природи, де тільки вода та сонце, де очерет і верби, де риба та птиці, де шукачі й втікачі (Ю. Мушкетик). 6. І до болю в серці шкода цього старого двоповерхового купецького будинку, куди привезла тебе мама новонародженого, де минуло

дитинство, де, власне кажучи, все життя минуло (В. Собко). 7. Як би ми з тобою не говорили, все рівно не зрозуміємо одне одного, бо говоримо на різних мовах (Гр. Тютюнник). 8. Леся стала коло борту, поруч Маргарити, і милувалася то морем, де зграями носились чайки, то містом, що відсвічувало на сонці своїми білими стінами (М. Олійник). 9. Коли через деякий час археолог уже стояв з нею поруч і, схилившись на мур, знову повів мову про давнє, античне, Інна й цього разу вловлювала в його словах отой глибший, додатковий зміст, який лише їй призначався (Олесь Гончар). 10. І йому набігли на очі і озеречко червоної пшениці, що нагойдалося собі за літо, і хата-білянка, і оте чорнобриве дівчисько, що босе жде його на вечірнім порозі й назбирує на косу відсвіт далеких зірок і від якого пахне материнкою чи ромен-зіллям (М. Стельмах). 11. Вона пригадує, як вони, колишні студенти, піл керівництвом професора робили цікаві дослідження над деревами, що вже віджили свій вік (Д. Ткач). 12. Не висловимо нової думки, коли скажемо, що поет дивляється в минуле, щоб міцніше утвердитись у своїй сучасності (Л. Новиченко). 13. Коли траплялось, що нікого стороннього не було близько, дивилась сміливо на вчителя, бо була певна, що він того крізь свої темні окуляри не помітить (А. Іщук). 14. Давно те минуло, як тими шляхами, де йшли гайдамаки, – малими ногами ходив я, плакав і людей шукав, щоб добру навчили (Т. Шевченко). 15. І дивується, певне, Господь, коли і де, непомільним будучи, помилився, допустивши до того, що наділена розумом істота – вінець його творіння – не чує й не відчуває гармонії природи, безжально нівечить її, знищує себе саму помислами своїми та ділами, двоєдушністю і фальшою, ненавистю і заздрістю, владолюбством і жорстокістю, прикметами, які у храмі природи не існують, топчуть і руйнують її довершеність (Р. Іваничук).

8. Поставте розділові знаки й виконайте синтаксичний аналіз речень.

1. Поки вона ходила по кухлик я звернув увагу що біля хати зеленів невеличкий городик і під вікнами в стрункий рядочок влаштувались розквітлі рожі які викликали в моєму серці спогад про далеке рожеве сумне дитинство (Д. Ткач).
2. Пройшовши вздовж колії аж до залізничної будки і звернувши потім на ґрунтову дорогу що вела прямо до рідного села Онопрій глибоко вдихаючи знайомі випари

вербівських ґрунтів відчув як у грудях б'ється від радості серце як приємно міряти кроками курну дорогу по рідній землі де пройшло дитинство де тільки почала вигулюватись його безтурботна юність (А. Іщук). 3. Кожний раз як сходить на свій дерев'яний «трон» звідки тягнуться до кожного дзвона конопляні мотузочки в його уяві виникають вишикувані в ряд біло-чорні клавіші чорного рояля по яких світлими метеликами пурхають ніжні пальчики дівчини (Д. Бедзик). 4. Щербина і Попко перебиваючи один одного доводили що коли взятися за діло розумно то не повториться те що було (В. Канівець). 5. Коли мені не дано крил міцних щоб я могла орлицею підбитись геть високо понад найвищі гори то прагну я собі потоків сліз гарячих сліз нестриманих раптових що рвуться з глибини самого серця джерелами живої води (Леся Українка). 6. Хто бачив дочку покійного сотника Таволги той би сказав може що вона краща й над ясну зорю в погоду краща й над повний місяць серед ночі краща й над саме сонце що звеселяє й рибу в морі й звіра в діброві й мак у городі (П. Куліш). 7. Було чи треба кому з молодого козацтва чи треба чого у Війтовці йде за сто верст аби тільки побачити що там за дочка у сотника Таволги що там за Орися що всюди про неї говорять мов у труби трублять (П. Куліш). 8. Пам'ятаю тільки що дід був дуже старий і що скидався він на образ одного з богів які охороняли й прикрашали нашу стару хату (О. Довженко). 9. І ставало на душі так наче не було вчорашнього Івана Купала наче не було тих вечорово-протяжних пісень не було зворушливо-млосного ниття в серцях і ще багато чого не було... (Є. Гуцало). 10. Й зараз як згадую інколи зійшли роки дитинства мені манеться уявою ота дика груша що на півдорозі між дитинством і юністю немов далека зоря неповернена мрія... (В. Скуратівський). 11. А коли прибирали поле і на ньому виростили розкішні хороми скірт наша доріжка якось блякла серед голої стерні потроху старіла й зморщувалася ніби ждала осіннього плуга який перекришить її ножем і пригорне землю (В. Близнець). 12. І доки багряніє дихає небо по всьому Наддніпров'ю стоїть собор серед заводського селища весь освітлений парусноповний і чистий як тоді у минувшині коли вперше тут виник вичарувався з душі своїх мудрих і дужих майстрів (Олесь Гончар). 13. Цілий Київ що вмістився в просторій церкві не знав що десь під цяцькованою підлогою лежить той хто

поставив цей собор народивши його в своїй уяві хто дав соборові оті дивні барви ті велетенські мозаїчні постаті оту невпинність руху гру світла немеркнуче сяяння (П. Загребельний). 14. А дзвони гукали святковим благовістом що линув і линув довкіл усього шляху яким проїздив Ігор до свого стольного града наповнюючи людські серця надією що лихо тепер відступить (В. Малик). 15. Ця втеча знімала з Сіверської землі неймовірно важкий тягар викуп за князя бо дві тисячі гривень що складали кількарічний прибуток Новгород-Сіверського князівства і які потрібно було сплатити половцям тепер залишалися на батьківщині (В. Малик). 16. Коли з'їхали на гору звідки відкривався широкий краєвид на могутню фортецю на крутому шпилі на голубу Десну та сині задеснянські бори Ігор змахнув сльозу що раптом защеміла в оці і повернувшись до Ярославни схвильовано прошепотів що його серце там на Каялі (В. Малик). 17. Із шкіл тих виходили священики й інші церковні служителі писці що переписували книжки бо тоді ще не вмiли їх друкувати та перекладачі що перекладали книжки з грецької та інших мов на церковнослов'янську (М. Аркас).

СКЛАДНА СИНТАКСИЧНА КОНСТРУКЦІЯ

1. З'ясуйте, які види синтаксичних зв'язків представлені в поданих складних синтаксичних конструкціях; подайте схеми.

1. І нехай ви живете в кам'яних палацах, нехай люстри сяють над вами, але якщо ви живете чесно і тому інколи буває вам трудно, то вам мило згадати осіннє бездоріжжя і той отчий дім, в якому починалося життя (В. Земляк).

2. Кордон між Московією і Україною позначився намистом затінених білим цвітом кущів калини, які відділили березові сумні гаї від потужних соснових борів; вони нагадували подорожньому, що входить він у край не кращий і не гірший, але інший, і що обидва краї, кожен зі своїм чаром, доповнюють гармонію світу, і ніщо не стоїть на перешкоді в сусідському існуванні (Р. Іваничук).

3. Чернігівські соснові бори помолодилися липкими від живиці пучками чатиння, заховавши від неба таїну свого світу, про яку знає тільки Бог, і все, що народжується, розквітає і вмирає під банею зеленого храму, є природі властиве:

ніщо тут не зайве, усього для гармонії достатньо, і кожен листок, кожне зело, комаха, птах і звірина живуть у згоді з Творцем, ніщо нічому не заважає, і смерть, як і народження, – доцільні (Р. Іваничук).

4. Ненависть воюючих була така велика, незліченні маси воїнів так палко жаждали загибелі ворога, визволителям Батьківщини так хотілося перемоги, що смерть часом немовби відмовлялася приймати жертви, і тоді бійці виходили живими з самих, здавалося, глибин пекла і, оглядаючись здивовано на смертні свої шляхи, вражали всіх навколо безприкладною своєю силою (О. Довженко).

5. Якщо ви хочете мати від старого міста таке враження, якого сучасний Париж вам уже дати не може, то ранком святкового дня, при сході сонця, на Великдень чи на Трійцю, вийдіть на будь-яке високе місце, щоб згори дивитися на столицю, і дочекайтеся пробудження дзвонів (В. Гюго).

6. Багато хто ладен сьогодні задуматися над тим, що то воно таке – свобода, бо, вирвавшись із в'язниці, а точніше, відчинивши двері у ще затхліше приміщення, дехто остовпів, усвідомивши, що на тебе тут чекали не з манною небесною, а намагалися дати зрозуміти, що ось тут-то, на цьому етапі, треба докласти праці та рук (О. Ульяненко).

7. Одного разу я знайшла в'язку старих іржавих ключів, притягнула її додому і сказала матері, що це ключі від таємниці, і от колись я знайду цю таємницю, яка уявлялася мені горою з маленькими дверцятами, відкрию ці дверцята – і після цього ми всі станемо щасливі (С. Пиркало).

8. Жан-Жак Руссо писав, що права свободи бувають значно суворіші, а англійський філософ Джон Мілл доводив, що демократія не означає свободи автоматично, бо демос, який керує, не є тим самим демосом, яким керують (Ю. Винничук).

9. У найважчих обставинах – навіть тоді, коли життя здається неможливим, не можна переступати ту грань, за якою кінчається владарювання розуму над нашими вчинками і починається темна стихія інстинктів і егоїстичних бажань (В. Сухомлинський).

10. Коли Демосфен проголошував першу промову, то народ сміявся з нього і, висловлюючи своє невдоволення, так кричав, що оратор не міг закінчити її; тільки ціною величезних зусиль, постійної і наполегливої праці Демосфен домогся визнання сучасників (Л. Введенська).

11. Після відмови Катерини Піунової Шевченко вже не шукає кохання, він прагне сім'ї української на власній батьківщині, можливо, тому, що перше і останнє справжнє кохання народилося й померло в юнацькій намірянній Україні, до якої Тарас завжди хотів повернутися й якої насправді вже не існувало (М. Томенко).

12. Невситима душа Каменяра прагнула черпати з усіх культур, з духовних набутків народів Заходу і Сходу, черпала, щоб передати потім це все своєму народові, розширюючи його погляд на світ, на людство; робилося це для того, щоб і в такий спосіб збагачувати рідну культуру, розвивати і вдосконалювати знання, уявлення, мистецькі смаки свого народу (Олесь Гончар).

13. Де б не була Леся – у Болгарії, Єгипті, під небом Італії чи в привітній Грузії, що стала для неї другою домівкою, з яких би часів не зачерпувала теми, сюжети, мотиви своїх творів, усе в них порухом душі, кожним виблиском думки воно пов'язувалося з Україною, з народом, який виплекав її і якому вона хотіла бути корисною в його духовному поступі, в боротьбі за соціальні й національні права (Олесь Гончар).

14. Ще за життя М. Коцюбинського про нього писали у високих тонах, називаючи видатною особистістю, – так склалося, що він був завжди шанований, творчість його увійшла в золотий фонд української літератури, а коли говорити про літературу ХХ століття, то саме він був однією з найяскравіших зірок, які її утверджували (В. Шевчук).

15. «Людині гімн, Людині, а не Богу!» – закликав колись Тичина в роки своєї молодості, і вся його поезія становить собою цей прекрасний гуманістичний гімн Людині-творцеві, людині, що всією душею поривається в майбуття (Олесь Гончар).

16. Виїхали вночі, і вже ось їм світає в дорозі; зелені луки Придесення купаються в росах, швидко розвидняється, і раптом, дух захопивши хлоп'яті, постає перед ним по небосхилу чудо якесь, ранковий міраж, сяюча казка, що, однак, не

розвіюється, височіє в реальності: то відкривсь на горі старовинний Чернігів, білі грона його соборів на екрані світанкового неба (Олесь Гончар).

17. Котрийсь із тих косарів міг бути батьком Довженковим, статечним отим хліборобом, яким ми знаємо його з фотографії: так, хлібороб, селянин, людина тяжкої фізичної праці, і водночас відчувається, що перед нами натура глибоко творча, мислитель, трудар, сповнений внутрішньої гідності, – в очах світиться проникливий і нещадний розум, обличчя позначене тонкими рисам духовності (Олесь Гончар).

18. Він мусить розмовляти з ним вдень і вночі, вранці і ввечері; він сміється з ними, плаче, шаленствує, філософствує; він любить, ненавидить; він – хворий, коли хворіє герой, і почуває себе Геркулесом, коли улюблений персонаж, ламаючи всі перешкоди, залишається переможцем (І. Сенченко).

19. Шістдесяті роки – це пора розквіту молодості моєї і моїх ровесників, які під час «хрущовської відлиги» сміливо приєдналися до суспільно-культурного руху за відродження традицій, національної самосвідомості та мови українського народу; це був рух, який ризикнув стати в опозицію до тодішньої влади, тому його характеризують як нову хвилю українського відродження, в основі якого була етногенетична пам'ять, почуття обов'язку перед нацією (М. Процев'ят).

20. Ношу і я в собі з дитинства ольвійську романтику посивілих віків, хоч за довге життя ні разу не спробував навіть зазирнути за край історичних горизонтів і що-небудь написати про це: такий намір здавався мені неміряною зухвалістю, а сучасне життя невмолимо носило мене по своїх віражах, хвилювало й засмучувало складнощами й невдачами (О. Сизоненко).

2. Визначте кількість структурно-сміслових частин і види синтаксичних зв'язків у наведених складних синтаксичних конструкціях.

1. Болота миттю всмоктували й поглинали все покладене посеред їхніх непевних хитависьк; високі береги обронювали кручі, обсипаючи разом з ними й мостіння; пущі перегороджували буреломами тісні просіки, які вели до вузьких перехідних кладок; густі сніги завалювали вцілілі на водах щонайміцніші будівництва, безслідно згортали їх, гнітили й нищили; морози заковували все

недоруйноване, недоламане, недотрошене в безжальну кригу, і лиш подекуди крізь ту морозяну білість простромлювалося чорне пакілля, нікчемне й тихе, мов безсиле благання; весняні води зносили на ріках усі мости й кладки, не полишаючи навіть опор, але люди не відступали, на місце мостів знесених, понищених лагодилися нові, тесалося нове дерево й клалося знову в тих самих місцях, а оте, знесене ріками, з прослідами людських ніг на собі дерево виловлювалося нижче за течією, щоб знов десь лягти поміж берегами річки або ручаю, і так тривало довго, але не вічно, дерево мало свій кінець, воно або згорало в пожежах, або стоптувалося, або ж трухлявіло, дерево, нарешті, вмирало коло людини так само, як і вона, і може, й було воно дороге людині своєю минущистю, на противагу каменю з його пиховитим безконечним триванням, у цій землі камінь міг належати хіба що богові, людині ж слугувало дерево, слугувало в усьому помітному й непомітному, також і в мостах, роблячи їх потрібними й корисними для хазяїв і примарливо-непомітними для чужинців (П. Загребельний).

2. Олеся кинула очима на рум'яне лице Бочковського й неначе почувла, що в неї вирости крила; її молоде лице розгорілось, очі заблищали; вона не знала, як ступити, як повернутись: то піднімала голову до стелі й заковувала очі під лоб, неначе лічила дошки на стелі, то ходила тихо, випрямивши стан, то змінjala позу й несподівано починала бігати, похиливши голову трошки вниз, неначе розрізувала головою густі хмари диму, то пустувала по-дитячи, втікала від свого кавалера, крутилась, вертілась, то часом, насупившись, не подавала кавалерові руки, неначе чогось сердилась, то знов піднімала очі вгору й по-маленьку пливла, як лебідь по воді; вона бачила себе у великому високому залі серед дзеркал, серед безлічі пар в розкішних уборах, її очі шукали гарних молодих кавалерів, гарячих рум'яних вуст... (І. Нечуй-Левицький).

3. Він і сам не знає, що його й досі тягне до цього зеленого і невірноваженого напівшляхтича, напівмужика; не терплячи ніяких заперечень своїй волі, вчинкам, вже мало чого сподіваючись від людей і мало їм вірячи, він відносно спокійно терпить і ліричні захоплення, і скороминучу в'їдливість язика Лісовського, для якого, очевидно, і спадкове дворянство, і багатство мають далеко меншу вагу, аніж

убогий мужицький побут і пісні; або з чим ще можна зрівняти таку дурість: поїхати на свої негусті гроші на Камчатку і телющитися за сотні верст від одного житла до другого, щоб описати життя вимираючих тубільців, вірніше, навіть не життя, а їхні одноманітні мелодії, бо ж він переконаний, що порівняльне вивчення зразків народної творчості різних національностей має велике значення для музичної етнографії, він впевнений, що італійську оперу не можна збагнути без мелодії коряків чи алеутів (М. Стельмах).

4. Христина ще недавно відійшла від тих років, коли в найсолодших мріях їй все хотілося кудись летіти; ото, бувало, тільки сплющить очі, а руки її враз легшають, стають крильми, і вона в радісному переляці підіймається над хатами, летить понад левадами, проноситься над ріками, лісами і бачить, що робиться внизу: он діти, прикладаючи руки до очей, проводжають її захопленими поглядами, а мати жене до череди корівку і свариться на доньку притикою; он рибалки витягують бредень із срібною рибою, а за рікою колосся досягає-хилиться на лану, а над ним підіймається сонце, і воно теж, здається, зіткане з колосся – отак і в сон щасливо влітала дівчина, де все було кращим або страшнішим, аніж у житті (М. Стельмах).

5. Видко, не кохання, а тільки перший подих і перший туманець його тривожно торкнулися дівочого серця; і те, що так неждано й негадано в якийсь один вечір налетіло, наблизилось до Христини: і вітряк із срібними крилами, і мінлива зимова далечінь з обрисами трьох хат біля шляху, і сама постать Романа, – тепер, віддаляючись, ставало на своє місце; і коли про все згадувалось, то не радісний і солодкий переляк охоплював дівчину, а затікав у душу по-осінньому терпкий, в'їдливий холодок; і все сприймалося спокійніше й холодніше, наче хтось забив душу, як віконний отвір намерзлим перехрестям; Христина безжалісно проганяла всі думки про Романа, і вони сполоханими голубами відлітали од неї, струшуючи останні краплини отих солодких чар, що мали прорости коханням (М. Стельмах).

6. Данило любив, як, вигинаючись, б'ючи на сполох, аж до самого неба половіли ниви, і мав радість, коли червень клав сивину на жито, а золотінь – на пшеницю; він любив, коли вдосвіта липень клепає коси, коли серпень цілими днями тиховійно сіяв у рахманну землю зерно й надії, і вересень стишував напівсонну

пісню джмеля; він любив, як літні вечори бриніли маківками, а осінні – тримали в підволохачених гніздах зорі; він любив пахощі свіжого хліба й золоту задуму соняшників; довірливий і вразливий, він бентежно прислухався до чийогось життя, і до плину води, що жебонить і грає в корінні, і до всієї хліборобської сторони, що трималась на сивому житі і добрих, спокійних орачах (М. Стельмах).

7. Патріот, людина високої вірності обов'язку, І. Котляревський у молоді літа неодноразово опинявся у вирі пристрастей своєї доби; ми бачимо його учасником штурму турецьких фортець, далі бачимо, як він крокує вулицями Дрездена, – це по тому, як він з ентузіазмом формував із своїх земляків козацький полк для боротьби з наполеонівською навалою; Котляревський не чужий у колі освічених, демократично настроєних людей своєї епохи, він близький до тих, хто стане потім декабристами, хто виношує республіканські ідеали, – і цей образ молодого хороброго офіцера, веселуна, кепкувальника, людини передових поглядів нам треба запам'ятати, щоб у патріархальній тиші його полтавського підвечір'я не померк реальний образ автора Енеїди та «Наталки Полтавки» (Олесь Гончар).

8. Стояв я, зігрітий ласкавим сонцем, слухав своїх колег-письменників, які словом прилучалися до святкових настроїв з нагоди міжнародного Шевченківського літературно-мистецького свята «В сім'ї вольній, новій» на Сумщині, і намагався уявити липневий Іллінський ярмарок 1845 року, молодого, захопленого першою славою Шевченка, який спрагло виловлював із різнобарв'я ярмаркового галасу характерні вирази і дієства, прагнув якимось в уяві витворити намет місцевого поміщика Лева Свічки, в якому він кілька днів гостював і який, очевидно, стояв на тому місці, на якому постав у жовтні 1918 року суворий і могутній, задумливий і душевно бунтівливий Шевченко (М. Жулинський).

9. Від вас залежить, що ви залишите своїм дітям, шануйте те, що він (батько) залишив, трудіться на більше, і якщо не виходить вам жити в отчому домі, може, тісно, незручно там, а може, великі діла вершите вдалині від нього, то хоч поїдьте, погляньте, провідайте те подвір'я, в якому пройшли ваші перші весни, – це вам згодиться для серця і для душі, для вашої щоденної праці, бо, крім шаноби до

людей, до простих людей, які породили вас, ви більше нічого не винесете з отчого дому (В. Земляк).

10. Побачивши матір такою безпорадною, покірно усміхненою кудись у порожнечу, сини вкрай знітилися і навіть сплакнули, хоч це аж ніяк не личило їм при такій строгій формі; а коли перше, найгостріше й найболючіше, враження від матиної сліпоти дещо пригоїлося, сини лагідненько висварили стару, бо теж вважали її винною в тому, що сталося, наввипередки хвалилися своїм добрим знайомством із військовими лікарями, а ввечері випили за приїзд, повеселішали і показували дівчатам у клубі, як танцювати солдатської польки – з отаким собі вихилясом та з приклацуванням начищеними підборами (Гр. Тютюнник).

11. Євпраксія щосили боролася з розпачем, сиділа коло вікна непорушно і невідривно, линула поглядом у безвість слідом за птахами, страждання поглиблювало її цікавість, помічала, збирала в своїй пам'яті все, що дарували їй очі: ріку, кам'янисту рівнину з маленькими селищами, ланцюг донебесних гір, горби білі й темні, хатини, такі низькі, що, входячи, треба пригинатися, високі дзвіниці-кампанели, поля чергувалися з оливковими гаями, дерева зеленіли на сіро-сухих похилостях, у долинах сіяли пшениця й ячмінь, далі, під гори, густо зеленіли ліси і звідти дихало прохолодою (П. Загребельний).

12. Пригадую, як ранньої весни, темного, принишклого вечора поверталися з церкви жінки з запаленими свічками: ховали кволе світло в долонях, за краями хусток, оберігали від подуву вітерцю, від власного дихання, намагаючись донести запалені свічки аж додому, і тривожно-солодко було дивитися на рухливі цятки вогню, на тремтячі його язички, які, коливаючись, щось безмовно розповідали й дорозі, й деревам, і чорному небу, – і все їх, мабуть, розуміло, бо ж слухало заворожено (Є. Гуцало).

3. Доповніть речення, утворивши складні синтаксичні конструкції; подайте схеми.

1. Як добре, що ніхто не бачить серця.
2. Наш час неспокійний і бурхливий.
3. Не все забулося, що було змалку.
4. Світ навколо кипів піною квітування.
5. Людина створена з віри й розпачу.
6. Фортуна змінює лиш зовнішні обставини

життя. 7. Минула тривожна беззоряна ніч. 8. Уздовж дерев'яної огорожі росли вишні. 9. Ніхто не знає, де його доля. 10. Усе його життя – на ниві українського красного письменства.

4. У поданих складних синтаксичних конструкція поставте розділові знаки. Визначте обсяг складних синтаксичних конструкцій (кількість предикативних одиниць). Подайте схеми.

1. Варто мені зараз заплющити очі й виникає перед внутрішнім зором оте рухоме й бліде сузір'я свічок і ледь-ледь освітлювані раптовими спалахами обличчя жінок зосереджені врочисті й тихі і я вловлюю як пахне мокрою землею як у носі й горлі лоскоче духом вербового пуху недавно відлетілим дощем і ще чимось таким чого й не можна назвати (Є. Гуцало).

2. Людина без берега дитинства стає забудькуватою безпринципною вона за певних обставин може легко зрадити свої й наші принципи відректися від високих моральних та соціальних рис бо за душею немає вивірених критеріїв без яких можна легко переродитися стати безбатченком яничаром (В. Скуратівський).

3. Піти б навмання до такого багаття може б повернулося те що не вертається і розтопилися у тілі холодний біль холодний щем нудьга холодна що навіть у снах не покидали його (П. Загребельний).

4. І знов починав усе спочатку треба ж брати себе в руки треба завтра щось нове знайти для дівчорі бо не сум а знання твої потрібні їй (М. Стельмах).

5. За ці мільйони років його душа зменшувалася мов планета з одного боку вона вкривалась льодом а з другого обмивалась водою і він з гарячковою поспішністю шукав виходу з цього стиснутого й спресованого стану (М. Чубук).

6. Для неї зачасної в бажанні розгадати якісь загадки розшифрувати тайнописи віків собор ще повен далекою музикою гримить обвалом літургій перелунное православними месами піснеспівами шепоче жагою спокут він ще повен гріхами в яких тут каялись і сповідями і сльозами і екстазом людських поривів надій (Олесь Гончар).

7. А сталь у печах клекоче і коли плавку дають шлак за Дніпром виливають і все небо виповнюється загравною повинню так що вершечки садків висвітяться

карбовано видні до кожного листочка в такий час од світла заводів ураз вирине з темряви ночі і собор (Олесь Гончар).

8. Чи знайоме вам те гостре до фізичного болю гостре почуття нудьги за рідною країною яким обкипає серце від довгого перебування на чужині чи відомий вам такий психічний стан коли за один рідкий звук один образ рідний ладен буваєш заплатити роками життя? (М. Коцюбинський).

5. Подайте схеми поданих складних синтаксичних конструкцій. Визначте глибину структур (кількість рівнів членування). Проаналізуйте рівні членування.

1. На обочинах доріг хруськими панцирами забіліли пришерхлі цятки озерець, сизіла в заморозках трава, а на коростенському базарі ще доцвітало літо – селяни з сусідніх присілків привезли запахи саду: на довгому лоткові сусідилися купки соковитих слив, яблук, груш (В. Скуратівський).

2. Опівночі, коли промчить, прошурхоче велосипедами нічна зміна у бік заводів, і, зморена денними клопотами, Зачіплянка нарешті поринає в сон, і висне над нею з просторів неба місяць зеленорогий, собор стоїть над селищами в задумі один серед тиші, серед світлої акацієвої ночі, що більше навіть не на ніч схожа, а на якусь, сказати б антиніч (Олесь Гончар).

3. Накрапає теплий, справді-таки дрібен-дрібен дощик, дерева стоять чи то в парі, чи то в руденькому туманці, який зм'якшує все, злагіднює, і маєш таке відчуття, ніби зараз ти присутній при акті першотворення, наче ти перенісся в первісні часи (Є. Гуцало).

4. Вже не золототілий юнак брестиме зараз під гору, а втомлений, трохи огрядний чоловік, який зрозумів раптом неперехідну істину: тільки тоді посправжньому відчувається втома, коли ось-ось маєш переступити поріг рідного обійстя (В. Шевчук).

5. Найбільше мене дивувало (та й зараз дивує), що стежку хтось прокладав не де заманеться, а наче по одному шнурку – навскоси від крайніх хат до лісосмуги, і саме туди, де світилась у лісочку прогалина; далі стежка спускалася вниз до саду, де ми завжди робили привал, щоб досхочу «надурітись» перед уроками (В. Близнець).

6. Коли йдеться про майстерність письменника, про його професійну підготовленість до нелегкої й відповідальної творчої праці, коли хочемо визначити справжність таланту, що йде в літературу, то неодмінною ознакою тут буде, мабуть, саме це: вміння душею сприймати і відчувати народне слово, його інтонаційні відтінки, всю його багатобарвність, розмаїття, красу, часом глибоко приховану (Олесь Гончар).

7. У багатьох ділянках філології, суспільної думки Ю. Шевельова лише відкривають, до того ж – частинами з того, що у цих ділянках ним зроблено; доробок як цілість, думка й позиція як цілість залишаються непізнаними й неосвоєними – звичайно, далися взнаки десятиліття жорстокої заборони творів й імені професора Ю. Шевельова в Україні, заборони, яка, на щастя, за межі України не могла поширитися (П. Гриценко).

8. Пригода давня і дивна ще й досі не сходить з обривів його пам'яті, і він ніяк не може збагнути, чим це спричинено: чи його тодішньою втомою, викликаною тривалим перебуванням на чужині, чи надмірною вразливістю уяви, а чи понадприродним впливом прізвища, яке, загалом кажучи, було досить простим і зрозумілим навіть малій дитині: Чорний (П. Загребельний).

9. Отець мій Михайло, відаючи гаразд, що мудрістю засієш більше, ніж зерном, віддав мене ще малим до отців-ієзуїтів, де можна були зачепити найбільше знань, і я вже в колегіумі Львівським виказав розум, за який до кінця свого життя не переставав мене поважати найперший навчитель мій отець Мокрський вже й тоді, коли стали ми з ним запеклими ворогами (П. Загребельний).

6. З'ясуйте, який синтаксичний зв'язок (сурядний, підрядний, безсполучниковий) є провідним у поданих складних синтаксичних конструкціях. Подайте схеми.

1. Та настає в житті людини час, коли вони замислюється й над речами, здавалося, найпростішими, і ось уже ти питаєш себе, чому ти Іван або Петро, і що б це мало означати, і шукаєш у минулому своїх славних попередників, чи то щоб прилучитися до них якимось чином, а чи для здивування або й для жалю (П. Загребельний).

2. Та ось він став сценаристом, завирували довкола нього люди, пристрасті, дивацтва, і хтось спитав його жартома, а інший насмішкувато, а тоді вже він сам себе хоч і не стривожено, але з належною цікавістю: справді, чому він Чорний, і що б це мало означати, надто коли пам'ятати, що він із Чернігова, де колись нібито був князь Чорний, і є чорна могила, де археологи знайшли славнозвісний ріг, обкутий сріблом з якимись там зображеннями того й сього, що призводить учених у захват мало не дитячий (П. Загребельний).

3. Навколо вирують пристрасті, ламаються списи в щоденних баталіях, що їх ведуть будівничі з бракон'єрами, а він стоїть, думає свою одвічну думу: все тут проходило перед ним, як перед свідком і перед суддею, ще, здається, недавно рипіли гарби повз нього зі снопами, клекотіла революція на цьому майдані соборному, дзвони калатали на сполох, кликали на сходки, на пожежі... (Олесь Гончар).

4. Роз'ятрений нудьгою, затоплений в задумі, плентавсь я тихою ходою берегом річки, не помічаючи навіть, як чорна хмара обіймала крайнебо, тихо лізла догори, драгліла вже над головою моєю, і тільки перші краплі густого дощу, що з глухим гуком упали на землю серед раптової тиші, змусили мене озирнутися навкруги, пошукати певного захисту від зливи (М. Коцюбинський).

5. Кохання від серця або кохання за серцем – це така українська традиція, яку спостерігаємо і в історії, і в щоденному житті, яка попри нинішню небачену прагматизацію не втрачає здатності до виживання; кохання від серця приречене на нове життя хоча б тому, що воно є невід'ємною частиною етнопсихології, ментальності українця, а ще й тому, що, за легендою, краса мусить завжди перемагати (М. Томенко).

6. Ти мені найдорожча людина у світі, але, страшно подумати, іноді мені знаходить таке на душу, щоб тебе не було, щоб зник у мені твій суджений, людина, якої ти ждеш, а щоб зостався тільки боєць, що може собою не дорожити, солдат, що несе в душі тільки ненависть (Олесь Гончар).

7. Тепер вони вже не говорили ні про любов, ні про ставлення одне до одного, проте їхні погляди, їхні усмішки, слова, які вони казали, – все було насичене світлом

і ясністю їхнього порозуміння, на всій їхній поведінці лежав відбиток радості, що єднав їх і робив щасливими (Є. Гуцало).

8. Коли, находившись, надумали йти на вокзал, то обом було жаль розлучатися з прозорим весняним лісом, що весело сяяв у лагідному сонячному промінні, жаль було прощатися з його добрим і бадьорим настроєм, а ще, мабуть, жалкіше було думати про те, що ясні пташині голоси невдовзі залишаться десь позаду, наче їх і не було ніколи (Є. Гуцало).

9. І залита жарким рум'янцем, перемайнула до іншого куша, вхопила той куш і не знала, що з ним робити, крутила, вертіла його в руках, і Віталій аж насилу догадався, що його треба підв'язувати, і вони мовчки, невміло-щасливо взялися знов працювати, брати в обійми, підв'язувати той куш-чашу винограду, що, розбуявшись, ласкаво шелестів до них листям та вився пагінням (Олесь Гончар).

10. Дехто потім навіть здивувався, що очі горіли вже тоді, одначе спасибі долі за те, що ті очі самі помічали все довкола, запам'ятали і цю дівчину, і цей віз, аби потім зібрати на папері з кількох возів одного і з кількох дівчат намалювати портрет одної дівчини (Ю. Мушкетик).

11. Потроху Дарина сама збагнула, що їй не слід відрізнятись з-поміж землячок, і, випросивши тільки її дівоче вбрання, вона й сама зробилась дівчиною, яку колись так уподобав командир Василь (Ю. Яновський).

12. Нові знамена – і не ворожнечі, а згоди і дружби – заповлум'яніють над багатьма розкріпаченими столицями, а цілі армії в захваті плескатимуть, зі слізьми зворушення припадатимуть на площах до сірої солдатської шинелі Орлюка, питатимуть, звідки вона, де пошита, ким зворожена, чи багато разів прострелена (О. Довженко).

13. Вони мають свій окремий улюблений куток, де коротають вечори у розмовах, і степ їм цвірінчить своїми нічними цикадами, і сяють над ними ясні зорі пращурів, і душа сповнюється в такі вечори відчуттям безконечності (Олесь Гончар).

14. Тисячі років летять так лелеки, не змінюючи своїх шляхів, і тисячі років стрічають їх над морем похмурі орлині зграї, які намагаються скинути лелек назад у

море, відігнати від свого материка, побити, пошматувати, але не відступають лелеки, не лякаються, сміливо й відчайдушно йдуть груди на груди, крила на крила, і старі вожаї першими приймають удар, йдучи на стіну старих орлів (П. Загребельний).

15. Раптом спалахує розмова про ті віковічні питання, які неминуче треба розв'язати саме зараз, негайно, саме їм, і вона прислухається до них і ще не наважується втрутитись, висловити думку (О. Іваненко).

7. Виконайте синтаксичний аналіз складних синтаксичних конструкцій.

1. Переді мною образ хрестительки Грузії рівноапостольної Ніно, яка повернула ворожі стріли в бік супостатів, розвіяла смертоносний смерч над Грузією і тепер дивиться на парафіян і на мене добрими й ледь співчутливими очима; вона в цю мить прощає мені все: мою поквапну молитву, в зміст якої заглибитися не можу, мої бездумні поклони, і не увагу слуху мого, й отупіння мозку, який не відтворює в свідомості божественної гармонії двоголосого хору жінок у чорних сукнях та хустках і відлуння молодих чоловічих голосів десь із захристії, а може, з небес; рівноапостольна Ніно, покровителька Грузії і моя, заспокоює мене ласкавим поглядом і зводить очі догори, а слідом за нею дивлюся на внутрішню величну порожнину стрімкої бані, яка кличе мене у висоти неземного, проте я оточений масивними стінами та гостроверхою банею, і мені нічого не загрожує – тут храм моїх душі (Р. Іваничук).

2. В одних випадках інформатори повідомляли, начебто в цей день Бог створив землю і засіяв її зеленню (від цього й Зелені свята); інші вважали, буцімто Христос, Петро та Павло, йдучи дорогою, присіли під зеленою кроною дерева, а тому й триденне свято; дехто стверджував, що Христос, виїжджаючи до Єрусалима на осликові, обрав собі шлях не по килимах, які розіслали багаті, а по галузках, котрими прикрашали путівець бідняки, – звідси й зелене клечання (Р. Іваничук).

3. Тоді в хаті робиться веселіше, і вже не тхне прілою пустокою, як то буває взимку чи пізньої осені: оси тоненько видзвонюють під стелею, лунко, з розгону б'ються хобітками об шибки або пасуться собі нишком на лаві під образами, де ще з Великодня зберігаються у Вуточки блюдце солодкого колива та пригірщ недорогих

цукерок – може, хтось із малечі нагодиться, то буде чим поласувати (Гр. Тютюнник).

4. У найтихішу літню погоду над рікою завжди віяло свіжістю, вітри жили в її руслі споконвіку, нікуди не відлітаючи, влітку вони були гострі, як ножі, повесні й восени м'які від туманів, улітку приносили людям радісний спочинок, і вже від народження, ще неусвідомлено, але твердо ти знав, що народженому над Дніпром судилися вітер, вода і надія (П. Загребельний).

5. Село лежало на краю плавнів, Дніпро ховався десь за шелюгами й піщаними косами, підносячись лише в час весняної поводи; знизу, з Херсона, йшли неоковирні берлини з кавунами, а згори нечутно спускалися білоруські плоти, і півні співали на них, вогонь завжди грів (степовим дітям незмога було уявити, як може горіти вогонь на дерев'яних плотах), і це теж сприймалося, як незнищенність і вічність життя (П. Загребельний).

6. Чи навмисно так прокладаються шляхи, чи люди, які працюють у полях, несвідомо уникають наближатися до автомагістралей, чи то просто випадковість, але, незважаючи на пори року, на місцевість, на кліматичну зону, хоч де й коли б ви їхали, – завжди супроводжує вас оце дивне відчуття цілковитої неприсутності людської довкола, хоч водночас бачите ви зібраний урожай, доглянуті сади й виноградники, чепурні села, старовинні містечка (П. Загребельний).

7. Данило задумано обходить озеро, на якому місяць ширше веде свою оранку, а качки навіть не обертаються на ходу людини: очевидно, давно їх ніхто не полохав; за другим плесом він купинами обходить «вовчу пастку» – вікно, затягнуте болотяною кашкою і цвітом, – втискається в зарослі вовчого лика, яке вже красується своїми сержками, і знову натрапляє на ледве помітні сліди (М. Стельмах).

8. А в татарському броді глухо бухикають весла: похилі, неначебто давнина, діди ледь-ледь снують на човнах-душоубках, і не знати, що вони виловлюють – рибу чи далеку минувшину, бо тут, над берегом, і соняшники, немов щити, бо тут, над водою, і комар дзвенить, як ординська стріла, бо тут і досі хвиля вимиває

зотлілий посів зотлілого часу: чийсь таляри, чийсь щерблені стріли і щерблені кості (М. Стельмах).

9. Отак дійшла до високої громобитної дзвіниці, що мовчала тільки в дні страсного тижня, як нібито мовчали колись у ту пору апостоли; унизу в ній було замкнуто зерно і запорозькі при зброї святі, видерті за велінням владики з прадавнього іконостаса, а вгорі, біля дзвонів, дримали і прокидались весняні вітерці (М. Стельмах).

10. Хліб помолочений, солома в ожередах, і за кінцем важких воріт прийшов кінець і золотим мріям: і цей рік, як безліч попередніх років, випахана нивка не дала ні на одне зернятко більше того, скільки потрібно сім'ї хлібороба, щоб не вмерти з голоду, ні на одну соломину більше того, скільки потрібно, щоб не замерзнути в хаті (Л. Яновська).

11. Мовчали закурені поля, німувала насічена рубцями-переметами дорога, тільки діброва, до якої він саме дійшов, пересварювалася з хуртовиною та вітром; незлинялі закучерявлені дуби, як військо шолом'яне, стояли плечем в плече проти них, надламували їхню силу, а самі по коліна вгрузали у сніг; і враз із діброви неждано обізвалася музика, з того дива навіть хурделиця крутнулася на одній нозі, присвиснула і погнала по дорозі відьмині клубки холоднечі (М. Стельмах).

12. Але могутній березневий вітер відносив їхні слова і жести в безвість, чоловік бачив тільки безладну метушню, окремі звуки, тривожні й застережні, ледь торкалися його слуху, і якби не ситуація, в якій він отак несподівано опинився, то з цих людей можна було б навіть поглузувати, скрутивши, наприклад, дулю; чоловік знав, що тепер він недосяжний, і жоден із тих, хто метушився на березі, не може йому ні допомогти, ані зашкодити (К. Москалець).

13. Уже горіли мохнатими і червоними, як жар, шапками будяки, дихаючи солодким медвяним душком; цілими озерами поміж зелених трав білили соромливі невісточки в жовтих шапочках і білих віночках з пелюсток навколо голівок; виплітався та спалахував іскрою Петрів батіг; розпарена нічною задухою, гостро і нудно смерділа болиголова, яка то тут, то там здійснювалася вище всіх на своєму товстому і порожньому стовбурі, увінчаному тоненькими, схожими на віття кропу

гілячками; іноді посеред луки кущився верболіз, схожий здаля на копицю сіна; над ним уже кружляли чайки, вишукували вранішню поживу на сніданок (Гр. Тютюнник).

14. Місяць на небі засяє – і з білої піни, з туману встають якісь постаті дивні, танком перед скелею ходять; і скеля тоді оживає: ворухиться сивий бур'ян на чолі, і, весь тремтячи, відхиляється камінь од скелі, звисає над морем; той камінь, поглянь, – уже не камінь: то дід вельми древній, у темному одязі, а лисина ясно блищить у місячнім сяйві, сива густа борода по коліна, у руці його молот, різець та ще циркуль, другою ж манить із моря до себе своїх прехороших гостей (Дніпрова Чайка).

15. Праворуч у темряві причаївся ліс, низько припав, розпластавшись над самою землею, а між дорогою і лісом слалася лугова низинка, на якій ген-ген вгадувалось чорне око озерця; ліворуч позавмирили горби – і я пригадав, які вони літнього дня: захарашені густою пшеницею, стебла якої переплетені берізкою, в розсипищах дикого польового квіту, з зотлілим од спеки повітрям, з погрозливим гурчанням бджіл... (Є. Гуцало).

8. Проаналізуйте речення в поданих текстах. Накресліть схеми багатокomпонентних речень і складних синтаксичних конструкцій.

1. Іван Франко – будівничий української державності

Українська національна ідея часів нашої бездержавності ніколи не була так чітко, правдиво, безстрашно окреслена, як у творі Франка, що його сам автор перейменував з рядової назви "Не пора" в "Національний гімн". Ідея здобуття самостійної держави тут сформульована не романтично – "Україна воскресне", а реалістично: щоб Україна встала з мертвих, треба жити для неї, боротися за неї на два фронти – проти московського і польського поневолення. Тут немає нічого образливого ні для росіян, ні для поляків, бо йдеться не про ненависть до народів, а про принизливу, рабську службу українців чужим силам, які століттями розділяли та руйнували "братню" українську націю.

У поезії Франко не розрізняє російського та польського поневолення України, але в наукових студіях висвітлює різницю між ними. Саме ці його екскурси в нашу

історію мали б служити відновленій Українській державі в її зарубіжній політиці, щоб не добирала собі партнерів за принципом: хто більший, той важливіший, щоб не піддавалася ілюзіям, що стратегічне партнерство України і Росії та України і Польщі – тотожні поняття.

Неперевершений знавець слов'янської історії та культури, політик Франко чудово розуміє, що слов'янське походження українців, поляків і великоросів тільки для наївного мрійника могло бути чимось визначальним і святим у взаєминах державних народів. Правителям державних слов'янських народів здавалося, що підкорених слов'ян найлегше довести до асиміляції з їхніми близькомовними етносами, – звідси й походять теорії російських великодержавників про існування "єдиномовного" східнослов'янського етносу, а також подібні твердження польських придворних істориків про українців як про змосковщених ляхів.

Франко розуміє, що царська Росія – це конгломерат насильно завойованих народів Кавказу, Середньої Азії, Сибіру, Прибалтики, серед яких українці, поляки, білоруси та й самі великороси – жертви устрою військової, експансивної наддержави, де все життя регламентоване волею самодержця. Царську Росію Франко справедливо трактує як похмуру в'язницю народів, де особливо стережуть українців, найчисельнішу поневолену націю, що є найбільшою загрозою існуванню імперії (За Д. Павличком).

2. Григій Тютюнник

Блискучим новелістом і повістярем увійшов у свідомість сучасного читача Григій Тютюнник: сьогодні українську художню прозу не уявити без його хай кількісно й не великої, але справді вагомій літературної спадщини.

Письменник пішов із життя передчасно й трагічно; для багатьох із тих, хто його знав, Григій Тютюнник так і залишиться письменником молодим, який тільки-но вийшов із юності, із трудних післявоєнних літ, де рано гартувалися характери, де навіть підліткам аж надто дісталось життєвих навантаж, нерідко доводилось їм брати на себе нелегку ношу дорослих. Власне, про Григора можна було б сказати, що він із покоління космонавтів, адже, як і перші наші космонавти, майбутній письменник починав своє трудове життя з ремісничого училища, звідки одних доля посилала на

довколаземні орбіти, на зоряні траси, а інших покликало небо інших випробувань – небо мистецької творчості.

Найщиріші симпатії Григора Тютюнника віддані скромним будівничим життя, отим самим людям праці, чиї думи письменник так досконало знав, бо, власне, він теж був одним із них. Зрання звідав ціну важкого карткового хліба й пекучість кимось завданої кривди, але так само зрання відкрив для себе він і ціну товариської дружби, уваги колективу, знав, що є в природі проміння того цілющого людського тепла, якого нічим не заміниш. Такими речами письменник умів дорожити.

При читанні новел Григора Тютюнника, серед яких є справжні художні перлини, згадаються не раз нам Василь Стефаник і Олександр Купрін, Архип Тесленко і Лесь Мартович; а ще про нього можна іноді почути: наш сьогочасний Косинка або наш український Шукшин. І в цьому, гадаю, теж буде певна слушність. Однак сама творчість цього автора переконливо засвідчує також і те, що перед нами не повторювач пройденого, а письменник цілком своєрідний, як може бути своєрідним тільки справжній художник (За Олесем Гончаром).

3. Василь Стус

4 вересня можна з повним правом проголосити “чорним” днем нашого календаря, Днем державної жалоби, адже саме в цей день у тюремному карцері за загадкових обставин загинув видатний син України – Василь Стус.

Василь Стус народився в селі Рахнівка на Вінниччині 6 січня 1938 року. Вже у 1940 році його родина переїхала до Донецька. Навчався у 75-й школі, потім у місцевому педінституті за спеціальністю “викладач української мови та літератури”, після служби в армії вчителював у Горлівці Донецької області.

У 1963 році Василь Стус вступає в аспірантуру Київського інституту літератури, але закінчити навчання йому не довелося: через 2 роки після його виступу в кінотеатрі “Україна”, де Стус разом з товаришами протестував проти незаконних дій уряду та КДБ, поета було виключено з аспірантури “за систематичне порушення норми поведінки аспірантів”. Почалися важкі часи: на роботу Стуса не брали, вірші друкувати відмовлялися, працевлаштуватися за фахом стало

неможливо – доводилося перебиватися випадковими заробітками, наприклад, підробляти кочегаром.

У 1972 році відбувся перший арешт Стуса; на суді вирок був безжальний – “займався антирадянською агітацією” і п’ять років тюрми та три роки заслання.

У 1979 році Стус знову повернувся до Києва після закінчення терміну заслання, через кілька днів після повернення вступив до правозахисної Української Гельсинської групи, і вже через рік його знову заарештували, але як “рецидивісту” вирок був набагато суворішим: десять років таборів і п’ять заслання.

4 вересня 1985 року Стус при загадкових обставинах загинув у тюрмі – в карцері, куди його було кинуте після оголошення голодування. Саме в той час поета було висунуто на здобуття Нобелівської премії з літератури і в світі піднімалася хвиля здивування: людина сидить у тюрмі саме за те, що її номінують на Нобелівську премію.

Василь Стус був реабілітований у 1991 році, йому було присуджено державну премію України, а Президент Віктор Ющенко присвоїв йому звання Героя України – посмертно (За К. Нікітенком).

4. Криниця Сковороди

У білій повноті січня, коли довкружжя снить пречистим безгомінням і кожен слід життя відбивається в піднебессі чеканням, і в зеленій повені травня, коли світанки й надвечір’я розливаються солов’їним сміхом-риданням, а предковічні, прапервісні сили землі й неба творять велике диво квітування, ця земля заворожує незвичним тембром тривання. Здається, ніби оці бурштинові струми саду навіюють речитативи буття, і хочеться сягнути кожної пташки, у кожній рослині помітити ту часточку світу, без якої немислиме людське існування.

Дивний сад пісень, сад високого морального прикладу перебування в житті й мистецтві, сад сумлінного осмислення людської природи, свого місця й ролі в суспільстві, саме цей сад – свою мрію і своє діяння – він залишив нам у спадок, заповідаючи ретельно доглядати його.

Навряд чи був хтось із митців, хто не прагнув би прозирнути в таємницю Григорія Сковороди, не підозрюючи при цьому, що це саме той випадок, коли

найбільшу загадку становить сама сутність людини, адже саме вчення про малий світ, тобто людину, було стрижнем його філософської системи. Він вірив, що «жизнь і діло есть то же...», і хотів бачити людей щасливими, тому не припиняв їм нагадувати, що потрібно шукати себе в праці. Філософ зазначав, що праця, особливо творча, приносить щастя тільки тоді, коли відповідає природним нахилам, здібностям, така праця є «сродною» душі.

Григорій Сковорода писав мало; він створив три десятки байок – своєрідних філософських трактатів, що увійшли до збірки «Басні Харківськіє», три десятки пісень, але сказане філософом-просвітителем мудре слово зійшло щедро і не щезло з пам'яті народної, хоча офіційно його не згадували понад століття.

1912 року вийшло в світ перше видання його творів, а деякі пісні стали народними. Перший пам'ятник Сковороді в Україні відкрили в Лохвиці.

Тисячі вільних громадян нашої Вітчизни відвідали садибу музею-заповідника Великого Просвітителя Григорія Сковороди, але ще більше людей протопче сюди, в Сковородинівку Харківської області, свою стежку, бо Вічний належить вічності (за В. Шевчуком).

5. Лєся Українка – драматург

До драматичної творчості вона звернулася в двадцять п'ять років, коли вже була інтелектуально сформована і мала власний естетичний світогляд.

Вона була знайома, зустрічалася й листувалася з тодішніми українськими драматургами, режисерами та артистами, але вони для неї не існували, вона йшла своєю дорогою і писала не для їхнього театру й не для їхнього розуміння. Цілковито зігнорувати те безнадійне явище, що зветься “український побутовий театр”, – у цьому виявилася геніальність Лєсі Українки як драматурга.

Не надто орієнтувалася вона й на російську театральну традицію, хоч у неї й трапляються окремі відгуки драматургії Пушкіна; пригадаймо, що драматургія була найслабшим місцем російської літератури, а також звернімо увагу на те, що “Блакитна троянда” Лєсі Українки – перша драма нового українського театру та “Чайка” Антона Чехова, якою починається російський театр Срібного віку, написані одночасно – 1896 року.

Якби Леся була не українською, а російською письменницею, то, правдоподібно, її, а не Чехова, шанували б і цінували по всьому світу, бо була творцем модерної драми. Про це подбали б представники російської еліти.

Щодо драматичних поем, то тут досить тяжко виділити котрусь із них як найкращу: “У пуші”, “Одержима”, “Адвокат Мартіян”, “У катакомбах”, “Оргія”, “Кассандра”, “Руфін і Прісцілла” стоять приблизно на одному мистецькому рівні.

Крім драматичної поеми та драми-феєрії, Леся Українка залишила нам низку інших драматичних жанрів, її поціновувачів вразили символічна драма “Блакитна троянда”, віршована драма “Камінний господар”, драматична новела “Прощання”, діалог “Три хвилини” і драматичний етюд “Йоганна, жінка Хусова”.

Більшість драм Лесі Українки носить назву головного героя; лише найбільшому майстрові слова вдається головний персонаж – саме до таких майстрів належить драматург Леся Українка (за І. Качуровським).

б. Любов

Ніхто не знає, де його доля: попереду, позаду чи збоку. Він вірив, що попереду – в роботі, в невсипущій роботі, в любові до землі, до колоса, до людини.

До цього страшного вечора він мав дуже багато любові: і до вірних дівочих очей, що чаїли в собі знаду і чари, і до сивої мудрості, в надбрів’ї якої сходилося два віки, і до материнства, що біля персів несе не білі вузлики, а наше майбутнє, і до того далекого орача, що під обрієм ішов за плугом, і до тієї жниці, що тримала на руках снопи і літо, і до тих лелек, які вдосвіта будили його, або він будив їх.

Данило любив, як, вигинаючись, б’ючи на сполох, аж до самого неба половіли ниви, і мав радість, коли червень клав сивину на житу, а золотінь на пшеницю; він любив, коли вдосвіта липень клепає коси, коли серпень цілими днями тиховійно сіяв у рахманну землю зерно й надії, і вересень стишував напівсонну пісню джмеля; він любив, як літні вечори бриніли маківками, а осінні – тримали в підволохачених гніздах зорі; він любив пахощі свіжого хліба й золоту задуму соняшників; довірливий і вразливий, він бентежно прислухався до чийогось життя, і до плину води, що жебонить і грає у корінні, і до всієї хліборобської сторони, що трималася на сивому житі і добрих, спокійних орачах.

Ось і зараз заграла вода в корінні, але він не зрадив – здригнувся. Це все, що було його, – вже не його, і вже не господарем іде він по своїй землі, а сполоханою тінню, яку лякає спів води в корінні і сплеск весла в татарському броді. Гей, бродє татарський... Два береги, два місяці тут, а життя одне, та й те неповне... (М. Стельмах).

7. Дніпровська гребля

Хто хоч раз побував на берегах, де Дніпро заковано в бетон, де підняли його на височінь гори і запрягли в турбіни; де, наче в казці, по призьбах шлюзу спускають кораблі, ріка запнулась мереживом мостів і бучно грають водоспади; де на узгір'ях, ще недавно диких, в садах, алеях підвелось місто, а вздовж Дніпра, ген-ген в степи, куди і зором не сягнути, звелися велетні-заводи, що, мов панцирники-гіганти, черкають хмари димарями; де Дніпро ввесь і небо все над ним у шпильях і срібних щоглах, неначе струнами, заплетено дротами, – той схилиться перед створінням людського розуму.

Хто хоч тільки раз ці береги побачив сонячної тихої години, коли споруди височать до неба й Дніпро тремтить у золотій імлі, коли довкола скрізь могутнім джерелом вирує, б'є життя, – той сам відчутніше відчує власні сили, і прагненням новим запалить йому серце.

А хто вночі хоч раз побачить їх, коли все в огнях – вода, земля і небо; коли і перед греблею, вгорі, як по морю, пливуть ескадри кораблів, коли й за греблею, внизу, десь глибоко, ніби в проваллі, також пливуть вони, чарівно-білі, як фантастичні лебеді, а над ними знову вгорі, мов у повітрі, летять експреси електричні; коли все це виблискує, іскриться, неначе в зорях, зсипаних з усього неба й роздмуханих подихом Дніпра, – тому дух захопить від краси, новою снагою наллються груди. Не знає світ таких чарівних барв (Я. Баш).

8. Княжа гора

Ранок – це рожева птаха, що прилітає з-за Княжої гри, за рожевою птахою прилітає білою птахою день, на зміну білій птасі прилітає сірою птахою вечір, а вже ніч прилітає з Княжої гори птицею чорною.

Ось іще скрізь сіріє птахою вечір, ще птаха-вечір дзьобає зорі в небі, п'є росу по левадах, купаючись і гріючись в імлистому туманці, але вже має тікати з села, бо ви тільки погляньте на Княжу гору! З-за неї виростають і виростають темні крила, затуляючи небесні прозорі високості, вони вже помітніше клубочаться, насовуючись на село, барви рухомих хмар міняються, мішаються, вони ще не витворили якогось остаточного кольору цієї птиці, яка летить, її остаточний колір має витворитися аж тоді, коли вона прилетить із-за гори, затуливши небо і полонивши землю. Княжа гора вітриться тьмавими сплесками під грізними крилами могутньої й невідворотньої птиці, село западає в усе глибший та глибший морок, що подекуди жевріє освітленими вікнами хат, і вже скоро хижа птиця ночі всідається між небом і землею, погасивши зорі та місяця, щоб здаватись іще страшнішою і всевладнішою. Від неї треба заховатися до хати, але й із хати чутно, що чорна птиця на гадді не має спати, як то сплять вночі птахи, вона шумить листям у саду, гілкою груші стукає у шибку, шарудить якимось галузиною на стрісі, глухо дихає в комин, їй би влаштуватись, а вона, либонь, уже б'є могутніми крилами, а вона починає гоготіти громом, а їй із очей уже прискають довгі й раптові приски блискавок, і хата сповнюється тривоною. Бо прилетіла гнівна чорна птиця з Княжої її посланцем, отже, то Княжа гора послала свій гнів сюди в долину до людей, і ти, шулячись, краєчком свідомості здогадуєшся, за віщо такий гнів наслано, його наслано, мабуть, за отого вбитого вовка. Авжеж, Бо Княжа гора з вовком заодно, для Княжої гори всі рідні діти – хай лисиця, хай борсук, хай кізка, отож і вовк для Княжої гори є своєрідним духом, і вона оплакує його смерть так, наче рідна мати (Є. Гуцало).

СКЛАДНЕ СИНТАКСИЧНЕ ЦІЛЕ

1. Виконайте композиційно-тематичний аналіз (зачин, розгортання, кінцівка) складних синтаксичних цілих.

1. Важливим джерелом "народності" Шевченка була його наполеглива праця у бібліотеці гостинного дому Євгена Гребінки у Петербурзі в 1836-1840 роках. Саме там Тарас мав змогу вивчати твори українського фольклору, твори тодішніх

українських, польських та російських авторів. Без впливу Євгена Гребінки геній молодого Кобзаря, мабуть, не зміг би так швидко реалізуватися (За О. Пріцаком).

2. Іван Петрович Котляревський належить до тих довгожителів планети, які разом із витворами свого духу впевнено переступають грані сторіч, далеко йдучи за межі їм відміряного часу. Два століття живе на світі безсмертний автор "Енеїди" й "Наталки Полтавки", поет, веселий мудрець, що в ньому ніби уособився оптимізм нашого народу, його обдарованість і моральна чистота.

Котляревський завше буде дорогим для України. Бо ж саме в ті роки, коли царат поставив питання, бути чи не бути українській культурі, українському слову, Котляревський своєю творчістю відповів: бути! (Олесь Гончар).

3. Сошенко виїздив, щоб ніколи більше не виринути на поверхню мистецького життя своєї країни, ніби справді його покликання полягало лише в дружбі з Шевченком. У день від'їзду Сошенко з самого ранку не виходив з дому. Він сидів біля вікна, чекаючи на Тараса. Почулися несміливі кроки і тихий стукіт у двері. На порозі з'явився Шевченко. Вони кілька хвилин сиділи мовчки. У душі Сошенко радів, що Тарас прийшов попрощатися.

– Соха! – кричить Шевченко, – сонячна твоя душа, свята душа, дай я тебе обніму й поцілую!..

Останні приятельські обійми, побажання кращої долі, обіцянки писати... (За Л. Смілянським).

4. – А що, як у роботі журналу візьме участь і ця молода письменниця? Вона зможе перекладати власні твори французькою, а французькі твори російською!

Наступного дня Марія Олександрівна сіла за переклад французькою двох своїх казок для дітей – "Дев'ять братів і десята сестриця Галя" і "Невільничка". Вона зробила переклад швидко й легко, адже сама була господинею своїх вигадок, образів, сюжету. Їй так хотілося, щоб Франція дізналася про невідому Україну, про героїчний народ, про могутній Дніпро й наддніпрянські гори, чудові ліси й степи (За О. Іваненко).

5. Вкривається багрянцем клен. Він стоїть на узліссі замріяний, ніби сумує, що надійшов жовтень. Часом тихо зронить вирізьблений свій лист. Ось налетить вітер і

почне безжально зривати осінню красу зажуреного клена, оголить його і гулятиме серед голого гілля (О. Копиленко).

6. Нічна тайга прокидалася. Звідусюди долітало до слуху Тихозорова таємниче шарудіння. І в кожному притишеному шелесті ввижалася хлопцеві ведмежа хода. Але страху не було. Павлусь розумів, що вогонь не дозволить жодному хижакові напасти на нього. Проте він боявся заснути (О. Донченко).

7. Було це минулої осені. Яюсь застукала мене посеред степу ніч. Немов і сонце недавно зайшло, і стежку було видно, а то враз споночіло, на небі зорі висіялися, по землі туманець послався, сивий і негустий, як Чумацький Шлях угорі. Зірвався я бігти – страшно зробилося: ні людей, ні хаток поблизу, а тут ще й стежка загубилася. Тільки зорі й туман... (Гр. Тютюнник).

8. Безжальний час не владний над мовою людською. Час жбурляє іржу своєї старості на слова й на тіло мови, та вона молодіє у своїх глибинах, червоногаряча, мов любов, і, навіть умерши, вперто воскресає то в священних гімнах, то в книгах поетів, то в записах на камені, на листках папірусу, на піску, на глині. Вона молода у вдячній пам'яті поколінь (П. Загребельний).

9. Чи знаєте, як цвітуть полини? Чи бачили, як весною на старих облогах-перелогах квітнуть гіркі сиві трави? Чи знаєте ви, як після нагрітого сонцем дня встає над полянами сивий дим і млосний чад пливе над степом? І, здається, тоді до вас говорять віки (За І. Цюпою).

10. Яка заметіль надворі, яка хуртовина в серці! Розтривожилось, розболілось воно, і немає ліків у світі, і немає тієї руки, що заспокоїли б її. А були ж ті руки, були ті очі, були й вечори, що тримали любов.

Восени двадцятого року... вона поховала свого Мирона, а з ним і свою молодість і наділа на золото кіс чорну хустину (За М. Стельмахом).

2. Визначте структурний тип (ланцюговий, паралельний, комбінований) складних синтаксичних цілих.

1. Значення зустрічі молодого Шевченка з Гребінкою не можна переоцінити. Саме від Гребінки Шевченко вперше дізнався, що українська народна пісня, яка була улюбленою й невідступною товаришкою його життя, є у великій пошані в

літераторів: вони записують її, друкують і вивчають. У Гребінки Тарас ознайомився з друкованими збірками українських пісень. Гребінка дав Тарасові прочитати "Енеїду" Котляревського, повісті Квітки-Основ'яненка. Завдяки Гребінці Шевченко ознайомився з багатьма історичними творами (За О. Пріцаком).

2. Ранньої весни Сошенко виїздив в Україну, до Ніжина, назавжди покидаючи Петербург. Цього потребувало ослаблене здоров'я і поганий матеріальний стан. Посада викладача малювання в гімназії з мізерною платнею, без сумніву, ставила нездоланну перешкоду його роботі над власним талантом. Він належав до тих обдарованих молодих людей, що приїжджали до Петербурга, сповнені рожевих мрій, а за кілька років розчаровувались, гасли й повертались звідти, виснажені душею, низько зігнувшись під тягарем жорстокого до них життя (За Л. Смілянським).

3. Це був елегантний, з благородною поставою чоловік, справжній француз. Волосся трохи посивіле, обличчя ще гарне, хоч і немолоде. Воно могло б видатися суворим і гордовитим, якби не добрі очі.

Запросивши гостю сісти, він уважно дивиться на неї. Жінка молода. Вродлива? Це щось більше за вроду. Не схожа на парижанку, хоч говорить бездоганною французькою. У ній немає грайливості й кокетування парижанок (За О. Іваненко).

4. Усю історію свого народу Довженко сприймав і показував через красу, а в людині старався бачити головне, приховане. Довженко кам'янів, замислюючись над долею затоплених, зруйнованих Каховським морем сіл. У «Поемі про море» висловив презирство до тих, хто забуває свої корені. Етична жага пекла йому найбільше. Про це свідчить «Щоденник».

Він шаленів від думок, що його народ не може опам'ятатися, пригадати свою історію, розумів, яким принизливим було ставлення радянських керівників до української культури. Убитий ненавистю великих, він до останнього подиху жив для краси. «Життя не в законах адміністрацій, а в труді й любові» – його безсмертні слова (За М. Шудрею).

5. Ні! Не змарнів наш рід! Не перевелися й лицарі на нашій землі! Жива душа народна (О. Довженко).

6. Неописано чудова літня ніч в степах України. Широкі простори, видимість велика, величава. Небо в мільйонах зірок (О. Довженко).

7. Коли думаєш про Довженка, про коріння його дивовижної творчості, щоразу чомусь уявляється така-от картинка. Ще він хлопчик, вперше їде з батьком до міста. Виїхали вночі, і вже ось їм світає в дорозі. Зелені луки Придесення купаються в росах, швидко розвидняється, і раптом, дух захопивши хлоп'яті, постає перед ним по небосхилу чудо якоесь, ранковий міраж, сяюча казка, що, однак, не розвіюється, височіє в реальності. То відкривсь на горі старовинний Чернігів, білі грона його соборів на екрані світанкового неба (Олесь Гончар).

8. На той час упав вітер. На берег приліг тихий, голубливий вечір. Вода на очах мінила кольори – м'які, голубі й рожеві на сині, фіолетові, а тоді на чорні, й стали вищими, приступали ближче кущі та дерева, й дикістю повіяло з протилежного пустельного берега. Душа і думка мовби летіли кудись, до чогось давнього, прадавнього, до тих днів, коли ці береги й справді були зовсім пустельні, коли тільки випадковий мисливець чи рибалка чатував тут здобич. Оце давнє, мисливське в людині завжди, десь у її глибині, у дрімучих нетрях душі, які є майже в кожного й про які підозрюють не всі (Ю. Мушкетик).

9. За лугом, на горах, почався грабовий ліс. Дві високі, ніби фантастичні, стіни лісу обступили білу пухову дорогу. Тонке, як чорні нитки, молоде грабове гілля спускалось зверху до самого долу на м'який сніг, дрібний іній обсипав його тонким пухом та дрібними алмазами. Іній блищав, світився, переливався матовим білим світлом (І. Нечуй-Левицький).

10. Погляньмо на український орнамент. Пишна природа чарівного краю нашого сама нахиляє своїх мешканців до замилювання у всякім мистецтві. І ми бачимо орнамент на кожному кроці життя селянського: малюнки криють сволоки й комини, містяться над дверима та вікнами, по стінах хат, оздоблюють дерев'яний посуд... (І. Огієнко).

3. Схарактеризуйте лексичні, морфологічні й синтаксичні засоби, що об'єднують речення в складне синтаксичне ціле.

1. Народився він у місті співучому та мужньому, в маленькому будиночку на горі біля собору – в старовинній українській хаті, з вікон якої було далеко видно. Внизу за Ворсклою розгорталися в заобрійну далеч мальовничі простори рідної України, а звідти попід самі вікна підступало народне життя з його журбою та радощами. До цього життя допитливий, зіроокий Котляревський пильно придивлявся (Олесь Гончар).

2. Єдиній своїй коханій – Україні – присвятив Довженко свій героїчний кіноепос. Завдяки йому в найдальших закутках планети пізнали нашу душу. Він не прагнув кар'єри. Був учителем, дипломатом, карикатуристом, чиновником – і від усього цього сховався в Одесі, де вабив його молодий кінематограф.

Усі були приголомшені його стрімким злетом. Такого багатобарвного, динамічного, яскравого кіно ще не було. Задавнена образа за віковічне поневолення його народу вибухнула вулканом творчої уяви. Доказ тому – кіноповість «Україна в огні» (За М. Шудрею).

3. Ще з дитячих років туркіт горлиці має для мене щось, я сказав би, заворожливе. Лагідний, ласкавий, глухувато-одноманітний, він таїть у собі якийсь особливий чар. Це голос мирного спокою й тихої любові, може, й суму, але світлого. Недавно я почув цей голос у чудесному лісі, де буки й тополі та інші листвяні дерева ніжним сумом своїм утворювали для нього найкраще тло, і зрадів йому, як голосові друга (М. Рильський).

4. Одні залюблені в старі листи. Ті – в музику. А ті – в руді томища. Таке життя... А він любив мости. О, не любив – кохав. А може, й вище! (Б. Олійник).

5. Розмовляли літературознавці, мистецтвознавці, письменники, художники, композитори. Хтось раптом вимовив слово: краса. Всі якось стрепенулись. Ми справді ніби забули це слово, ніби забули, що обов'язковою ознакою роману, поеми, музичного твору, картини, статуї є те, що вони, висловлюючи й виявляючи передові ідеї свого часу, стоячи на службі народу, повинні бути красиві. Отже, зайшла гаряча мова про красу... (М. Рильський).

6. Я зачарований також і царственно-величним древнім Києвом з його пам'ятниками, парками й садами. Як же не любити такого міста! А схили ріки, набережна, а оці оповиті голубим серпанком ліси! (М. Шолохов).

7. В оселі стояв паркий дух. На ліжкові, засланому простирадлом, а поверх іще й рушником, пузатилося кілька кругленьких паляничок. Мати була вся в роботі – легкими порухами рук вони вигвалтовували опецьок тіста, вмокали у воду руки, щоб воно не прилипало, й перекидаючи з однієї долоні в другу, формували круглу, наче сонце, хлібину. Злегка поплескавши верхівку, ненька клали паляницю на рушник. Робили вони це так вправно, що я навіть не встигав вволю надивитися (В. Скуратівський).

8. Стежина до маминої хати петляє через город. Усе тут до болю знайоме: он дбайливо висаджені кущики квасолі, а між ними поважисто розплелосся гарбузове гудиння, на видолинку густою порослю буяє морква, сизіє тугими голівками капуста, густими листочками пішли у зріст буряки... Усе довкола живе неньчиною присутністю (В. Скуратівський).

9. Степи перекопські... Мабуть, нема іншого такого місця на планеті, де тіло землі було б так густо начинено металом війни, де стрілки компасів так танцювали б від штучних аномалій. Як по фронтових дорогах, пройшли тут попереду будівників сапери, виймаючи з землі проіржавілі міни, важкі авіабомби та цілі звалища артилерійських снарядів, що, мов гадюки в гадючнику, дрімали в цій землі, приховані бур'янами... (Олесь Гончар).

10. Чи відоме вам те гостре, до фізичного болю гостре відчуття нудьги за рідною країною, яким обкипає серце від довгого перебування на чужині? Чи відомий вам такий психічний стан, коли за один рідний звук, один образ рідний ладен буваєш заплатити роками життя? У такому, власне, стані блукав я одної весняної днини понад річкою Прутом, у південній Бессарабії (М. Коцюбинський).

4. Побудуйте складне синтаксичне ціле на одну з поданих тем і з'ясуйте засоби зв'язку в ньому:

1. Мій улюблений поет. 2. Мій улюблений вірш. 3. Моя мрія. 4. Моя соборна Україна.

5. Виконайте синтаксичний аналіз складних синтаксичних цілих.

1. Чи можна встановити точну дату знайомства Тараса Шевченка з Євгеном Гребінкою? Напевно, ні. Однак знайомство могло відбутися не пізніше липня 1836 року.

Євген Гребінка був усього на два роки старший за Тараса. Він – людина вільна (полтавський поміщик), випускник славного Ніжинського ліцею і молодший товариш Миколи Гоголя – почав друкуватися російською й українською мовами, маючи всього дев'ятнадцять. Через три роки, прибувши до Петербурга, він зумів згуртувати навколо себе інтелектуально цікавих людей. Гребінка мав ґрунтовну освіту, зібрав чималу бібліотеку, зокрема україністики, був добре обізнаний з тогочасною російською і українською літературами, мав досвід записування українського фольклору (За О. Пріцаком).

2. Закінчувалося XVIII сторіччя – один з найтяжчих періодів в історії українського народу. Насаджувалось кріпацтво. Люди, вчора ще вільні й незалежні, мали стати рабами. Разом із кріпацтвом насувалося нещасття. Зникали народні школи, які до того були майже в кожному селі, трималися за кошти самого населення.

Усю вогненну правду про цю добу буде сказано Шевченком. Але й те, що здійснив Котляревський в ім'я свого народу, можна назвати моральним подвигом. В атмосфері нечуваного гноблення в нього стало сили піднятися на оборону людини, відчуття краси рідної мови. Завдяки Котляревському народна мова вперше стає мовою літератури (Олесь Гончар).

3. Наш Довженко був найсучаснішою людиною серед митців кіно. Через роки, десятиліття після його смерті у світі не стає менше фестивалів, де б його гідно вшановували. Уже давно мала бути світова премія його імені, бо, по суті, всі режисери – його учні. Натомість є «Оскар», бо за ним стоять гроші. А міжнародний престиж України не забезпечує своєму сину належної шани! Та й тіло його не повернуто на Батьківщину... (За М. Шудрею).

4. Любив Саливон Дніпро. Любив його просторінь, його молитовну тишу в травневу ніч, його гуркіт на порогах, сині брижі восени.

Любив Саливон густі очерети плавнів, літ пухкої куні над ними, тягу вальдшнепів, качиний сплеск у заводях.

Любив, коли вода лютувала, легко, мов тріску, підкидала плити, грозила смертю... (Н. Рибак).

5. Слалась у далечінь прадавня річка, несучи у своїх берегах розплавлену небесну голубизну, несучи розілляте сонце, переблиски його живі, срібні. Слалась у далечінь вічною незбагненою мелодією, звучання якої – радісне, урочисте – можна було, здається, почути, тільки слід було тонше наструнювати свій слух.

Вода мерехтіла, вода світилась різними барвами, вода міняла настроїв, де всміхалась по-дитячому широко, а де стриманіше. Вода наче пісню співала увесь час, пісню, в якій вона жила так само, як у річці, авжеж, так само, бо линула вона в пісню прямісінько з оцих деснянських берегів, линула, линула... (За Є. Гуцалом).

6. Присівши на порозі і схиливши на обіруччя голову, зажурено спочиває ненька... Аби зненацька не потривожити її, удавано покахикую і бачу, як ураз зводиться сива голова, сплескують долоні. Кидаю на спориш похідну валізу і підбіжки поспішаю до неньки, щоб не завдати їй клопотів – знаю, як важко старенькій зводитись. Я чую, як натужно б'ється її ніжне серце, важко дихають груди. Роки беруть своє, і від того крадькує невтішна думка: а що, як ураз відійде найдорожча тобі людина, хто ж тоді зустрічатиме в рідному обійсті? (В. Скуратівський).

7. Чумацьким Шляхом названо колись той вигин галактики. Магістральний канал проходить на південь якраз по цій зоряній трасі, по якій в давнину з усієї України йшли тисячі чумацьких мажар, щоб вантажитись сіллю на кримських соляних озерах. Босими ногами проходили колись тут твої пращури, пускалися, мов Колумби, в сухий океан степів, і не раз, бувало, їх тут косила чума, очі ще з живих випивало гайвороння. Крізь століття, крізь чуму, крізь пожежі пролягає цей шлях, шлях мужніх трударів, шлях невольників та невольниць, що їх із скрученими руками, в аркані полоном гнали до Криму, шлях лицарів запорозьких, що тупотом своєї кінноти будили цей край... (Олесь Гончар).

8. Лагодилася буря. Від заходу насувалася чорна хмара, душний вітер нахрапом бив об гори, хвилював комиш у плавнях, обривав виноградне листя та гнав його по чорній, каламутній, немов поораній хвилями, річці. Але я байдужно дивився на грізні розрухи натури, не торкала якось мого серця дика краса південної бурі...

Роз'ятрений нудьгою, затоплений в задумі, плентавсь я тихою ходою берегом річки, не помічаючи навіть, як чорна хмара обіймала край неба, тихо лізла догори, драглила вже над головою моєю... (М. Коцюбинський).

9. Любові на світі більше, ніж думають люди. Але через те, що вона потай народжується і тихцем у зітханнях чи сльозах умирає, менше гадається і менше говориться про неї. І тільки пісня не соромиться вечорами розкривати людям чари їхньої молодості, свято і муку душі, тривогу довірливого серця і чорну розлуку чи зраду. Тоді, в печалі чи в радості, добрішим і кращим стає чоловік і з подивом бачить, скільки зайвого мулу невідомо для чого осіло в його середині, як швидко сіра буденщина розхлюпала його чашу кохання (М. Стельмах).

10. У другій половині дня вітер стих. Із-за обрію стали накочуватися хмари, що громадилися все більше і більше, з білих робилися попелястими, потім стали бузиновими. Нарешті вони завирували, закипіли і тяжко рушили вперед, підминаючи під себе небо, спускаючись вже нижче й нижче, так, що на землі ставало все важче і важче дихати людям. Від бузинової хмари степом рухалася широка чорна тінь, яка вже покрила степові могили і довжанські ліси, і їх уже зовсім не було видно (Гр. Тютюнник).

11. Його село теж стояло на березі. І зараз він несвідомо шукав спорідненості між своїм та цим селом, що випадково трапилось йому на великій путі, і радісно почував, що ця кривність єсть і що в ці хати, як і в свої покинуті, він би зайшов господарем. З жалем дивився, як тане воно, одсуваючись за кожним рухом машин, і от пасмо гідкого диму сховало його зовсім. Тоді Степан зітхнув. Може, це було вже останнє село, що він побачив перед містом. Він почув у душі своїй невиразне хвилювання і млость. Заплющивши очі, він піддався сумові, що колисає душу (В. Підмогильний).

12. Блакитними очима дивиться мені в очі весна. Вона ще молода, ніжна, усміхається святково й чисто, в її ледь чутному диханні – збудлива таємниця свіжості, краси природи, що завжди відроджується й відроджується. Ще та недавно бігла по дніпрових кручах рудою лисицею осінь, так недавно дихало в мої думки студеним пахом зів'ялого листя, а вже сьогодні – лагідне, шовковисте повітря весни купає мої очі, вся земля наче випромінює благодатну снагу, що допомагає рости не тільки траві, квітам, деревам, а й мріям людським (Є. Гуцало).

13. Чую, як у моїх грудях б'ється серце, і, милуючись весною, відкриваючи їй свою душу навстіж, починаю думати, що то, либонь, так б'ється молоде й радісне серце весни, б'ється легко й вільно. Закохане серце весни, що належить кожній зеленій рослинці, кожному дереву, в якому вже прокинулися живі соки й побігли від коріння до лискучих бруньок. Закохане серце весни, що належить розквітлій фіалці і тій квітці, яка засміється білим, жовтим чи оранжевим сяйвом своїх пелюсток завтра (Є. Гуцало).

14. Час і прогрес міняють і ландшафт, і професії деякі відходять в архів. Та серед небагатьох незмінних величин є одна, найверховніша – вчитель. І через віковіччя він так само заходитиме в клас, і вже школярам грядущих тисячоліть відкриватиме теж незмінні величини: Батько, Мати, Вітчизна, Народ. Схиляю голову в глибокій шанобі перед тобою, Вчителю (Б. Олійник).

15. Не було випадку, щоб видатний твір літератури був написаний сірою мовою, щоб удалось його вибудувати словами зужитими, знебарвленими до пересічності, до нудної стертості п'ятака. Убога стилістика найчастіше є породженням убогої думки. Ставитись до мови творчо, сміливо, але й з безмежною відповідальністю – це чудово вміла наша класична література (Олесь Гончар).

ПЕРІОД

1. Схарактеризуйте особливості будови періодів (засновок і висновок) і семантико-синтаксичні відношення між їх частинами.

1. І в голубій смузі Дніпра, в пісках і вербах Козацького острова, і в селі Козацькому, що видніється десь на тому березі, біліючи, мов зграя голубів, – усе

об'єднане, все голубе, і синє, і зелене, і біле... (О. Довженко). 2. Повитягались гострі шпилі, одділились окремі каміння, перетворились у білий мармур, одяглися в різьбу, – і став перед нами острів із моря, як Міланський собор (М. Коцюбинський). 3. Того сонячного ранку, коли ризькі робітники, нічого не знаючи про підступний напад, спокійно йшли на роботу; коли на берегах, де така соковита трава, дзвеніли косами селяни; коли діти ганяли футбольні м'ячі на міських дворах або безтурботно милувалися чайками, білі крила яких блищали над тихим пляжем, – на кордоні вже бриніли бої, сталевий дощ сіяв смерть (В. Лаціс). 4. Ні насторожений шуліка, що годинами кружляє високо в небі, ні невідомий вершник, що вряди-годи беззвучно проскочить по обрїю; ні чабан, що маячить на далеких толоках по плечі в текучому мареві, – ніщо не розвіє, ніщо не порушить степового величного спокою (Олесь Гончар). 5. Чи тільки терни на шляху знайду, чи до мети я повної дійду, чи без пори скінчу той шлях тернистий, – бажаю так скінчити я свій шлях, як починала: з співом на устах (Леся Українка). 6. Ось сопілка захурчала, дві ноти, змінюючи одна одну, затріпались у повітрі – і в очах стоїть картина (В. Винниченко). 7. Коли в грудях моїх тривога то потухає, то горить; коли загублена дорога, а на устах любов тремтить; коли уся душа тріпоче, як білий парус на човні, – тоді рука моя не хоче пером виводити пісні (М. Рильський). 8. Ні долі, ні волі у мене немає, зосталась тільки надія одна: надія вернутись ще раз на Україну, поглянути ще раз на рідну країну, поглянути ще раз на рідний Дніпро, – там жити, чи вмерти, мені все одно (Леся Українка).

2. З'ясувати, які синтаксичні одиниці становлять засновки і висновки поданих періодів і періоди в цілому (просте ускладнене речення, складне речення, багатокомпонентне складне речення).

1. Високих дум святі скрижалі, всі наші радощі і жалі, всі ті боління і надії і чарівливі гарні мрії, – все, що від тебе в серце впало, не загубилось, не пропало (М. Вороний). 2. Як дівчина, дожидаючи свого милого, умивається й прибирається, тремтить, мов у лихоманці, й палає, наче в огні, замирає, довго ждучи, й оживає, не терплячи, – так земля дожидає ясного сонця... і міниться, не дождавшись (П. Мирний). 3. Як тільки в розкриті очі вступило зелене, що котилось буйними хвилями луків та лісу, як тільки небо спустилось і ніжно торкнулось обличчя, немов

пушинка, як тільки в груди ввіллявся золотий напій повітря, – Кирила сповила солодка втома (М. Коцюбинський). 4. Подивися в таку пору на небо мальоване, закидане по самі вінця лебединими хмарами, крізь які пробивається голубінь, поглянеш на землю милу, свіжо-свіжо зав'язану м'яким, із сонячною рососою снігом, що подзвонює першими блакитними струмками, – і не знаєш, де починається і де закінчується білий нерозв'язний всесвіт і де ти знаходишся в ньому (М. Стельмах). 5. У цьому ж лісі пив я самоту осінню, тут весну цілував під шелест верховіть, тут літом пропливли ледачі дні незмінні, – тепер сюди прийшов мороза я зустрів (М. Рильський). 6. Хто долі кориться, хто далі не йде, хто прапор і зброю в безсиллі кладе, хто світло мінє на темряву ночі і крила орлячі спокійно волоче, хто, вранці родившись, удень одцвіта, хто ворога злого укліном віта, – той краще не бачив би світу ясного, не тьмарив би дня і не ганьбив нікого (О. Олесь). 7. Коли весна рожева прилетить і землю всю вбере і завітчає, коли зелений гай ласкаво зашумить і стоголосо заспіває, коли весні зрадіє світ увесь і заблещить в щасливій долі, і ти одна в квітках і травах, в полі десь, серед весни, краси і волі не зможеш більше серце зупинити, що в грудях буде битись, мов шалене, і скрикнеш, – знай, не долетить уже твій крик до мене (О. Олесь). 8. Якщо замовник дійсно господар свого об'єкту, якщо він будує для себе і дорожить затраченими на будівництво засобами, якщо він зацікавлений у міцності і довговічності об'єкту, а також безпечності його майбутньої експлуатації, – він повинен створити умови гарантій цих факторів (З газети).

3. Виконайте синтаксичний аналіз періодів.

1. Ще цвіло жилаве ведмедяче вушко, хоч кілька жовтих округлих квіток, прибитих нічними приморозками, лежало біля кореня, ще синіла одинока квітка розпарованих братків, ще зеленіли оповиті мшистим синім оксамитом молоді пагінці, – одначе осінь уже владно господарювала в лісах, і оголені кущі червоніли продовгуватими коралами (М. Стельмах). 2. Нехай ідуть одвічними шляхами планети в чорній глибині, нехай однаково чоло з димами схиляють в море наші дні, нехай у лапах нашої гордині в безодню тріпає земля, – на бій із вами виступить однині душа знеможена моя! (Т. Осьмачка). 3. Нехай обдурений я сном, нехай

осміяний без жалю, нехай замість весни і раю осінній місяць за вікном, нехай! Але в душі моїй яка цвіла весна рожева! Пахтіли, дихали дерева! (О. Олесь). 4. Коли згадаємо, на якому маленькому клаптику землі розташувався Верхній Город Ярослава Мудрого дев'ятсот років тому, і коли згадаємо, що сто п'ятдесят років тому на Хрещатику були тільки шинки й винокурні, коли згадаємо, що дев'ятнадцяте століття Київ зустрів, маючи лише декілька десятків кам'яних будинків і являючи собою, як зазначив один мандрівник, «тільки спогади та надії великого міста», – то тільки тоді побачимо, до яких фантастичних розмірів розрослося наше місто нині! (П. Загребельний). 5. Де степ широкий, наче море, де дише пахощами гай, де небо зоране, прозоре, – то мій святий, чудовий край (В. Залізник). 6. Якщо я забуду твої заповіді, туманом чужої омани повитий, якщо обрубав я спогадів віти, якщо розучуся в майбутнє зоріти, – карай мене, мати, карай! (М. Нагнибіда). 7. І хоч часами плутана була стежа, і помацки проходу серед страшних шукав я перешкод, і помилки робив я неминучі, і сто разів зривався я із кручі, – завжди мене мій рятував народ (І. Кочерга). 8. Де житом ниви зеленіють, де пісня жалібно луна, де хати в вишниках біліють, – то мила, рідна сторона (В. Залізник). 9. Вона для нас як сонця блиски, що крають ночі каламуть, її ми чули ще з колиски, – то як же мову цю забудуть! (В. Сосюра). 10. Очевидно, все-таки свобода духу не вимірюється і не обмежується квадратними метрами людського житла і не залежить безпосередньо від них, бо взагалі не може залежати від будь-чого, – на те ж вона й свобода! (П. Загребельний). 11. Микола Дем'янович побудував собі трохи вище й ближче до шляху нову хату, прекрасну хату на три кімнати з кухнею, з прибудовою, хату на дерев'яній підлозі, під шифером, хату з шахами й комодами, з холодильником, з телевизором – все як у людей (О. Левада). 12. Коли вже люди обляглися спати, коли вже місяць вилизнувся з хмар, коли спартанка Києва, не Спарти, лиш я світила вікнами в бульвар, – тоді із ночі, з п'тьми, з порожнечі, де зап'ялася вежа на потурн, мені хтось душу тихо взяв за плечі – заговорив шопенівський ноктюрн (Л. Костенко). 13. Є квіти, що звать морозом, що і справді розцвітають в перших приморозків час, що весняним пишним розам у красі не дорівнять, що цураються прикрас, що неначе сизуваті, що немов шорсткі на

дотик, що не стеляться до ніг, – та відвертістю багаті, та цвітуть уперто доти, доки їх не вкриє сніг (М. Рильський). 14. Коли в бою спину ходу і на ріллю промерзлу упаду, мов для обіймів розпростерши руки; коли на дальніх пагорбах мене вогка земля навек поглине, – як знак любові, відданості й злуки, у вічнім сні, моїм останнім сні, на серці похололому нетлінно лежатиме не спалений в огні шматок землі твоєї, Україно (Л. Первомайський).

ТЕКСТ

1. Виконайте аналіз лінгвістичної структури (а також тематичної, семантичної структур, які нею виражені) будь-якого наукового або публіцистичного тексту обсягом 200 слів, який має заголовок, за поданою схемою (див. розділ «Схеми та зразки синтаксичного аналізу»).

2. Проаналізуйте й порівняйте визначення *тексту*, подані в різних лексикографічних, наукових і навчальних джерелах. Зверніть увагу на повноту ознак, своєрідність поданих дефініцій.

3. Прочитайте висловлювання. Чи можна вважати таку тематичну добірку речень текстом? Обґрунтуйте свою думку.

1. Друг – це людина, яка знає про вас все – і все одно любить вас (Дж. Аулер).
2. Дружба – це коли можна раптово приїхати до людини й поселитися в неї (Д. Самойлов). 3. Безкорислива дружба можлива тільки між людьми з однаковим прибутком (П. Гетті). 4. Чим багатші твої друзі, тим дорожче це тобі обходиться (Е. Марбурі). 5. Друзі допомагають нам жити і заважають працювати (Т. Котарбинський). 6. Ніколи не робіть висновок про людину за її друзями: в Іуди вони були бездоганні (П. Валері).

4. Згадайте, які тексти називаються креалізованими й де вони застосовуються. Доберіть приклади текстів з повною і частковою креалізацією.

5. Простежте, яким чином реалізовано категорії тексту в поданих прикладах.

1. Ділові листи – надзвичайно поширений, практичний спосіб комунікації. З погляду етикету вони значно менші, ніж телефонні дзвінки, втручаються у розпорядок дня працюючого. Як правило, ділові листи пишуться на бланках організації / компанії, для яких варто вибирати папір найвищої якості, яку дозволяє

бюджет установи. Не варто використовувати офіційні бланки для персональних листів, у такий спосіб ви можете внести непорозуміння, що буде виявом непрофесіоналізму. Більшість ділових листів пишуться з наміром спонукати адресата на певну відповідь. Виходячи з цього, намагайтеся, щоб написане вами було ефективним, чітким, наполегливим, але при цьому звучало доброзичливо й ні в якому разі не містило помилок.

2. Клімат України досить суворий, і теплий одяг нашому населенню завжди був потрібний не менше як на шість, а то й на сім місяців у році. Ось чому в Україні хутро завжди було найулюбленішим матеріалом для виготовлення верхнього теплого одягу як для чоловіків, так і для жінок. Колись наші предки вживали для одягу хутро з диких та свійських тварин. Із свійських найбільше використовувались вівці, а з диких – ведмеді, лисиці та вовки, а на узгір'ї Карпатських гір – олені. На оздобу теплого верхнього одягу завжди використовувалися хутра дрібних диких тварин, як ось: куниць, соболів, горностаїв, бобрів та білок. Зі старих літературних пам'яток відомо, що вже в IX-XII століттях слов'янські племена платили данину князям куничим і білячим хутром.

6. Визначте, які різновиди інформації превалюють у поданих текстах, і з'ясуйте, чим це зумовлено. Установіть основні функції в кожному з поданих текстів.

1. Розрізнити значення слів, установити їх точну семантику допомагає тлумачний словник. Відбиваючи сучасні лексичні норми, словник кваліфікує слова, словоформи щодо їх уживаності, тобто вказує на застарілі, рідковживані, діалектні слова, а також на їх розмовне чи книжне стилістичне забарвлення. Проте не всі конкретні випадки слововживання, сполучуваності слів охоплює наявний у словнику матеріал. Природно, що мовна практика ставить щоразу нові питання, бо в мові постійно відбуваються лексико-семантичні й стилістичні зміни; народжуються нові значення слів та відтінки цих значень, виникають нові поняття-терміни, стають термінами загальноновживані слова, змінюється співвідношення між активною й пасивною лексикою, з'являються нові усталені (фразеологізовані) сполуки, особливо в книжних стилях (З підручника).

2. Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання й захист російської, інших мов національних меншин України. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування. Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом (Конституція України, ст.10).

3. Мені відкрилась істина печальна:

життя зникає, як ріка Почайна.

Через віки, а то й через роки,

ріка вже стала спогадом ріки.

І тільки верби знатимуть старі:

клян хрестили в ній, а не в Дніпрі (Л. Костенко).

4. За даними психологічних досліджень в Україні останнім часом відбувається зміна цінностей (куди поділися такі цінності, як дружба, патріотизм, колективізм та ін.?). Пріоритетними стають інші – більш приватні, індивідуалістичні. Більшість людей орієнтується на ті цінності, які є важливими для облаштування власного життя. Ті ж, які є важливими для суспільства та держави, їх цікавлять менше. Найчастіше можна почути таке: „А що я від цього матиму?” Сьогодні відбувається відчуження людини від суспільства, від інших людей, у деяких домінує бажання отримувати прибутки будь-якою ціною, за рахунок інших. Але те, що маєш, з собою не забереш, а в житті людині хочеться залишити свій слід. Його залишають, як правило, ті, хто віддає себе і свою працю для інших (Г. Чайка).

7. Напишіть твір-мініатюру, епіграфом до якого слугували б слова Монтеня: «Людині потрібно два роки, щоб навчитися говорити, і шістдесят років, щоб навчитися тримати язик за зубами». Побудуйте текст таким чином, щоб яскраво вираженою була впливова функція тексту.

8. Охарактеризуйте тексти за всіма відомими вам класифікаціями; запропонуйте текстологічну характеристику висловлювання; доведіть, що це текст; визначте його категорії, функції.

1. Література дає нам колосальний, великий і глибокий досвід життя. Вона робить людину інтелігентною, розвиває не тільки почуття краси, а й розуміння

життя, усіх його складностей, служить провідником в інші епохи і до інших народів, розкриває перед нами серця людей. Одне слово, робить вас мудрими. Проте все це дається тільки тоді, коли ви читаєте, занурюючись у всі подробиці. Адже найголовніше часто ховається саме в дрібницях. А таке читання можливе лише тоді, коли ви читаєте із задоволенням, не тому, що той чи інший твір потрібно прочитати, а тому, що він вам подобається – ви відчули, що автору є що сказати, є чим з вами поділитися, і він уміє це зробити. Якщо перший раз прочитали твір неуважно – прочитайте вдруге, утретє.

У людини повинні бути улюблені твори, до яких вона звертається неодноразово, які знає в подробицях, може пригадати за сумних обставин то для підняття настрою, то для розрядки обстановки, то посмішити, то просто висловити своє ставлення до того, що відбувається з вами чи з кимось іншим. Умійте читати не тільки для відповідей на заняттях і не тільки тому, що ту чи іншу річ читають зараз усі – вона модна. Умійте читати з інтересом і не поспішаючи.

Чому телевізор частково витісняє тепер книжки? Та тому, що телевізор змушує вас не поспішаючи передивитись якусь передачу, сісти зручно, щоб вам нічого не заважало, він вас відволікає від турбот, він диктує – як дивитися і що дивитися. Але намагайтеся вибрати книжку за своїм смаком, сядьте з книжкою зручніше, і ви зрозумієте, що є багато книжок, без яких не можна жити, які важливіші і цікавіші від багатьох передач. Я не кажу: перестаньте дивитися телевізор. Проте я кажу: дивіться вибірково.

Витрачайте свій час на те, що варте цих витрат. Читайте якомога більше і читайте дуже вибірково. Визначайте самі свій вибір, керуючись тим, якого значення набула вибрана вами книжка в історії людської культури, щоб стати класичною. Це означає, що в ній щось є істотне. А може, це істотне для культури людства виявиться істотним і для вас.

Класичний твір – той, що витримав випробування часом. З ним ви не змарнуєте свій час. Проте класика не може відповісти на всі питання сьогодення. Тому потрібно читати й сучасну літературу. Не накидайтеся тільки на кожну модну книжку. Не будьте метушливі. Через метушливість людина безглуздо витрачає

найбільший і найкоштовніший капітал, яким вона володіє, – свій час (За Д. Лихачовим).

2. Стаття. Уживання мов в інформаційній діяльності телерадіоорганізацій

1) Телерадіоорганізації ведуть мовлення державною мовою.

2) Мовлення на певні регіони може здійснюватися також мовою національних меншин, що компактно проживають на даній території.

3) Якщо мова оригіналу (або дублювання) фільму та/чи іншої програми (передачі) не є українською, такі фільми та/чи програми (передачі) транслюються за умови звукового дублювання їх державною мовою.

4) Для загальнонаціонального мовлення частка ефірного часу, коли мовлення ведеться українською мовою, має становити не менше 75 відсотків загального обсягу добового мовлення.

5) Мовлення на зарубіжну аудиторію ведеться українською і відповідною іноземною мовами.

6) Мова (мови) програм та передач телерадіоорганізації визначається (визначаються) умовами ліцензії на мовлення.

7) Для забезпечення діяльності багатоканальних телемереж ці норми застосовуються в частині ретрансляції програм і передач суб'єктів господарювання, які отримали ліцензію Національної ради («Закон України про телебачення і радіомовлення»).

3. Найпоетичнішим, що тісно ув'язується з природою, святом є Трійця. Уся сукупність дійств – завивання вінків, Клечальна субота, П'ятдесятниця (Клечальна неділя), Русалії, похорон Ярила й поминання предків – суголосні з живою природою, яка для наших пращурів була найвищим духовним самоочищенням. Традиційно в Україні до цього свята готувалися заздалегідь, вважаючи, що в тривіаті християнських празників (після Різдва та Великодня) Зелені свята посідають чільне місце. До прийняття християнства це свято відзначали протягом шести днів – три перед сьомою після Великодня неділею і стільки ж наступного тижня. Церковний календар освячує лишетри дні. Власне звідси й назва – Трійця (В. Скуратівський).

4. Сидів удома, дивився у вікно. У світлі погожого дня Дніпро виблискував чистою, святковою блакиттю. І вільний простір над рікою здавався святковим, легким, немов одухотвореним, і гаї на протилежному березі, збігаючи з кручі на кручу, уже всміхались молодою зеленню. Мабуть, Поляруш найдужче любив саме таку зелень, коли в її ніжному свіченні наче живе сам дух весни, її радісна снага. Тоді єство відкривається назустріч радості природи, ніби на якійсь потаємній його гілці теж зазеленів один-другий листочок.

Вода в сонячному промінні синіла начебто з видимою, неприхованою пристрасстю, і якийсь час Поляруш боявся відірвати від неї погляд, наче остерігався, що згодом не повториться оце враження натхненності й осмисленості того, як тече й синіє весняна ріка (Є. Гуцало).

9. Наведіть приклади ситуацій, де можливе застосування прецедентних чи патогенних текстів. З'ясуйте, до яких мовці звертаються частіше й чому.

10. Установіть, зразками яких стилів і жанрів є кожен наведений текст. Охарактеризуйте різноманітність мовних засобів кожного тексту.

1. Поділ мови на стилі є наслідком її історичного розвитку: у процесі становлення й розквіту літературної мови частина її засобів набуває виразного стилістичного забарвлення, закріплюється за певною сферою спілкування. Для виконання різноманітних функцій у мові історично склались і оформились окремі різновиди, які характеризуються наявністю у кожному з них лексичних, фразеологічних і, частково, граматичних засобів, переважно використовуваних у певній суспільній сфері функціонування мови. Ці різновиди здобули назву функціональних стилів.

2. Аргентинський палеонтолог Йорге Калово заявив, що його команда науковців знайшла залишки найбільшого динозавра з усіх коли-небудь знайдених у світі. Виявлена вченими частина хребта древньої рептилії належала трав'яїдному динозавру виду *Sauroroda* (ящуроногі). На думку вчених, динозавр, який жив приблизно 87 млн. років тому, важив майже сто тонн, його зріст був 15 м, а довжина – 39 м. Досі найбільшим з усіх знайдених рептилій вважався динозавр *Argentinosaurus*, який жив 100 млн. років тому і залишки якого також знайдені в Аргентині.

3. Осінь 1978 року була напрочуд гарна, поетична, вся в золотих шатах, що сяяли в сонячному промінні. Протягом вересня і жовтня не випало ні краплинки дощу, вітер не з'являвся між деревами, які спроквола опускали на брук яскраво-жовте і червонясте листя. Хлопець любив осінню пору, якщо землю не спотворювала надокучлива сльота. Думки кружляли навколо навчального матеріалу, що тримав його прикутим до столу й піаніно. Він надавав заняттям першорядного значення, був зібраний внутрішньо, цілеспрямований і енергійний. Всі його справи склалися якнайкраще (3 книги «Культура мовлення»).

11. Підготуйте лінгвістичний твір на одну з тем: «Як можна текст занурити в життя», «Текст і дискурс: спільне й відмінне», «Від тексту до дискурсу чи навпаки».

КОНТРОЛЬНІ РОБОТИ

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ

Завдання: Виконайте синтаксичний аналіз словосполучень, виділивши їх із поданих речень (див. розділ «Схеми й зразки синтаксичного аналізу»). З'ясуйте, які сполучення слів і чому не становлять синтаксичного словосполучення.

Варіант 1

1. Зазолотила осінь навкруги розгонисті дніпровські береги, рівняє блиски власних кольорів до золота печерських куполів (В. Крищенко). 2. А дуб стоїть незламно всім напастям наперекір (І. Цюпа).

Варіант 2

1. Земля могутньо й велично оживає, починає дихати й являти світові всю одвічну силу своїх щедрот (Л. Павленко). 2. На світі можна жити без еталонів, по-різному дивитися на світ... (Л. Костенко).

Варіант 3

1. Зараз я покинув гори, кину темний гірський ліс (О. Олесь). 2. Первозданно й незаймано дихає луг, і від нього пливе п'янкий букет пахощів: холодної м'яти, звіробою, материнки, дивосилу... (К. Мотрич).

Варіант 4

1. Гарна, розцвітлена пишно веселка півнеба підперла, у воду прозору річку спустивши кінці кольористі (В. Самійленко). 2. Все розтрачено, розгублено, бо воно було людьми не шановано, не люблено... (О. Олесь).

Варіант 5

1. Уже горіли мохнатими і червоними, як жар, шапками будяки, дихаючи солодким і медвяним душком (Гр. Тютюнник). 2. Тонуть в золоті і теплій синяві принадні простори і закликають усе в степу до спокою і миру (О. Довженко).

Варіант 6

1. Меч Святослава прокладав путі для мудрості ясної Ярослава (В. Симоненко). 2. У зарості парку вкрадалося озеро, що було притулком тиші й шуму для кількох білих скульптур над водою (В. Земляк).

Варіант 7

1. Щербатий місяць на посірілому небі вже блякнув у високості, а над самим обрієм ясніла жовтогаряча смуга нового дня (Б. Антоненко-Давидович). 2. Лежить під небом, чистим і високим, холодний степ моєї самоти (Л. Костенко).

Варіант 8

1. На восьме літо у неділю, неначе ляля в люлі білій, святеє сонечко зійшло (Т. Шевченко). 2. Чималий гірський потік впадав від сходу до тієї долини високим на півтора сажня водопадом, прориваючи дорогу поміж скали (І. Франко).

Варіант 9

1. Він їв швидко, хоч неохоче, наче підганяв його дощ, що хльоскав батогами в холодні вікна (М. Коцюбинський). 2. А вдень, попихкуючи через верхню губу пісеньками, щохвилини витираючи піт великим рушником, він працює (В. Винниченко).

Варіант 10

1. Без упину, без втоми, в бурі, в гromі, в льодоломі, з-під зимової кори міцно вирвавсь Дніпр старий (Г. Чупринка). 2. Оповітий розмаїто-жовтим серпанком осені садок задумано конав (Г. Михайличенко).

Варіант 11

1. Осінь – то вогненний птах, що, майнувши злотопломінним крилом, сконає, спопеліє дощенту (Г. Михайличенко). 2. Мій перший вірш написаний в окопі (Л. Костенко).

Варіант 12

1. Люблю слова, що повнодзвонні, як мед, пахучі та п'янкі, слова, що в глибині бездонній пролежали глухі віки (М. Драй-Хмара). 2. Виходить дівчина із хати відро з криниці набирати (А. Малишко).

Варіант 13

1. Не женись за похвалою, а з усіх сил намагайся робити похвально (Я.-А. Коменський). 2. Море мліло в ніжній млості, і в заштиленому його атласі відсвічували перлові верхів'я хмаринок (З. Тулуб).

Варіант 14

1. Нині співали здебільшого пташата, перехоплюючи в батьків премудрість співу і легкість крил (І. Цюпа). 2. Покриті блискучим поливом, басували гривасті коники, закликаючи до себе майбутніх вершників (І. Цюпа).

Варіант 15

1. Легко й радісно зітхнув густий хуторський парк із столітніми дубами, тихо забриніли маленькі шибки в низенькій землянці... (С. Васильченко). 2. Тихо шуміла трава під бризками, захлинаючись, ковтала воду суха земля (С. Васильченко).

Варіант 16

1. На другий день після нічної тривоги батько повернувся додому (М. Трублаїні). 2. Луки вкриваються молодою зеленою травою, повсюди в природі розпускаються перші квіти (М. Трублаїні).

Варіант 17

1. Здається, небо подарувало квітові свою незрівнянну блакитну барву і щедро розлило її довкруг (А. Кондратюк). 2. Хміль має здатність обплутувати все, що на своєму шляху зустрічає, а надто ж дерева і кущі (А. Кондратюк).

Варіант 18

1. Кипить на обрії жовте багаття, посилає вгору стрілисті потоки іскор, і небо довкруг залляте рівним шаром малинового сяяння (Є. Гуцало). 2. А при заході вечір простер сизі крила, летить, летить над вишневим блиском (Є. Гуцало).

Варіант 19

1. Побризкані рососою, трави стояли тихі, принишклі, бо ранок теж був тихий та безвітряний, і обіцяв бути сонячний жаркий день (Гр. Тютюнник). 2. Вдень не лише сонце, а й все небо, здавалось, палило, дихало спекою (Олесь Гончар).

Варіант 20

1. Ранковий Ужгород знає місце, де чужинець зможе почути мелодіку тих гір, які місто позбирало в собі (Т. Прохасько). 2. Папороть опустила своє зубчасте, тепер порване листя і, позбавлена тіні, в'яла та конала звільна на сонячній жарі (О. Кобилянська).

ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Завдання: Виділіть головні члени речення. Проаналізуйте їх типи й способи морфологічного вираження за поданими схемами й зразками (див. розділ «Схеми й зразки синтаксичного аналізу»).

Варіант 1

1. Любов до рідної мови не заперечує любові й пошани до інших мов (Д. Павличко). 2. Сказати слово про Ю. Збанацького – означає поділитися цілим світом, витвореним однією людиною впродовж десятиліть (З журналу). 3. Битися як риба об лід – жити в тяжких умовах, переборювати нестатки, злидні (Зі словника). 4. Любов, як сонце, може обігріти, а може й спопелити у гніві за зраду (Я. Гоян). 5. Той не сміє називатися людиною, хто не любить рідної матері (В. Сухомлинський).

Варіант 2

1. Люди повинні більше дивитися на зорі, на Стожари, на Чумацький Шлях (М. Стельмах). 2. «Літопис Самовидця» не тільки важливе джерело для вивчення історії України, а й основа для пізніше творених літописів (М. Слабошпицький). 3. Невідоме страшне саме через те, що воно невідоме (Ю. Шиян). 4. Хтось із пасажирів згадав, як отут, на цій набережній, набрали широкого розголосу молодіжні походи по озелененню міста (Я. Баш). 5. Любити – це заново жити, із серця у серце життя перелити (Ю. Сердюк).

Варіант 3

1. Добре говорити – значить просто добре думати вголос (Е. Ренан). 2. «Лебеді материнства – своєрідний заповіт В. Симоненка всім поколінням (З підручника). 3. Тернистим і нелегким був шлях Марії Заньковецької на сцену (О. Козуля). 4. Вітер-пустун ніби бавиться з посивілими деревами, намітає трепетно й поривно, гойдає, трусить осокори... (І. Цюпа). 5. Десятеро учнів вітало широкоплечого чоловіка років сорока, одягненого в сірий костюм (М. Трублаїні).

Варіант 4

1. Слово Шевченкове й Франкове, художні шедеври нашої класики хай стануть для нас взірцем і мірилом (Олесь Гончар). 2. І рій дітей привітненьких на той горбок

несе вінок з фіалочок блакитненьких (Л. Глібов). 3. Майже кожен з нас має якийсь свій особистий талант (А. Осипов). 4. А я у гай ходила по квітку ось яку! А там дерева – люлі. І все отак зозулі: ку-ку! (П. Тичина). 5. Жило-було двоє мишенят Круть і Верть та півник Голосисте Горлечко (Н. тв.).

Варіант 5

1. Дехто з нас думає, що банани ростуть на дереві. Ні! Банани – це трава (З журналу). 2. Душ з п'ять хлопців мостилося коло столу з книжками (С. Васильченко). 3. Історія народів учить, що та держава велична, в якій велична мала людина (О. Довженко). 4. Метушня слабким притаманна, безголосим властивий галас (Л. Костенко). 5. У Львові є гора, зелена і врочиста, вона – немовби дужі груди міста (Р. Братунь).

Варіант 6

1. Ти вся була як щастя птиця з країн казкових, з царства мрій (В. Сосюра). 2. Моя любове! Я перед тобою (Л. Костенко). 3. Неспроможний передати велич і красу найбільшого константинопольського храму, він намагався приголомшити хоч лічбами... (П. Загребельний). 4. Рад я знать, чия перша рука підійметься на мене (І. Франко). 5. А степам будуть груди пекти ті залишені в полі гранати, те покиддя війни на грузьких слідах череди (Л. Костенко).

Варіант 7

1. Може, ми квітками, може, васильками станем – я і ти (В. Сосюра). 2. Ну, не пустити погрітися – гріх (Є. Гуцало). 3. Потім ми з Наталкою пішли додому, і всю дорогу вона мовчала (Ю. Яновський). 4. Якби прийшов хтось інший, простягнув руку, показав шлях (М. Коцюбинський). 5. А поставити крапку над «і» – то неабияке мистецтво в житті (Н. Рибак).

Варіант 8

1. «І вражою злою кров'ю волю окропіте» – з дитинства знайомі слова (Олесь Гончар). 2. Люди, трави й дерева стають наче рідні брати (М. Луків). 3. Була ти музою, й пили уста медузи кров уяви, – тоді однаково гули хвала й хула пустої слави (Є. Маланюк). 4. Очі їхні – любов та благання, синій смуток ячить з-під повік

(М. Луків). 5. Освітлена сонцем, вона від того стає ще мовби грізніша, незвичайна, тривожна (Олесь Гончар).

Варіант 9

1. Жити мені без праці – зовсім не жити (Д. Павличко). 2. І пахне в січні материнка й м'ята, – й душа моя вродиста і багата (М. Луків). 3. Повертатися йому зовсім не кортіло, але залишатися без шкіри – не вабило теж (В. Стус). 4. Мільярди вір зариті у чорнозем, мільйони щасть розвіяні у прах (В. Симоненко). 5. А він підскаочив і ну кричати (М. Стельмах).

Варіант 10

1. Біля сотні озброєних мисливців-старовірів товпиться коло тайгової дзвіниці (О. Довженко). 2. Але ми з тобою... ми не вічні, ми з тобою просто – ти і я (В. Симоненко). 3. Я їй розказувати, а вона сміятись та радіти, та підкрикувати: «еге! еге!» (Марко Вовчок). 4. Це вже ви передали куті меду! (Марко Вовчок). 5. Тютюн був високим і густим-прегустим (О. Довженко).

Варіант 11

1. Вірите, сокира в мене в руках сама собі тільки – стриб! стриб! (Остап Вишня). 2. Смутна і невесела сиділа на призьбі біля своєї хати панночка Йосипівна Олена (Г. Квітка-Основ'яненко). 3. Цей чоловік – ні риба, ні м'ясо (Олесь Гончар). 4. Дивитися на світло стало боляче (В. Діброва). 5. Бути людиною – дертись по вертикальній стіні (В. Стус).

Варіант 12

1. Сам я вже більш як десять років тому припинив грати у футбол (З газети). 2. Він узяв собі за правило тренуватися щодня (З газети). 3. Я був щасливий почати хотіти стати актором (М. Кропивницький). 4. «Немає» – слово, як полин, гірке (Н. тв.). 5. І кожне оте його «любим!»), кожне оте «цілуй!» ... обгорталося пахощами бузку й конвалії (Остап Вишня).

Варіант 13

1. Багато з них звірялося йому в горі й радощах (О. Донченко). 2. Ще нас в житті чекало що завгодно (Л. Костенко). 3. Негідно бути речником юрби

(Л. Костенко). 4. Розмова припадає мені до смаку (І. Нечуй-Левицький). 5. Олесь мав намір викрасти поламаний віз (Л. Мартович).

Варіант 14

1. Бити вони нас не битимуть (Остап Вишня). 2. Давай попливемо у ніч коротку назад по ріці незворотнього часу (Л. Костенко). 3. Хотів би я отак згоріти під сонцем радісним життя (М. Чернявський). 4. Небо синє в Україні, а пшениця – золота (М. Дмитренко). 5. Дядько був йому за батька (О. Довженко).

Варіант 15

1. Ішов я спраглий спрагою пустель (Л. Костенко). 2. Іти в темряві було дуже ризиковано (Д. Ткач). 3. В такий осінній день як добре мати друга (Б. Лепкий). 4. Що ж, я ладна була б бути останньою..., тільки б дочекатися (О. Іваненко). 5. Як дітки маленькі – той їстоньки, той питоньки (Н. тв.).

Варіант 16

1. Сидіти без діла – також важкий труд (Н. тв.). 2. Петрів батіг примружив синє око (Л. Талалай). 3. Яблука допіли, яблука червоні! Ми з тобою йдемо стежкою в саду (М. Рильський). 4. Вічно будуть люди шукати: хто – нового добра, хто – нової краси (П. Скунець). 5. Іще дідусь не погукав на піч мене малого доказати казку (В. Терен).

Варіант 17

1. Не смійтесь, я теж на бусла схожий такою ж любов'ю до отчого дому (А. Малишко). 2. Серце твоє сухе, як мак, стомлене і гірке (С. Йовенко). 3. Твій сміх – це танець водоспадів, се злива сонячних каскадів, зелений ліс в майовий день, в дощу з проміння і пісень (О. Олесь). 4. Хай вічно буде сад, і в нім криниця, і виноградне гроно золоте (Г. Гордасевич). 5. Сьогоднішнє, вчорашнє – незмінний круг (М. Драй-Хмара).

Варіант 18

1. Твої очі – тихий вечір, що спускається безгучно, несучи на землю спокій на своїх сріблястих крилах (О. Олесь). 2. Як квітки зів'ялі – заміри мої (О. Олесь). 3. Ніч – хоч в око стрель (Н. тв.). 4. Згоріти у житті – єдине щастя! (О. Олесь). 5. А взяла і вигадала свято – тебе, моя поезіє, тебе! (Г. Світлична).

Варіант 19

1. Не знав, не знав звіздар гострородий, що в антисвіті є антизірки (Л. Костенко). 2. А мороз мене хльось по ногах – таки догнав (Гр. Тютюнник). 3. Заміж вийти – не дощову годину пересидіти (Н. тв.). 4. Переховуватись далі на сьому боці було небезпечно (М. Коцюбинський). 5. Мало що з закликів доходило до натовпу... (Б. Лепкий).

Варіант 20

1. Ах! Скільки струн в душі дзвенить! (О. Олесь). 2. Пуста голова – баранові рідня (Н. тв.). 3. Першою думкою в Остапа було тікати (М. Коцюбинський). 4. Щось важке напливало їй на очі, здавлювало у горлі (М. Стельмах). 5. Ти матимеш змогу перевірити кожен мій запис (В. Собко).

ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Завдання: Виділіть другорядні члени речення. Проаналізуйте їх типи й способи морфологічного вираження за поданими схемами й зразками (див. розділ «Схеми й зразки синтаксичного аналізу»).

Варіант 1

1. Гідність – це мудра влада тримати себе в руках (В. Сухомлинський). 2. Уявляти собі свободу ми здатні були лише від протилежного – від несвободи (Б. Жолдак). 3. Ось уже понад п'ятнадцять століть височіє на дніпровських схилах золотoverхий Київ (Р. Радішевський). 4. Першою сучасною українською енциклопедією треба вважати тритомну «Українську загальну енциклопедію» (О. Романів).

Варіант 2

1. З писаних тодішніх творів до нас дійшли твори митрополита Іларіона, «Житіє» Феодосія Печерського, «Поученіє Володимира Мономаха своїм дітям» та інші (М. Аркас). 2. До цієї ніжно-закличної, наскрізь опроміненої неповторною українською інтонацією пісні-легенди «Ще не вмерла України...» ми тільки починаємо звикати (В. Герасимов). 3. Де тільки й не носила мене сувора доля!

(І. Цюпа). 4. Тихо шелестять вітами дерева над київськими косогороми...
(Л. Проценко).

Варіант 3

1. Монумент князю Володимирі височить на київській кручі й нагадує про далекі історичні події (Л. Проценко). 2. Запорозька Січ до останніх днів свого існування залишалась островом волі українців серед океану самодержавної Росії (Я. Дзира). 3. Данило Скоропадський був яскравою зіркою українського політикуму й заслуговує на гідну пошану нащадків (З календаря). 4. Блудний син став позитивним героєм свого часу (Є. Сверстюк).

Варіант 4

1. Іван Огієнко розробив єдиний український правопис 1919 року і впровадив його у школі (Є. Сохацька). 2. Концепція І. Огієнка «соборної літературної мови» ґрунтується на дотриманні єдиних літературних норм для всіх регіонів України (Є. Сохацька). 3. Кожен із нас має в серці заряд, силу любові й ніжності (Олесь Гончар). 4. Аристотель збудував у Лікеї галерею для прогулянок, залу для читання, залу для зберігання книг (П. Утевська).

Варіант 5

1. Бібліотека видатного мислителя давнини Аристотеля стала окрасою найбільшого книгосховища епохи еллінізму (П. Утевська). 2. «Тестем Європи» нарекли Ярослава Мудрого сучасники (Н. Крутенко). 3. Париж триста п'ятдесят років тому вже був велетенським містом (В. Гюґо). 4. До свободи можна звикнути так само, як і до несвободи (О. Уляненко).

Варіант 6

1. Усі дев'ять Ярославових дітей – шість синів і три доньки – вступили в династичні шлюби (Н. Крутенко). 2. Перша освічена жінка на французькому престолі, Анна, по суті, стала співправителькою держави (Н. Крутенко). 3. Корінь твоєї гідності – в благородних переконаннях і думках (В. Сухомлинський). 4. Є така тонка, сильна і мужня, недоторканна і незламна річ – гідність людської особистості (В. Сухомлинський).

Варіант 7

1. Багато тисячоліть тому видатний теоретик ораторського мистецтва Цицерон виголосив фразу «поетами народжуються, ораторами стають» (Л. Введенська).
2. Нам, українцям, властива гармонія розуму і серця (З журналу).
3. Більше ста років тому в Полтаві було відкрито пам'ятник авторові «Енеїди» (А. Ковальчук).
4. Пам'ять навіки зберегла враження про кожний камінь на Росі, про скелі... (О. Непорожній).

Варіант 8

1. Уся майстерність Демосфена-оратора була здобута постійною, наполегливою, цілеспрямованою працею (Л. Введенська).
2. Усі свідомі українці вважали за честь внести гроші у фонд побудови пам'ятника Котляревському (А. Ковальчук).
3. І. П. Котляревський зробив м'яку, виразну, сильну, багату мову літературною (А. Ковальчук).
4. У довгі осінні й зимові вечори вони з братом і сестрою малими спали на підлозі на кухні (О. Непорожній).

Варіант 9

1. Крилатим стає вислів завдяки своїй художній досконалості, довершеності змістової та формальної структури (С. Єрмоленко).
2. Мова Шевченка відкрита для сприйняття новими і новими поколіннями (С. Єрмоленко).
3. Шевченко в нас більше, ніж великий поет, він – національний пророк і мученик, розіп'ятий і воскреслий (Є. Сверстюк).
4. Четверо з шести дітей Алчевських стали видатними або відомими людьми (З журналу).

Варіант 10

1. Роменський край щедро освячений присутністю Шевченка і в наші дні (М. Жулинський).
2. У слові Шевченка відбилася вся глибина і самобутність його особистості (І. Дзюба).
3. Історія Шевченкового розуміння кохання-любові чи не найбільш дискутована і водночас найменш з'ясована (М. Томенко).
4. Катерина Піунова підтримує ідею Тараса зіграти в ролі Тетяни з «Москаля-чарівника» (М. Томенко).

Варіант 11

1. Світанок Франкового життя починався біля маленького вогню закуреної батьківської кузні (Олесь Гончар). 2. У Франка нас приваблює океанно-широкий діапазон його творчих інтересів, захоплень (Олесь Гончар). 3. Найбільша збірка Ганни Барвінок «З народних уст» була видана 1902 року в Києві (З календаря). 4. Під впливом Драгоманова склалася нова течія в галицькій суспільній думці – радикальна (О. Єфименко).

Варіант 12

1. Мовна особистість Лесі Українки розкривається в її листах з усією повнотою й різноманітністю стильових реєстрів (С. Єрмоленко). 2. Українська мова в Лесиних листах стає відкритою для всіх культур світу, до літературних надбань інших народів (С. Єрмоленко). 3. Вразлива муза О. Олеся торкає переважно першу струну, «з журбою...» (А. Мойсієнко). 4. Українська політична думка ходила в ХХ столітті багатьма стежками (Л. Череватенко).

Варіант 13

1. Духом звитяжності, мужності, прадавньої слави овіяний край Довженка (Олесь Гончар). 2. Тичину й Довженка ріднить високість їхніх помислів, музика їхньої творчості... (Олесь Гончар). 3. Уся Довженкіана грішить на замовчування й вилучення «неугодних» сторінок (М. Шудря). 4. Одного разу неподалік Сосниці довелося бачити на сіножаті косарів (Олесь Гончар).

Варіант 14

1. Молодий романтизм та любов до рідної землі спонукали нас діяти дедалі активніше (М. Процев'ят). 2. І вже не господарем він іде по своїй землі, а сполоханою тінню... (М. Стельмах). 3. Тепер День матері відзначається кожної другої неділі травня (Н. Руденко). 4. Тут, за хатою, на осонні, росли вишні вздовж дерев'яної огорожі (Є. Гуцало).

Варіант 15

1. Мати Тереза приваблювала людей безкорисливою любов'ю до них (О. Слабошпицька). 2. Повна та хороша на виду, маялася то там то сям по господі в старого сотника і всю господу звеселяла (П. Куліш). 3. Світ навколо кипів піною

квітування, дзвенів пташиним щebetом, повнився бджолиним гудінням (В. Козаченко). 4. Радість буття, якісь неясні, бентежні пориви розпирали йому груди (В. Козаченко).

Варіант 16

1. Протягом усього життя чоловік прагнув викристалізуватися, набути кшталту, стати особистістю, мати власний світогляд (К. Москалець). 2. Ще малими дітлахами по синьо-рипучих снігах ходили колядувати (Є. Гуцало). 3. Для поетичних натур часто-густо дитинство стає джерелом наснаги й активного діяння на все життя (В. Яременко). 4. Відчуття рідного берега – природна потреба кожної порядної людини (В. Скуратівський).

Варіант 17

1. Шаленство мрій, захвати незнаним, бажання таємниць, віра в одкровення – все це згодом гине від зіткнень із холодною тверезістю розуму (П. Загребельний). 2. І починалися їхні розмови в товаристві філософів, мислителів усіх віків і народів (В. Захарченко). 3. Одна в одну, проте дрібненькі, грушки, здається, соромилися самих себе (В. Скуратівський). 4. Його душа то завмирала від цього незрівнянного ні з чим щастя, то злітала птахом... (М. Чубук).

Варіант 18

1. Щастя – дихати оцим п'янким повітрям, жити під щедрим цим сонцем, чути на обличчі подуви степових вітрів... (О. Сизоненко). 2. А над головою моєю багато куль просвистіло і бур прошуміло в чужім і в ріднім краю (О. Сизоненко). 3. Вечірня вулиця – в берегах вишневого цвіту (Є. Гуцало). 4. З неба злякано дивився вниз поблідлий місяць і, ховаючись у хмари, з жахом озирався назад (В. Винниченко).

Варіант 19

1. Вже спокійно й велично сходив повний місяць край неба (Я. Мамонтов). 2. Раз або й два на рік – весною і восени – поле орали (В. Близнець). 3. Наступного дня стежка народжувалась якось несміливо, напівтаємно, у вигляді тоненького людського сліду (В. Близнець). 4. Далеко в степу за ожередами соломи вставала, вищала, розпухала чорна грозова хмара (Гр. Тютюнник).

Варіант 20

1. Українському слову з часів його виникнення й на всіх історичних шляхах доводилося нелегко (Б. Харчук). 2. Колективна пам'ять народу-творця береже слово, а в ньому – і своє безсмертя (І. Вихованець). 3. Убога стилістика найчастіше є породженням убогої думки (Олесь Гончар). 4. Сучасники О. Потебні згадують про нього як про людину винятково високих моральних і наукових засад (З журналу).

ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ

Завдання: Визначте тип односкладних речень. Проаналізуйте спосіб морфологічного вираження головного члена. Виконайте синтаксичний аналіз першого й останнього речень за поданими схемами й зразками (див. розділ «Схеми й зразки синтаксичного аналізу»).

Варіант 1

1. Пригадуєш ту ніч, мій чеський друже (Л. Дмитерко). 2. Навіть Іванові застеляло очі сірою млою (Ю. Мушкетик). 3. Шелест лісу, вітру свист (Л. Первомайський). 4. А їй не підняти відерце, водою налите (Л. Забашта). 5. Згаяного часу і конем не доженеш (Н. тв.).

Варіант 2

1. Отак пролечу сніжком над долиною (А. Малишко). 2. Дико, тихо, безлюдно серед кучугур (Олесь Гончар). 3. Скриня, старенький стіл, лава та ще табуретка (Д. Нечай). 4. Від нас вам не втекти, нікуди не втекти (М. Бажан). 5. Старого горобця на полові не обдуриш (Н. тв.).

Варіант 3

1. З гір на долину біжу, стрибаю, рину (Леся Українка). 2. В хатинці зробилося тихо (Гр. Тютюнник). 3. Кімната, стіл, завалений зошитами (О. Гурєєв). 4. Прийти б, ступити на поріг, дорожню б торбу скинути, з чобіт змести сніжок (М. Нагнибіда). 5. Не берися не за своє діло (Н. тв.).

Варіант 4

1. Поговоримо, погріємось, а від нього і машину викличемо (Л. Забашта). 2. А в ніс б'є запахом розпареної землі (В. Козаченко). 3. Розгін плечей, гідність постави, міцне, повите спокійною усмішкою обличчя (Олесь Гончар). 4. Запросити б

друзів до хліба-солі і живих і мертвих у далеких полі (А. Малишко). 5. Людей підняли по тривозі за кілька хвилин і вишукували вздовж огорожі (В. Козаченко).

Варіант 5

1. Хочу слухать забуті пісні, хочу бачити місячні плями (В. Сосюра). 2. Бралось вже червонясто сутеніти (А. Мороз). 3. Твою красу літам не стерти (Т. Масенко). 4. З музикою нас звідти випроводжають (М. Зарудний). 5. Дарованому коневі в зуби не дивляться (Н. тв.).

Варіант 6

1. Почну вслухатися в зойки журавлині (Т. Масенко). 2. А вже скоро і зовсім смеркне (П. Паньч). 3. Великі зеленкуваті очі, малинові уста, ямочки на ніжних, злегка зарум'янених щоках (Д. Бедзик). 4. Тепер тут будували велику пристань (Я. Баш). 5. Чути тріпання пташиних крил (Ю. Збанацький).

Варіант 7

1. Його за гарячі слова кулеметом прозивали (І. Гончаренко). 2. Не клади сіна біля вогню (Н. тв.). 3. Із ран воскресни, із вогню зійди (А. Малишко). 4. Уже світлішає над гаєм (М. Стельмах). 5. Маленький стіл, перо, папір, і ліжко, ліжником накрите (Д. Павличко).

Варіант 8

1. Тільки десь далеко погуркувало (В. Ладиженець). 2. Вітер, дощ і тьма, мій друже! (Л. Первомайський). 3. Так йдучи, міркую сам собі (Т. Шевченко). 4. Лисицю найвигідніше полювати взимку (Остап Вишня). 5. Не вчи рибу плавати (Н. тв.).

Варіант 9

1. Подвір'я припорошувало легким сніжком (А. Головка). 2. Неділя, пташки, сонечко, дівчата в кісниках (А. Тесленко). 3. Від добра добра не шукають (Н. тв.). 4. Нещадні будьмо до найменших хиб (О. Підсуха). 5. Не чути ніякого голосу (І. Франко).

Варіант 10

1. За дубовими ворітьми застукотіло-загрюкотіло (П. Загребельний). 2. Візьму собі твою співочу душу (Леся Українка). 3. Лихо конем не об'їхати (Н. тв.).

4. Не забути цієї розгніваної в ту далеку весну річки (Я. Баш). 5. Нам дають чаю, гарячого, міцного (Ю. Коцюбинський).

Варіант 11

1. Від нього повіяло знайомими шкільними запахами, дихнуло звичним затишком (Є. Гуцало). 2. Мною аж надто піклуються (Ю. Смолич). 3. Іду поволі до села долиною просторою (О. Ющенко). 4. Не співати мені про печаль пісні! (В. Сосюра). 5. Удосвіта встанеш – більше діла зробиш (Н. тв.).

Варіант 12

1. Від серця трохи відлягло (С. Голованівський). 2. Його «Кобзар» нікому не спалить (М. Рильський). 3. В путі карбованій душею не змілій (А. Малишко). 4. Тут же, біля лікарні, розкладають вогнище, варять картоплю (В. Козаченко). 5. Весняний вечір, зорі дикі, в калюжах грозяна вода (А. Малишко).

Варіант 13

1. Звідти, з яру, тягне вечірньою прохолодою (А. Серпілін). 2. Музики тої не передати нічим (Олесь Гончар). 3. Любов живу роменом зву над хвилию малою (О. Ющенко). 4. Не посієш – не пожнеш (Н. тв.). 5. Потім подали друге – чай в алюмінієвих кружках (Гр. Тютюнник).

Варіант 14

1. Із садочка красно пахощами віє (М. Старицький). 2. Не задержать нам хвилі (Б.-І. Антонич). 3. Солов'їні далі, далі солов'їні (В. Сосюра). 4. Його помітили не зразу (Є. Гуцало). 5. Ложки за вухо не занесеш (Н. тв.).

Варіант 15

1. Як же бучно, як же втішно всім гулялось на весіллі (Леся Українка). 2. Відчути б руку на чолі (В. Еллан-Блакитний). 3. Ліс і вітер, ніч зимова (В. Сосюра). 4. Чи організовуватимуть міський ярмарок у цьому році? (З газети). 5. Поставлю хату і кімнату, садок-райочок посаджу (Т. Шевченко).

Варіант 16

1. Під скрип яворини навіть краще спиться (В. Чемерис). 2. Не оживить, не запалить, не випростать зігнуті крижі (Є. Маланюк). 3. Що скажете про потреби

ваші? (С. Скляренко). 4. У піснях тебе називали зіркою (Г. Латник). 5. Ряди тополь позеленілі... (М. Рильський).

Варіант 17

1. Йому в голові мутилося від думок (В. Петльований). 2. Не співати вже малим соловейком... (О. Довженко). 3. Калина в пурпурі, дуби... (А. Малишко). 4. Давніх друзів не забувають, а при горі споминають (Н. тв.). 5. «Заповіт» співають мовами всіх народів світу (А. Шиян).

Варіант 18

1. Вишивалось, різьбилось, пензликом по воску малювалось (Олесь Гончар). 2. Така зима, морози іорданські... (Л. Костенко). 3. Гірко заробиш, солодко з'їси (І. Франко). 4. Солодко, міцно сплю і навіть сон бачу (М. Коцюбинський). 5. Перед війною тут приймали гостей із столиці (Ю. Бедзик).

Варіант 19

1. Йому після важкої дороги не гулялося (Д. Бедзик). 2. Вам порадили йти на роботу (Ю. Збанацький). 3. Заграй із ним, спитай синє море... (Т. Шевченко). 4. Написаного сокирою не вирубаєш (Н. тв.). 5. Молодий, нового покоління інженер (Ю. Смолич).

Варіант 20

1. Не раз хотілося мені намалювати по-новому вечірні трепетні вогні (М. Рильський). 2. Які милі хлопчики! (Олесь Гончар). 3. Прихилитися б у затінку до зеленої землі... (М. Стельмах). 4. Де стрінуться з ворогом? (Олесь Гончар). 5. В далекій дорозі найду або долю, або за Дніпром ляжу головою (Т. Шевченко).

ПРОСТЕ УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ

Завдання: Проаналізуйте ускладнювальні компоненти в поданих реченнях. Визначте тип й умови однорідності чи відокремлення; проаналізуйте спосіб морфологічного вираження однорідних і відокремлених членів. Виконайте синтаксичний аналіз першого й останнього речень за поданими схемами й зразками (див. розділ «Схеми й зразки синтаксичного аналізу»).

Варіант 1

1. В епоху пізнього середньовіччя українське козацтво відчутно впливало на результати боротьби християнського світу з Османською імперією, відстоюючи, безумовно, водночас своє право на суверенне існування (І. Гель). 2. На північному сході, далеко на обрії, темніє смуга оборонних укріплень – «Большая засечная черта», побудована в 1566 році» (Г. Корогод). 3. В епоху Київської Русі тут проживали в'ятичі й сіверяни – найбільше, за словами М. С. Грушевського, з українсько-руських племен (Г. Корогод). 4. Добрими старими шляхами, обминаючи казенні «стовпи неотесані», але не обминаючи доріг європейської науки, мандрував Україною Г. Сковорода і сів у людських серцях мудрість любові та самопізнання, радість простоти і щирості, задоволення в правді, добрі, сродній праці (Є. Сверстюк).

Варіант 2

1. На відміну від першого видання УРЕ, випуск другого здійснено паралельно українською та російською мовами з великою перевагою в тиражах російської версії енциклопедії (О. Романів). 2. Дав Бог людині зразок тимчасового перебування на землі – довколишню природу, відокремивши її від людини, поставивши збоку, унеможлививши спілкування з нею словом (Р. Іваничук). 3. Чи не досліджує, не вивчає Бог суть недосконалості людини, поставивши її поряд із досконалою природою? (Р. Іваничук). 4. Павло Чубинський був молодшим сучасником Кобзаря і, звичайно ж, не міг не відчути впливу Шевченкового сова (В. Герасимов).

Варіант 3

1. Під снігами глибокими не видно, земле, твоїх перелогів, забур'янених нив (І. Цюпа). 2. У піснях і думках закарбувалася й розвивалася історична панорама однієї з найгероїчніших сторінок світової історії – Запорізької Січі, козацького війська. 3. Узявши до рук булаву, Іван Мазепа потаємно розробляв і виношував план про повернення незалежності України – як від Росії, так і від Польщі (З газети). 4. Здебільшого безіменні, літописці анітрохи не дбали про свою славу, не прагнули залишитися в історії (М. Слабошпицький).

Варіант 4

1. У літописі згадується велика кількість людей: усі визначні козацькі проводирі, починаючи від Богдана Хмельницького й закінчуючи Іваном Мазепою, полковники, писарі, польські шляхтичі, російські вельможі (М. Слабошпицький). 2. Серед відомих церковних діячів ХХ століття жоден, ймовірноше всього, не удостоївся таких полярних оцінок, як глава Української греко-католицької церкви митрополит Андрій Шептицький (В. Пащенко). 3. Хто ж він насправді, митрополит Андрій Шептицький, докор філософії, права та теології? (В. Пащенко). 4. Іван Огієнко – церковний і культурний діяч, учений-філолог, перший ректор Кам'янець-Подільського державного університету, професор (Є. Сохацька).

Варіант 5

1. Важливу роль у зберіганні традицій літературної мови І. Огієнко відводив церкві, називаючи її наймогутнішим консерватором і твердиною літературної мови (Є. Сохацька). 2. Зігнуті, закіптюжені, обсипані землею, вони заносили в церкву пораних бійців і клали їх поруч з богами (М. Стельмах). 3. Ще не вийшовши з пекла боїв, стогнучи, командували і передавали команди непритомні, з широко відкритими очима воїни (М. Стельмах). 4. Біль втрат, і дух степів полиневий, і Дніпрову блакить, і рожеві, як юність, світання – все забрали з собою (Олесь Гончар).

Варіант 6

1. Анні, єдиній із Ярославен, випав жереб іти заміж без любові, без найменшого уявлення про свого обранця. 2. Перша освічена жінка на французькому престолі, Анна, по суті, стала співправителькою держави. 3. Змучена придворними інтригами, оточена хижакими-васалами, Анна стала опікункою 8-річного короля Філіпа. 4. І для нас, і для французів Анна Ярославна назавжди залишиться княжною Київською, королевою Французькою (З тв. Н. Крутенко).

Варіант 7

1. Кожна з трьох великих частин Парижа – Сіте, Університет і Місто – становила цілком окреме місто, мала своєрідний зовнішній вигляд, але не могла обходитись без двох інших... (В. Гюго). 2. У маленькому серці назавжди лишилися і

осавулині покрики, і гадюче сичання батогів над спинами катованих у стайні кріпаків, і сльози вдови-солдатки, і зігнуті в покорі перед паном натруджені плечі (О. Непорожній). 3. Розважлива, статечна, вона оповідала казки, всякі бувальщини (О. Непорожній). 4. Глибокий, здатний на геніальні передбачення, незрівнянний лірик, сатирик, прозаїк, драматург, Шевченко був всебічно обдарованою людиною (Олесь Гончар).

Варіант 8

1. Багато причин – художньо-естетичних, суспільно-історичних, етнопсихологічних – сприяють поширеності літературної цитати в загальноповсякденній мові, перетворенню її в крилатий вислів (С. Єрмоленко). 2. Афоризм як мовний знак культури – це, так би мовити, нові асоціації, викликані до життя новими явищами суспільного життя, новим баченням світу (С. Єрмоленко). 3. Під час десятирічної солдатчини Шевченко закохався в Агату Ускову, дружину коменданта форту (М. Томенко). 4. Репніна, може, одна-єдина серед спільних друзів Шевченка і Гоголя, намагалася їх познайомити хоча б заочно (О. Відоменко).

Варіант 9

1. Посланіє Гоголю, написане Шевченком в атмосфері почуття повної самотності, так ніколи і не дійшло до адресата (О. Відоменко). 2. Мужньо зустрівши суворий вирок чоловікові, Олександра Білозерська-Куліш виклопотала дозвіл відбувати разом з ним заслання в Тулі (З календаря). 3. Григорій Алчевський, крім симфонічних творів, написав низку відомих романсів на слова Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка... (З журналу). 4. За родинними переказами, князь Старицький ще за Івана Грозного, рятуючись від переслідувань, вибрався на Україну і тут осів навічно (Ю. Хорунжий).

Варіант 10

1. Наймолодша донька Старицьких Оксана взяла шлюб з Іваном Стешенком – перекладачем, літературознавцем, згодом міністром освіти за Центральної Ради, підступно вбитим з-за рогу (Ю. Хорунжий). 2. Передовсім Драгоманов був науковцем, тобто експертом, організатором наукового і культурного життя. 3. Історик, літератор, літературний критик, редактор, видавець, етнограф, педагог,

політичний діяч... – в усіх цих іпостасях Драгоманову пасує епітет «видатний».

4. За цим угадується сильна, цілеспрямована і смілива натура, окрилена ідеєю права особи на вільний розвиток особистості (З журналу).

Варіант 11

1. Крім виняткових здібностей поетичних, Леся Українка вільно почувала себе і в стихії музики (навіть один час вагалася, чи не присвятити цілком їй себе). 2. Леся, ще будучи зовсім юною, написала перший у нас підручник з історії стародавніх народів і, крім того, виявила смак і сумлінність етнографа. 3. На самовідданих, мужніх, одержимих, на таких, як Франко, Грабовський, Леся, трималося культурне життя нашої нації. 4. Від юних літ і до останнього подиху стояла Леся з вояцьким щитом у руці, закута в кольчуги свого безстрашся, гідності й правоти (З тв. Олесь Гончара).

Варіант 12

1. Осягаючи епістолярну спадщину видатних культурних і громадських діячів, пізнаємо не лише стан їхньої душі, а й занурюємося в культурне середовище відповідної доби (С. Єрмоленко). 2. З одного боку, Коцюбинський – народник, а з іншого – вишуканий естет і жрець краси (В. Шевчук). 3. 1903 року О. Олесь складає іспит з латині й стає студентом Харківського ветеринарного інституту, одночасно працюючи статистом у земстві (А. Мойсієнко). 4. Отже, шлях його, по-перше, провадить конче до мети, а по-друге, дозволяє цю мету досягнути без марної крові (Л. Череватенко).

Варіант 13

1. Мистецтво Довженкове, його поетичний світ зараз вивчають, досліджують кінознавці різних країн, різних народів (Олесь Гончар). 2. Мабуть, ніяково було навіть для органів державної безпеки заводити справу-формуляр на генія! (М. Шудря). 3. Довженко і рід його, починаючи від далеких пращурів, – типові сіверяни (Олесь Гончар). 4. Світ книги, українська минувшина, поетична напівтайна полтавської глушини, провінційне життя непересічних, світового рівня творчих особистостей – усе це вабило Василя Горленка (Л. Розсоха).

Варіант 14

1. Планомірно й безжально винищувала цвіт нашої культури ежовсько-беріївська машина, намагаючись стерти з пам'яті наступних поколінь навіть згадку про безневинно репресованих митців 20-30-х років (З журналу). 2. Висококультурну атмосферу в родині створював насамперед батько Богдана, Сильвестр Лепкий (у літературі він виступав під псевдонімом Марко Мурава) (Ф. Погребенник). 3. Ухопившись за Сосюру та Рильського, Сталін зі своїми підручними в Україні виганяв з людської свідомості вогнем і мечем український патріотизм (З журналу). 4. Увібравши в себе найкращі риси вітчизняної класики, реалізм Григора Тютюнника водночас є реалізмом сучасним (Б. Олійник).

Варіант 15

1. Смолич-гід, Смолич-медик, Смолич-інженер пише захоплюючі романи з якоюсь запальною швидкістю (І. Сенченко). 2. Ця інтонація, між іншим, змушує згадати сповнені життєлюбства й гумору оповіді знаменитого бургундця Кола Брюньйона, столярних справ майстра (В. Панченко). 3. Уклін тобі, Полтаво-пісне, твоїм степам і долам, садам і людям – щедрим та працьовитим, багатим на любов, ніжність, пісню (О. Дяченко). 4. Головною формою висловлення думок і почуттів Василя Земляка є ліричний монолог, багатий на філософські роздуми про народну пам'ять, духовні й моральні основи (М. Жулинський).

Варіант 16

1. Автор семи поетичних збірок, В. Затулівітер невсипує працював, не маючи змоги публікуватися (З газети). 2. До цього страшного вечора він мав дуже багато любові: і до вірних дівочих очей, і до сивої мудрості, і до материнства, і до орла, і до лелек... (М. Стельмах). 3. За хатою – від нашого села до сусіднього – слалося поле, поросле конюшиною, буйно помережане ромашковим цвітом (Є. Гуцало). 4. Ловлячи обличчям і тремтячими повіками доторки сонячного проміння, зненацька відчув легеньку тінь (Є. Гуцало).

Варіант 17

1. Сльози стікали жолобками зморшок, обриваючись, падали на свіжу в'язь сніжинок і в гніздечку видовбували неглибокий слід (М. Стельмах). 2. А в саду,

якраз коло погребні, під яблунею, серед яблук і груш, на білому стародавньому рядні, в білій сорочці, весь білий і прозорий від старості й доброти, лежав мій дід Семен – колишній чумак (О. Довженко). 3. Коло діда, на старому яблуневому пні, сидів його давній побратим Григорій, теж дуже старий чоловік (О. Довженко). 4. Бачив глибокі саги, обставлені очеретяним муром, з білими й жовтими зірками водяних лілій, зеленими кружальцями латаття (І. Багрянний).

Варіант 18

1. Наваривши чаю в глиняному горщику й розіклавши на розстеленому рушнику харчі, вони подовгу сидять на спориші перед хатиною й дивляться на зелено-фіалкові луки (І. Багрянний). 2. Пам'ятники були давні, порослі мохом, подекуди напівзруйновані (М. Чернявський). 3. Але жовті, теж засуджені на смерть, клени так лагідно схилялися над ними, з такою ніжною ласкою щось шепотіли їм, сподіваючись на кращу долю (М. Чернявський). 4. Піднята над землею, над світом, часами відчувала себе Євпраксія мало не всемогутньою, а то впадала в розпач (П. Загребельний).

Варіант 19

1. Максим постояв на сінешньому порозі, спираючись на милицю, боячись торкнутися землі ще не зміцнілою, назавжди скаліченою ногою. 2. Зір його побіг униз, уздовж городу, до річки, обійняв широку долину, шугнув угору, за річку. 3. Внизу широкою долиною, поміж зелено-синіх, яскраво-зелених і ясно-лимонних кучугур крислатих, розквітлих верб, верболозу та густого лозняка, в'юнилася, сліпуче іскрила в сонячних променях Чорна Бережанка. 4. Слухом, очима, усім єством своїм, ніби вперше побачивши отаке, вбирав у себе хлопець оту несказанно чарівну симфонію барв, пахощів і звуків навколишнього світу (З тв. В. Козаченка).

Варіант 20

1. Гостре, проникливо глибоке відчуття величі й краси світу, радощів життя, щастя жити в цьому світі, бути його невід'ємною частиною пронизало хлопця (В. Козаченко). 2. Не з доброї волі відірваний віл гаряче любленої рідної землі, Олександр Довженко на останньому повороті свого життєвого шляху ставав до розмови з рікою свого дитинства – зачарованою Десною (В. Яременко).

3. Захищаючись од запеклих чужинців-русифікаторів, шовіністів, ми, як ті сироти, виправдовуємося перед тими погромниками (В. Захарченко). 4. А перед вікнами селища, за вишняками, за Дніпром, ніч крізь ніч палахкотить ятрово домен, вулканиться червоно (Олесь Гончар).

РЕЧЕННЯ ДЛЯ СИНТАКСИЧНОГО АНАЛІЗУ

1. Пристрасний мисливець, палкий поборник охорони природи, Остап Вишня малює свої пейзажі з прекрасним, задушевним ліризмом (М. Рильський).

2. На самому дні яру, біля криниці з великим журавлем, обсажена навкруги садком, стояла хата Марка Чумаченка, батька Мотриного, гіркого п'яниці, приятеля Ількового і Андрієвого (В. Винниченко).

3. І ти, моя єдина, встаєш із-за моря, з-за туману, слухняная рожевая зоре (Т. Шевченко).

4. А мені, може, просто хочеться щастя, тугого, солодкого, як шоколад (Л. Костенко).

5. Будинок готелю був, по-перше, високий і міцної старовинної кладки, а по-друге, наріжний (Олесь Гончар).

6. Мій учитель завжди дивився нам, своїм учням, у очі щирим, дружнім, як мені здається сьогодні, дитячим відвертим поглядом (Ю. Збанацький).

7. І ніколи, можливо, сучасник (я маю на увазі художника-творця) не мав такого вдячного ґрунту для створення зразків мистецтва високих і значливих, як у наш час (О. Довженко).

8. На пухких травневих ґрунтах, збагачених весняним намулом, все йде в ріст фантастично, жене так, наче десь на іншій планеті, нагрітій іншим, живлющим сонцем (Олесь Гончар).

9. Всі бійці і командири, – а їх було в землянці чоловік тридцять, – раптом заворушились і, розташувавшись для довгого приємного слухання, притихли (О. Довженко).

10. Струмок вибігає з гущавини, впадає в озеро, потім, по другім боці озера, знов витікає і губиться в хащах (Леся Українка).

11. Саме озеро – тиховодне, вкрите ряскою та лататтям, але з чистим плесом посередині (Леся Українка).

12. На озері туман то лежить пеленою, то хвилює од вітру, то розривається, odkриваючи блідо-блакитну воду (Леся Українка).

13. І широкою долину, і високою могилу, і вечірнюю годину, і що снилось й говорилося не забуду я (Т. Шевченко).

14. Навколо тільки дрімучий тютюн, та мак, та кукурудзяні тополі й соняшники (О. Довженко).

15. Усе: і це повітря, і покручені лози, і зів'яла трава – мимохідь нагадує щасливі хвилини її життя (М. Коцюбинський).

16. Спочиває Весела, натрудившись, нагаласувавшись за день, розметавши натовпи своїх сірих, канючливих клопотів (Олесь Гончар).

17. У Переяславі зеленім, міцний душею, як алмаз, писав, охоплений натхненням, Тарас Шевченко свій «Кавказ» (М. Рильський).

18. В одній землі, возз'єднаній, державній, шляхи Шевченка і шляхи Франка (Д. Павличко).

19. У білому шовковому платті, з червоною стрічкою в косах, вона нагадувала справжню артистку (Ю. Збанацький).

20. Ніколи раніше на цьому високому мосту не ходила – залізний увесь, гарячий, довжелезний, найбільший, мабуть, у світі (Олесь Гончар).

21. Ліворуч асфальтова дорога до невеличкого, в кілька критих черепицею гостроверхих будиночків-котеджів, селища (Ю. Мушкетик).

22. Тичина – прекрасний хоровий диригент (про що я радий тут нагадати) – був головним керівником студії (Олесь Гончар).

23. Господиня – його дружина й учителька місцевої 4-річки на ім'я, здається, Зінаїда Степанівна (М. Драй-Хмара).

24. Промовці говорили про значення творчості Павла Чубинського для національного відродження, розповідали про окремі події з його життя, зокрема про обставини написання вірша «Ще не вмерла Україна» (З журналу).

25. О свіжий вітре, гілля п'янке хитання, вернувся я до вас од гулу площ і гомону людей (В. Сосюра).

26. Люди мої рідні, вашими руками, вашими умами рідна сторона вже зійшла зорею гордо над віками (В. Сосюра).

27. Нарешті, без належного знання дохристиянських вірувань годі зрозуміти історію української культури та літератури, як давньої, так і нової... (Митрополит Іларіон).

28. Архаїчний і національний характер української хустки, на думку більшості дослідників, полягає саме в білому кольорі (О. Воропай).

29. Зі скреготом і брязкотом у двір, – якщо те, що залишилося, можна назвати двором, – в'їжджають два бульдозери (О. Довженко).

30. Очевидно, сьогодні не кожен із вас, дорогі друзі, бачив на власні очі справжню скриню – великий ящик з кришкою і замком для зберігання одягу та коштовних предметів (З журналу).

31. Боже Великий, Єдиний, нам Україну храни, волі і світу промінням ти її осіни (О. Кониський).

32. У часи Володимира Святославича (його ще називали Володимиром Великим) тризуб з'являється на монетах Русі й стає князівським знаком, добре знаним і за її межами (М. Федотів).

33. Стоїть батькова хата над яром, на високому підсіпку між рясним клечанням саду, і світить звідти на вулицю білими латками стін (О. Гижа).

34. Родичами польового жайворонка є посмітюха, або чубатий жайворонок, і джур бай, або степовий жайворонок (Л. Скирда).

35. Об'єднавшись воєдино і згуртувавши розпорошені сили, слов'янські племена поклали початок зародженню могутньої держави східних слов'ян (І. Цюпа).

36. «Земля світлячків» – повість-казка відомого українського письменника Віктора Близнеця про життя лісових чоловічків (З журналу).

37. Затаївши дихання, заглядав у пропасті, годинами слухав задумливого шепоту потоків і зливався душею з кожним звуком, з кожним подихом, з кожним останнім відблиском сонця на заході (Г. Хоткевич).

38. Нам, маленьким і дорослим, все дають вони з любов'ю: ніжне серце, світлий розум, сили нашому здоров'ю (С. Олійник).

39. І опинився горщик золотий між череп'яними горшками, шербатий і кривий, з розбитими боками (Л. Глібов).

Секвоя, найвище дерево у світі, росте в Північній Америці і сягає заввишки до 120 метрів (З журналу).

СКЛАДНОСУРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

Завдання: Виконайте синтаксичний аналіз речень (див. розділ «Схеми й зразки синтаксичного аналізу»).

Варіант 1

1. Я не міг угамувати своєї буйної радості, і вона невпинно несла мене вихром вздовж порожніх зруйнованих вулиць (Г. Михайличенко). 2. Є люди гарні, а є ніби гарніші з-поміж усіх людей (Олесь Гончар).

Варіант 2

1. Чумацький віз тихо рипить піді мною, а в синім небі Чумацький Шлях показує дорогу (О. Довженко). 2. Сучасники називали його (І. Огієнка) людиною енциклопедичних знань, праці й обов'язку, і це не випадково (М. Тимошик).

Варіант 3

1. Ударив грім – і зразу шкереберть пішло життя (В. Стус). 2. Я зорі сестрами нарік, а місяць – побратим у мене (М. Драй-Хмара).

Варіант 4

1. Слабий усе життя вмирає, а сильний духом – тільки раз (Т. Масенко). 2. Додому ніч собі на небо йшла, і на зорю дивилася мурашка... (М. Вінграновський).

Варіант 5

1. Словом, квартирна криза дала про себе знати, і мій герой самовіддано пішов їй назустріч (М. Хвильовий). 2. Чи ти мій біль, чи ти моя уява... (Л. Костенко).

Варіант 6

1. Чи справді до щастя веде ся дорога, чи гідне є муки і болю се щастя... (О. Маковей). 2. Росте ця культура дуже швидко, і вже в жовтні куці будуть вкриті щедрим урожаєм чорних ягід (З газети).

Варіант 7

1. Та тут на вербу сіли три голуби – і гілки заколихалися(Л. Павленко).
2. То вітерець дихне по ниві, то коник в житі засюрчить (Л. Глібов).

Варіант 8

1. То він розважав його своїм зеленим шумом, то навівав він смуток пізньої осені, гублячи пожовкле листя (І. Цюпа).
2. Вже обтрусили діти яблуні білі і картоплю із поля господарі везуть (В. Стефаник).

Варіант 9

1. Червонобоким яблуком округлим скотився день, і ніч повільним помахом руки широкі тіні пише вуглем (М. Рильський).
2. Чи то з зірок плаває пил у повітрі, чи місячна курява не вляжеться (Є. Гуцало).

Варіант 10

1. Ще віз намотає на свої колеса сто бід і сто мук для нього (Шевченка), а безсмертя вже висвячує його ось цією джерельною водою із невмирущої криниці (К. Мотрич).
2. Сентиментальний тихий полонез – і раптом вся приникла до роялю (Є. Плужник).

Варіант 11

1. Виступи гір закривали дорогу, і тільки клаптик безхмарного неба синів у високості над стрімкими жовтими стінами урвища (М. Коцюбинський).
2. На стіні з-під рушника виглядає житній хліб, дерев'яна сільничка, а поряд з ним темніє пучок кучерявих польових волошок (С. Васильченко).

Варіант 12

1. Мороз прилине, синьо і прозоро розвісить скрізь інею сивий дим, і на шибках невидані узори він намалює генієм своїм (В. Сосюра).
2. В повітрі дощ і гречка пахне тепло ... (М. Рильський).

Варіант 13

1. Або не сокіл я, або спалила мені неволя крила (Леся Українка).
2. Сичі в гаю перекликалились, та ясен раз у раз скрипів (Т. Шевченко).

Варіант 14

1. Зібравшись із силами, вони робили сміливі рейди в стан ворога, а потім з любов'ю в серці і ненавистю до ворога у відчайдушній боротьбі з головним поневолювачем вони вибороли незалежність (В. Скуратівський). 2. ХІХ століття в Україні було добою великого національного самоусвідомлення, а в народознавчому контексті воно було періодом нагромадження вельми цінних матеріалів з історії, мовознавства, етнографії, відкриття та публікації важливих історичних джерел (О. Романів).

Варіант 15

1. Тодішнє духовенство було найбільш освічене з-поміж інших верств населення, і через те князі любили бесідувати або й радитися з ним (М. Аркас). 2. Ярослав теж упадав коло просвіти й заводив школи, і письменні тоді були не тільки князі, дружина та духовенство, а й багато городян (М. Аркас).

Варіант 16

1. Якось Павло Чубинський почув серед інтелігенції 60-х років сербську повстанську пісню «Вставай, слов'янине!» – і в свідомості мимохить постали рядки «Ще не вмерла Україна!» (В. Герасимович). 2. Чужі звичаї можуть бути й гарними, але ж вони – чужі (Ю. Мушкетик).

Варіант 17

1. Як професійний державний діяч Іван Огієнко уклав і затвердив низку законів про українську мову, освіту й церкву, і саме він розробив український правопис 1919 року і впровадив його у школі (Є. Сохацька). 2. Мета наша десь у тумані, за мороком ночі, але ми готові, здається, хоч усе життя іти для її досягнення (Олесь Гончар).

Варіант 18

1. Ідеї соборності як важливої складової культурологічних поглядів Огієнка приділяється належна увага в наукових публікаціях ученого, і свідченням цього є праця «Історія українського друкарства», написана ним у Львові в 1925 році (Є. Сохацька). 2. Прийде час – і великий князь Ярослав долю Анни Ярославни вирішить своє волею і потребою держави (Н. Крутенко).

Варіант 19

1. Сама свобода вбачається як велетенська тінь людських і божественних законів, і ми знову обертаємось у цьому зачарованому колі (О. Ульяненко). 2. Гідне повинно стати самою суттю твоєї духовної культури, а негідне нехай викликає в тебе презирство й огиду (В. Сухомлинський).

Варіант 20

1. Родословної Котляревських ми не знаємо, але формально батько поета був дворянином, мав навіть кількох кріпаків, але мусив тягнути лямку канцеляриста міського магістрату (Є. Кирилюк). 2. На початку 1807 року І. Котляревського переводять до Псковського драгунського полку, а влітку наступного року у зв'язку з хворобою він назавжди залишає армію (Є. Кирилюк).

СКЛАДНОПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

Завдання: Виконайте синтаксичний аналіз речень (див. розділ «Схеми й зразки синтаксичного аналізу»).

Варіант 1

1. Вибираючи життєвий шлях, випускник школи повинен знати, де він більше принесе користі. 2. Ми знали велике озеро, де щороку гуси восени спинялися й жили тижнів зо два, а то й більше.

Варіант 2

1. Шевченківська традиція нагадує всій сучасній літературі, що митець відтворює дух народу найправдивіше, найповніше. 2. Ми просто мало замислюємося над тим, що треба тішитися життям: першим променем, першими квітами, першою усмішкою.

Варіант 3

1. Де громи гриміли смертю огняною, зливи прошуміли сивою стіною. 2. І зацвітуть червоні маки на тих столочених полях, де люди, вбиті в час атаки, довіку житимуть в піснях.

Варіант 4

1. Говорять, що матері сльози гарячі і твердеє каміння проймають. 2. Усе, що тобою прожите, воскресне у пам'яті враз.

Варіант 5

1. Де в світі є мова така чарівлива, щоб справжнєє щастя могла розказать?
2. Людині треба, щоб її робота залишалася після неї самої жити.

Варіант 6

1. І я хотів життя прожити так, щоб добрим друзям радість дарувати.
2. Десь об груди розбиваються лебеді, щоб училися вірності люди у них.

Варіант 7

1. Нема краю, щоб миліший був за наш.
2. Не раз, не двічі упаде людина, щоб потім не боятись висоти.

Варіант 8

1. В гармонію зіллються звуки, як скреслі ріки навесні.
2. Немає більшої честі, як служити рідному народові своїм талантом.

Варіант 9

1. Лист у вічність пішов, як світло від давно згаслої одинокої зорі.
2. Ви знаєте, як липа шелестить у місячні весняні ночі?

Варіант 10

1. Як і слід було чекати, він повернувся додому запізно.
2. Так темно й парко, як буває душно й парко літньої ночі перед дощем.

Варіант 11

1. Це була дуже несвоєчасна сповідь, як здалося спершу Михайлові.
2. Ми згадали, як чудово відпочивали в українському Криму.

Варіант 12

1. Леся Українка добре володіла й російським віршем, про що свідчать її оригінальні поезії.
2. Я довго згадував, про що домовлялися з колегами на нараді.

Варіант 13

1. Часом Десна розливалася так пишно, що у воді потопали не тільки ліси й сінокоси.
2. Грибів назбирали стільки, що важко було нести кошики.

Варіант 14

1. Молоді чорняві скрипалі позакидали назад голови, так що на них ледве трималися шапки. 2. Кожний агрегат було відрегульовано так, що він, здавалось, міг вмить запрацювати від одного погляду свого господаря.

Варіант 15

1. Коли художньо-естетичне виховання здійснюється планомірно й систематично, то воно сприяє максимальному пробудженню всіх творчих сил людини. 2. Особливого значення набуває естетичне виховання в наш час, коли дедалі глибше розкриваються творчі можливості особистості.

Варіант 16

1. І боявся я, щоб ніжок ти своїх не промочила. 2. І в ночі сил таких немає, щоб наше сонце погасить.

Варіант 17

1. Так би впасти, щоб серце жаль востаннє стис. 2. До слова слово хай перелетить, щоб через море брат озвався брату.

Варіант 18

1. Ніколи не добереш, коли цей Сашко жартує, а коли говорить серйозно. 2. І тільки тоді, коли опинився в сінях, роздивився свого друга дитячих років.

Варіант 19

1. Щасливий, чудесний край, де навіть вода могла приносити людині статки! 2. Туманом і сирістю потягло справа, де протікала річка.

Варіант 20

1. Крізь сон Дмитрові вчулося, ніби щось стукнуло хвірткою. 2. Тітка так красиво говорить, ніби співає, ніби казочку вив'язує.

БЕЗСПОЛУЧНИКОВЕ СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

Завдання: Виконайте синтаксичний аналіз речень (див. розділ «Схеми й зразки синтаксичного аналізу»).

Варіант 1

1. Там зелений лозняк біле марево в'є, біла лілія зовсім не журиться (Н. Півторацька). 2. Колись жила і не зітхала: уміла біль свій тамувать (П. Чубинський).

Варіант 2

1. Скрізь на землі є приязні вогні, така вже нам відпущена планета (М. Рильський). 2. Сіли перепочити і раптом помітили: хтось до них іде (В. Канівець).

Варіант 3

1. Чорними ярами покотився білий туман, одежа вкрилася дрібненькою росою (М. Коцюбинський). 2. Недарма бузьків у народі вважають священними: за переказами, вони приносять маленьких дітей (Б. Харчук).

Варіант 4

1. І не було вже на паркані нікого, лишень щасливо гавкав у дворі, почувши й пізнавши мене, пес (В. Шевчук). 2. Озирається кожен на власному хуторі, у власному раю на три кімнати з балконом: де ж оті гетьмани? (Л. Романчук).

Варіант 5

1. Сидить у пластиковому кріслі, думає: чи занесе мене сюди ще якимось вітром? (Є. Кононенко). 2. Все більше закохуюсь в зорі далекі, все менше земля мене гріє і вабить (М. Руденко).

Варіант 6

1. З дурнем подружишся – свій розум втрапиш (Н. тв.). 2. В такі ночі довго хвилюється серця косаря: йому згадується літо (М. Стельмах).

Варіант 7

1. І здається: зараз гість прибуде із далеких та ясних країв (М. Рильський). 2. Коза з вовком тягалася – тільки шкурка зосталася (Н. тв.).

Варіант 8

1. Сова ніяк заснуть не може: цикада співами тривожить (М. Годованець). 2. Рада б зірка зійти – чорна хмара заступає (Н. тв.).

Варіант 9

1. У випуклих його очах дрижачками дрижали червоні мурашки: одцвітали останні промені низького сонця (Є. Гуцало). 2. На Ворсклі теж не було пароплавів, на ній плавали сині та зелені човни (Д. Бедзик).

Варіант 10

1. Виходить, уже не мертвий ліс: лебеді принесли на своїх крилах весну і життя (М. Стельмах). 2. Палали в гущавині квіти граната, в серці моєму палали пісні (Леся Українка).

Варіант 11

1. На руках мозолі – мамалига на столі (Н. тв.). 2. Без тебе тьмою все повите, з тобою сяє все кругом (В. Сосюра).

Варіант 12

1. Під нею – гнізда і сумні лелеки, над нею – небо і журливий спів (Г. Чубач). 2. Сліпучий магній снігових пустель, хребтів баских затягнуті попруги (Л. Костенко).

Варіант 13

1. Кров людська не водиця – проливати не годиться (М. Стельмах). 2. В душі моїй сила стозора – бушуй ти, натхнення, бушуй (П. Тичина).

Варіант 14

1. Лиш карбованця наставте – вийде сам з води (С. Руданський). 2. Знає кума – знає й півсела (Н. тв.).

Варіант 15

1. Учись – на старість буде як знахідка (Н. тв.). 2. Він глянув на дівчину: тепер вона дивилась на нього з цікавістю (Ю. Смолич).

Варіант 16

1. Там був звичай: кожен із гостей садив дерево чи кілька дерев (М. Рильський). 2. Була б лиш охота – наладиться кожна робота (Н. тв.).

Варіант 17

1. Сім ночей він, бувало, не спить: від тих ран його тіло болить (М. Шаповал). 2. Тепер починай пісні – звеселимо вулицю (М. Кропивницький).

Варіант 18

1. Не рад явір хилитися – вода корінь мис (Н. тв.). 2. Буває часто: якась мелодія нагадує давно забуте, тепле, хороше (Р. Іванчук).

Варіант 19

1. У темних ущелинах бовваніли стрункі кипариси, примарними тінями чорніли лапаті лаври (В. Малик). 2. Читач суворий: він ніколи не простить письменникові натяжки, фальші, брехні (Ю. Смолич).

Варіант 20

1. Одцвітали яблуні та груші – стежка була всипана білими пелюстками (О. Десняк). 2. Місяць викочувався все вище й вище, дерева дивились на свої тіні (М. Коцюбинський).

БАГАТОКОМПОНЕНТНЕ СКЛАДНОСУРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

Завдання: Виконайте синтаксичний аналіз речень (див. розділ «Схеми й зразки синтаксичного аналізу»).

Варіант 1

1. Родовиті, оторочені садами і стависьькими палаци ставали трухлявими пустками або ішли з торгів, а їхні господарі втікали в департаменти, земства, і, зітхаючи, з вологістю на очах згадували вони життя батьків, своє золоте дитинство і пахучі страви селян (М. Стельмах). 2. Покривав декого, та мужика хоч медом масти, а він вкусить (М. Стельмах).

Варіант 2

1. І розкрилась перед нею безмірна далечінь, а з-під засніжених вій старої туго викотились дві сльозинки, і раптом крізь них вона побачила всю свою родину не в Сибіру, а на своїй дідизні, на колосистій ниві (М. Стельмах). 2. А їй соромно, і радісно, і хочеться всіх людей пригорнути до себе й за щось їм подякувати, і, можливо, комусь треба і в ноги вклонитися (М. Стельмах).

Варіант 3

1. Лихі язики можуть кидати тінь на її злидні, але ніхто не кине тіні на її спрацьовані руки і чисту дівочу честь, і тому на її косі тремтять зернята жита, і тому густі вії красиво і довірливо підіймаються вгору, і тому її очі навстіж розкривають

усю соромливу душу перед поглядом Чайченка (М. Стельмах). 2. Вогка березнева темінь висить над селом, й інколи спросоння захлопоче в калюжі вітерець, та десь на сусідню вулицю дівчата понесли свою тиху пісню про кохання (М. Стельмах).

Варіант 4

1. В тобі так гарно пахло давниною, рутою-м'ятою, любистком, і добра щедра піч твоя пахла стравами, печеним хлібом, печеними і сушеними яблуками і сухим насінням, зіллям, корінням, а в сінях пахло макухою, гнилими грушами і хомутом (О. Довженко). 2. І хай ми вже не Русь, а Україна, та в жилах все ж нуртує руська кров, і ще не всохло Києва коріння, і не співай, москалю, про любов (В. Бова).

Варіант 5

1. Матіола з м'ятою килим тчуть із мрій, і заснув під хатою явір молодий, а човенце місяця зоряність пасе, й слів чудових тисячу світ мені несе (В. Ворскло). 2. Повітря чисте, запашисте, а над тобою простір, всіяний зорями, і світлою порошею курить Чумацький Шлях – шлях твоїх пращурів (Олесь Гончар).

Варіант 6

1. Білі яблука щік поблискують, і плечі біліють, купаючись в місячній молоці, – і пахне від неї молочно (Олесь Гончар). 2. І жінки не скупилися, а кожна давала по повній ложці на того худючого безолійного міліціонера, і був то навіть не хабар, а скоріше то була премія за його неформальність і розуміння трудної для всіх пори (Олесь Гончар).

Варіант 7

1. Наче стоїть вона сама у соборі, дивиться в глибину його купола, а там замість струмування світла, замість блакитного неба з золотими зірками чомусь присмерк сіріє, майже темрява, і хтось ніби метушиться в тій високій наскрізній темряві (Олесь Гончар). 2. Після цього він уже боявся співати навіть на самоті..., але проти цього відразу збунтувалась його знівечена душа, і тому після свого нещастя Мар'ян почав розмовляти не стільки вдень, як по ночах у снах (Олесь Гончар).

Варіант 8

1. Всесвіт – не поле, і люд – не глядач, і час – не ворота футбольних моментів, і куля земна – не футбольний м'яч в ногах генералів і президентів (М. Вінграновський). 2. То хмарка набіжить і бризне дощ краплистий, ясною вільгістю оббризкавши цвітінь, то сонце вигляне ласкаво-променисте і знов сховається, і знову дощ і тінь (М. Рильський).

Варіант 9

1. Сіно дотліває поволі, і лиш з часом бухне з тріском сніп, або вітер зірве напівзотлілий віхоть та розмече зірками (М. Коцюбинський). 2. То за ними кружляла холодна Камчатська земля, то замість строгої урочистості снігів напливали хмари вишневого цвіту, то на зелені поморщених лугів голубими сотами в'язалися вічка води (М. Стельмах).

Варіант 10

1. То іволга у пісні їх дзвенить, то хлопчик, друзів кличучи, свистить, то соловейко розсипає трелі, то колесо намазане скрипить (М. Рильський). 2. Потім хмари застигли, перестали рухатися, і сторожке мовчання оволоділо небом і землею, і так продовжувалося хвилину-дві, а потім кілька важких і лапатих дощових крапель упали на круп коня, з ляскотом розбилися на ньому і покотилися вниз по сухій шерсті, і раптом вони заскакали скрізь (Гр. Тютюнник).

Варіант 11

1. Чи наглий сум опав, чи дівчина кохана привітно глянула, зустрівшись на путі, чи – що там критися! – зіграла чарка п'яна, чи речі трапились найменші і пусті... (М. Рильський). 2. Так, мабуть, і в часи Бояна квітчалася пора весняна, і накрапали молоді дощі, і хмари насували з Таращі, і яструби за обрій углибали, і дзвінко озивалися цимбали, і в пралісах озера голубі вглядалися в небесну дивну ясність (В. Мисик).

Варіант 12

1. Якись особливі, безстрашні, небуденні люди діяли там, в тому незнаному світі, і всі вони були схожі на оцю сьогоднішню жінку, відважну й правдиву, і всі носили горде наймення революціонерів і готувалися до революції... (Олесь Гончар).

2. А темна ніч узори сині пише, а гості веселяться, а чарки круг столу ходять, а Густав меткий нові до жартів прикладає жарти (М. Рильський).

Варіант 13

1. В одному місці розрослись чималі вишнякаи, а далі од берега, коло самих хат, ростуть дикі груші та яблуні, розкидавши своє глибоке гілля понад соняшниками; а ондечки серед одного города вгніздилась прездорова, стара, широка та гілляста груша, розклала своє гілля трохи не при землі на буряки та картоплю (І. Нечуй-Левицький). 2. В одних людей обсяг знань дуже незначний, обмежений, а в інших, навпаки, – великий, і самі ці знання є надзвичайно різноманітними, а тому таких людей називають «ходячими енциклопедіями» (Р. Арцишевський).

Варіант 14

1. Однак не самі тільки пережиті труднощі зробили для мене мою матір взірцем, а її ставлення до них, невичерпний оптимізм, незламна стійкість, непоказна й органічна, мене вражали, і це змушує низенько схилити перед нею голову (А. Мокренко). 2. Її ще не витіпала негода і не зчорнила бита дощами земля, а тому вона аж світиться, аж сміється – і добрий від неї йде дух, хлібний, дух достиглого збіжжя (Є. Гуцало).

Варіант 15

1. Пісня «Ще не вмерла Україна!» прозвучала вперше в сольному, з супроводом гітари, виконанні, і лише згодом її стали виконувати хоріві колективи в Україні, часто таємно, – твір був заборонений (В. Герасимович). 2. Розлючений, оскаженілий Петро I пообіцяв туркам за голову Мазепи величезну суму – 300 000 талярів, проте повага і шана до українського гетьмана були великими, і турецький султан з огидою відкинув бридку пропозицію (М. Слабошпицький).

Варіант 16

1. Минуть роки, і Птолемеї куплять бібліотеку Аристотеля, перевезуть її у місто, збудоване його царственим учнем і назване Александрією, а бібліотека видатного мислителя давнини стане окрасою найбільшого книгосховища епохи еллінізму (П. Утевська). 2. Автор української «Енеїди» не був революціонером, а

проте «Енеїда» стала об'єктивно явищем революційним, і письменник залишився безсмертним полтавцем (Є. Кирилюк).

Варіант 17

1. Шевченко довго був недооцінений як майстер живопису, графіки, а тим часом понад 1200 робіт він на цій ниві нам залишив, і серед них багато високомистецьких акварелей, чудових портретів, але передусім Шевченко, звичайно, поет (Олесь Гончар). 2. Щороку Шевченкові дні збирають нас в особливій атмосфері урочистості та відповідальності, і щоразу на цю атмосферу лягає печать нашого досвіду і нових тривог, але завжди ми шукаємо відповідь чи раду в Шевченка, і завжди їх знаходимо (І. Дзюба).

Варіант 18

1. Звичайно, і минуще може бути тривалим, і багато наших бід та болів успадковані ще з Шевченкових та дошевченкових часів, і не одне його полум'яне слово висвітлює нам мороки нинішнього дня і звучить як крик душі народу, враненого новим лихоліттям (І. Дзюба). 2. Драгоманов болісно переживав втрату Україною історичної державності, але й він дуже розважливо, обережно ставився до питання самостійності України, і тут він був націоналістом у найкращому розумінні цього слова (З журналу).

Варіант 19

1. Крім виняткових здібностей поетичних та всіма знаного в ній таланту до вивчення мов, Леся вільно себе почувала і в стихії музики (навіть один час вагалася, чи не присвятити цілком їй себе), і це вона, Леся, ще будучи зовсім юною, написала перший у нас підручник з історії стародавніх народів, а, крім того, дівчина роками з любов'ю збирала українські пісні, виявивши смак і сумлінність етнографа (Олесь Гончар). 2. Леся Українка мала свої індивідуальні поняття-вислови для спілкування з бабусею, батьками, родичами, з колегами-письменниками, – і в її листовній мові багато інтонацій, а ще вона змушує сучасного читача дивуватися з інтелектуальних обширів, зі знання національної культури, мови, літератури (С. Єрмоленко).

Варіант 20

1. Твори В. Підмогильного і тепер хвилюють, зацікавлюють, спонукають до роздумів про життя в цьому химерному й жорстокому світі, і своєю творчістю він допомагав людині пізнати саму себе, свою малість і силу, а це не збігалося з морально-етичними принципами тоталітарного режиму (З журналу). 2. Я народився і виріс у колишньому Дикому Полі, і мені змалечку вчувався тупіт орди, рипіння чумацьких маж і ревище потомлених далекими дорогами муругих волів, й до цього часу тут у прозорому мареві бовваніють козацькі могили й скіфські кургани, хвилюють душу й уяву відгомонам далекої й близької давнини (О. Сизоненко).

БАГАТОКОМПОНЕНТНЕ СКЛАДНОПДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

Завдання: Виконайте синтаксичний аналіз речень (див. розділ «Схеми й зразки синтаксичного аналізу»).

Варіант 1

1. Люблю весну, коли плюскочуть ріки, коли рида од щастя соловей і заглядає сонце під повіки у тишині задуманих алей (В. Сосюра). 2. Коли до тебе прилечу, засяє в сонці все навкруг, як після теплого дощу в росі важкій зелений луг (Д. Павличко).

Варіант 2

1. Шум дощу був такий спокійний і тихий, що зовсім не вірилося, що в таку ніч тисячі людей місять болото по грузьких дорогах (Гр. Тютюнник). 2. Більшого горя не знаю, коли нива горить і чорніє зернина, тліє земля, де ромашки цвіли, сохне навічно тонка тополина (В. Грінчак).

Варіант 3

1. Хтось сказав, що всі люди, скільки їх не є на світі, філософи (Ю. Збанацький). 2. Прошите яскравими зорями, небо звисає так низько, що коли б не скеля, яка його підпирає, воно спустилося б прямо на нас (А. Дімаров).

Варіант 4

1. Вночі Андрій довго не міг заснути, бо в хаті було видно од зірок і густо пахло холодною м'ятою (Гр. Тютюнник). 2. В ті дивні дні, коли мої штани іще

тримались на одній підтяжці, я все ніяк допетрати не міг, що крутиться земля... (Б. Олійник).

Варіант 5

1. Постояв біля Неви, помилювався сфінксами, які були кумедно хмурими, бо розтавала паморозь, пригріта сонцем, і почвалав на величезний постійний міст через Неву (В. Шевчук). 2. Коли згряя залетить далеко і в тумані стане тихо, я зупиняюся і наслухаю, що робиться попереду (Гр. Тютюнник).

Варіант 6

1. Настала та передвечірня пора, коли повітря стає джерельно-прозорим, коли навіть якісь непомітні досі тоненкі дубчики, що там і сям стриміли у заплавах, набрали соковитих контурів і непорушно відбилися на воді, створюючи враження бездоганної глибочини (Гр. Тютюнник). 2. Обол – дрібна монета Давньої Греції, яку вкладали перед похованням покійникам до рота, бо це була плата перевізникові Харону, щоб той доправив померлих через ріки підземного царства до воріт Аїда, назва якої відома сьогодні не тільки завдяки міфам (З енциклопедії).

Варіант 7

1. Ні, він не з тих, хто довго сумує, хто живе спомином про вчорашній день, коли є день нинішній, що несе нові радощі і свіжі почуття (В. Малик). 2. Легка тому робота й найважча, хто її робить по своїй волі залюбки, хто пестить у серці надію, що не марно вона йде, що через ту роботу він засягне свого щастя, котре ще й не видне, котре десь далеко-далеко (П. Мирний).

Варіант 8

1. І темними вулицями, де менше горіло, поніс Гонта дітей своїх, щоб ніхто не побачив, де він синів поховає і як Гонта плаче (Т. Шевченко). 2. Коли ми говоримо про Миколу Віталійовича Лисенка, не можемо не згадати при цьому Тараса Григоровича Шевченка, бо два близькі по духу генії залишилися назавжди в народній пам'яті, бо саме з народної чистої криниці черпали натхнення (А. Кухарук).

Варіант 9

1. Ніхто із зібраних у церкві не знав, що десь під цяцькованою підлогою лежить той, хто поставив цей собор, народивши його в своїй уяві, хто дав соборові оті дивні барви, оті мозаїчні постаті, оту невпинність руху, гру світла, немеркнуче сяяння (П. Загребельний). 2. На старості літ Джеря любив довгими зимовими вечорами розказувати дочці й онукам, де він був, що він бачив, в яких краях ходив, з якими людьми зустрічався (І. Нечуй-Левицький).

Варіант 10

1. У кожного з нас є той найдорожчий у світі берег, від якого починалась наша дорога в життя і куди ми не завжди повертаємось (І. Цюпа). 2. І якщо кожний інстинктивно боявся вколотися об вістря променів, що пробивалися крізь двері, то темрява видавалася ще страшнішою, бо крила в собі невідомість (П. Гуріненко).

Варіант 11

1. Почував себе зараз тут не режисером майбутнього фільму, а лише одним із учасників грізної, ніким не запланованої події, одним із людей у дощовиках, що їх зібрав цієї ночі обов'язок і які перед лицем стихії тут усі були рівні (Олесь Гончар). 2. Молися Богу за Україну, молися, сину мій, щоб підняв її з руїни, щоб дав він волю їй... (С. Бердяєв).

Варіант 12

1. Коли в дорогу ти збирався, казала мати, як прощавсь, щоб і чужого научався, й свого ніколи не цуравсь (Д. Білоус). 2. Я все ж радий, що вмів співати просто, благословляючи людей і кожну мить, що моє серце, виснажене доста, учили прагнути, горіти і любити (Д. Фальківський).

Варіант 13

1. От у цей час, коли зійшла зоря ця вечорова, хтось найрідніший, хто думає про нього й тужить за ним, теж дивиться на цю саму зорю, в цю саму хвилину... (І. Багряний). 2. У вічності, де світла струм тече, повільно крутяться колеса часу, що на верстаті золотому тче свій килим різнобарвний (Ю. Клен).

Варіант 14

1. О ніжний Ніжине, я знов сюди прийшла у літній день, коли цвітуть каштани, щоб знов згадать, як тут війна гула, як від пожарів біла вишня в'яне (Л. Забашта).
2. А на кручах живими зморшками брижить ліс, який тут, унизу, з первозданною ніжністю зеленіє шелюгою по білих піщаних обмілинах, де в святкових веселоощах грає риба й де чайки літають (Є. Гуцало).

Варіант 15

1. Як тільки смеркне і чорне небо щільно укріє небо, далекий обрій враз розцвітає червоним саявом (М. Коцюбинський).
2. Така там була температура, так мене парою проймало, стільки крові з мене вийшло, що я відчув себе здоровим (Ю. Яновський).

Варіант 16

1. І день іде, і ніч іде, і, голову схопивши в руки, дивуєшся, чому не йде Апостол правди і науки (Т. Шевченко).
2. Я світ увесь сприймаю оком, бо лінію і цвіт люблю, бо рала промінні глибоко урізались в мою ріллю (М. Драй-Хмара).

Варіант 17

1. Якщо не можеш вітер змалювати, прозорий вітер на ясному тлі, – змалюй дуби, могутні і крилаті, котрі од вітру гнуться до землі (Л. Костенко).
2. Коли ставлять нову хату, дуже важливо обрати «чисте» місце, аби було в родині затишно, спокійно, щоб не полишали домівку добробут, мир і злагода (Л. Артюх).

Варіант 18

1. Хоч у весільному обряді були пісні, які викликали сум за минулим і тривожні думки про майбутнє, в цілому свято мало піднесений, радісний характер, адже народжувалася нова сім'я (Н. Шумада).
2. Отут, серед цвіту, здається, що якби людина навчилася мудрості в дерев, то не була б ворогом самій собі і природі (Є. Гуцало).

Варіант 19

1. Страшні слова, коли вони мовчать, коли вони зненацька причаїлись, коли не знаєш, з чого їх почать, бо всі слова уже були чиймись (Л. Костенко).
2. Мова – наша

зброя, якою ми служим народові, що нас породив, вигодував і виховав (М. Рильський).

Варіант 20

1. Над світом стояла така благословенна тиша, що було чути, як кущики жита ронили краплі роси (М. Стельмах). 2. І тепер, коли утома в своїх обіймах пригорта, – мені так хочеться додому, де коливаються жита (Д. Фальківський).

БАГАТОКОМПОНЕНТНЕ БЕЗСПОЛУЧНИКОВЕ РЕЧЕННЯ

Завдання: Виконайте синтаксичний аналіз речень (див. розділ «Схеми й зразки синтаксичного аналізу»).

Варіант 1

1. Злодій не навчиться бути шляхетним, раб не вивчиться бути вільним, дурень з природи – бути мудрим, плазун – героєм (Д. Донцов). 2. Забудь тебе – для мене вище сил, покинути – це рай згубити ясний, рай одинокий, рай прекрасний, – мені тебе лиш жаль (М. Жук).

Варіант 2

1. Історичний шлях нашого народу колючий, тернистий: пролито море крові, витрачено мільйони зусиль, загублено незлічимі скарби в змаганні пробудити маси з летаргії і закликати їх до великої праці – відбудови своєї держави (А. Волинець). 2. Не бійтесь заглядати у словник: це пишний яр, а не сумне провалля; збирайте, як розумний садівник, достиглий овоч у Грінченка й Даля, не майте гніву до моїх порад і не лінуйтеся доглядать свій сад (М. Рильський).

Варіант 3

1. Шляхи мої неміряні, гори мої не важені, звірі мої не наджені, води мої не ношені, риба в них не ціджена, птахи мої не злякані, діти мої не лічені, щастя моє не злежане... (Т. Осьмачка). 2. Хуртовим, скаженіючим злетом йшов за роком розбурханий рік; називавсь я радянським поетом, називавсь я російським поетом – все ж називавсь українським навік! (Л. Вишеславський).

Варіант 4

1. Хвіртка зачинена наглухо, нема господаря вдома, може, й на цілу ніч поїхав куди; позаглядала Єлька та з тим і повернулася на майдан, до машини (Олесь Гончар). 2. Не зірвеш сонця, кат, з небес, не зірвеш України стяга; на нашім боці сам Зевес, на нашім боці перевага (О. Ольжич).

Варіант 5

1. Життя було, воно брало своє; ця бадьорість ранку, пробудження весни, ясна смужка світання, і пташиний цівкіт, і веселі голоси в глибині собору – все існувало якось поза нею, все сприймала Єлька тепер ніби зоддалеки, із свого знеможеного, дотла спустошеного світу (Олесь Гончар). 2. Батьки тут жили, синів поженивши, поселяють біля себе, розбудовуються: на одній садибі по дві-три хати втискується, поруч із старими виростають нові будинки, міцні, биті із шлаку (Олесь Гончар).

Варіант 6

1. А почнуть кущі бур'яном заростати – знов сама в роботі, знов мозолі на руках (М. Коцюбинський). 2. Варвара побачила невелику нішу: в ній стояла низька бляшанка з-під консервів, купую лежала каша-концентрат (Л. Первомайський).

Варіант 7

1. Не китайкою покрилися козацькі очі, не вимили біле личко слізоньки дівочі: орел вийняв карі очі на чужому полі, біле тіло вовки з'їли, – така його доля (Т. Шевченко). 2. Глянеш збоку – зелено, глянеш угору – зелено, глянеш униз – також зелено (М. Коцюбинський).

Варіант 8

1. Юність – що та річка у повінь: розіллється на чотири броди – кінця-краю не видно (М. Стельмах). 2. Шлях до істини дуже складний, ніхто з людей не може володіти нею в повному обсязі, тому кожен повинен шанувати право інших людей на істину, тобто власну думку, на своє розуміння; доводити свою слухність у цій царині можна лише силою фактів і доказів (Р. Арцишевський).

Варіант 9

1. Оглядаючи з високих київських пагорбів далекі простори поза Дніпром, дослуховуючись голосу віків, мимоволі замислюєшся: звідки ми пішли, чий ми діти,

хто жив на наших землях кілька тисячоліть тому, якою мовою спілкувалися наші предки, якого походження слова «Русь», «Україна» (Р. Радишевський). 2. Першу школу заснував у Києві Володимир Великий; у ній училися діти бояр не тільки читати й писати, але й співати церковних пісень, ще вчили грецької мови, виходили із шкіл тих священики й інші церковні служителі, писці (М. Аркас).

Варіант 10

1. Зникають у безвісті держави, володарі, раби, на порох розсипаються величні будівлі, вмирають дерева, пересихають ріки, гори перетворюються на купи каміння, все стає тліном і прахом – написане слово залишається (М. Слабошпицький). 2. Анна коронувалась у Реймсі, старовинній столиці франків, присягу на вірність Франції королева Анна склала на Євангелії, привезеному нею з Києва; на цій книзі з бібліотеки Ярослава Мудрого аж до подій Великої Французької революції присягались усі французькі королі (Н. Крутенко).

Варіант 11

1. У житті людина зустрічається з красою і підлістю, радістю і горем; в її духовному житті бувають години торжества і години страждання; душу її стрясає всепоглинаюча любов і відчуття мерзенності... (В. Сухомлинський). 2. Надзвичайно освіченим, різнобічним і невтомним оратором, за словами Плутарха, був Цицерон; ще підлітком він з пристрасстю вбирав усяку науку, не нехтуючи ніякими знаннями; завдяки природним здібностям та працьовитості Цицерон став відомим (Л. Введенська).

Варіант 12

1. Шевченко не потребує канонізації, твори його не можна розглядати позачасово, позаісторично; поет був живою людиною, він бував пристрастями, весь час розвивався у своїй творчості – цього не слід забувати (Олесь Гончар). 2. Афористичність Шевченкових висловів «Ну що б, здавалося, слова», «Незлим тихим словом», «Я на сторожі коло їх поставлю слово» ні в кого не викликає сумніву, їх часто використовує сучасна мовно-літературна практика, вони зафіксовані в досить повній збірці «Крилаті вислови в українській літературній мові» (С. Єрмоленко).

Варіант 13

1. Так, Франко вмів широко мислити, заобрійно бачити, в душі у нього не вигасала потреба братерства й солідарності між народами, відступництво від свого народу було йому огидне (Олесь Гончар). 2. Наймолодша з дітей Алчевських – Христя – спочатку також ішла шляхом матері: після закінчення вищих педагогічних курсів у Парижі з 1902 року викладала в школах французьку мову; як письменницю її сформував середовище, означене іменами Бориса Грінченка, Гната Хоткевича, Миколи Вороного (З журналу).

Варіант 14

1. У 1873 році в Галичині вперше скликали народне віче; відтоді селянство почало брати участь у загальному духовному житті народності, поряд із цим фактом мав місце інший – поява в Галичині Драгоманова, а також його діяльність (О. Єфименко). 2. Діяльність Драгоманова та його послідовників не просто розширювала й посилювала галицько-руську суспільну думку, вона була важливою подією в розвитку цієї думки: Драгоманов з його широким науково-філософським світоглядом вніс новий, освіжаючий струмінь у духовну атмосферу галицького суспільства (О. Єфименко).

Варіант 15

1. Творчий доробок Драгоманова справді став класикою політичної думки світового значення, науково важливими залишаються історичні публікації – невтомна праця була одночасно й життям (З журналу). 2. Наукова далекоглядність Драгоманова підтвердилася нашою історією, мовою, культурою, а нині й державністю: ми суцї, наше місце в колї народів уже утверджено, українська мова рівна поряд з іншими слов'янськими (З журналу).

Варіант 16

1. Забути Олега Ольжича не маємо права: це одна з найсвітліших постатей української історії, він дає нам ключ не лише до розуміння непростого нашого національного ества, а й до розуміння нелегкого нашого національного буття (Л. Череватенко). 2. Двох геніїв дала нашій культурі Чернігівщина, двох дивовижних художників послала вона в мистецьке життя ХХ віку – Тичину й

Довженка; автор «Сонячних кларнетів» і автор «Землі» – водночас різні творчі індивідуальності, але й близькі (Олесь Гончар).

Варіант 17

1. Будь-де станьте, вслухайтеся і почувете: сивий епос до вас озивається звідусіль, віки промовляють повсюди могутнім голосом мистецтва (Олесь Гончар).
2. Перейшовши цілковито у кіно, Довженко з головою поринув у царство Великого Німого; перші кроки не принесли йому лаврів, виникло тертя не лише між ним та суперниками в кіно, а й між колишніми вірними побратимами (М. Шудря).

Варіант 18

1. Протягом року тривала партійна свистопляска проти Сосюри, цькували і його, і Максима Рильського та ще багатьох лише за згадку слова «Україна» – Сосюра був морально й матеріально знищений (З журналу).
2. Григорові Тютюннику було об чім і що сказати: в його оповіданнях і новелах ви не знайдете відчайдушних експериментів у формі, йому чужа спекулятивна драматизація фактів і життєвих явищ, експлуатація вже в самій своїй суті екзотичних ситуацій; на обширах його творів живуть, радіють, трудяться, мріють, люблять і страждають звичайні люди (Б. Олійник).

Варіант 19

1. В. Земляк любив урочистість творчої праці, вона завжди була для нього святом душі, це свято носив письменник у собі – неможливо було не відчутти в ньому непогамовної спраги і пристрасті творчості (М. Жулинський).
2. Прихильники таланту Романа Іваничука відзначають його внесок не тільки в літературу, а й у виборювання державності; це особливо є актуальним сьогодні: нависла небезпека над усім українським... (Б. Залізник).

Варіант 20

1. Краї несходимі, міста незчислимі, гори непроглядні, чужина чужа, непривітна – не знайти там матері синів своїх (І. Багрянний).
2. Материне обличчя на відстані витягнутої руки здавалося неправдоподібно темним, мідяно-восковим, воно мало жорсткі риси побіля вуст і біля очей – таке обличчя намалював би старовинний художник на дубовій дошці, зображуючи богоматір чи святу... (Є. Гуцало).

СКЛАДНА СИНТАКСИЧНА КОНСТРУКЦІЯ

Завдання: Виконайте синтаксичний аналіз речень (див. розділ «Схеми й зразки синтаксичного аналізу»).

Варіант 1

1. Я побачив угорі кілька приблідлих зірок, безмежну темряву, в якій, наче курява, плавало місячне проміння, гострий запах озимини й зволоженої землі діткнувся ніздрів, – і проста думка, що я живу на цьому світі, що все це бачу й відчуваю, що здатен розуміти й осмислювати, ця думка примусила мене затремтіти від зворушення; і я відчув, що перед лицем природи всі ми рівні: і лозинка, й стебло очерету, і грудка землі, і я... (Є. Гуцало). 2. І різкіше запахло, і серед тих запахів особливо виділявся своїм гірким, чадним сморідком полин та волохатий, червоний шапкастий, з медвянистим душком придорожній будяк; з далекого степу горнуло густим духом скошеного жита, що пахло свіжовипеченою паляницею і трішечки солодом (Гр. Тютюнник).

Варіант 2

1. Обрій почала огортати все густіша й густіша темрява, і небо стало схожим на густо розведену у воді синьку; самотньо над старим вітряком, що мріяв на белебні біля Власівського хутора, вогняною крапелькою все ясніше й ясніше замерехтіла вечірня зоря; слідом за нею, ніби вигорнутий зенацька з гігантського склепіння печі, сипонув жар, і кожна жаринка, летючи й спалахуючи, зупинилася і повисла всяка на своєму місці, весело, яскраво, радісно поблискуючи (Гр. Тютюнник). 2. Пройшовши по небу, тепла, тиха червнева ніч стала оволодівати і землею; безмежний степ ущухав, корився, ніжнішав і м'якшав від її пестоців; птахи затихали і, згорнувши натомлені за день крильця, сідали на м'які гніздечка, гріючи свої худенькі від роботи тільця пахучим, ласкавим, по-материнськи ніжним теплом розігрітої за день землі; перепели хававкали «то-там», перекликаючись один з одним, як бадьористі, несплячі сторожі; одноманітно, безугавно рипучо кричав десь в улоговині деркач – і все змінювалося на землі з приходом ночі й робилося таємничим, загадковим, прихованим, особливо відчутним (Гр. Тютюнник).

Варіант 3

1. Я стаю ніби меншим, а навколо більшає, росте і міниться увесь світ: і загачене білими хмарами небо, і одноногі скрипучі журавлі, що нікуди не полетять, і полатані веселим зеленим мохом стріхи, і блакитна діброва під селом, і чорнотіла, туманцем підволохачена земля, що пробилася з-під снігу (М. Стельмах).
2. На сухому березі, де росли верболози, а також невисокий, але густолистий дубок, спорядили під дубком з гілляччя, бур'яну і торішнього сіна курінь; місце було дуже гарне: берег у верболозах, навпроти дубка – підхід до води, а там чисте, глибоке плесо, оточене з обох боків лататтям, поміж латаття цвіли великі й маленькі біло-жовті лілії (Ю. Мушкетик).

Варіант 4

1. Якщо сісти над водою і не каламутити її, то видно, як на піскуватому темно-жовтому дні бігають якісь жучки й плавають рибки – маленькі, неначе вилиті із срібла, й більші, з червоними перлами, й ще більші – їх тут безліч; той підводний світ – мінливий і манливий; у нього можна дивитися безконечно (Ю. Мушкетик).
2. Той, хто зважається на працю, мусить бути внутрішньо готовий до неї, до тягот її, і труднощів, і до натхнень, які, зрештою, є тільки сестрою труда, і до розчарувань, які майже неминучі в людей творчої праці, і щоб перші проблиски слави не вибили з рівноваги, не запаморочили – про все треба подумати, беручись за письменницьке перо (Олесь Гончар).

Варіант 5

1. І хоч деревце було далеченько, він з особливою силою відчув його запах, – а може, це йому лише здалося, що він чує його хвойний запах, – і він розширив ніздрі, жадібно підняв груди, і в легені потекло гіркувате, смолисте повітря, від якого йому стало добре й журно. (Є. Гуцало).
2. І все запам'ятовувалось: і надвечірні сутінки, що спокійно насичували молоду посадку, і кожна окрема сніжинка, до якої він приглядався, а він зараз сприймав своєю істотою кожну хрещату сніжинку, що байдуже нишкнула на галяві, він зараз міг сприймати найдрібнішу глицю і те, як стовбури дерев, ховаючись один за одним, створювали безладний і водночас такий зрозумілий хаос природного, не посаженого людськими руками лісу (Є. Гуцало).

Варіант 6

1. Між голими деревами, які, перебуваючи в непорушному, байдужому гурті, здавалися чужими одне одному й далекими, було повно повітря, настоящего на міцному морозі; він був дужий, оцей мороз, бо сніг на очах ставав усе тугішим і басистішим – того й дивись, що, стиснений холодом до краю, почне зараз невдоволено й соковито порипувати, скаржачися (Є. Гуцало). 2. З-за лісу вибігла хмарка-розвідниця, за нею друга, третя, і, ніби побравшись за руки, разом полетіли, гнані піднебесним вітром, та немов льотом своїм витягли на чисте мліюче небо сиву важку хмару, тінь од якої впала на поле і, завагавшись на мить під сосною, погрозово посунула далі (В. Земляк).

Варіант 7

1. І за цю самотність шкодують сосну, орачі обминають її, як орють, сівачі обминають, як сіють, а косарі у жнива сідають під нею полуднувати і тоді подовгу розглядають її бронзовий стан, її віти, вічно свіжі й молоді, та дивуються, що вона не старіє (В. Земляк). 2. Тимко знав, що по-народному цю квіточку називають невісточкою, і те, що вона така прекрасна, і те, що її так звати, зачарувало його, і він, присівши, дивився на неї, не зводячи очей, усміхаючись, як до гарненького маляти; і йому хотілося доторкнутися до неї хоч пальцем, але він утримався, щоб не збити з неї росички, не зняти дорогої краси, дарованої природою (Гр. Тютюнник).

Варіант 8

1. Вечорами тихими, коли спадала літня спека, мальви стояли урочисті серед золотого надвечір'я, тихо граючи чарівну пісню на своїх чутливих трубках, – і тоді стара хата ставала незвичайною, бо стояла вся в прекрасному живому вінку, в центрі пелюсткового багаття, і ніякі казкові, кришталеві палаци не могли зрівнятися з чарівним видовищем простої селянської оселі серед буйноти барвистих мальв (І. Цюпа). 2. Рев густим потоком пролинув над землею, по іскристому снігу шугонула хижа темна тінь, і ця тінь налякала причаєного зайця, він дивним перевертом скочив убік від тіні, яка вже шугала ген-ген у полі, і побіг із таким завзяттям, аж морозець обтинав йому вуха гострими їдучими голками (Є. Гуцало).

Варіант 9

1. Під сонцем сніг у саду цвів сліпуче яскраво, його безбережне шумовиння скидалося чи то на квіт черешневий, чи то на квіт вишневий, щедро натрушений, а де опалий квіт здіймався кучугурами, на верхах кучугур аж курілося сріблясте свічення, тремтіло живими вінчиками, що мінилися хлюпотливими переливами (Є. Гуцало). 2. Над хвилястими обрисами засніжених лісів почала грати срібна крещ; спочатку затремтіли окремі вогники, їхні сліпучі іскри, розбризкуючись у повітрі, перекидалися зверху на верх, аж поки вся Синява не запалила свої мерехтливі свічада, аж поки на землю з гілок не почали зриватися живі, наче відлиті з сонця, краплини (М. Стельмах).

Варіант 10

1. Дивно буває: не раз він чув, навіть фізично відчував, як у цій п'есі невблаганна доля стукає в двері, щоб забрати, вирвати з життя чиєсь життя, але потрібні були випробування часу і простору, щоб збагнути всю людяність цього твору, і на чийсь сльози відповісти слізьми, і ще краще полюбити те, що достойне любові (М. Стельмах). 2. А йому, Тадею, варто прожити життя навіть для того, щоб по-справжньому збагнути творчий геній предків, щоб збирати по убогих селянських оселях не подать, а гомін і відгомін справжньої поезії, від якої, мов од мужицької сорочки, відцурались блякло-манірні поети; а він буде збирати і, як уміє, писати про народну пісню (М. Стельмах).

Варіант 11

1. Ото, бувало, тільки сплющить очі, а руки її враз легшають, стають крильми, і вона в радісному переляці підіймається-підіймається над хатами, летить понад левадами, проноситься над ріками, лісами і все-все бачить, що робиться внизу: он діти, прикладаючи руки до очей, проводжають її захопленими поглядами, а мати жене до череди корівку і свариться на доньку притикою; он рибалки витягують бредень із срібною рибою, а за рікою колосся досягає-хилиться на лану, а над ним підіймається сонце, і воно теж, здається, зіткане з колосся (М. Стельмах). 2. Ішов парубок, пісеньку співав і майже не бачив, як над гущавиною лісів місилися, здувалися грозіві хмари і темним тістом спухали на розтріпаному небосхилі; коли ж

небо, розшарпане громами, виплеснуло зі своєї середини кілька блискавиць, він ошелешено зупинився біля копички сіна, хотів перестояти грозу, але потім чомусь злякано відскочив од неї, тільки косу жбурнув на стіжок, який уже шелестів краплинами дощу (М. Стельмах).

Варіант 12

1. Птиця, струшуючи живі краплини, розгонисто підіймалася вгору, а людина, роняючи піт, хилилася в роботі низько до землі; проте і їй довго-довго ввижались оті сонцем перемиті віщуни тепла, що на крилах приносять весну і з нею відгомін неясних надій (М. Стельмах). 2. Те, що Роман вчитав у небагатьох книжках, не підходило йому, розмови ж парубків про кохання майже завжди були грубими, їм здавалося, що сором'язливість почуттів найкраще прикрити від чужого ока шкаралупиною насмішки чи й масним словом, щоб ніхто не подумав, що парубок має м'яке серце чи не розуміється на чарах любові, – і тому для Романа світ кохання найповніше розкривався в піснях, але в них завжди любов була нещасливою, з печаллю розлуки і горем втрати (М. Стельмах).

Варіант 13

1. Правда, інколи, під стукіт коліс, напливали зовсім інші видіння: хтось у весняній стіні туману вирізав велетенські отвори, і крізь них виднілася розкішна лісова земля, по ній ніжно-голубою рососою розбризкувались підсніжники, а над нею дзвеніла урочиста лебедина пісня; лебеді падали на лісове озеро, заскороджуючи крильми сонячні скиби, або низько пролітали над його хатою, що коліскою біліла між двома дубами і, здавалося, теж збиралася кудись летіти (М. Стельмах). 2. У душі й за плечима парубка коливалася вага пережитого, коливалася його провина перед дідом Дунаєм: іноді ця провина хижою птицею стискала парубочі плечі, і Левко несамовито гнав коней, мов цим він міг відірвати від тіла свій неспокій (М. Стельмах).

Варіант 14

1. Історію творять політики, філософію – мудреці, а поезію пишуть лірики із пером у руці; Соломони змінюють Іродів, мудреці дарують ідей, а балади, трагедії, оди їх діла несуть до людей (А. Шило). 2. У наш час, час відродження, із темені віків

проступають усе виразніше величні тіні наших забутих предків, прокляті й спаплюжені тими, хто хотів перетворити землю нашу в провінцію жахнучої імперії, а народ, націю нашу – в без'язике населення провінції; ото ж і виходило, що нація наша ніби складалася із самих лишень прислужників імперії, а чинність їхньої позиції і вимірювалася ступінню цього прислужництва (В. Шевчук).

Варіант 15

1. Геноцид стосовно українського народу здобував різні форми і відбувався через різні засоби з боку поневолювачів, тобто був не лише фізичний, а й творився через культуру при знищенні питомої ваги народу поневоленого і при майже примусовому насадженні культури народу панівного; зрештою, мета і в фізичного, і в культурного геноциду одна: знівелювати, поглинути і розчинити в собі слабшого, а для цього всі засоби визнаються за добрі, хай суть їхня антилюдська та варварська (В. Шевчук). 2. Щойно полуниця відходить, а вже буріють вишні-петриківочки, щовковиця сиплеться, а там зажовтіють абрикоси; буває, так наспіє полуниці, що жінкам невправка з нею, тоді оголошується загальна мобілізація, вже й металурги лазять поруч з дітьми по садах, аж смішно Єльці дивитись, як ці люди, що на заводі боги, що вміють видавати найміцніші сплави, може, й для міжпланетних ракет, покірно повзають навкарачки по грішній піскуватій землі, по чавких полуницях, змагаючись з дітьми, слухняно визбируючи дари щедрої зачіплянської природи (Олесь Гончар).

Варіант 16

1. Батьки тут жили і синів, поженивши, оселяють біля себе розбудовуватися: на одній садибі по дві-три хати втискується, поруч із старими виростають нові будинки, міцні, биті із шлаку; раніш, кажуть, жилось тут просторо, зараз тіснішає, проте Зачіплянка не горює, весело живе (Олесь Гончар). 2. Після поливання збираються гуртами то коло того подвір'я, то коло іншого, найчастіше в доміно грати, а що вуличка не проїжджа, в сагу впирається, то виносять столики просто на вулицю, ставлять під ліхтарним стовпом і там цілий вечір клацають, спокійно себе почувуючи: ніхто не проїде, не потривожить (Олесь Гончар).

Варіант 17

1. У розмовах любить натякнути, що знає набагато більше, ніж знають вони, прості смертні, йому доступне, мовляв, те, про що вони лише згодом почують по радіо чи з газет і матимуть нагоду переконатись, наскільки точно їхній Володька був заздалегідь поінформований про яку-небудь із чергових реорганізацій; і хоч угору йде зачіплянець, а не зазнався, дбає, щоб не відірватись від мас (Олесь Гончар).
2. І хоч Весела незлобиво підсміюється з таких винаходів, але мешканцям її приємно, що Володька не цурається своїх, не гордує ніким, навіть бабою Шпачихою, яка раніше ночами, мов алхімічка, добувала у хлівчику міцнющі перваки, за що й погостювала в міліції, а після того порубала апарат, виправилась, і навіть висунули її квартальною; Володька ніколи не минає нагоди перекинутися з бабою словом бодай через хвіртку, почерпнути, як він каже, народної мудрості (Олесь Гончар).

Варіант 18

1. Обдавши Обручеву компанію враз посуворілими поглядами, дружинниці пройшли з рівним перестуком каблучків, за ними, ще суворіші, продефілювали хлопці-дружинники у напрасованих штанях, і Обруч знову заговорив про те, що існує на світі для декого просто ж ідилія: ці заводські хранительки порядку навіть уявлення не мають, скільки похмурих, пропеклих зеків-криміналістів зараз після відбою вкублюються десь на нарах по режимних своїх таборах (Олесь Гончар).
2. За озерами знову піде ліс, а між лісом знову петляє невідома якась річка, темна від глибини та від того, що вода її настояна на корінні та на всякому водяному зіллі, – воно кисне протягом літа, подекуди дерева лежать, зламані бурею й повалені з листям аж на середину річки; іноді наче й мілководдя, а сягни найдовшим веслом – дна не дістанеш (Олесь Гончар).

Варіант 19

1. У вільний час ходимо в гості до наших індійських друзів; крім Рангара, маємо й від інших запрошення, бо вони, дарма що народ бідний, без статків особливих, але гостинний: люблять, коли до них приходять, окрім того, були серед їхніх сталеварів і кілька одружених на запорізьких та маріупольських дівчатах –

познайомились, коли індійські хлопці відбували практику на наших металургійних заводах (Олесь Гончар). 2. Знову тепла ніч владарює повсюдно, хвилює загадковістю, духом плавнів, духом степового літа; на чорторях, у глухих заводах, де соми та щуки звечора кидалися з плюскотом, тепер головаті водяники виглядають серед латаття, а з гущавини потойбіччя, з-поміж буреломів зеленоокі мавки зацікавлено прозирають на людей, що зібралися довкруг вогнища, – мавкам та водяникам теж кортить почути людських розмов (Олесь Гончар).

Варіант 20

1. У парку людей ще мало, кілька поодиноких пенсіонерів куняють на лавах перед літньою естрадою; чортове колесо ще непорушне, на карусельній розмальованій тачанці, теж непорушній, знайшла собі пристанище весела парочка – солдат з дівчиною: сміючись, їдять бублика, відкушують від нього по черзі – раз він, раз вона, а другий бублик, ще цілий, дівчина тримає в руці про запас (Олесь Гончар). 2. Знову й знову виринає вона перед ним, бачить через Ягорів паркан її зеленаві очі, сумовито й недовірливо примружені, бачить руки, що тримають шланг, і пругкі зарошені ноги, що міцно стоять серед кущів полуниць, а полуниці довкола в рясній росі, і роса в них крапельста, велика, і згадує той поцілунок біля собору, який його опалив (Олесь Гончар).

КОМПЛЕКСНІ КОНТРОЛЬНІ РОБОТИ

ПРОСТЕ УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ

Завдання:

- 1) **Визначте й схарактеризуйте засоби ускладнення простого речення в поданих текстах.**
- 2) **Проаналізуйте головні члени першого речення.**
- 3) **Виконайте синтаксичний аналіз одного простого ускладненого речення (на вибір), трьох словосполучень з різними формами підрядного зв'язку й двох сурядних (на вибір).**

Варіант 1

У бору снігу мало. То там то сям проглядає крізь порошу трава з примерзлими до землі зеленими чубчиками, листочками. Стримлять низенькі пеньки з жовтуватою, немов старий мед, смілкою на зрізах. Часом шелесне по гіллі вальок снігу, струшений вітром з верховіття... Зачувши людину, дятел перестав цюкати, повів гартованим дзьобом з боку в бік, здригнувся, хльоснув крилом по корі й зник, залишивши у вузькому дуплі шишку... Тихо навкруги й затишно (Гр. Тютюнник).

Варіант 2

Іду узвозом від глухенької пристані до крайнеба. Он воно, либонь, близько вже стоїть, між дніпровими кручами, як у велетенських воротах, урочисто святе перед ніччю. І на ньому – тоненька бузкова підківчина місяця молодого з однісінькою зорею в парі, теж бузковою.

... Смеркає. Коні похрумують молодою травицею, поволеньки, вдячно ласують. Вони піднімають голови од паші, довго дивляться на мене. І очі в них добрі, місячні, як у всякої трудящої худоби (Гр. Тютюнник).

Варіант 3

А одразу за нашими вишнями крихтним острівком цвіли червоні маки. Мати моя сіяла мак грядкою біля хати, і по картоплі, по буряках, і навіть по жити. Зацвітав він, скільки пам'ятаю, червоно ... Я ступав навшпиньки. Але гілка в моїй долоні зломилася й упала на землю з тихим дзенькотом. Тої ж миті пелюстки маку, стрепенувшись, одірвалися од стеблинки, розпросталися і, вигинаючись, ніби

кісники на вітрі, піднялися в небо. Я певен, що злетіло їх більше, ніж було на острівку серед поля (В. Дрозд).

Варіант 4

Дім ще не прокинувся, ще беріг у собі зиму у вистуджених грубках, у нахололих стінах та долівці, у рипучих, набряклих вогкістю дверях. Я затопив у коминку. Раптом крізь потріскування дров і гуготіння полум'я я вчув ніжний трепет метелика. Метелики залітали в дім восени, перед холодами, засинали по кутках разом з домом і разом з ним прокидалися навесні. Цей метелик нагадував листок клена у жовтні – густо-червоний, з брунатними цятками. Ось він одірвався од припічка і, завалюючись на одне оніміле крило, перелетів на люстру... (В. Дрозд).

Варіант 5

Плине ріка, ущерть налита світлом. Розсунула очерети, розлилася привільно, відтворює саму широчінь і сяйво неба, з усім живим спілкується своєю безмовною мовою... Ріка рівнин і гір ще довго тектиме й там, серед моря. Далеко буде видно серед морської блакиті течію рудої річкової води. Вона й там зберігатиме свою річкову природу – і прісноту джерел, і колір гірських та долинних ґрунтів, і внутрішній рух життя... Йду, зникаю своїми прісними водами в Світовім океані (Олесь Гончар).

Варіант 6

А сонце вже сідало. Високо, високо, під небом вечірнім, пролетіли величезним табуном дикі гуси у плавні на ніч і виповнили повітря дивним гуком. По тихих водах Дунаю проплинув парохід і відразу витнувся на палаючому обрії чорними щоглами, як з чавуну вилитими. Захвилювалась вода, покотилась валами до берега, наблизилась – і вдарила з глухим стогоном у пісок, розбиваючись на тисячі дрібних крапельок... І знов усе стихло. Тільки сполохана річка, гойдаючись у своїх берегах, мелодійним хлюпанням жалілась жовтому пісочкові на докучливих гостей (М. Коцюбинський).

Варіант 7

Візьміть курс на благословенну Шевченкову землю і йдіть шляхами, лугами, полями, байраками, повз села веселі, старі, нові й новітні, через містечка й хутори. І дослухайтеся до вітрів. Один з них летить із Чернечої гори, другий – з Моринців, третій – з Кирилівки. Біля криниці вони сходяться, втихають і п'ють воду. І душа її стрепенеться (бо в кожній криниці є ще й душа). Пригадається спекотне літо, курний шлях... По ньому торохтить віз, обліплений осами, і пахне звідти яблуками чи сливами (К. Мотрич).

Варіант 8

Крім вишиванки, до складу жіночого українського костюма неодмінно входила плахта – спідниця, зроблена з двох зшитих до половини полотнищ вовняної картатої тканини. Підперезували плахту крийкою – поясом з грубої тканини з китицями. Заміжні жінки носили очіпок – головний убір у вигляді шапочки. Чоловіки й жінки (особливо на Буковині, на Волині, та в Карпатах – на Гуцульщині) залюбки носили кептар – верхній одяг із сукна або хутра з багатою вишивкою та оздобою (З журналу).

Варіант 9

Чи не найбільш поширеною в Україні є рожа, або мальва. Розповсюдилася вона по всьому Середземномор'ю, а прийшла до нас із Південної Азії. Високі стебла, густо вкриті яскравими ніжними квітками та великими лапатими листками, живою стіною закривають майже кожну сільську хату. Квіти мальви з безліччю відтінків – від рожевого до густо-червоного – створюють дивовижну веселку навколо оселі. У лісах, лісосмугах, на узбіччі доріг ростуть так звані дикі мальви... (Г. Лозко).

Варіант 10

У такому, власне, стані блукав я одної весняної днини понад річкою Прутом, у південній Бессарабії. Якось не тішили моє око ані розлогі, яро-зелені, порізані блакитними озерцями та гирлами плавні, ані жовті, залиті хвилею виноградників по підгір'ю шпилясті гори. Душний вітер нахрапом бив об гори, хвилював комиш у

плавнях, обривав виноградне листя та гнав його по чорній, каламутній, немов поораній хвилями, річці... Лагодилася буря (М. Коцюбинський).

Варіант 11

Готуючись вийти заміж, кожна дівчина, як правило, повинна була мати багато різних вишиванок. Більш заможні дівчата довго готували собі по 50, 80, а іноді й понад 100 сорочок з полотна, тонко виробленого й вибіленого. Готували для буденної роботи, свята, посагу, на весілля, навіть на смерть, тобто для потреб протягом усього життя. Дівчата постійно змагалися між собою в доборі узору, в загальній композиції елементів орнаменту, в майстерності вишивання (М. Степан).

Варіант 12

Древня й сивочола, вічно молода, овіяна легендами і славою, Сумщина багато бачила на своєму віку. Чорною хмарою напливали сюди зі сходу кочові орди половців, татаро-монголів та інших завойовників.

З нашим краєм нерозривно пов'язане «Слово о полку Ігоревім» – перлина світового мистецтва, найвидатніша пам'ятка Київської Русі. На думку деяких учених, цей геніальний твір створювався, ймовірно, в Путивлі або в Новгород-Сіверському. Його автором, очевидно, був сіверянин, безпосередній учасник походу проти половців 1185 року, людина дуже близька до князя Ігоря (В. Скакун).

Варіант 13

Літературні традиції на території нинішньої Сумщини, започатковані «Словом», й надалі продовжували розвиватися й примножуватися. У 1688 році український письменник, уродженець міста Глухова, Атанасій Заруцький видав свою збірку панегіриків «Мысленный рай». Про неї схвально відгукнувся український церковний, літературний і політичний діяч, ректор Києво-Могилянської колегії Лазар Баранович. Протягом півстоліття (1717-1767) генеральний підскарбій Яків Маркевич, проживаючи в Ромнах, Глухові, вів свій широко відомий в літературі щоденник – цікавий документ тієї епохи (В. Скакун).

Варіант 14

Ніхто ніколи не бачив старого на базарі зі своїм рукотворінням. Наробивши кварт із претонесеньких клепок, з двох плетених обручів та з дивовижними дужками, схожими на вуженят (голівка в кухоль зазирає, наче води просить), та кілька десятків ложок (малих – для дітей, більших – для батьків, ополоників – для куховарок), Терешко розкладав усе те добро на лавочці коло криниці та йшов у повітку різати далі або до Дніпра шукати прибудного дерева... Терешко знав дерево (Гр. Тютюнник).

Варіант 15

Трапиться перехожий від села до села, а чи до містечка, нап'ється води з криниці, перепочине на лавочці, вибере найлюбішу кварту чи ложок з десятків і, поклавши купкою дрібні гроші, білі або жовті, або мішаницю з тих і тих, іде собі далі. Коли Терешко побачить, що біля криниці вже не ясніють скарби з його рук, виносить ще і ще. Купки монет змітає в долоню, не перемацуючи їх і не придивляючись до кожної несито (так роблять базарові). «Людам на добро, а мені на поміч», – сказав якимось Терешко бабусі Марфі (Гр. Тютюнник).

Варіант 16

У хаосі жіночих образів нашої літератури, в плутанині перехресних бажань, між прокльонами рабинь і амазонок і захопленнями тими й іншими, українська жінка все ж таки зуміла створити собі ідеал, найбільш відповідний добі, і простує до нього невпинно. Українська жінка – це не Роксолана і не Леся Українка. Українська жінка – це і Роксолана, і Леся Українка, це і сила пристрасті, і почуттів, це і самопожертва, і самоствердження, це і мужність, і сентиментальність водночас. Мабуть, спеціального дослідження потребує огляд ставлення до теорії кохання-любові відомих українок (М. Томенко).

Варіант 17

Він обачно озирнувся навколо, ніжно взяв у долоні голівку й поцілував її побатьківськи в лоб, погладив по волоссячку. Вона вдячно глянула на нього прояснілими, як небо після дощу, очима і, якимось жалісно усміхнувшись, пішла

лукою. Тимко побачив Орисю, щупленьку, босоногу, однуку й нещасну на цьому світі, беззахисну й довірливу. З хвилюючим болем застукотіло його серце і ще щось ласкаве, тепле, як ті світлі сльози. Він їх змив поцілунком з личка коханої (Гр. Тютюнник).

Варіант 18

Раніше, з кожним рухом коси, переставляючи босі ноги по вже скошеній густій, зрізаній, як бритвою, щіточці трав'яного прикоріння, Тимко відчував холодну і липку в'язь лугової землі. Почуття це було неприємним і навіть бридким. Тепер же земля під ногами була тепла, ласкава, як дихання паруючої річки. Трава тепер розступалася перед ним прозоро-зеленою морською хвилею, як перед молодим богом, розкриваючи свою потаємну красу. При самій землі, між стеблинками, почепившись манюсінськими світлими крапельками, притаїлися росинки і яскраво поблискують... (Гр. Тютюнник).

Варіант 19

Одна лише Десна святая, чиста ріка моїх дитячих незабутніх літ і мрій, зосталася нетлінною у стомленій уяві. Немає тепер уже таких річок, Десно, немає. Немає ні таємниць на річках, ні спокою. Зате багато дачників тепер купається в трусах на зло людям в гарячий літній час і, очевидно, на досаду.

... Дівчата раніше не купалися навіть у свято, соромлячись скидати сорочки. Чоловікам з давніх-давен не личило купатися за звичаєм. Купалися тільки ми, малі.

Благословенна будь, моя незаймана дівице Десно! (О. Довженко).

Варіант 20

З-під яворового коріння жебонітиме струмок із студеною цілющою водою. І подорожній стане перед ним на коліна, п'ючи зі жмені ці соки землі й хлюпаючи в розпашіле лице. Немовби пава, граційно пропливе косуля на узгір'ї... І він замилується зачаровано, опустивши озброєну руку. Хвиля ніжності розхлюпнеться грудьми й підступить до горла. Сонце стоятиме у високості, не відкидаючи тіней. Не буде й краплі сумніву в правильності чиненого тобою на цьому шляху (М. Чубук).

СКДАДНЕ РЕЧЕННЯ

Завдання:

1) Від першого простого речення утворіть багатокomпонентні безсполучникові речення з однотипними (1) та неоднотипними (1) частинами.

2) Доповніть друге просте речення так, щоб утворилося багатокomпонентне складне речення з різними видами зв'язку (змішаного типу). Подайте схему.

3) Утворіть багатокomпонентне підрядне речення з послідовною й супідрядністю фахового змісту. Подайте схему.

4) Виконайте синтаксичний аналіз третього речення (див. розділ «Схеми й зразки синтаксичного аналізу»).

Варіант 1

1. Ось і день проминув. 2. Природа наділила кожен народ своєю мовою. 3. Хоча вже й не весна, але марево ще й зараз по-весняному щедро затоплює степові простори, тече, струмує всюди, мов світла весняна розливовода, яка охоплює все навкруги (Олесь Гончар).

Варіант 2

1. Небо було сіре. 2. Наш час неспокійний і бурхливий. 3. Прислухайтесь до себе, подивіться навколо й обов'язково зустрінете по-весняному теплий погляд товариша, відповісте йому такою ж посмішкою, а дзвінкоголосі й бешкетливі горобці, котрі затіяли бійку на підвіконні вашого робочого кабінету, наче ще раз засвідчують: прийшла весна! (Гр. Тютюнник).

Варіант 3

1. Життя любить терплячих. 2. Ось уже й сонце золотою пучкою постукало в моє вікно. 3. Знов і знов згадуються знамениті слова Франка про те, чим була російська література для людей його покоління, а що вже казати про наші часи, коли зв'язки наших літератур безмірно збагатилися, набрали нової суті, характеру ще більш творчого духовного обміну, творчого єднання (Олесь Гончар).

Варіант 4

1. Простір моря потемнів. 2. Шумлять гомінливі міста. 3. Змалку ми б хотіли б приквапити час, щоб швидше стати дорослими, на старості – уповільнити його, щоб не летіли літа, як стріла біля скроні, щоб можна було передумати все побачене й пережити (В. Яворівський).

Варіант 5

1. Справа виявилася цікавою. 2. Усе буває в серці людському. 3. Всього, видно, звідав мій друг на цих своїх дипломатських хлібах, ні гіркот, ні прикрощів йому не бракує, однак скарги від нього не почувеш, та й з вигляду не скажеш, що перед тобою людина, втомлена життям (Олесь Гончар).

Варіант 6

1. Прокинулися ніжні проліски. 2. Кудись пливе засніжена акація. 3. В якійсь розшарпаній книжці я, наприклад, вчитав, як став дичавіти один чоловік, що покинув місто, і сподівався, що далі підуть пригоди, подібні до пригод Робінзона Крузо, але наступні сторінки глибоко ранили моє серце: крайньою межею здичавіння виявилось оселення того громадянина у степах (М. Стельмах).

Варіант 7

1. Мрійно в'ється бабине літо. 2. В'ється пісні тихе плетиво. 3. У Тернівщині нашій вулички глибокі, бо стільки ж по них поколінь перейшло, ті, що до нас тут жили колись, до самої глини повибивали землю своєю ходою; наче ровом ідеш, і колюча дреза, в'ючись по горбах, нависає з обох боків над тобою (Олесь Гончар).

Варіант 8

1. Серце не хоче марніти. 2. Три тополі у мене стоять під вікном. 3. У селі для нього все було зрозумілим і простим, тут він знав кожного і кожний знав його, і коли він ішов селом у простеньких штанях і не зовсім чистій сорочечці, то на це ніхто не звертав уваги, бо всі знають, що він іде з роботи (Гр. Тютюнник).

Варіант 9

1. Мрія ставала дійсністю. 2. Біля учительської тупцювало кілька учнів. 3. Крізь розчинені вікна в переходах вливається свіже, насичене пахощами квітів повітря, в темному небі ще мерехтять, барвисто переливаються зорі, але далеко за Дніпром уже багрянє хмара, що повисла над самим обрієм (С. Скляренко).

Варіант 10

1. Промінь сонця заграв на віях. 2. Двійко трепетних рук затисли поясок од платтячка. 3. З цієї хвилини все те, що він бачив навколо себе, чув і відчував, повнилося для нього новим змістом: йому ніби вставили нові очі, і він бачив тепер

те, чого раніше не помічав, йому ніби підмінили душу, і відчував те, про що раніше не здогадувався (Гр. Тютюнник).

Варіант 11

1. Жаль мені незібраних плодів. 2. Ми з тобою ще будемо багаті. 3. Подивишся в таку пору на небо мальоване, закидане по самі вінця лебединими хмарами, крізь які пробивається голубінь, поглянеш на землю милу, свіжо-свіжо зав'яну м'яким, із сонячною росою снігом, що подзвонює першими блакитними струмками, – і не знаєш, де починається і де закінчується білий нерозв'язний всесвіт і де ти знаходишся в ньому (М. Стельмах).

Варіант 12

1. Пливла у далеч біла павутина. 2. Пізнати себе – нелегка школа. 3. Коли б хто задумав ставити фільм-засторогу про те, що може чекати планету завтра, змалювати картину, як задихається вона від власної промислової надпотужності, від різних ядучих випарів та нечистот, – то тут для такого фільму вистачило б природи вдосталь (Олесь Гончар).

Варіант 13

1. Дівчина в незрозумілій тривозі чекала його. 2. Розмову продовжувати стало зайвим. 3. Лиш на тічку, де колись молотили, вибивали соняшники, лущили квасолю, де не було жодної грудочки землі, якої б він не роздав босою п'ятою, і жодної шпички, якої б не загнав у дитинстві, – лише там проглядали крізь густий спориш латочки голої, свійської землі (Гр. Тютюнник).

Варіант 14

1. Під осінніми високими зорями затихають оселі. 2. Половина уроку минула спокійно. 3. Коли вслухаюся в печальний хід годинника хвилиною нічною, коли дивлюся на прив'ялий цвіт, на кучері, що світять сивиною, на голі дерева, що для отар давали влітку тінь і прохолоду, на зелень врун, що зв'яже їх жниввар в снопи й складе в копу сивобороду, я думаю з тривогою про те, що молодість твоя минула, друже (Д. Павличко).

Варіант 15

1. Любов – це солодкий дар. 2. Щось в русявім хлоп'яті є знайоме. 3. Упродовж того літа, поки тривав обмін листами, наповненими словами високими й пустими водночас, син Долгорукого Гліб не давав спокою Ізяславовому синові Мстиславу, який сидів князем у Переяславі, бо відомо було Глібові, що переяславці не хочуть Ізяславовича, а хочуть його (П. Загребельний).

Варіант 16

1. Розквітло нове життя. 2. Вдихати вітер рідної землі – найвище щастя. 3. Єдиною втіхою була надія, що десь попереду за одним із тих безкінечних поворотів, якими гадючилася ріка, між стрімкими скелястими берегами з'явиться нарешті затишна лагуна, де можна буде причалити човен, розвести вогнище, просушити одяг (В. Трубай).

Варіант 17

1. Давнє горе не так болить. 2. Кожна з сестер несла свої думи. 3. Восени, коли стерні буде поорано і ми пустимо коров уже по балках, по капустищах, де самі качани після зрізаної капусти стирчать і де нам тирлувати корів до самих заморозків, гріючи вранці босі ноженята на гарячому попелі вогнища або в теплих коров'ячих кізяках, осені тієї, коли невтомні наші матері, не боячись застуди, з холодного ставка тягатимуть важкі вимоклі прядива, щоб наткати із них взимку полотен, – побачимо одного дня на узгір'ї Надьку Винниківвну, що за руку вестиме свою маленьку Настю-Анастасію до школи (Олесь Гончар).

Варіант 18

1. Посміхається крізь сльози осінь. 2. Отари сірих хмар лежать безрушно й сонно. 3. Коли ж приходив Онисько, чоловіки співали вдвох, виводячи чогось старовинного, що неодмінно будить у похилих селян рясні спогади про роменські рушники в кутку на образах, завзяту різдвяну бійку посеред річки, дівочі сорочки, тісенько вишиті на рукавах чорним або калиновим хрестиком, та гнучкі вербові кладки через рови з весняною водою, що й досі ділять старе українське село на кутки й прикутки (Гр. Тютюнник).

Варіант 19

1. Пригадалася поїздка до Львова. 2. Поетові з його творчих висот відкривалися різні часи і народи. 3. Це був один з тих моментів, коли солдатів раптом чогось нібито забракне, коли серце йому безпричинно защемить, коли несподівано відчуєш, як ти далеко зайшов, як тобі важко повернутися назад, яка холоднеча відстані відділяє тебе від рідного краю (Олесь Гончар).

Варіант 20

1. Хотілося обійняти увесь світ. 2. Ти поглянь в мої очі, поглянь... 3. Наступила та передвечірня пора, коли повітря стає джерельно-прозорим і навіть якісь не помітні досі тоненькі дубчики, що там і сям стриміли у заплавах, набрали соковитих контурів і непорушно відбилися на воді, створюючи враження бездонної глибочини (Гр. Тютюнник).

ТЕСТИ

НЕПОВНЕ РЕЧЕННЯ

1. Речення, в яких пропущений один або кілька членів, котрі можна відновити, називаються:
 - А) Односкладними.
 - Б) Непоширеними.
 - В) Неповними.
 - Г) Простими.
2. Неповними можуть бути:
 - А) Лише односкладні речення.
 - Б) Лише двоскладні речення.
 - В) Таких речень не існує.
 - Г) Усі типи речень.
3. Особливий різновид неповних речень, що характеризується відсутністю дієслова-присудка, сама відсутність якого є нормою, називається:
 - А) Діалогічно неповними реченнями.
 - Б) Контекстуально неповними реченнями.
 - В) Еліптичними неповними реченнями.
 - Г) Ситуативно неповними реченнями.
4. Речення-репліки, що тісно пов'язані між собою контекстуально й ситуативно, за структурою є продовженням одні одних, доповнювані позамовними засобами, називають:
 - А) Контекстуально неповними реченнями.
 - Б) Ситуативно неповними реченнями.
 - В) Діалогічно неповними реченнями.
 - Г) Еліптичними неповними реченнями.
5. У даному типі речень часто опускаються всі члени речення, крім тих, які несуть нову інформацію, представлено ремою речення:
 - А) Еліптичні речення.
 - Б) Контекстуально неповні речення діалогічного мовлення.
 - В) Ситуативно неповні речення.
 - Г) Контекстуально неповні речення монологічного мовлення.
6. Речення, в яких відсутній член, названий у попередньому контексті, що найчастіше спостерігається в другій частині складного речення і в приєднувальних конструкціях:
 - А) Еліптичні неповні речення.
 - Б) Ситуативно неповні речення.
 - В) Контекстуально неповні речення.
 - Г) Діалогічно неповні речення.
7. Укажіть правильне твердження:
 - А) Неповні речення найчастіше вживаються в художньому стилі.
 - Б) Неповні речення найчастіше вживаються в офіційно-діловому стилі.
 - В) Неповні речення найчастіше вживаються в діалогічному мовленні.

Г) Неповні речення найчастіше вживаються в публіцистичному стилі.

8. *Укажіть правильне твердження:*

А) Неповними можуть бути тільки односкладні речення.

Б) У неповних реченнях пропускається тільки один із головних членів речення.

В) У неповних реченнях можуть пропускатися головні, другорядні або кілька членів одночасно.

Г) Неповними можуть бути тільки складні речення.

9. *Тип неповних речень, який можна вважати структурно неповним, але семантично повним:*

А) Еліптичні неповні речення.

Б) Ситуативні неповні речення.

В) Контекстуальні неповні речення.

Г) Слова-речення.

10. *Укажіть частину, що не може бути продовженням такого речення: Зміст неповного речення можна відновити...:*

А) З наступного чи попереднього речення.

Б) З ситуації мовлення.

В) Відновити неможливо.

Г) З контексту.

11. *Позначте рядок з неповним реченням:*

А) Почув нові сили й нову охоту в серці (Б. Лепкий).

Б) Підемо й поборемося, браття! (Б. Лепкий).

В) Поспішаємо на побачення до Каменяра (О. Гученко).

Г) Прийшли (С. Плачинда).

12. *Який розділовий знак є характерним для неповного речення:*

А) Кома.

Б) Тире.

В) Двокрапка.

Г) Крапка з комою.

13. *Тире ставиться в такому неповному реченні:*

А) А у мене в серці музика ясна (В. Сосюра).

Б) Вся душа моя з протиріч (Л. Віценья).

В) А навколо земля у зеленім росистім вінку (Л. Забашта).

Г) До повної миски усі з ложками (Н. тв.).

14. *Зазначте неповні речення, де зміст відтворюється за змістом попереднього речення:*

А) Мати рве на городі росисту цибулю. Кладе з сухою паляницею до моєї торбини (Г. Косинка).

Б) Задиhaючись, прибіг Ігор. А мати... мати плаче. Ні, це радісні, щасливі сльози! – Мамо, мамо... Вона показує аркуш паперу, списаний дрібними рядками. – Лист! Лист від тата! (За О. Донченком).

В) Прийду вчасно.

Г) Для нього, для Баглая-молодшого, тут епіцентр життя (Олесь Гончар).

15. Зазначте неповні речення, де зміст відтворюється за змістом наступного речення:

- А) Прийдеться!
- Б) Їхня мати почала спихати каченят з балкона. І кожне ставало в повітрі на крило. – Прощайте, – журно сказав я їм. – І не забувайте мене! (За М. Слабошпицьким).
- В) І тоді вийшов з натовпу юнак у білій полотняній сорочці. Його карі полянські очі палали відвагою. – Я пройду (За С. Плачиндою).
- Г) За тиждень усе село знало вже нового вчителя. Сільська молодь марила ним, а поважні чоловіки казали: – Молодий іще трохи, та нічого (С. Васильченко).

16. Зазначте неповні речення, де зміст відтворюється з ситуації мовлення:

- А) – Е-е, е-е, котку, чи вчинив ти шкодку? – А бігме, – це не я. Це киця моя. По коморах ходить, людям шкоду робить... (Н. тв.).
- Б) – Скільки часу хоробрий гетьман радитиметься? – Недовго, мірзо. Недовго. Ти відпочивай поки – гостем моїм будь. А ми уміємо хутко збиратися, коли треба. Знаю. – Мухамедові-хану пече. Порадимося, ухвалимо, як ліпше, – і одразу тобі передамо нашу остаточну відповідь. Гадаю, буде вона доброю для хана Мухамеда (За К. Басенком).
- В) І так можна багато-багато разів. Скільки хочеш (За Б. Житковим).
- Г) Дівчинка так швиденько травою-травою до хати (А. Тесленко).

17. Зазначте неповні речення, де зміст відтворюється за змістом самого речення:

- А) Не місце красить людину, а людина – місце (Н. тв.).
- Б) Від дніпровського вітру тріпотіли прапори, розгорнуті і грізні, як заграва, прострелені, сиві від негоди і дощів. – Здрастуйте, орли! – Здрастуйте, сини наші! – Здрастуйте, – відповідали на землі, на літаках у небі, на танках, на лафетах гармат, на машинах, на конях (За А. Малишком).
- В) І згадується Дорошеві. Ніч. Мороз. Сніг (Гр. Тютюнник).
- Г) Мати рве на городі росисту цибулю. Кладе з сухою паляницею до моєї торбини (Г. Косинка).

18. Позначте рядок з неповним реченням:

- А) Степова безмежна голубінь (І. Пільгук).
- Б) Сперечалися довго (З. Тулуб).
- В) Так і сталося (Ю. Хорунжий).
- Г) Не дійшовши до казарми, зупинився на белебні (І. Пільгук).

19. Позначте рядок зі складним реченням, до складу якого входить неповне речення:

- А) Хвилина, і гримнули постріли (І. Пільгук).
- Б) Думав: праця – зовнішня сила (І. Сенченко).
- В) З історії відомо, що козаки часто давали один одному прізвиська «навпаки» (А. Полетавкін).
- Г) Не випадково вважають, що Реріх створив власний світ, свою планету.

20. Визначте неповне речення, в якому випущено головний член:

- А) Красиве для Реріха добре, а добре – красиве.
 Б) У мисливця дим густий, та живіт – пустий (Н. тв.).
 В) Тесля завжди без воріт, а швець – без чобіт (Н. тв.).
 Г) Головне – завжди почувався українцем, пропагував культуру свого народу (О. Балабко).
21. *Визначте неповне речення, в якому випущено другорядний член:*
 А) У степу і трава інша (І. Пільгук).
 Б) Спочатку майбутній композитор навчався в гімназії, згодом – в училищі.
 В) Праця чоловіка годує, а лінь – марнує (Н. тв.).
 Г) У серці Тараса невсипуща туга (О. Іваненко).
22. *Укажіть речення, де правильно вжито розділові знаки:*
 А) Удосвіта збирали цілющі трави, потім квіти для вінків (За Д. Міщенком).
 Б) Тільки й кажу півневі – Ніколи мені – іду пасти бджіл. Він сердиться і гулькотить, мовби повен рот води набрав. – Ото не треба було в шкоду ходити – таки кажу йому. Хай зрозуміє свою помилку (За М. Слабошпицьким).
 В) А назустріч дід: – Куди це ти летиш? – Бджоли пасти! – Бджоли пасти? – чомусь дивується. – Треба собаку завести, то не буде мені мороки. І курей глядітимо, і бджоли пастимо, – кажу йому, – бо скільки можна без собаки жити? – Буде тобі собака, – обіцяє він. А бджоли вже полетіли – і не видно, й не чуто їх. А мені знову потерпай, чи втраплять додому (За М. Слабошпицьким).
 Г) Я читаю – журнали, а ти – газети.
23. *Укажіть речення, в яких наявні пунктуаційні недоліки:*
 А) А степ припишкне зачарований (А. Головка).
 Б) В одній з дірок – веретеноподібне фуркало з довгими, припасованими угорі ременями (За Д. Міщенком).
 В) Сиджу біля вуликів. Дивлюся, як танцюють золоті бджоли на сонці. Дзвенять. Раді-радісінькі, що тепло, що немає дощу і що я сиджу біля них. Ці нікуди не дінуться (За М. Слабошпицьким).
 Г) Задишаючись, прибіг Ігор. А мати... мати плаче. Ні, це радісні, щасливі сльози! – Мамо, мамо... Вона показує аркуш паперу, списаний дрібними рядками. – Лист! Лист від тата! (За О. Донченком).
24. *Які з поданих речень можна вважати повними:*
 А) Що посієш, те й пожнеш (Н. тв.).
 Б) Можна говорити й про успіх.
 В) Вересень пахне яблуками, а жовтень – капустою (За В. Скуратівським).
 Г) Придбав він і тепер. За ним – другі, треті (Панас Мирний).
25. *Встановіть відповідність:*
 А) Де ж лінія обрїю? Зараз її майже непомітно (За Олесем Гончаром).
 Б) Крик зчинився серед селян: – Тікають! Тікають! Лови!... (Б. Грінченко).
 В) Він слово, а Карпо йому – десятеро (Панас Мирний).
 Г) З хлібом нікого не зустрічав? – Ще ні (Олесь Гончар).

- 1) Еліптичне неповне речення.
- 2) Слово-речення.
- 3) Контекстуальне неповне речення.
- 4) Ситуативне неповне речення.

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ, ПРОСТЕ ТА ПРОСТЕ УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ

1. В якому рядку всі словосполучення утворено способом прилягання:

- А) Сподівання зустрітися, заклик до перемоги, наказ наступати, підійти ближче, поїхати додому.
- Б) Бажання випередити, приїхати вчасно, співати пісню, вміння одягатися, значно краще.
- В) Дозвіл поїхати, стиха промовляти, трохи вище, йти назустріч, вчитися музики.
- Г) Прагнення знати, бажання працювати, мрія вчитися, звичка читати, намагання перемогти, намір подорожувати.

2. В якому рядку всі поєднання слів не становлять словосполучення як окремої синтаксичної одиниці:

- А) Іван Петрович Котляревський, ламати голову, зуби скалити, магазин «Фокстрот», весна рання.
- Б) Гори перевернути, дати на горіхи, часто-густо, сказати правду, до лісу рукою подати, розв'язати язик, весела пісня.
- В) Нарубати дров, бути причетним до справи, буду виступати, ріки і озера, найбільш вдалих, дуже серйозний, зелений гай.
- Г) Бути насторожі, кривити душею, лебедина пісня композитора, очима стріляти, повний хід, поети і прозаїки.

3. Укажіть рядок з усіма іменниковими словосполученнями:

- А) Весняна пора, уроки історії, Довженків край, щастя жити, бажати щастя, змога вчитися.
- Б) Боротьба за мир, хвала життю, думка повернутися, незабутня зустріч, велич людини, чарівна краса.
- В) Наш учитель, невичерпне джерело, гідний наслідування, двадцяте століття, світова література, справжній майстер.
- Г) Високість помислів, краса людини, усвідомлення обов'язку, п'ять балів, вимогливий до себе, кожен з нас.

4. В якому рядку всі словосполучення складні за будовою:

- А) Діяти всупереч обставинам, стати скупим на слова, портфель із шкіри, подарувати книгу подрузі, завдати удару ворогові.
- Б) Життя Лесі Українки, слава поетеси, прекрасний у своїй людяності, наприкінці минулого століття, твір мистецтва, раптом прокинутися.
- В) Земля України, крокувати поруч з товаришем, багатючий мовний матеріал, найвищий ступінь досягнень, зробити курям на сміх, сюжет «Лісової пісні».

- Г) Домашнє завдання учнів, глибоко цінувати поезію, розуміти товариша з півслова, величезний потяг до музики, сприйняти прочитане по-новому, найсуворіша вимогливість до себе.
5. *Словосполучення якого рядка утворено способом керування:*
- А) Розумітися на красі, схожий на сонце, піклуватися по-батьківськи, недалеко від школи, п'ять років.
 - Б) Славити Батьківщину, потрібний людям, радісно дітям, готуватися до зустрічі.
 - В) Один із двохсот мільйонів, засівати житом, вчитися у старших, писати красиво, вищий від батька.
 - Г) Говорити без пауз, будувати разом, сіячі добра, повен радості, гідно поводитися.
6. *В якому рядку всі словосполучення утворені способом узгодження:*
- А) Тернистий шлях, ясні далі, батьківська земля, рукотворна весна, вдало спроектований, його ампула.
 - Б) Незборима сила, ранкові промені, анкетні дані, кожна оселя, один шлях, п'ятий будинок.
 - В) Кругла дата, людські шукання, вартий поривань, грозова днина, чисте сумління, життєва суть.
 - Г) Ніжне серце, шлях у майбуття, доля дівчини, натягнуті струни, київське метро.
7. *З'ясуйте, в якому реченні простий підмет виражений прикметником:*
- А) Де ти, милий, чорнобривий? Де ти? – озовися (І. Котляревський).
 - Б) Нарешті привезли пальне... (Олесь Гончар).
 - В) Минуле ніколи не повертається (Р. Іванченко).
 - Г) Несказане лишилось несказаним (Л. Костенко).
8. *В якому реченні підмет виражений числівником:*
- А) Мені тепер здається, що нігде на цілім світі вже нема чужини, поки ми вдвох з тобою (Леся Українка).
 - Б) Один за всіх – всі за одного! (Н. тв.).
 - В) Обом було радісно й легко на серці (Ю. Бедзик).
 - Г) Я у двадцять вісім серед них найстарший і званням, і віком... (Ю. Збанацький).
9. *В якому реченні присудок узгоджується з підметом у роді, числі і відмінку:*
- А) Озеро глибоке, все затінене темним дубом (М. Чабанівський).
 - Б) Тихий росяний ранок. За припишклими садами половіли хліба... (Р. Іванченко).
 - В) Осінній Київ. Яке перо може відтворити його осінню красу! (В. Собко).
 - Г) Вечірня кімната. Розчинені вікна. Весна... (І. Жиленко).
10. *Знайдіть речення з простим дієслівним присудком:*
- А) Очі – міра, душа – віра, совість – порука (Н. тв.).
 - Б) Рукам волі не давайте! (Гр. Тютюнник).
 - В) Нічого в цьому році озимина, а ярі стоять зеленою рікою (М. Стельмах).

- Г) Головним інструментом у хірурга є скальпель, у муляра – кельма, у художника – пензель (З часопису).
11. В якому реченні підмет виражений прислівником:
- А) Дуже корисно побувати ще раз у житті дитиною... (М. Чабанівський).
 Б) Сьогодні я такий щасливий, мов вийшов хлопчиком на шлях (В. Сосюра).
 В) Люба! Ми у власне вчора досить надивились (В. Коломієць).
 Г) Славне моє сьогодні. Зavidним і прекрасним буде завтра (М. Рудь).
12. В якому реченні неузгоджене означення виражене прислівником:
- А) Свіча ніколи рівно не горить (Т. Севернюк).
 Б) Карлос вибрав шлях направо, Гвідо вибрав шлях наліво (Леся Українка).
 В) І тут озвався отой сивочолий чоловік (В. Симоненко).
 Г) Смерекова хата – батьківський поріг. Смерекова хата на крутій горі (М. Бакай).
13. В якому з речень є прямий додаток:
- А) Вінцем досягнень і надбань людини є, мабуть, рукотворне чудо-сад (Л. Дмитерко).
 Б) Безхмарними очима немовляти зорить у душу сорок перший рік... (Б. Мельничук).
 В) Він чув сміх, і плач, і спів, і крик, він бачив погляди і злі, й привітні (Є. Летюк).
 Г) Дивлюсь я на тебе, на вільнеє небо, на коси дівочі беріз (В. Сосюра).
14. В якому реченні є обставина із значенням міри й ступеня:
- А) Хоча знаю: ніщо не дається легко (І. Цюпа).
 Б) І снагою життя наливаються вщерть колоски (М. Сингаївський).
 В) І краса степової дівчини причарувала його на той час при ясному місяцеві, ніби краса русалки (І. Нечуй-Левицький).
 Г) Машина поспішно відїхала (І. Цюпа).
15. Позначте речення, в якому між підметом і присудком треба поставити тире (розділові знаки пропущено):
- А) У нас на Україні душа і пісня споконвік жива.
 Б) В чужих краях і хліб неначе вата.
 В) Київські кручі фортеці зелені.
 Г) Я не турист у ріднім краї не мовчазний спостерігач.
16. У котрому з речень неправильно вжито розділові знаки:
- А) Зникає мова – зникає нація.
 Б) Очі: дві волошки в житі.
 В) Українська мова – це основа нашої безмежно багатой культури.
 Г) А була ж ти – як буря із громом! А була ж ти – як ніч на Купала...
17. У котрому реченні правильно відокремлено поширене означення:
- А) Витіпаний хворобою, Григорій посміхнувся жовтогарячими, наче з вільхової кори вирізаними устами (М. Стельмах).
 Б) А колос, викупаний сонцем вклоняється ниві (М. Стельмах).
 В) Тут, серед степів, пропалених і пропечених сонцем Ліна частіше згадує батька (Олесь Гончар).

Г) Згорда поглядають вони довкола певні в своїх силах, байдужі до всяких життєвих незгод (М. Коцюбинський).

18. У котрому реченні не відокремлено поширені обставини:

А) Тільки де-не-де діди вигрівались на сонці, сидячи на призьбі, та молодиці квапливо бігли по воду, вимахуючи мідяними побіленими кухлями (М. Коцюбинський).

Б) Вертаючись уночі з передової ми через степ до міста підійшли (Л. Первомайський).

В) Ще не розтуляючи очей, я всім тілом відчуваю злагоду в нашій хатині (М. Стельмах).

Г) Та ось рушило небо, позеленивши на світанні наші обличчя (М. Коцюбинський).

19. З'ясуйте, яке просте речення ускладнене порівняльним зворотом:

А) Час тече, немов пісок з долоні.

Б) Час летів, немов на крилах, і, мов сон, життя минало.

В) Я квітку не можу зірвати, бо їй, як людині, болить.

Г) Всі, як один, повернули голови до дверей.

20. У котрому реченні правильно поставлено розділові знаки при однорідних членах:

А) Тихо. І земля, і вода, і повітря, все послухало.

Б) Усе в чеканні: і краплі рос, земля і місяць, вишні і тополі.

В) Скрізь – у саду, у полі, у лісі, панував осінній спокій.

Г) Столиця Естонії схожа на ілюстрацію до казок Андерсена, або братів Грімм.

21. У котрому реченні неправильно поставлено розділові знаки між однорідними членами:

А) Поривання, бажання, обіцянки – не допомога.

Б) Каротин міститься в продуктах харчування, як-от: гарбузах, абрикосах, зелені, персиках, цитрусових.

В) Хочеш не хочеш, але мусиш зробити.

Г) Не хочеться ні їсти, ні пити.

22. З'ясуйте, в якому реченні неправильно вжито тире:

А) І над водою, і над гаєм – кругом усе мовчить.

Б) Він був ні риба – ні м'ясо.

В) Бігли, ойкали, шулилися від дощу – сховалися.

Г) Ревнощі, ображене жіноче самолюбство, згадки про нещасливе кохання, про нездійснені дівочі мрії – все це завирувало в її [Марусі Чурай] душі і породило страшний план помсти (О. Козуля).

23. Позначте речення, в якому вставне слово (словосполучення) дає емоційну оцінку повідомлюваному:

А) Дбали люди про джерело, а воно, кажуть, навіть говорити вміло людською мовою (З журналу).

Б) Лебедині, сніжно-білі кучугури – мабуть, тільки в дитячих снах можна побачити щось таке (Олесь Гончар).

В) На великому чорному баркасі, що, здавалося, повертав до берега, справді звивали вітрила (М. Коцюбинський).

Г) На превелике диво, Земфір не пручався (М. Коцюбинський).

24. Позначте речення з вираженою одиничним дієприслівником обставиною, що не відокремлюється (розділові знаки пропущено):

А) Ледь-ледь збиралось на досвіт і мати вмившись зодягали чисту сорочку підв'язувалися каруковим вишитим у хрестик фартухом і вилазили на лежанку (В. Скуратівський).

Б) Дід сидів нахмурившись і нервово барабанив пальцями по столу (За О. Кобилянською).

В) Вася і Ванда плавали і змагаючись запливали далеко в море (М. Трублаїні).

Г) Виповзає з трав'яних хащ борсук і причаївшись чекає на ворога (В. Козаченко).

ТЕСТИ З СИНТАКСИСУ
для учнів 8-9 класів
(на допомогу філологові-практиканту)

Словосполучення. Просте неускладнене речення.
Головні і другорядні члени речення

1. *В якому рядку всі словосполучення утворено способом прилягання?*
 - А Сподівання зустрітися, заклик до перемоги, наказ наступати, підійти ближче, поїхати додому.
 - Б Прохання виконати, повернутися під вечір, потребувати допомоги, линути вгору, йти тротуаром.
 - В Бажання випередити, приїхати вчасно, співати пісню, вміння одягатися, значно краще.
 - Г Дозвіл поїхати, стиха промовляти, трохи вище, йти назустріч, вчитися музики.
 - Ґ Прагнення знати, бажання працювати, мрія вчитися, звичка читати, намагання перемогти, намір подорожувати.
2. *В якому рядку всі поєднання слів не становлять словосполучення як окремої синтаксичної одиниці?*
 - А Гори перевернути, дати на горіхи, часто-густо, сказати правду, до лісу рукою подати, розв'язати язик.
 - Б Бути насторожі, кривити душею, лебедина пісня композитора, очима стріляти, на повний хід, поети і прозаїки.
 - В Нарубати дров, бути причетним до справи, буду виступати, ріки і озера, найбільш вдалий, дуже серйозний.
 - Г Іван Петрович Котляревський, ламати голову, куди завгодно поїхати, крізь зуби сказати, наламати дров, весна рання.
 - Ґ Тримати камінь за пазухою, честь і порядність, дати пораду, розводити дискусію, слова ковтати, спуску не давати.
3. *Укажіть рядок з іменниковими словосполученнями.*
 - А Весняна пора, уроки історії, Довженків край, щастя жити, бажати щастя, змога вчитися.
 - Б Дослідження літератури, постать дівчини, пошана до людини, сповнений поваги, відро води, відчуття простору.
 - В Наш учитель, невичерпне джерело, гідний наслідування, двадцяте століття, світова література, справжній майстер.
 - Г Боротьба за мир, хвала життю, думка повернутися, незабутня зустріч, велич людини, чарівна краса.
 - Ґ Високість помислів, краса людини, усвідомлення обов'язку, п'ять балів, вимогливий до себе, кожен з нас.
4. *В якому рядку всі словосполучення складні за будовою?*
 - А Діяти всупереч обставинам, стати скупим на слова, портфель із шкіри, подарувати книгу подрузі, завдати удару ворогові.
 - Б Сім відважних воїнів, голос Ніни Матвієнко, дівчина з карими очима, десять довгих днів, пояснити завдання учням, надіслати лист братові.
 - В Земля України, крокувати поруч з товаришем, багатющий мовний матеріал, найвищий ступінь досягнень, зробити курям на сміх, сюжет «Лісової пісні».
 - Г Домашнє завдання учнів, глибоко цінувати поезію, розуміти товариша з півслова, величезний потяг до музики, сприйняти прочитане по-новому, найсуворіша вимогливість до себе.
 - Ґ Життя Лесі Українки, слава поетеси, прекрасний у своїй людяності, наприкінці минулого століття, твір мистецтва, раптом прокинутися.

5. *Словосполучення якого рядка утворено способом керування?*

- А Розумітися на красі, схожий на сонце, піклуватися по-батьківськи, недалеко від школи, п'ять років.
- Б Серце матері, любити дітей, рідна школа, право будувати, плести з барвінку.
- В Один із двохсот мільйонів, засівати житом, вчитися у старших, писати красиво, вищий від батька.
- Г Говорити без пауз, будувати разом, сіячі добра, повен радості, гідно поводитися.
- Ґ Славити Батьківщину, пісня про щастя, потрібний людям, радісно дітям, готуватися до зустрічі.

6. *Виберіть рядок із прикметниковими словосполученнями (за морфологічним вираженням головного слова).*

- А Лапатий сніг, неперевершена краса, сповнений надій, зроблений з дерева, старший за брата, світова поезія.
- Б Переписаний з книги, мій товариш, незакінчена повість, серйозний з дитинства, правильне рішення, творчий задум.
- В Гарний з лица, переповнений почуттями, задоволений поїздкою, солодший від меду, старший від мене.
- Г Доручена справа, передана товаришем книга, справжня дружба, доведений до відчаю, скромний у житті, крайній ліворуч.
- Ґ Підтриманий групою, розширений донизу, зворушений подією, зоране поле, перекладений українською мовою.

7. *В якому рядку всі словосполучення прості за будовою?*

- А Твори Івана Франка, на честь ювілею, прийти людині на допомогу, стати на повен зріст, наше майбутнє, збірка поетичних творів.
- Б Перше вересня, бути біля хворого, працювати на совість, кричати не своїм голосом, непочатий край роботи, пісні Марусі Чурай.
- В Людина з великої літери, музей Ольги Кобилянської, проходити шляхами боїв, виступити з доповіддю на конференції, подивитись у вічі, цікавий фільм.
- Г Благородне почуття, сказати трохи задумливо, хотіти побачити друга музики Олександра Білаша, концерт скрипки з оркестром.
- Ґ Картина художника, тепло людських сердець, врятувати життя людині, ночі без сну, одержимість Лесі Українки, виявити ініціативу.

8. *В якому рядку всі словосполучення утворені способом узгодження?*

- А Тернистий шлях, ясні далі, батьківська земля, рукотворна весна, вдало спроектований, його ампула.
- Б Незборима сила, ранкові промені, анкетні дані, кожна оселя, один шлях, п'ять будинків.
- В Кругла дата, людські шукання, вартий поривань, грозова днина, чисте сумління, життєва суть.
- Г Ніжне серце, шлях у майбуття, доля дівчини, натягнуті струни, київське метро.
- Ґ Щоденна праця, непохитна мужність, рідний завод, молодіжний фестиваль, єдина мета, кожен меридіан.

9. *Вкажіть, в якому рядку всі словосполучення однакові за морфологічним вираженням головного слова.*

- А Виділятися з-поміж інших, захоплюватися археологією, працювати над проектом, дивитися посміхаючись, право вибирати, поїхати будувати.
- Б Довженкова творчість, висока гора, справедлива оцінка, поетичний образ, сповнений гордості, життєва позиція.
- В Звичайний до буденності, попередній екзамен, лагідний вдачею, вишитий рушник, допущений до екзаменів, складений на «відмінно».
- Ґ Відомий з розповіді, далеко видний, далекий від істини, далеко відомий, дорогий мені, добре знайомий.

- Г Другий за списком, три з десяти, списаний на трьох листах, складений удвоє, перший у навчанні.
10. *Словосполучення якого рядка мають однакові відношення між головним і залежним словами?*
- А Уміння слухати, бажання відпочити, перші квіти, твір композитора, рання весна.
 Б Захист миру, розв'язання задачі, керівництво закладу, репродукція картини, синь неба, пшеничне поле.
 В Будівництво школи, виховання людяності, необхідний для збереження, вдаючись до узагальнень, застосовувати на практиці, сприймати серйозно.
 Г Ставитися з поблажливістю, несподівано подзвонити, запросити увійти, отримати через тиждень, дивитися зачудовано, виправляючи товариша.
 Г Переможець конкурсу, твердо пам'ятати, шлях народу, пам'ять про капітана, вбачати закономірність, потурбувати телеграмою.
11. *На які типи поділяють речення за будовою?*
- А Повні, неповні.
 Б Двоскладні, односкладні.
 В Поширені, непоширені.
 Г Прості, прості ускладнені, складні.
 Г Сполучникові, безсполучникові.
12. *З'ясуйте, в якому реченні простий підмет виражений прикметником.*
- А Минуле ніколи не повертається (Р. Іванченко).
 Б Де ти, милий, чорнобривий? Де ти? – Озовися (І. Котляревський).
 В Нарешті привезли пальне... (Олесь Гончар).
 Г Несказане лишилось несказаним (Л. Костенко).
 Г Два хитрих мудрого не переважають (Л. Глібов).
13. *В якому реченні наявний простий дієслівний присудок, ускладнений часткою?*
- А Оленчук Іван Іванович – сиваський солевоз, виноградар і, як брат його, майстер розшукувати солодку воду в солончаковому степу (Олесь Гончар).
 Б А Іван Гнатович візьми та й покажи улов на свою голову (З журналу).
 В І все-таки приїдь – ми поговорим (Д. Павличко).
 Г Вона не збиралася довго затримуватись у Харкові (І. Микитенко).
 Г Зійшов місяць ясний – я пішла в садочок нарвать-назбирати пахучих квіточок (П. Амбросій).
14. *Знайдіть речення, в якому складений дієслівний присудок становить поєднання інфінітива з особовою формою дієслова, що вказує на початок, продовження чи закінчення дії.*
- А Як іноді просте, звичайне слово, сказане доречно, уміє людину зробити щасливою (Є. Божик).
 Б Раніше почало вставати сонце, щиріше доглядати землю (М. Коцюбинський).
 В Кажу: з вас кожен міг поетом стати, в кривавім лихолітті полягти. Чи мирним днем зорю з небес дістати, чи сам для світу зіркою зійти (В. Бровченко).
 Г О земле рідная! Не жатиме неситий пшениці на твоїх ланах! Жила, живеш, довіку будеш жити, безсмертна у віках (М. Рильський).
 Г Якщо ти справді вмів любити, навчись забути і забудь (Т. Севернюк).
15. *В якому реченні іменна частина присудка виражена неозначеною формою дієслова?*
- А Жити – означає любити (Ю. Мушкетик).
 Б Вибиватися у люди – справа зовсім не проста (П. Сингаївський).
 В Важливе завдання школи – виховання людини допитливою, творчою, думаючою (З часопису).
 Г Настя положила зарік якнайчастіше навідуватися до хрещениці (Панас Мирний).
 Г Ніхто не годен віщі барви вбити, даровані мені святим чуттям (Т. Севернюк).
16. *Знайдіть речення з підметом, вираженим нерозкладним словосполученням з неозначеною формою дієслова.*

- А Пісням лунати, поемам бути – поети є (І. Гончаренко).
 Б Хотілося б бути людиною (Г. Кривда).
 В Як хочеш мати багато друзів – будь другом (Є. Летюк).
 Г Бути якнайближче до правди. Відчувати, як пашить на тебе життя, самому бути схвильованим – тільки в такому стані берися до праці (Олесь Гончар).
 Ґ Стати переможцем, залишитися ним, втримати таку честь – було його давньою мрією (В. Собко).
17. *Вкажіть, в якому неповному реченні пропущено підмет, присудок і додаток.*
 А І на горе, на біду взяв царицю молоду (Л. Первомайський).
 Б Якось завжди спізнавався з оранкою і сівбою (М. Стельмах).
 В Люди по соломинці збирали, а ти носилками розносиш? (Гр. Тютюнник)
 Г Він рибу варить. Лина, що спіймав уранці! Такого ситого!(М. Коцюбинський)
 Ґ Вийшов на село, глянув – у млині світиться (Гр. Тютюнник).
18. *В якому реченні підмет виражений числівником?*
 А Мені тепер здається, що нігде на цілім світі вже нема чужини, поки ми вдох з тобою (Леся Українка).
 Б Один за всіх – всі за одного! (Н. тв.).
 В Словом сильним, мов трубою, мільони зве з собою... (І. Франко).
 Г Обом було радісно й легко на серці (Ю. Бедзик).
 Ґ Мені двадцять вісім, я серед них найстарший і званням, і віком... (Ю. Збанацький).
19. *В якому реченні присудок узгоджується з підметом у роді, числі і відмінку?*
 А Тихий росяний ранок. За припущеними садами половіли хліба... (Р. Іванченко).
 Б Осінній Київ. Яке перо може відтворити його осінню красу! (В. Собко).
 В Озеро глибоке, все затінене темним дубом (М. Чабанівський).
 Г Ось робітничий клуб (В. Сосюра).
 Ґ Вечірня кімната. Розчинені вікна. Весна... (І. Жиленко).
20. *Знайдіть серед наведених речень неповне з простим дієслівним присудком.*
 А Очі – міра, душа – віра, совість – порука (Н. тв.).
 Б Платня нічого – краща, ніж по інших сторонах (М. Коцюбинський).
 В Нічого в цьому році озимина, а ярі стоять зеленою рікою (М. Стельмах).
 Г Головним інструментом у хірурга є скальпель, у муляра – кельма, у художника – пензель (З часопису).
 Ґ Рукам волі не давайте! (Гр. Тютюнник).
21. *В якому реченні підмет виражений прислівником?*
 А Дуже корисно побувати ще раз у житті дитиною... (М. Чабанівський).
 Б Люба! Ми у власне вчора досить надивились (В. Коломієць).
 В Славне моє сьогодні. Завидним і прекрасним буде завтра (М. Рудь).
 Г Сьогодні я такий щасливий, мов вийшов хлопчиком на шлях (В. Сосюра).
 Ґ Писати вірші – дуже просто... (О. Підсуха)
22. *Вкажіть, в якому реченні підмет виражений вигуком.*
 А Гучне «ура» було йому на відповідь (Ю. Смолич).
 Б Проспіва, протягне «ох!», молока хильне за двох і вертається до хати (С. Олійник).
 В Агов, над містом я, на риштуванні, – стружу, клепаю, зводжу дім – творю! (І. Нехода).
 Г Що за диво! Під віконце хтось помалу підступає (Леся Українка).
 Ґ Несла ворона до мого двора, мов сиру крихітку, своє картаве «кра» (І. Нехода).
23. *Знайдіть речення, в якому інфінітив не входить до складу дієслівного складеного присудка.*
 А «Розпрягайте» і «Поїхав за Десну» не зуміє онук заспівати (О. Реп'ях).
 Б Камінь – не мертва брила. Камінь може кричати. Камінь, який скропила сльозою пекучою мати (Л. Дмитерко).
 В Хто кращу пісню скласти зуміє, той з вас ніколи не постаріє (П. Сингаївський).
 Г Скільки різного, часто суперечливого може співіснувати в одній людині (Є. Божик).
 Ґ А Ковалів – людина обережна, він не буде пускати слів на вітер (М. Чабанівський).

24. Знайдіть серед наведених речень спонукальне.

- А Хто ж могутній забороне встати й нам од сна? (Г. Чупринка).
- Б А ми з тобою обминем торжища, де гендлярі вимахують пером (Л. Костенко).
- В Тут на radoщах Бертольдо всіх співців казав зібрати (Леся Українка).
- Г Боже, хай моє завтра стрімко летить, хай у щасті розгорне крила! (Ю. Дмитренко).
- Ґ Тримаючи в руках скрипку, людина не здатна зробити погане (Г. Сковорода).

25. Як поділяються речення залежно від наявності чи відсутності структурно обов'язкових членів речення?

- А Поширені, непоширені.
- Б Двоскладні, односкладні.
- В Сполучникові, безсполучникові.
- Г Повні, неповні.
- Ґ Прості, складні, ускладнені.

26. Якому реченні присудок узгоджується з підметом лише у відмінку?

- А Київські кручі – фортеці зелені (Л. Дмитерко).
- Б Поле – що безкрає море (Панас Мирний).
- В Знаки минулого – літопис землі (М. Чабанівський).
- Г Промені як вії сонячних очей! (П. Тичина).
- Ґ Була вже ніч. Осяяні місячним світлом дерева стояли в цвіту, як наречені (О. Довженко).

27. В якому з наведених речень означення виражено нерозкладним словосполученням?

- А Сад – то спів веселих птахів і сумних вітрів (Л. Дмитерко).
- Б В кінці села, коло самої Роставиці, стояла хата старого Петра Джері (І. Нечуй-Левицький).
- В Роман – людина ніжної і сумирної вдачі (Олесь Гончар).
- Г Микола знав, що коні самого голови і його багатой рідні стоять дома в повітках (І. Нечуй-Левицький).
- Ґ Бо хоч які міцні будуть плечі одної людини, проте ніколи вони не витримають того, що витримають плечі колективу (Олесь Гончар).

28. Знайдіть речення, в якому наявна прикладка.

- А Життя – не прогулянка, не забава, а важка праця (І. Цюпа).
- Б Підростає людина, вимовляє перше чарівне слово «мама», робить перші кроки в житті (З. Воскресенська).
- В Ми – народ! Шлях наш повен дерзаннями (О. Новицький).
- Г І задзвонили над джмелями дзвінки-дзвіночки лісові (М. Вінграновський).
- Ґ Конвалія – рослина отруйна (М. Стельмах).

29. З'ясуйте, в якому реченні сполучення «з + орудний відмінок» виконує функцію додатка?

- А Наступного дня Блаженко з Хаєцьким справді звідкись привели Чернишеві вороного (Олесь Гончар).
- Б Шовкун з лагідним спокоєм щось розповідав співбесідникам про гірські пригоди (Олесь Гончар).
- В Міст, перегорівши, з гуркотом повалився в воду (Олесь Гончар).
- Г З ревнивою пильністю стежив Маковой за Чернишем (Олесь Гончар).
- Ґ Вперше з казкою, із легендою там зустрітись мені довелося (В. Швець).

30. В якому реченні інфінітив виконує функцію додатка?

- А Змалку треба шанувати рідну мову, навчаючись від батька й матері, від дідуся й бабусі отого мовного багатства (І. Цюпа).
- Б Хто навчив нас звеличить у кожній людині Людину, виміряти трудом кожен крок до ясної мети? (В. Бровченко).
- В Умій відчувати серце матері, умій бачити в її очах ласку і спокій, щастя і радість, тривогу і бентегу, розгубленість і прикрість (В. Сухомлинський).
- Г А люди – володарі степу, задумали виростити сад (В. Терен).
- Ґ Хіба забути юності квартали, де кожен камінь чув твою ходу, і щедро в час ранковий дарували свій аромат акації в меду (К. Дрок).

31. В якому реченні неузгоджене означення виражене прислівником?
- А Свіча ніколи рівно не горить (Т. Севернюк).
 - Б Гори на тлі передзахідного сонця – продовжена мить тривання (Б. Криса).
 - В Карлос вибрав шлях направо, Гвідо вибрав шлях наліво (Леся Українка).
 - Г І тут озвався отой сивочолий чоловік (В. Симоненко).
 - Ґ Смерекова хата – батьківський поріг. Смерекова хата на крутій горі (М. Бакай).
32. В якому з речень є прямий додаток?
- А Він чув сміх, і плач, і спів, і крик, він бачив погляди і злі, й привітні (Є. Летюк).
 - Б Вінцем досягнень і надбань людини є, мабуть, рукотворне чудо-сад (Л. Дмитерко).
 - В Безхмарними очима немовляти зорить у душу сорок перший рік... (Б. Мельничук).
 - Г Забулися «пророки» навіки... (Є. Летюк).
 - Ґ Дивлюсь я на тебе, на вільнеє небо, на коси дівочі беріз (В. Сосюра).
33. Вкажіть, в якому реченні означення виражено нерозкладним словосполученням.
- А Може, дівчина в іншого до нестями закохана, в якого-небудь тракториста або серцеїда-завклубом, а ти для неї величина безконечно мала (Олесь Гончар).
 - Б І погнався лицар хутко через доли, через гори, і спинився від віконцем у своєї Ізидори (Леся Українка).
 - В Морозною, сніговою була важка зима сорок першого року (З підручника).
 - Г Світ увесь крізь тайфуни й цунамі до рятунку шука свою путь... (С. Реп'ях).
 - Ґ Неповторна кожна людина, неповторна кожна любов! (А. Демиденко).
34. Виберіть речення, де є обставина із значенням часу.
- А Доки сонце сходить і заходить, живуть і творять люди на землі (В. Кузьменко).
 - Б Тільки родина у прикру хвилину схилить надію тобі на плече (В. Крищенко).
 - В Запахущі плоди колосистого липня, золотаві, як сонце, липневі меди (П. Осадчук).
 - Г Промчались років блискавки над плесами озер (Р. Братунь).
 - Ґ Давалася взнаки втома останніх днів (Олесь Гончар).
35. В якому реченні є обставина із значенням міри та ступеня?
- А І снагою життя наливаються вщерть колоски (М. Сингаївський).
 - Б Без праці людина деградує, вона вироджується (П. Загребельний).
 - В І краса степової дівчини причарувала його на той час при ясному місяцеві, ніби краса русалки (І. Нечуй-Левицький).
 - Г Машина поспішно від'їхала (І. Цюпа).
 - Ґ Хоча знаю: ніщо не дається легко (І. Цюпа).
36. В якому з речень є обставина із значенням часу?
- А Злий плаче від зависті, а добрий – від радості (Н. тв.).
 - Б Всі троє притихли, мовби заворожені чарами цього весняного вечора (Олесь Гончар).
 - В На думку спадає те поле у жовтні (П. Тичина).
 - Г Серце хай не стомиться ніяк у дні чекань, самотності й тривоги, нехай кохання буде, як маяк, якому віриш, збившись з дороги (Є. Летюк).
 - Ґ Ми любимо час єднання, а не зброї (Д. Павличко).
37. Вкажіть, в якому реченні порівняльний зворот виконує функцію обставини способу дії (порівняння).
- А Життя – як море (В. Сосюра).
 - Б Час летів, немов на крилах (Леся Українка).
 - В І звучить земля, як орган (П. Тичина).
 - Г А поля – мов діти, ніби найвища поезія, неначе найскладніша наука (П. Загребельний).
 - Ґ Слово народилося в праці, як і пісня (І. Цюпа).
38. Позначте речення, в якому між підметом і присудком треба поставити тире (розділові знаки пропущено).
- А У нас на Україні душа і пісня споконвік живі.
 - Б Київські кручі фортеці зелені.
 - В В чужих краях і хліб неначе вата.

- Г Я не турист у ріднім краї, не мовчазний спостерігач.
39. У котрому з рядків правильно вжиті розділові знаки.
- А Очі два озерця морської води.
- Б Сварка чоловіка з жінкою то літній дощ.
- В Земля не може жити без сонця, а людина без щастя.
- Г З піснею дружити - ніколи не тужити.
40. У котрому з рядків неправильно вжито розділові знаки.
- А Зникає мова – зникає нація.
- Б Українська мова – це основа нашої безмежно багатой культури.
- В А була ж ти – як буря із громом! А була ж ти – як ніч на Купала...
- Г Очі: дві волошки в житі.

Однорідні члени речення. Відокремлені члени речення

1. У котрому реченні правильно відокремлено поширене означення:
- А Роз'ятрений нудьгою, затоплений в задумі плентався я тихою ходою берегом річки... (М. Коцюбинський).
- Б Згорда поглядають вони довкола певні в своїх силах, байдужі до всяких життєвих незгод (М. Коцюбинський).
- В Незабаром показалось село, мальовничо розкидане над річкою по горі (М. Коцюбинський).
2. У котрому реченні правильно відокремлено поширене означення:
- А А колос, викупаний сонцем вклоняється ниві (М. Стельмах).
- Б Витіпаний хворобою, Григорій посміхнувся жовтогарячими, наче з вільхової кори вирізаними устами (М. Стельмах).
- В Тут, серед степів, пропалених і пропечених сонцем Ліна частіше згадує батька (Олесь Гончар).
3. У котрому реченні (реченнях) правильно відокремлено поширене означення:
- А Розчепіреними пальцями лівої руки чесав білу бороду, трохи пожовклу від старості й тютюну (Л. Дмитерко).
- Б Починалася ніч. Спокійна, підгірська, літня ніч, вдумлива й поетична, повна своєрідного настрою, якого годі шукати в інших, чужих краях (Б. Лепкий).
- В Вийди, кохана, працюю зморена, хоч на хвилиночку в гай (М. Старицький).
4. У котрому реченні (реченнях) неправильно вжиті розділові знаки:
- А Вона, наморена ходою трохи не цілого дня зразу закрила натомлені очі (Панас Мирний).
- Б Він, неспокійний, весь збурений суперечливими почуттями, подався на лікарський виклик (Ю. Збанацький).
- В Їм почало здаватися, що вона засинає заколисана гудінням вітру (А. Хижняк).
5. У котрому реченні (реченнях) неправильно вжиті розділові знаки:
- А Три камені лежать перед порогом, рівні й вичовгані тисячами ніг (В. Кучер).
- Б Рідну, славну, кров'ю перемиту я тебе нікому не віддам (А. Малишко).
- В Шепче мій край урожаєм багатий, кличе дорога, легка і крута (А. Малишко).
6. У котрому реченні не відокремлено поширені обставини:
- А Тільки де-не-де діди вигрівались на сонці сидячи на призьбі та молодиці квапливо бігли по воду, вимахуючи мідяними побіленими кухлями (М. Коцюбинський).
- Б Ще не розтуляючи очей, я всім тілом відчуваю злагоду в нашій хатині (М. Стельмах).
- В Та ось рушило небо, позеленивши на світанні наші обличчя (М. Коцюбинський).
7. У котрому реченні помилково не відокремлено поширені обставини:
- А Семен стояв ні в сих ні в тих тримаючи в руках торбинку, не знаючи, чи залишатися тут чи тікати (М. Коцюбинський).
- Б Гойдаючи злегка рудими боками, п'ялись по крутих стежках корови (М. Коцюбинський).
- В Вертаючись уночі з передової, ми через степ до міста підійшли (Л. Первомайський).

8. У котрому реченні правильно відокремлено поширену обставину:
- А Чорні голі дерева стояли в снігу, настовбурчившись замерзлими гілочками і, наче мертві, не ворухилися од вітру (М. Коцюбинський).
 - Б Сонце, поволі спускаючись на захід, більшає, немов росте, яснішає, розпалюється (М. Коцюбинський).
 - В Згубити людську особистість людини можна і в інший спосіб – розщепивши душу, зруйнувавши в ній моральність, або позбавивши людину почуття гідності, честі, впевненості в собі (Олесь Гончар).
9. У котрому реченні (реченнях) неправильно відокремлено поширену обставину:
- А Обличчя натхненно розшарілося і освітившись якимись думками, стало мовби тоншим, інтелектуальнішим, багатшим (Олесь Гончар).
 - Б Стрункі дерева, мов живі, скорившись невідомій силі, в вікно багряні віхи хилять (В. Сосюра).
 - В Олександра ще довго стояла спершись на сапу, та щось розказувала молодицям (М. Коцюбинський).
10. У котрому реченні (реченнях) правильно відокремлено поширену обставину:
- А Він стояв уже серед кімнати, розкривши рота від здивування (П. Панч).
 - Б Та кожен раз нова в нас збуджувалась сила, немов зростаючи з безмірних наших втрат (Л. Первомайський).
 - В Небо до обрію вкрилося розривами рудих хмарок, що пливли обволікаючи сонце (В. Кучер).
11. З'ясуйте, в якому варіанті (варіантах) розділові знаки вжито неправильно:
- А 1. Пані Лесю, ти прийдеш? Пані Леся може приїхати. 2. У лісі, звичайно, гарно будь-якої пори року. Піти в ліс – для нього звичайно.
 - Б 1. Це, я кажу, чудове видання. Це я кажу, щоб ви попрацювали над правописом. 2. Ви, напевно, читали цю книгу? Твори Євгена Гуцала ви читали напевно.
 - В 1. Читайте, я раджу, видання українських письменників. 2. Раджу, прочитати повісті Євгена Гуцала.
12. З'ясуйте правильний варіант вживання розділових знаків у реченні зі вставленими словами:
- А Вона, Леся Українка, троянда в морі квітів.
 - Б Вона – Леся Українка – троянда в морі квітів.
 - В Вона (Леся Українка) троянда в морі квітів.
13. З'ясуйте, в якому варіанті є помилки у вживанні розділових знаків при вставних і вставлених конструкціях:
- А Тим більше сьогодні мусив зайти після такого вчорашнього (на його думку, надзвичайного) «казусу».
 - Б Те, що він почав був забувати, – ціла ота трагедія його народу, – навалилась на нього всім тягарем, кидаючи серце, мов м'яч, у всі боки.
 - В Адже (як ми уже зазначили) портрети місцевих передовиків були підняті на таку недосяжну висоту, що годі було кого розпізнати.
14. З'ясуйте, в яких варіантах не допущено помилок у вживанні розділових знаків у реченнях із порівняльними зворотами:
- А 1. Час тече, немов пісок з долоні. 2. Життя зриває дні мої, неначе вітер листя.
 - Б 1. Я квітку не можу зірвати, бо їй як людині болить. 2. Життя, немов ріка, пливе в майбутнє, в завтрашнє, в безкрає.
 - В 1. Час летів, немов на крилах, і, мов сон, життя минало. 2. Червоніли хмари, неначе обсіпані рожами.
15. З'ясуйте, в якому варіанті немає пунктуаційних помилок у реченнях із порівняльними зворотами:
- А 1. Руки були холодні мов лід. 2. Дош линув як із відра.
 - Б 1. Як справжній лірик, Сосюра надзвичайно різноманітний у своїх переживаннях. 2. Кривинський як посередник вийшов наперед громади.

- В 1. Всі, як один, повернули голови до дверей. 2. Марко почервонів, як рак.
16. *З'ясуйте, в якому варіанті правильно вжито розділові знаки для відокремлення звертань:*
- А 1. Зірочки ясні небо покрили, вийди, дівчино, серденько, миле. 2. Благословенний будь мій рідний краю!
- Б 1. Хай, милі друзі, вам щастить у дружбі вірній, у праці мирній. 2. Прощай синє море, безкрає, просторе.
- В 1. Гей, юнаки, гей, молодість світу, доля планети у ваших руках. 2. Ой Дніпре, мій Дніпре, широкий та дужий, багато ти, батьку, у море носив козацької крові.
17. *У котрому реченні правильно поставлено розділові знаки при однорідних членах:*
- А Тихо. І земля, і вода, і повітря, все послухало.
- Б Не висотою хмарочосів вимірюється гідність народів, а високістю мети і намірів.
- В Усе в чеканні: і краплі рос, земля і місяць, вишні, і тополі.
18. *У котрому реченні правильно поставлено коми між однорідними членами:*
- А Столиця Естонії схожа на ілюстрацію до казок Андерсена, або братів Грімм.
- Б Я пам'ятаю вчительку мою, просту і скромну, і завжди спокійну.
- В На жоржини, на троянди ранок чистий, золотистий сипле сльози-діаманти, сипле іскорки перлисті.
19. *У котрому реченні (реченнях) неправильно поставлено розділові знаки між однорідними членами:*
- А Скрізь – у саду, у полі, у лісі, панував осінній спокій.
- Б Їхав, їхав козаченько лугом, долиною, та лісочком, та садочком до своєї милої.
- В Піди, допоможи слабшому.
20. *У котрому реченні (реченнях) неправильно поставлено розділові знаки між однорідними членами:*
- А Поривання, бажання, обіцянки – не допомога.
- Б Хочеш не хочеш, але мусиш зробити.
- В Не хочеться ні їсти, ні пити.
21. *У котрому реченні правильно вжиті розділові знаки:*
- А Повсюдно тиражуються Стусові портрети: на плакатах, значках, вимпелах, навіть на футболках.
- Б Гарна постава, проникливий погляд виразних очей, лагідна усмішка, все це засвідчує багату особистість.
- В Каротин міститься в продуктах харчування – як-от: гарбузах, абрикосах, зелені, персиках, цитрусових.
22. *У котрому реченні (реченнях) неправильно вжиті розділові знаки:*
- А Під сузір'ям Риб народилися такі славетні люди: Сергій Рахманінов, Елізабет Тейлор, Енріко Карузо...
- Б Любив обіцяти завжди – зранку, вдень, увечері.
- В Усе: і повітря, і покручені лози, і зів'яла трава – усе це мимохіть нагадує їй щасливі хвилини життя.
23. *З'ясуйте, в якому реченні неправильно вжито тире:*
- А І над водою, і над гаєм – кругом усе мовчить.
- Б Тільки нам все жити не вмирати, зерно сіять, зацвітати знов.
- В Він був ні риба – ні м'ясо.
24. *З'ясуйте, в якому реченні правильно вжито тире:*
- А Бігли, ойкали, шулилися від дощу – сховалися.
- Б Усе бачить співець у широких роздоллі – і небо, і море, і красу світову.
- В Чарівний світ пливе переді мною, як-от – сині води, білі піски, хати на високих берегах.
25. *Позначте речення з узагальнювальним словом після однорідних членів (розділові знаки пропущено):*
- А Аір тростяний має ще народні назви татарське зілля лепеха ірний корінь явір (З журналу).
- Б Богові Роду підкорялися всі три царства і наземне і підземне і небесне (Є. Шморгун).

В Ревнощі ображене жіноче самолюбство згадки про нещасливе кохання про нездійснені дівочі мрії все це завирувало в її [Марусі Чурай] душі і породило страшний план помсти (О. Козуля).

Г Зо всіх куточків зі стін з вікон з долівки і з мене самого вставали згадки дитинства і пливли передо мною (М. Коцюбинський).

26. Позначте речення, в якому вставне слово (словосполучення) дає емоційну оцінку повідомлюваному:

А Дбали люди про джерело, а воно, кажуть, навіть говорити вміло людською мовою (З журналу).

Б Кожен вибирав собі пару, може, на танець, може, на вечір, може, й на все життя... (З. Кучерява).

В На великому чорному баркасі, що, здавалося, повертав до берега, справді звивали вітрила (М. Коцюбинський).

Г На превелике диво, Земфір не пручався (М. Коцюбинський).

27. Позначте речення з неоднорідними означеннями (розділові знаки пропущені):

А Маленька дівоча рука один по одному бере з кошика легкі алюмінієві персні надіває на пташину ніжку ловкенько пристібує на ній як амулет як знак спілки людини і птаха (Олесь Гончар).

Б У глибоких зелених од винограду і повних сизої імлі долинах тіснились кам'яні громади рожеві від вечірнього сонця або синіючі густим бором (За М. Коцюбинським).

В Є тут вічність. Вічність у вигляді чистих ніким не забруднених пісків вловлюєш її в струмуванні вітру і в спокійному леті птахів і в неквапливих вишумах моря що і вночі не змовкне (Олесь Гончар).

Г День стояв тихий сонячний (За Лесею Українкою).

28. Позначте речення, в якому між однорідними членами кома не ставиться (розділові знаки пропущено):

А З одинокої на ціле ... село кав'ярні дуже добре видко було і море і сірі піски берега (М. Коцюбинський).

Б Синє море хвилювалось і кипіло на березі піною (М. Коцюбинський).

В Тече вода в синє море та не витікає (Т. Шевченко).

Г Пари повільно розходилися забираючи останні акорди вальсу несміливі доторки закоханих рук таємничо-солодкі почуття (З. Кучерява).

29. Позначте речення з невідокремленим поширеним означенням (розділові знаки пропущено):

А В одчинені вікна й двері на довгу з колонками веранду так і тислась ясна блакить моря в нескінченність продовжена блакитним небом (М. Коцюбинський).

Б Обліплені роями бджіл у квітні сади гудуть (В. Лучук).

В Життерадісний на вдачу не боїться він [Малишко] і тої гіркоти без якої важко уявити собі живу людину й живу поезію (М. Рильський).

Г Як зберегти оцю красу нерідко отак ненароком і бездумно понищену? (І. Вихованець).

30. Позначте речення з вираженою одиничним дієприслівником обставиною, що не відокремлюється (розділові знаки пропущено):

А Ледь-ледь збиралось на досвіт і мати вмившись зодягали чисту сорочку підв'язувалися каруковим вишитим у хрестик фартухом і вилазили на лежанку (В. Скуратівський).

Б Розминувшись трактори пройшли ще з пів гін (Олесь Гончар).

В Дід сидів нахмурившись і нервово барабанив пальцями по столу (За О. Кобилянською).

Г Вася і Ванда плавали і змагаючись запливали далеко в море (М. Трублаїні).

31. Позначте речення, в якому другорядний член обов'язково відокремлюється (розділові знаки пропущено):

А Залите вогнями місто згори здавалося якоюсь велетенською фантастичною квіткою (З часопису).

Б Цвіте іній осяяний місяцем цвіте холодними квітками і пелюсточки їхні пахнуть морозом (Є. Гуцало).

- В Згризений у гальку камінь сірів берегами а там де море встигло стерти його в білий пісок воно грало над ним блакитним вогнем перемоги (М. Коцюбинський).
 Г Після біофаку залишена була в столиці та це тривало недовго (Олесь Гончар).

32. Позначте речення, в якому перед сполучниками чи, або кому ставити не треба (розділові знаки пропущено):

- А Там води горіли сапфіром або смарагдом там була піна рожева наче троянда там вода крила сріблом човен весла і наші руки (М. Коцюбинський).
 Б Передіванова або Іванова ніч найпоетичніше купальське дійство (За В. Скуратівським).
 В Вальдшнеп або лісовий кулик благородна птиця трохи менша за голуба (Остап Вишня).
 Г Наші предки вірили в існування русалок або мавок які жили в лісах водоймищах на полях (За В. Скуратівським).

33. Установіть відповідність між реченнями й назвами відокремлених членів, якими ускладнено ці речення:

- А Відокремлене поширене означення.
 Б Відокремлене непоширене означення.
 В Відокремлена прикладка.
 Г Відокремлена поширена обставина.
 Ґ Відокремлена непоширена обставина.
 Д Відокремлена уточнююча обставина.
 Е Відокремлений додаток.

Складне речення Тест 1

1. Визначте тип складного речення.

1. Результатом 47-літньої напруженої роботи Володимира Даля став чотиритомний «Толковый словарь живого великорусского языка», автор якого працював ще під псевдонімом козак Володимир Луганський, бо він був уродженцем цього міста. 2. Автора обрали почесним членом Російської академії, він отримав Ломоносівську премію. 3. Отакий він, Володимир Іванович Даль, мовознавець, що народився в Україні в сім'ї датчанина і франконімкені і тільки за рік до смерті прийняв православ'я. 4. Була в Далья змалечку «одна полум'яна пристрасть»: ще в дитинстві він помітив, що не тільки прості, а й освічені люди не так, як треба, вимовляють слова, неправильно роблять наголос. 5. Так з'явилася думка скласти словник (За А. Івановим).

- А. – Складносурядне.
 Б. – Складнопірядне з одним пірядним.
 В. – Складнопірядне з кількома пірядними.
 Г. – Безсполучникове.
 Ґ. – Складне речення з різними видами зв'язку.

1	2	3	4

2. Співвіднесіть подані нижче схеми з реченнями попереднього завдання.

А. []. Б. [], (), (). В. [], (). Г. [], []. Ґ. []: [], ().

1	2	3	4	5

3. Згрупуйте подані в першому завданні речення щодо сполучниковості/безсполучниковості:

- А – сполучникове,
 Б – безсполучникове,

В – сполучниково-безсполучникове.

1	2	3	4

4. *Укажіть у таблиці зв'язки в складносурядних реченнях.*

А. Настав сірий морозний ранок, і життя в місті геть змінилося. Б. Люди дослухалися до цокотіння кулеметів і вибухів бомб на Печерську, а на вулицях біля звичайних колодязів стояли довгі черги за водою. В. Обивателі, чиновники, що так недавно горлали на площі славу Центральної раді, стоять з глеками розгублені, злющі; і жінки розгублені, люті. Г. Сестри-жалібниці – дружини робітників. Або одна з них пише листа біля ліжка пораненого, або проказує боєць останні свої бажання (За О. Довженком).

<i>Єднальні зв'язки</i>	<i>Протиставні</i>	<i>Розділові</i>

5. *З'ясуйте кількість предикативних центрів у кожному складному реченні попереднього завдання:*

А	Б	В	Г

6. *Укажіть, скільки компонентів уходить до кожного складного речення (розділові знаки пропущено).*

А. Перед захопленим поглядом постають наче два Києви Київ стародавній колиска слов'янських народів і Київ новий що росте і вздовж і вшир і вглибину не по днях а по годинах прямо на твоїх очах (М. Шолохов).

Б. Я зачарований також і царственно-величним древнім Києвом з його пам'ятниками парками і садами з його чудовими будинками і вулицями напрочуд гарний Хрещатик жива артерія міста суцільний потік людей і машин (За М. Шолоховим).

В. Щодня коли сходить сонце і опівночі коли б'ють куранти тут зустрінеш громадян з усіх кінців світу (За М. Шолоховим).

1	2	3

7. *З'ясуйте, які типи підрядних речень (пронумеруйте їх) є в даному складному.*

Коли згадаємо, на якому маленькому клаптику землі розташувалося місто Ярослава Мудрого тисячу п'ятсот років тому, коли згадаємо, що сто п'ятдесят років тому на Хрещатику були тільки млинки і винокурні, коли згадаємо, що ХІХ століття Київ зустрів, маючи лише кілька десятків пам'ятних будинків і являючи собою (як зазначив один мандрівник) тільки спогади та надії великого міста, – то тільки тоді побачимо, до яких фантастичних розмірів зросло наше місто нині (З часопису).

<i>Типи підрядних</i>	<i>Номер речення</i>
<i>З'ясувальне</i> <i>Означальне</i> <i>Часове</i> <i>Місця</i> <i>Причини</i>	

<i>Мети</i> <i>Способу дії</i> <i>Допустове</i> <i>Міри і ступеня</i>	
--	--

8. З'ясуйте, чому не вживаються розділові знаки в складних реченнях.

А. Сичі в гаю перекликались та ясен раз у раз скрипів.

Б. Коли канонада ввечері стихала, захисники Севастополя виходили з бліндажів і починалося нове життя.

В. Одірветься де-небудь нитка або заплутається який-небудь кінець – і вийде нижчий сорт.

Г. Звідки ти і як тебе кличуть?

Ґ. Хай сонце сяє і зникне хай тьма!

Д. Серпень і невимовна тиша.

<i>Малопоширене номінативне речення</i>	<i>Малопоширене питальне речення</i>	<i>Непоширене окличне речення</i>	<i>Спільний другорядний член речення</i>	<i>Спільне підрядне речення</i>	<i>Спільне сурядне речення</i>

9. Визначте типи підрядних речень.

А. І сьогодні вклоняється серце мое
тій земній, соромливій, жагучій жіночості,
що красою життя – материнством – стає (В. Симоненко).

Б. Я від тебе жадав незвичайного й дивного,
щоб з'явилася маревом, видивом, сном (В. Симоненко).

В. Я чекав тебе з хмари рожево-білої,
коли думи збігалися з мли бездоріжньої (В. Симоненко).

Г. Я б хотів, щоб мені ви сказали
Без брехні, без ридань і виття (В. Симоненко).

Ґ. Те, що кидали ви, як намисто,
Мільйонам красунь до ніг (В. Симоненко).

<i>З'ясувальні речення</i>	<i>Означальні речення</i>	<i>Обставинні речення</i>

10. Визначте, сполучними словами чи сполучниками з'єднане головне речення з підрядним.

А. І підслухали зорі і тумани,
І підслухали ріки й мости,
Як шептав тобі вітер ласкаво (В. Симоненко).

Б. І ти не сказала нічого,
Бо не слухала вітрових слів (В. Симоненко).

В. Якби того, що в мріях маю,
Хоч краплю мати наяву (В. Симоненко).

Г. Коли б я вірить став у бога,
То бог на тебе б схожим був (В. Симоненко).

Ґ. Буду ждати тебе там, де вишня біла
Виглядає з саду тихо і несміло (В. Симоненко).

Д. Я не хотів про тебе
Розповісти завзятим брехунам,
Які б моє кохання осміяли (В. Симоненко).

Сполучні слова	Сполучники

11. Розподіліть на чотири групи складнопідрядні речення з кількома підрядними.

- А. Ми в грозах радісно зростали, щоб в дні ці сонячні прийти,
де встають антени над містами
і гримлять мостами поїзди (В. Сосюра).
- Б. Хто чув, як кричать і ридають колеса,
Коли переїдуть горлянку чи ногу? (В. Сосюра).
- В. Куди не глянь, скрізь асфальт і провода,
Які недавно мотала буря (В. Сосюра).
- Г. Ми нічого ще не знаєм,
Кого й яка чекає путь (В. Сосюра).
- Ґ. Може, тому і пече цим огнем,
Що зацвіли ясени над Дінцем,
Що не почую, дитинко моя,
Що не побачу їх більше і я (В. Сосюра).

З однорідною супідрядністю	З неоднорідною супідрядністю	З різночленною супідрядністю	З послідовною підрядністю

12. Визначте, можлива чи неможлива заміна підрядних речень відокремленими означеннями (дієприкметниковими зворотами) чи відокремленими обставинами (дієприслівниковими зворотами), поставивши в таблиці + чи - .

- А. Зачервоніло небо від сонця, що заходило.
- Б. Тіні довшають та й довшають, наче кажуть людям: скоро ми станемо нічною.
- В. Усі пораділи, бо тітці кортить швидко поворожити.
- Г. На покуті – рушники, що вишиті купкою, два образи на лаві богами догори.
- Ґ. Під сосною, на теплому твердому піску, що змішаний з падалишньою глицею, лежить Тимоха (За Ґр. Тютюнником).

А	Б	В	Г	Ґ

13. Підставте до поданих складнопідрядних речень з кількома підрядними їх схеми.

Горе переможеним!

А. Добре знав цю римську формулу Іван Мазепа, бо був одним із найосвіченіших людей своєї доби, бо в перебігу історичних подій своєї батьківщини замислювався над законами її історії і досвідченим розумом шукав розгадки таємниць. Б. І яка пекельна іронія історії була в тім, що саме на його старечі плечі впав той страшний тягар поразки, що впав і задушив його. В. Ворог, який неодноразово і брутально ганьбив і витереблював його останки, не залишив нам могили Мазепи, яка б стала притулком вічного покою для його кісток. Г. Ворог добре знав, хоч який він дикун, що з могил виростають нові паростки історії. Ґ. Мазепа мріяв про перетворення колеґії, яку відкрив Петро Могила, в академію, дбав про матеріальне її забезпечення, що сприяло розвиткові освіти на Україні.

1. [, (),]. 2. [], (), (). 3. [], (), (). 4. [], (), (). 5. [, (),], ().

А	Б	В	Г	Ґ

14. Визначте типи складнопідрядних речень з кількома підрядними.

А. Державна стратегія Мазепи була ширша за військову, бо обіймала боротьбу за молоде покоління, яке мало бути вільне від скаліченості батьків-сучасників. Б. Машина Московського царства, хоч скрипіла, хоч опинялася часто без машиніста, не зупинялася і діяла на землях пограбованих, завойованих і замучених. В. Жагучої пристрасті в оволодінні владою Іван Мазепа не мав, хоч і міг мати, бо був справжнім дворянином, дипломатом, політиком. Г. Варто не забувати, що під Полтавою Карл XII мав 27 років, що вік Петра I становив 37, що Мазепа був у віці 70-80 років. Ґ. Немає сумніву, що Мазепа перед Полтавською битвою робив усе можливе і неможливе, бо на карту було поставлене все.

<i>Послідовна підрядність</i>	<i>Однорідна супідрядність</i>	<i>Неоднорідна супідрядність</i>	<i>Різночленна супідрядність</i>

15. Поставте розділові знаки в безсполучникових складних реченнях.

- А. Луг проскочили за годину і зупинилися ошелешені попереду ясно вимальовувалися чорні фігури вершників... (Гр. Тютюнник).
 Б. Тоді Оксен пішов на ризик він вирішив іти на степову смугу... (Гр. Тютюнник).
 В. Земля була мерзла і тверда вони рубали її ножами від гвинтівок. (Гр. Тютюнник).
 Г. На горі чули їхнє вештання але не стріляли хотіли взяти живцем. (Гр. Тютюнник).
 Ґ. Оксен повільно підвів голову над урвищем стояв солдат... (Гр. Тютюнник).
 Д. Ніхто не підбіг йому на допомогу всі вели бій (Гр. Тютюнник).

<i>Кома</i>	<i>Крапка з комою</i>	<i>Тире</i>	<i>Двокрапка</i>

16. Згрупуйте безсполучникові речення за правилами вживання розділових знаків (їх не поставлено).

- А. Ще сонячні промені сплять досвітні огні вже горять (Леся Українка).
 Б. Поглянути ще раз на синій Дніпро
 Там жити чи вмерти мені все одно (Леся Українка).
 В. Зосталася тільки надія одна
 Надія вернутись ще раз на Україну (Леся Українка).
 Г. Я сьогодні в тузі в горі
 Мов у тяжкім сні
 Отруїли ясні зорі
 Серденько мені (Леся Українка).
 Ґ. І весняні квітки запашні
 Я не бачу весняного раю... (Леся Українка).
 Д. Час твій прийде
 З долею битися
 Сон пропаде (Леся Українка).
 Е. Там ясні зорі і тихії квіти
 Єднаються в дивній розмові
 Там стиха шепочуться зеленії квіти
 Там гімни лунають любові (Леся Українка).

<i>Кома</i>	<i>Двокрапка</i>	<i>Тире</i>

17. *Визначте структуру складних речень.*

- А. Лиш хто любить, терпить,
 В кім кров живо кипить,
 В кім надіям ще лік,
 Кого бій не манить,
 Людське горе смутить,
 А добро веселить, –
 Той цілий чоловік (І. Франко).
- Б. Школярник увесь у поті, нагнувшись над скриптурою, працював зо всієї сили, аби вдержати перо в дряжачих пальцях, і щохвилі він позирав на таблицю, стараючись виводити на папері ті самі крЮчки, гачки та ковбаски, які вивела вправна економська рука на таблиці (І. Франко).

<i>Складна синтаксична конструкція</i>	<i>Період</i>

18. *Розташуйте схеми відповідно до порядку речень.*

А. Альфреда Нобеля дав світу старинний та відомий рід Рюдбеків, який проживав у місті Нобелів на півдні Швеції. Б. Один із його предків, який поступив у 1682 році в університет, взяв собі прізвище від назви містечка, яке скроїв на латинський лад – Нобеліус, яке потім перетворилося в сучасне прізвище Нобель, і це прізвище потім носили всі нащадки. В. Сім'я Нобелів, винахідників і промисловців, була колись широко відома в Росії, бо їм належали нафтові родовища. Г. Разом з сім'єю Альфред попав у Росію в 1842 році, коли йому було 9 років, де він був більше людиною Петербурга, ніж Стокгольма.

1. [, (),], (), (), і []. 2. [], (). 3. [], (). 4. [] (), ().

<i>А</i>	<i>Б</i>	<i>В</i>	<i>Г</i>

19. *З'ясуйте тип складного речення.*

Щасливий я, що народився на твоєму березі, що пив у незабутні роки твою м'яку, веселу, сиву воду, ходив босий по твоїх казкових висипах, слухав рибальських розмов на твоїх човнах і казання старих про давнину, що лічив у тобі зорі на перекинутому небі, що й досі, дивлячись часом униз, не втратив щастя бачити оті зорі навіть у буденних калюжах на життєвих шляхах (О. Довженко).

- А. Складносурядне.
 Б. Складнопідрядне.
 В. Складнопідрядне з кількома підрядними.
 Г. Безсполучникове.
 Г. Складна синтаксична конструкція (з різними типами зв'язку).
20. *Виберіть пункти, що свідчать про різницю між сполучниками і сполучними словами.*
- А. Член речення.
 Б. Займенник, прислівник...
 В. Відповідає на питання.
 Г. Можна замінити іншим сполучним словом.
 Г. Можна замінити словом з попереднього речення.

21. Згрупуйте речення з прямою й непрямою мовою.

- А. – Де, – скажу, – ти проводиш ночі,
Серця ніжного лиходій (А. Малишко).
- Б. І заклеочуть гості, як орли:
– Недарма, значить, в полі ми лягли,
Якщо в дітей серця такі багаті! (А. Малишко).
- В. – Здрастуй, Києве любий! – І каже, всміхнувшись, Київ:
– Я чекаю на вас, я чекаю, як воїн, стою (А. Малишко).
- Г. Я в Дніпра запитаю:
– Скажи мені, сивий Славуто,
Ти, забомблений сталлю, свинцевого звідав дощу? (А. Малишко).
- Ґ. Олесь Гончар про Андрія Малишка сказав, що він поет
шевченківського кореня і живе та росте й після своєї смерті.
- Д. Дмитро Павличко писав, що Малишко поет глибоко соціальний,
він може виводити на світові магістралі мислення.

Пряма мова	Непряма мова

22. Згрупуйте речення з прямою мовою та відповідні до них схеми.

- А. Роман сказав: «Ти грішниця? От чудна! Ти в мене святіша за саму божу діву Марію» (За І. Цюпою).
- Б. – Ти ба, який лицар знайшовся, – скипів секретар і згарячу запропонував всучити йому строгача (І. Цюпа).
- В. Ну, а хто ж я? Чия? – простогнала вона в муці. – Скажи мені хто ти (І. Цюпа).
- Г. Треба нам лікнеп відкрити, – сказав Лимар і додав: - Це негоже, щоб наші комсомольці неписьменні ходили (За І. Цюпою).

- 1. – Пр. м., – сл. авт. і сл. авт.: – Пр. м.
- 2. Сл. авт.: «Пр.м.».
- 3. – Пр.м.? – сл. авт. – Пр. м.
- 4. Пр. м., – сл. авт.

А	Б	В	Г

23. З'ясуйте, де в прямій мові є помилки.

- А. «Нікуди я не піду, – вирішує Олена. – Тут так гарно під тихими білими вербами (І. Цюпа).
- Б. Як тільки не дорікала їй тоді Ольга:
– Зрадниця ти! Свою любов топчеш! У важку хвилину не допоможеш людині... (І. Цюпа).
- В. А дід Григор колись говорив «Козацькому роду не буде переводу!» (І. Цюпа).
- Г. – Доведеться відкласти репетицію – сказав Василь. – Та й не встигнемо, бо це ж збори допізна, мабуть, затягнуться (І. Цюпа).

А	Б	В	Г

24. Визначте, в якому діалозі є пунктуаційні помилки.

- А. – А може б, я зіграла Катрю, озвалась несміло Харитина.
 – Що ти, Харитю? – заперечив Михайло Щербань. –
 В неї роль знаєш яка велика?
 – Нічого, – почервоніла Харитина, – я вас напам'ять вивчу (І. Цюпа).
- Б. – Що тут у вас?
 Та знову проситься Наталка в село до матері, – нехотя сказав Теофан, і до церкви, каже, піду Богу помолитися.
 – Богу де завгодно поклоняться можна: і в хаті, і в клуні, і в повітці, пояснив свекор основні постулати баптистської секти (І. Цюпа).
- В. Товаришу Гайдим! – виплигнув з саней Олекса Ярошук. – От добре, що ви в ревкомі.
 Що трапилось?
 Та ми з дядьком Матвієм коляду знайшли, – вказав Олекса на Матвія Прибиймуху, що сидів у санях.
 – Яку коляду? Кажіть толком!
 – ...Двадцять мішків хліба знайшов наш Олекса. Сідай, поїдемо покажемо (І. Цюпа).
- Г. – Романе! Романку, щастя моє! шептала Наталя.
 – Наталю! Моє ти горіхове зерня!
 – Романе...
 – Наталю... (За І. Цюпою).

А	Б	В	Г

25. *Позначте, в якому речення є пунктуаційні помилки.*

- А. Кораблик це невеличка шапочка продовгасто-округлої форми. Передні та задні кінці кораблика іноді бувають подвійні а через це на голові виходить щось на зразок чотирьох вушок чи ріжків. (О. Воропай).
- Б. Обрус – це також старовинне біле вкриття голови заміжньої жінки. Обрус значно коротший але й набагато ширший за намітку його не зав'язують, а просто кладуть на голову і кінці спускають на плечі (О. Воропай).
- В. Очіпок – це одяг заміжньої жінки, має форму циліндричної шапочки з плескатим дном, а в задній частині що приходить на потилицю має розтин на шнурівці (О. Воропай).
- Г. Півка – це досить великий чотирикутній шматок полотна чи бавовняної тканини один його край вишитий вузькою смужкою (О. Воропай).

А	Б	В	Г

26. *Знайдіть пунктуаційні помилки перед сполучником як.*

- А Я лину в пісні до висот,
 І як в дитинстві дні минулі
 Шумить мій содовий завод (В. Сосюра).
- Б Я живу... а мені все немиле...
 Ну чого я тоді не зробив
 Так як ти, о далека, хотіла? (В. Сосюра).
- В Ми з тобою одні. Ми у полі одні,

- ти стоїш перед мене як вечір (В. Сосюра).
- Г Я нічого уже не бажаю,
тільки споминів встануть рої
як чужі мені очі засяють,
так схожі на очі твої (В. Сосюра).
- Г У нього руки як залізні; дощ ллє як з відра; упав як сніг на голову;
роби як слід; полетів як стріла.

А	Б	В	Г	Ґ

27. У тексті «Про користь розділових знаків» знайдіть пунктуаційні помилки.

- А. Людина загубила кому, стала боятися складних речень, шукати фрази простіші. За нескладними фразами прийшли нескладні думки.
- Б. Потім вона загубила знак оклику й почала говорити тихо з однією інтонацією. Її вже не радувало й не обурювало вона до всього ставилася без емоцій.
- В. Потім вона загубила знак питання й перестала задавати запитання ніякі події не викликали її інтересу де б вони не відбувалися – у космосі на землі або навіть у власній квартирі...
- Г. Ще через декілька років вона загубила двокрапку й перестала пояснювати іншим свої вчинки.
- Ґ. На кінець життя в неї залишилися тільки лапки. Вона не висловлювала жодної власної ідеї вона весь час когось цитувала – так вона з часом розучилася мислити і дійшла до крапки.
- Д. Бережіть розділові знаки (О. Каневський).

А	Б	В	Г	Ґ	Д

Тест 2

1. Визначте типи складних речень.

- А. Є в коханні і будні, і свята,
Є у ньому і радість, і жаль,
Бо не можна життя заховати
За рожевих ілюзій вуаль (В. Симоненко).
- Б. Вона прийшла непрохана й неждана,
І я її зустріти не зумів (В. Симоненко).
- В. І я не чув, як жайвір в небі тане,
Кого остерігає з висоти (В. Симоненко).
- Г. Дай мені у думку динаміту,
Дай мені любові, дай добра,
Гуркочу у долю мою, світе,
Хвилями прадавнього Дніпра (В. Симоненко).
- Ґ. Ще в дитинстві я ходив у трави,
В гомінливі трепетні ліси,
Де дуби мовчали величаво
У краплинах ранньої роси (В. Симоненко).
- Д. В них дзвеніло щастя непочате,
Радість невимовна і жива,
Коли їх виводили дівчата,
Як ішли у поле на жнива (В. Симоненко).

1. Складносурядне.

2. *Складнопідрядне.*
3. *Складносурядне з послідовною підрядністю.*
4. *Складнопідрядне з однорідною супідрядністю.*
5. *Безсполучникове.*
6. *Складна синтаксична конструкція.*

А	Б	В	Г	Ґ	Д

2. *З'ясуйте засоби зв'язку та відношення між компонентами складносурядного речення.*

- А. Літали ластівки й снували за собою
Години й дні, турою перевиті,
А з купола захмарених небес
Глибинний реквієм схилявся до землі (І. Драч).
- Б. Гора чернеча стала на коліна,
Взяла труну безсмертну в чисте лоно,
І вічність тополина стала поруч,
Вишнева весняна пора (І. Драч).
- В. І очі смутку зазирали в душу,
І йшла Україна в глибину століть (І. Драч).
- Г. Так блиснеш зопалу – і спопеліє тіло,
І білим біло, і душа – вдова (І. Драч).
- Ґ. Варіація на банальний київський сюжет,
або ж баба в целофані – наша мати (І. Драч).
- Д. Бігли босі сліди,
А пісок тільки спалено вився... (І. Драч).

Порядок речень	Відношення						Засоби зв'язку					
	Єднальні			Протиставні		Розділові		Сурядна інтонація	Сурядні сполучники	Однаковість форм дієслів-присудків	Спільний другорядний член речення	Наявність у наступному реченні співвідносного займенника
	Перелік одночасності	Перелік послідовності	Наслідкові відношення	Протиставлення	Зіставлення	Чергування явищ	Несумісність явищ					
А												
Б												
В												
Г												
Ґ												

3. *Вкажіть типи підрядних речень.*

- А. Якщо впадеш ти на чужому полі,
Прийдуть з України верби і тополі... (В. Симоненко).
- Б. Коли мечами злоба небо крас
І крушать твою вроду вікову,
Я тоді з твоїм ім'ям вмираю

- І в твоєму імені живу! (В. Симоненко).
- В. Щоб знали майбутні предтечі
В щасливій і гордій добі,
Їх горе на утлі плечі
Онися взяла собі (В. Симоненко).
- Г. Шанувать Вітчизну мою милу,
Бо вона одна на цілий світ (В. Симоненко).
- Г. Але певен, що жодного разу
У ваганні і сумнівів час
Дріб'язкові хмарки образи
Не закрили б сонце від нас (В. Симоненко).
- Д. А вночі шугнув через грядку
Де сусідів паркан стирчав... (В. Симоненко).

1. Підрядне з'ясувальне.
2. Підрядне означальне.
3. Підрядне обставинне місця.
4. Підрядне обставинне часу.
5. Підрядне обставинне причини.
6. Підрядне обставинне мети.
7. Підрядне обставинне міри і ступеня.
8. Підрядне обставинне способу дії.
9. Підрядне обставинне наслідку.
10. Підрядне обставинне умови.
11. Підрядне обставинне допустове.

А	Б	В	Г	Ґ	Д

4. З'ясуйте типи складнопідрядних речень з кількома підрядними.

- А. ...Розвіялись апостоли її [землі],
Щоб гірко згадувать, як квітнуть вишні (Є. Маланюк).
- Б. Він, ким займалось і запалало,
Скорше бунт буйних майбутніх рас,
Полум'я, на котрім тьма розтала (Є. Маланюк).
- В. Чому не спалить землю, що у скверні
Втопилася й присякла нею вщерть,
Бо знов колюча мідь наїжить стерні
І закує залізо мертву твердь? (Є. Маланюк).
- Г. Єдиним болем бути,
Тим криком, що горить в кривавім списку уст,
І знають, що випало загаснуть забудим... (Є. Маланюк).
- Ґ. І від віків повзуть під стіни орди,
Як ніч, як тьма, як чорна сарана (Є. Маланюк).

1. Складнопідрядне з однорідною супідрядністю.
2. Складнопідрядне з неоднорідною супідрядністю.
3. Складнопідрядне з різночленною супідрядністю.
4. Складнопідрядне з послідовною підрядністю.

А	Б	В	Г	Ґ

5. Згрупуйте безсполучникові речення.

- А. І буде так:
Пшеницями зійде кров (Є. Плужник).
- Б. Серце здушили мені – мовчи! (Є. Плужник).
- В. Немов ласкаві вересневі феї
Спирили час – всесвіт не тече... (Є. Плужник).
- Г. ...Нащадки безсторонні
Простять мені й помилки, й вагання,
І пізній сум, і радість передчасну –
Їм промовлятиме моя спокійна щирість (Є. Плужник).

1. Безсполучникові речення з однотипними частинами.
2. Безсполучникові речення з різнотипними частинами.
3. Безсполучникові речення ускладненого типу.

А	Б	В	Г

6. Згрупуйте речення з прямою і непрямою мовою й відповідні схеми.

- А. Козак сказав: – Замудрувались ви.
Тут треба тільки серця й голови (Л. Костенко).
- Б. – Крім того, ми вже тут заморочені, – сказав суддя, – що
ще не з'ясували, а чи були у неї в тому злочині
помічники... (Л. Костенко).
- В. Пушкар сказав, що злочин – не прощений (Л. Костенко).
- Г. – Бо ти такий вже, чоловіче, зроду,
Все б тільки очі й витріщав на вроду, –
Сказала жінка з усміхом терпким. –
Знімати шапки?! Себто перед ким?
- Г. – Іване! Брате! Як ти встиг! –
Кричав Лесько і тряс його за груди (Л. Костенко).
- Д. – І знов земля шипить у боротьбі,
І знов я належу не собі, –
сказав Іван.

1. – Пр.м! – сл.авт. 2. – Пр.м. – сл.авт. 3. Сл.авт.: – Сл.авт.
4. – Пр.м, – сл.авт, – пр.м. 5. Сл.авт, що пр.м.
6. – Пр.м, – сл.авт. – Пр.м.?

А	Б	В	Г	Ґ	Д

7. Згрупуйте в таблиці речення і правила вживання розділових знаків.

- А. Послухай, брате, думаєш це легко прийнять, що хтось за тебе
погибає? (Л. Костенко).
- Б. Стояли люди злякані, притихлі,
Вона ішла туди, як до вершин (Л. Костенко).
- В. Не вільно теж, караючи, при цім не
Урахувати також і чесної (Л. Костенко).
- Г. Замовкли всі, ніхто й не ворухнувся (Л. Костенко).
- Ґ. Звитяги наші, муки і руїни

- Безсмертні будуть у її словах (Л. Костенко).
 Д. Я, може, божевільним тут здаюся,
 Ми з вами люди різного коша (Л. Костенко).

1. Однорідні члени речення.
2. Відокремлені означення.
3. Відокремлені обставини.
4. Порівняльний зворот.
5. Звертання.
6. Вставне слово.
7. Складнопідрядне речення.
8. Безсполучникове складне речення.

А	Б	В	Г	Ґ	Д

8. З'ясуйте, в якому реченні і на яке правило допущені помилки.
- А. Замокніть всі великий час прийшов (О. Олесь).
 - Б. О слово рідне орле скутий
 Чужинцям кинуте на сміх (О. Олесь).
 - В. З журбою радість обнялась
 В сльозах як в жемчугах мій сміх (Олександр Олесь).
 - Г. Кликав він проснутись розгорнути крила
 Пролетіти небом в золоті краї... (О. Олесь).
 - Ґ. Сміються плачуть солов'ї
 І б'ють піснями в груди... (О. Олесь).
 - Д. Весна іде назустріч вам
 Весна в сей час вам рада (О. Олесь).

1. Однорідні члени речення.
2. Відокремлені означення.
3. Відокремлені обставини.
4. Порівняльний зворот.
5. Звертання.
6. Вставне слово.
7. Складнопідрядне речення.
8. Безсполучникове складне речення.

А	Б	В	Г	Ґ	Д

СХЕМИ Й ЗРАЗКИ СИНТАКСИЧНОГО АНАЛІЗУ

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ

Схема синтаксичного розбору підрядного словосполучення

1. Виділити словосполучення з речення. Назвати початкову форму словосполучення (визначається початковою формою головного компонента).
2. З'ясувати стрижневе (головне) і залежне слово.
3. Визначити тип словосполучення за будовою.
4. Визначити лексико-граматичний тип словосполучення (за морфологічним вираженням головного і залежного компонентів).
5. З'ясувати семантико-синтаксичні відношення у словосполученні.
6. Назвати тип словосполучення за ступенем семантичного злиття компонентів.
7. Схарактеризувати тип підрядного зв'язку між головним і залежним словом:
 - а) узгодження: повне чи неповне; в яких граматичних категоріях виявляється (рід, число, відмінок);
 - б) керування: вид за морфологічним виявленням головного слова (придієслівне, присубстантивне, приад'єктивне); сильне чи слабке; вид за формою залежного слова (власне відмінкове чи прийменниково-відмінкове); якого відмінка вимагає головне слово;
 - в) прилягання: морфологічне вираження залежного слова; питання, на яке відповідає залежне слово.

Зразки аналізу підрядних словосполучень

І знов усе стихло; тільки сполохана річка, гойдаючись у своїх берегах, мелодійним хлюпанням жалілась жовтому пісочкові на докучливих гостей (М. Коцюбинський).

Мелодійним хлюпанням

1. Підрядне словосполучення, початкова форма – *мелодійне хлюпання*.
2. *Хлюпанням* – головне слово; *мелодійним* – залежне слово.
3. Елементарне (просте) словосполучення за будовою.
4. Субстантивно-ад'єктивне словосполучення за морфологічною природою.
5. Атрибутивні семантико-синтаксичні відношення.
6. Синтаксично вільне словосполучення.
7. Повне узгодження. Залежне слово узгоджується з головним у роді (середньому), числі (однині), відмінку (орудному).

Жалілась на гостей

1. Підрядне словосполучення, початкова форма – *жалітися на гостей*.
2. *Жалілась* – головне слово; *на гостей* – залежне слово.
3. Елементарне (просте) словосполучення за будовою.
4. Дієслівно-субстантивне словосполучення за морфологічною природою.
5. Об'єктні семантико-синтаксичні відношення.
6. Синтаксично вільне словосполучення.

7. Придієслівне керування, слабке, прийменниково-відмінкове, головне слово вимагає знахідного відмінка.

Жалілась гойдаючись

1. Підрядне словосполучення, початкова форма – *жалітися гойдаючись*.
2. *Жалілась* – головне слово; *гойдаючись* – залежне слово.
3. Елементарне (просте) словосполучення за будовою.
4. Дієслівно-адвербіальне словосполучення за морфологічною природою.
5. Адвербіальні семантико-синтаксичні відношення.
6. Синтаксично вільне словосполучення.
7. Прилягання; залежне слово – дієприслівник, відповідає на питання *як?*

Схема синтаксичного розбору сурядного словосполучення

1. Виділити словосполучення з речення, з'ясувати його характер.
2. З'ясувати, відкритий чи закритий сурядний зв'язок.
3. Визначити тип семантико-синтаксичних відношень у сурядному словосполученні: єднальні, протиставні, розділові, градаційні.
4. З'ясувати засоби вираження сурядного зв'язку (інтонація, сполучники).
5. Визначити частиномовний склад словосполучення.

Зразки аналізу сурядних словосполучень

У Парагваї деякі місцевості мають суто українські назви: Нова Україна, Нова Волинь, Богданівка, Перевертівка, Тарасівна, Морозенко тощо (З журналу).

Нова Україна, Нова Волинь, Богданівка, Перевертівка, Тарасівна, Морозенко

1. Сурядне словосполучення.
2. Компоненти словосполучення утворюють відкритий (незамкнений) сурядний ряд.
3. Єднальні семантико-синтаксичні відношення.
4. Компоненти словосполучення об'єднані перелічувальною інтонацією, зв'язок безсполучниковий.
5. *Нова* (прикметник); *Україна, Волинь, Богданівка, Перевертівка, Тарасівка, Морозенко* (іменники).

Не тільки зброя, а в козаків і музика була (О. Пахльовська).

Не тільки зброя, а і музика

1. Сурядне словосполучення.
2. Компоненти словосполучення утворюють закритий сурядний ряд.
3. Градаційні семантико-синтаксичні відношення.
4. Компоненти словосполучення об'єднані градаційним сурядним сполучником *не тільки...а і*, відповідною інтонацією
5. *Зброя, музика* (іменники), *не тільки, ...а і* (сполучник).

ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

ПІДМЕТ

1. Виділити підмет у реченні.

2. З'ясувати тип підмета за структурою: простий чи складений.

3. Схарактеризувати морфологічні особливості підмета:

– *простий* (іменник у називному відмінку; займенник у називному відмінку; субстантивований прикметник, дієприкметник, займенник, числівник, прислівник; субстантивована службова частина мови; вигук; прийменниково-іменникове або іменниково-іменникове сполучення темпорального значення (типу *близько години, середина року, початок січня* тощо); фразеологізм; лексикалізоване словосполучення; займенникова сполука (типу *усі ми, усе це*); інфінітив);

– *складений* (кількісний; соціативний; сполучення займенника або числівника в називному відмінку та родового відмінка займенника, іменника тощо з прийменником *з* (типу *кожен з нас, дехто зі слухачів*); сполучення неозначеного займенника з прикметником (типу *щось відоме*); сполучення іменника зі значенням сукупності з іменником у родовому відмінку (типу *море емоцій*); інфінітивний; речення).

ПРИСУДОК

1. Виділити присудок у реченні.

2. З'ясувати тип присудка за структурою: простий чи складений.

3. Схарактеризувати морфологічні особливості присудка:

– *простий дієслівний присудок*: (дієслово дійсного, умовного або наказового способу; фразеологізм дієслівного типу; інфінітив; вигуково-дієслівна форма). Виявити можливі ускладнення простого дієслівного присудка (частки, повтори дієслів, поєднання однокоренових дієслів, додавання дієслова в препозиції в тій самій формі тощо);

– *простий нульовий* (буттєвий);

– *складений дієслівний* (інфінітив + фазове чи модальне допоміжне дієслово, фразеологізм, предикативний прикметник чи прислівник); ускладнена форма складеного дієслівного присудка (кілька допоміжних дієслів + інфінітив);

– *складений іменний* (дієслово-зв'язка + іменна частина мови: іменник, прикметник, займенник, числівник, дієприкметник, прислівник, фразеологізм);

– *складений змішаний* (поєднання складеного дієслівного та складеного іменного присудків);

– *подвійний* (особова форма повнозначного дієслова на позначення руху, стану чи діяльності + прикметник чи дієприкметник).

ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

ОЗНАЧЕННЯ

1. Виділити означення в реченні.

2. З'ясувати:

- тип залежно від синтаксичного зв'язку (узгоджене, неузгоджене);
- поширене / непоширене;
- препозитивне / постпозитивне;

3. Схарактеризувати морфологічні особливості означення:

- *узгоджене* (прикметник, дієприкметник, займенник, числівник, прикметниковий чи дієприкметниковий зворот);
- *неузгоджене* (іменник у непрямому відмінку; прийменниково-іменникова форма; інфінітив; прислівник; дієприслівник; займенник; синтаксично неподільне словосполучення; фразеологізм; невідмінюване слово; графічне скорочення тощо).

4. Якщо означення виражене прикладкою, то з'ясувати її особливості:

- поширена / непоширена;
- препозитивна / постпозитивна;
- відокремлена / невідокремлена;
- власна / загальна назва;
- видова / родова назва;
- означає: 1) характеристика особи за професією, родом занять, національністю, соціальним станом, місцем проживання, родинними стосунками, віком, статтю тощо; 2) образно-метафорична характеристика особи чи предмета.

ДОДАТОК

1. Виділити додаток в реченні.

2. Визначити тип (прямий/непрямий).

3. З'ясувати спосіб морфологічного вираження:

- *прямий* (знахідний відмінок іменника, займенника тощо без прийменника; родовий відмінок іменника при заперечному дієслові; родовий партитивний, родовий відмінок у сполученні зі словами *жаль, шкода*);
- *непрямий* (непрямі відмінки іменника, займенника, іменникового словосполучення тощо з прийменниками й без прийменників, крім тих, якими виражається прямий додаток; інфінітив).

ОБСТАВИНА

1. Виділити обставину в реченні.

2. Визначити семантичний тип (способу дії, міри і ступеня, місця, часу, причини, мети, умови, допустовості, наслідку).

3. З'ясувати спосіб морфологічного вираження (прислівник; дієприслівник; дієприслівниковий зворот; іменник; прийменниково-іменникова форма; інфінітив; фразеологізм; синтаксично неподільне словосполучення).

Зразок аналізу головних і другорядних членів речення

Через відкрите віконце нахабно вдирається вітер (Н. Гавриленко).

Головні члени речення:

вітер – підмет, простий, виражений іменником чоловічого роду, в однині, в називному відмінку;

вдирається – присудок, простий дієслівний, виражений дієсловом дійсного способу в теперішньому часі.

Другорядні члени речення:

Група присудка:

вдирається через що? – *через віконце* – непрямий додаток, виражений іменником із прийменником у знахідному відмінку;

вдирається як? – *нахабно* – обставина способу дії, виражена прислівником;

віконце яке? – *відкрите* – узгоджене означення, виражене дієприкметником.

ПРОСТЕ ДВОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

1. З'ясувати структуру речення; визначити предикативний центр речення.

2. Схарактеризувати комунікативний тип речень:

– за модальністю: розповідне; питальне (власне питальне – питально-з'ясувальне, питально-уточнювальне – та невласне питальне – питально-риторичне, питально-спонукальне, перепитувальне); спонукальне (пряме, уявне чи узагальнене спонукування); бажальне; переповідне; гіпотетичне;

– за емоційністю: окличне чи неокличне;

– за відношенням до дійсності: стверджувальне чи заперечне (звичайно заперечне, цілком заперечне, частково заперечне, заперечно-стверджувальне).

3. Проаналізувати формально-синтаксичну структуру речення:

– двоскладне чи односкладне (означено-особове, неозначено-особове, узагальнено-особове, безособове, інфінітивне, номінативне, генітивне);

– поширене чи непоширене;

– ускладнене чи неускладнене;

– повне чи неповне (контекстуальне, ситуативне, еліптичне, видільне, обірване);

– членоване чи нечленоване (слово-речення, незакінчене речення, звертання-речення).

4. Схарактеризувати головні та другорядні члени речення (зразки подано вище).

Зразки аналізу простого неускладненого речення

І плетиво сивих незнаних доріг я серцем вивчав... (А. Малишко).

1. Речення просте; предикативний центр – *я вивчав*.

2. Розповідне за модальністю; неокличне за емоційністю; стверджувальне за відношенням до дійсності.

3. Двоскладне; поширене; неускладнене; повне; членоване за формально-синтаксичною структурою.

4. Головні члени речення:

я – простий підмет, виражений особовим займенником у називному відмінку;

вивчав – простий дієслівний присудок, виражений дієсловом дійсного способу в минулому часі.

Другорядні члени речення:

Група присудка:

вивчав як? – *серцем* – обставина способу дії, виражена іменником в орудному відмінку;

вивчав що? – *плетиво* – прямий додаток, виражений знахідним відмінком іменника без прийменника;

плетиво яке? – *доріг* – неузгоджене, непоширене, постпозитивне означення, виражене іменником у родовому відмінку множини;

доріг яких? – *сивих незнаних* – узгоджене, поширене, препозитивне означення, виражене прикметниками.

Од ріки тягне прохолодою (В. Козаченко).

1. Речення просте; предикативний центр – *тягне*.

2. Розповідне за модальністю; неокличне за емоційністю; стверджувальне за відношенням до дійсності.

3. Односкладне (безособове); поширене; неускладнене; повне; членоване за формально-синтаксичною структурою.

4. Головний член речення, що співвідноситься з простим дієслівним присудком, – *тягне* – особове дієслово з безособовим значенням.

Другорядні члени речення:

тягне чим? – *прохолодою* – непрямий додаток, виражений іменником у знахідному відмінку;

тягне звідки? – *од ріки* – обставина місця, виражена іменником із прийменником у родовому відмінку.

ПРОСТЕ УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ

1. З'ясувати структуру речення; визначити предикативний центр речення.

2. Схарактеризувати комунікативний тип речень:

– за модальністю: розповідне; питальне (власне питальне – питально-з'ясувальне, питально-уточнювальне – та невласне питальне – питально-риторичне, питально-спонукальне, перепитувальне); спонукальне (пряме, уявне чи узагальнене спонукування); бажальне; переповідне; гіпотетичне;

– за емоційністю: окличне чи неокличне;

– за відношенням до дійсності: стверджувальне чи заперечне (звичайно заперечне, цілком заперечне, частково заперечне, заперечно-стверджувальне).

3. Проаналізувати формально-синтаксичну структуру речення:

– двоскладне чи односкладне (означено-особове, неозначено-особове, узагальнено-особове, безособове, інфінітивне, номінативне, генітивне);

– поширене чи непоширене;

– ускладнене чи неускладнене.

Визначити *тип ускладнення*:

– *однорідні* члени речення (підмети, присудки, означення, додатки, обставини);

– *відокремлені* члени речення та спосіб їх морфологічного вираження:

відокремлені *означення*: (прикметниковий зворот; дієприкметниковий зворот; інфінітив; одиничні іменники/прикметники/дієприкметники; субстантивний зворот); якщо відокремленим означенням є *прикладка*, то з'ясувати умови її відокремлення (постпозиція щодо означуваного слова; означуване слово виражене власною назвою; означуване слово виражене особовим займенником; прикладка поширена; має обставинний відтінок значення; є постпозитивною власною назвою; залежить від відсутнього в реченні слова; приєднується до означуваного слова за допомогою слів «*на ім'я*», «*на прізвище*», «*родом*», «*за освітою*», «*так званий*»; віддалена від означуваного слова іншими членами речення тощо);

відокремлені *обставини* (дієприслівниковий зворот; одиничний дієприслівник; прийменниково-іменникова форма; субстантивний зворот; прислівник / прислівниковий зворот; інфінітив / інфінітивна конструкція);

відокремлені *додатки*;

відокремлені *уточнювальні члени речення* (означення, що уточнюють попередні означення; обставини, що уточнюють попередні обставини; уточнювальні прикладки, що починаються словами *або, чи, тобто, себто, як, як-от, а саме, особливо, навіть, переважно, родом, на ім'я* тощо; уточнювальні додатки, що починаються словами *точніше, передусім, у тому числі, наприклад, зокрема* тощо; уточнювальні присудки; уточнювальні підмети);

– *звертання* (іменник у кличному відмінку; іменник у називному відмінку; субстантивований прикметник / числівник / дієприкметник / прислівник; особовий займенник; підрядне займенниково-співвідносне речення узагальненого характеру);

– *вставні й вставлені конструкції* (слово, словосполучення, просте неускладнене/просте ускладнене речення; складне речення, кілька речень);

– *повне чи неповне* (контекстуальне, ситуативне, еліптичне, видільне, обірване);

– *членоване чи нечленоване* (слово-речення, незакінчене речення, звертання-речення).

4. Схарактеризувати головні та другорядні члени речення (зразки подано вище).

Зразок аналізу простого ускладненого речення

А сягала вона – це я недавно бачив – аж на давні приподільські кручі, вкриті молоденькою зеленню (Гр. Тютюнник).

1. Речення просте; предикативний центр – *вона сягала*.

2. Розповідне за модальністю; неокличне за емоційністю; стверджувальне за відношенням до дійсності.

3. Двоскладне; поширене; неповне (контекстуальне); членоване, ускладнене за формально-синтаксичною структурою. Тип ускладнення: вставлене речення (*це я недавно бачив*) та відокремлене поширене постпозитивне означення (*вкриті молоденькою зеленню*), виражене дієприкметниковим зворотом.

4. Головні члени речення:

вона – простий підмет, виражений особовим займенником у називному відмінку;

сягала – простий дієслівний присудок, виражений дієсловом дійсного способу в минулому часі.

Другорядні члени речення:

Група присудка:

сягала куди? – *аж на кручі* – обставина місця, виражена іменником із прийменником у знахідному відмінку, підсилена часткою;

кручі які? – *давні приподільські* – узгоджене, поширене, препозитивне означення, виражене прикметниками;

кручі які? – *вкриті молоденькою зеленню* – узгоджене поширене постпозитивне означення, виражене дієприкметниковим зворотом.

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

СКЛАДНОСУРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

1. З'ясувати граматичні центри та визначити межі предикативних частин.
2. З'ясувати тип речення за характером синтаксичного зв'язку та визначити кількість предикативних частин.
3. Визначити тип речення за структурою (відкрита чи закрита).
4. Визначити: елементарне чи неелементарне складносурядне речення.
5. З'ясувати тип речення за характером семантико-синтаксичних відношень (єднальні, зіставно-протиставні, розділові, приєднувальні, пояснювальні).
6. Визначити засоби зв'язку між предикативними частинами: сполучник (подати його повний аналіз); інтонація; порядок частин (вільний чи твердий); видові, часові та способові форми дієслів-присудків; лексичні елементи; спільні другорядні члени тощо.
7. Визначити тип речення за метою висловлювання (розповідне, питальне чи спонукальне) та емоційним забарвленням (окличне чи неокличне).
8. Подати структурну схему речення.

Зразок аналізу складносурядного речення

Вчора трава зеленіла, а кульбабок не було ... (К. Перелісна).

1. У першій предикативній частині «вчора трава зеленіла» предикативний центр – «трава зеленіла»; у другій предикативній частині «кульбабок не було» предикативний центр – «не було».
2. Речення складносурядне, складається з двох предикативних частин.
3. Закрита структура.
4. Елементарне складносурядне речення.
5. Протиставні семантико-синтаксичні відношення.
6. Засоби зв'язку: протиставний сполучник *а*, протиставна інтонація, твердий порядок частин, присудки в минулому часі.
7. Речення розповідне, неокличне.
8. Схема

□, а □.

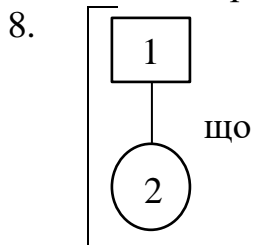
СКЛАДНОПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

1. З'ясувати граматичні центри та визначити межі предикативних частин.
2. З'ясувати тип речення за характером синтаксичного зв'язку та визначити кількість предикативних частин.
3. Визначити головну і залежну частини; місце залежної частини стосовно головної.
4. З'ясувати тип речення за структурою (розчленована чи нерозчленована); у розчленованих структурах з'ясувати, до чого відноситься залежна частина.
5. Визначити засіб зв'язку головної та підрядної предикативних частин (сполучники, сполучні слова; подати їх повий аналіз); з'ясувати, чи є співвідносне слово в головній частині.
6. З'ясувати структурно-семантичний тип складнопідрядного речення (складнопідрядне означальне, з'ясувальне чи обставинне часу, місця, мети, умови, допустове, причини тощо).
7. Визначити тип речення за метою висловлювання (розповідне, питальне чи спонукальне) та емоційним забарвленням (окличне чи неокличне).
8. Подати структурну схему речення.

Зразок аналізу складнопідрядного речення

Я знаю, що печаль мине, розтане хмаркою з туману (В. Крищенко).

1. У першій предикативній частині «я знаю» предикативний центр – «я знаю»; у другій предикативній частині «печаль мине, розтане хмаркою з туману» предикативний центр – «печаль мине, розтане».
2. Речення складнопідрядне, складається з двох предикативних частин.
3. Перша предикативна частина – головна; друга – залежна, знаходиться в постпозиції.
4. Нерозчленована структура.
5. Засоби зв'язку: асемантичний з'ясувальний сполучник *що*, пояснювальна інтонація, твердий порядок частин.
6. Складнопідрядне з'ясувальне. 7. Речення розповідне, неокличне.

БЕЗСПОЛУЧНИКОВЕ РЕЧЕННЯ

1. З'ясувати граматичні центри та визначити межі предикативних частин.
2. З'ясувати тип речення за характером синтаксичного зв'язку та визначити кількість предикативних частин.
3. Визначити: відкрита чи закрита структура.

4. З'ясувати: гнучка (транспозитивна) чи негнучка структура.
5. Визначити: з однотипними чи різнотипними частинами.
6. З'ясувати тип структури за характером семантико-синтаксичних відношень (перелічувальні, зіставлювальні, протиставні, умовні, допустові, часові, означальні, з'ясувальні, наслідкові, міри і ступеня, обґрунтування, цільові, пояснювальні тощо).
7. Назвати засоби зв'язку предикативних частин (інтонація, семантичне співвідношення частин, паралелізм видо-часових форм дієслів-присудків, контактні слова, анафоричні елементи, неповнота однієї з частин, спільний другорядний член речення, порядок розміщення частин тощо).
8. Визначити тип речення за метою висловлювання (розповідне, питальне чи спонукальне) та емоційним забарвленням (окличне чи неокличне).
9. Подати структурну схему речення.

Зразок аналізу безсполучникового речення

І відчула: доросле й маля, і вода, і трава, і земля – все любов'ю тобі промовля (А. Малишко).

1. У першій предикативній частині «і відчула» предикативний центр – «відчула»; у другій предикативній частині «доросле й маля, і вода, і трава, і земля – все любов'ю тобі промовля» предикативний центр – «доросле, маля, вода, трава, земля, все промовля».
2. Речення безсполучникове, складається з двох предикативних частин.
3. Закрита структура.
4. Негнучка структура.
5. З різнотипними частинами.
6. З'ясувальні семантико-синтаксичні відношення.
7. Засоби зв'язку: пояснювальна інтонація, неповнота першої предикативної частини, твердий порядок частин.
8. Речення розповідне, неокличне.
9. : .

БАГАТОКОМПОНЕНТНІ БЕЗСПОЛУЧНИКОВЕ І СКЛАДНОСУРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

1. З'ясувати граматичні центри і межі предикативних одиниць.
2. З'ясувати тип речення за характером основного синтаксичного зв'язку і кількістю предикативних частин.
3. Визначити тип речення за характером об'єднання предикативних частин (з однотипними, різнотипними чи з одночасною однотипністю і різнотипністю).
4. З'ясувати характер відношень між компонентами (перелічувальні, зіставні, протиставні) і засоби зв'язку предикативних частин (для речень з однотипними частинами).
5. Визначити кількість рівнів членування і проаналізувати кожен рівень: характер відношень між компонентами, кількість предикативних частин, засоби

зв'язку (для речень з різнотипними частинами та речень з одночасною різнотипністю і однотипністю).

6. З'ясувати тип речення за метою висловлювання та емоційним забарвленням.

7. Подати структурну схему речення.

Зразки аналізів багатокomпонентних безсполучникового і складносурядного речень

Пташки замовкли, трави стихли, лише берези сколихнулись, лише вітер листям золотим од дерева до дерева почав шпурляти, кружляючи червоне (П. Тичина).

1. У першій предикативній частині «пташки замовкли» предикативний центр – «пташки замовкли»; у другій предикативній частині «трави стихли» предикативний центр – «трави стихли»; у третій предикативній частині «лише берези сколихнулись» предикативний центр – «берези сколихнулись»; у четвертій предикативній частині «лише вітер листям золотим од дерева до дерева почав шпурляти, кружляючи червоне» предикативний центр – «вітер почав шпурляти».

2. Багатокomпонентне безсполучникове речення; складається з чотирьох предикативних частин.

3. З однотипними предикативними частинами.

4. Темпоральні семантико-синтаксичні відношення (одночасності); засоби зв'язку: перелічувальна інтонація, присудки в минулому часі.

5. –

6. Речення розповідне, неокличне.

7.

, , , .

І щось відмирає, і час заколисує рани, і все ж таки щось не вмира (Б. Олійник).

1. У першій предикативній частині «і щось відмирає» предикативний центр – «щось відмирає»; у другій предикативній частині «і час заколисує рани» предикативний центр – «час заколисує»; у третій предикативній частині «і все ж таки щось не вмира» предикативний центр – «щось не вмира».

2. Багатокomпонентне складносурядне речення; складається з трьох предикативних частин.

3. З однотипними предикативними частинами.

4. Темпоральні семантико-синтаксичні відношення (послідовності); засоби зв'язку: перелічувальна інтонація, єднальний повторювальний сполучник «і», присудки в теперішньому часі.

5. –

6. Речення розповідне, неокличне.

7.

, і , і .

БАГАТОКОМПОНЕНТНЕ СКЛАДНОПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

1. З'ясувати граматичні центри і межі предикативних одиниць.
2. Визначити тип речення за характером основного синтаксичного зв'язку і кількістю предикативних частин.
3. З'ясувати головну і підрядні частини.
4. Визначити тип підрядності за характером відношень між складовими частинами:
 - послідовна підрядність (з'ясувати ступінь підрядності: двоступенева, триступенева тощо);
 - супідрядність: однорідна чи неоднорідна;
 - змішаний тип підрядності: однорідна і неоднорідна підрядність; послідовна підрядність і однорідна супідрядність; послідовна підрядність і неоднорідна супідрядність.
5. З'ясувати тип підрядних частин і засоби зв'язку.
6. Визначити тип речення за метою висловлювання (розповідне, питальне чи спонукальне) та емоційним забарвленням (окличне чи неокличне).
7. Подати структурну схему речення.

Зразок аналізу багатоконпонентного складнопідрядного речення

Молися Богу за Україну, молися, сину мій, щоб підняв її з руїни, щоб дав він волю їй, щоб сонце правди і свободи над нею сяло день і ніч, щоб всякі свари і незгоди повік втікли від неї прич! (С. Бердяєв).

1. У першій предикативній частині «молися Богу за Україну, молися, сину мій» предикативний центр – «молися, молися Богу»; у другій предикативній частині «щоб підняв її з руїни» предикативний центр – «підняв»; у третій предикативній частині «щоб дав він волю їй» предикативний центр – «він дав волю»; у четвертій предикативній частині «щоб сонце правди і свободи над нею сяло день і ніч» предикативний центр – «сонце сяло»; у п'ятій предикативній частині «щоб всякі свари і незгоди повік втікли від неї прич» предикативний центр – «свари і незгоди втікли».

2. Багатоконпонентне складнопідрядне речення; складається з п'яти предикативних частин.

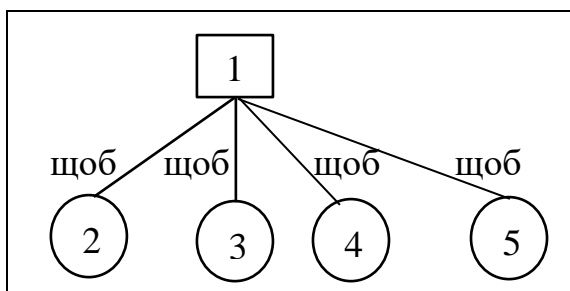
3. Перша предикативна частина – головна; друга, третя, четверта і п'ята – підрядні.

4. Однорідна супідрядність.

5. Усі підрядні частини – мети; поєднуються з головною частиною за допомогою асемантичного сполучника «щоб».

6. Речення спонукальне, окличне.

7.

СКЛАДНА СИНТАКСИЧНА КОНСТРУКЦІЯ

1. З'ясувати граматичні центри і межі предикативних одиниць.
2. З'ясувати тип речення за кількістю предикативних одиниць і за типами зв'язку:
 - з сурядністю і підрядністю;
 - з сурядним і безсполучниковим зв'язком;
 - з підрядним і безсполучниковим зв'язком;
 - з сурядним, підрядним і безсполучниковим зв'язком.
3. Визначити кількість структурно-сміслових частин і рівнів членування, основний синтаксичний зв'язок.
4. Проаналізувати кожен рівень членування (характер структури, засоби зв'язку, відношення між компонентами).
5. Визначити тип речення за метою висловлювання (розповідне, питальне чи спонукальне) та емоційним забарвленням (окличне чи неокличне).
6. Подати структурну схему речення.

Зразок аналізу складної синтаксичної конструкції

Маленькі, гіллясті берізки, може, тільки вночі покрилися листям, і те листя було ще навіть не зеленим, якимось світло-багряним з ледве помітною жовтизною, таке тендітне, що так здавалося: от-от воно розтане, випарується під гарячим промінням сонця (Ю. Збанацький).

1. У першій предикативній частині «маленькі, гіллясті берізки, може, тільки вночі покрилися листям» предикативний центр – «берізки покрилися»; у другій предикативній частині «і те листя було ще навіть не зеленим, якимось світло-багряним з ледве помітною жовтизною, таке тендітне» предикативний центр – «листя було не зеленим, світло-багряним, тендітне»; у третій предикативній частині «що так здавалося» предикативний центр – «здавалося»; у четвертій предикативній частині «от-от воно розтане, випарується під гарячим промінням сонця» предикативний центр – «воно розтане, випарується».

2. Складна синтаксична конструкція, яка складається з чотирьох предикативних частин з сурядним, підрядним і безсполучниковим зв'язком.

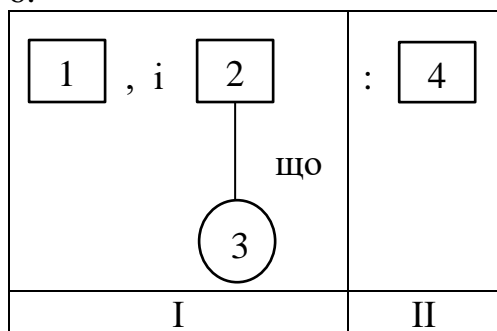
3. Дві структурно-сміслові частини; два рівні членування; основний синтаксичний зв'язок – безсполучниковий.

4. На першому рівні членування – складна синтаксична конструкція з сурядним і безсполучниковим зв'язком (перша, друга і четверта предикативні частини), засоби зв'язку – єднальний сполучник «і», перелічувальна й пояснювальна інтонація,

лексичні повтори; на другому рівні членування – складнопідрядне означальне, засіб зв'язку – асемантичний сполучник «що», співвідносні вказівні слова «таке», «так». Відношення між частинами – перелічувальні, пояснювальні, означальні.

5. Речення розповідне, неокличне.

6.

СКЛАДНЕ СИНТАКСИЧНЕ ЦІЛЕ

1. З'ясувати межі складного синтаксичного цілого, кількість речень, що поєднуються в ньому.
2. Виконати композиційно-тематичне членування ССЦ: зачин, розгортання теми, кінцівка.
3. Визначити засоби зв'язку між компонентами ССЦ: лексичні, морфологічні, синтаксичні.
4. З'ясувати семантико-синтаксичні відношення між окремими реченнями ССЦ.
5. Визначити структурний тип ССЦ (з ланцюговим, паралельним чи комбінованим зв'язком).

Зразок аналізу складного синтаксичного цілого

Сергій брів посеред величезного кривого поля. Летіли над ним птахи. Сергій сміявся, беззвучно реготів, відчуваючи, що скинув із душі важкий, ніби камінь, страх. Ще запліталися ноги од тієї ваги, але йти вже було легше.

1. Складне синтаксичне ціле, що складається з чотирьох речень.
2. Перше речення – зачин, друге й третє – розгортання теми, четверте – кінцівка.
3. Лексичні засоби зв'язку: повтор «Сергій», синоніми «сміявся», «реготів», займенник «над ним»; морфологічні: минулий час присудків; синтаксичні: паралелізм першого й другого речень (прості, двоскладні, поширені, повні).
4. Семантико-синтаксичні відношення одночасності; у третьому складнопідрядному реченні з'ясувальні відношення між предикативними частинами, у четвертому складносурядному – протиставні.
5. Паралельний зв'язок.

ПЕРІОД

1. Визначити тип періоду за метою висловлювання, емоційно-експресивним забарвленням та характером вираження відношення до дійсності.
2. Виокремити частини періоду: засновок і висновок.

3. Указати, яку синтаксичну одиницю становить період: просте ускладнене речення, багатокomпонентне складне речення (з'ясувати різновид).

4. Визначити, якими синтаксичними одиницями є компоненти засновку: просте ускладнене речення, багатокomпонентне складне речення (з'ясувати різновид).

5. Визначити, за схемою якого речення побудовану висновкову частину: простого, простого ускладненого, складного (з'ясувати різновид), багатокomпонентного складного (з'ясувати різновид).

6. Указати тип синтаксичного зв'язку між компонентами періоду (засновком і висновком).

7. Назвати засоби зв'язку компонентів періоду.

Зразок аналізу періоду

Захвилювалися народи, і захитався Третій Рим, війнуло подихом свободи над рабством довговіковим, пора відродження, – доволі в покорі жити і ганьбі! (М. Луків).

1. Період становить спонукальне, окличне, стверджувальне речення.

2. «Захвилювалися народи, і захитався Третій Рим, війнуло подихом свободи над рабством довговіковим, пора відродження» – засновок; «доволі в покорі жити і ганьбі» – висновок.

3. Складна синтаксична конструкція з безсполучниковим і сурядним зв'язком.

4. Засновок – складна синтаксична конструкція з безсполучниковим і сурядним єднальним зв'язком.

5. Висновок – просте, односкладне, інфінітивне, поширене, спонукальне речення.

6. Між засновком і висновком – безсполучниковий зв'язок та типова пунктуація – кома й тире.

7. Компоненти періоду пов'язані цілісністю теми, семантико-синтаксичними відношеннями темпоральності (послідовності) й наслідку.

ТЕКСТ

1. З'ясувати за словниками значення термінів.

2. Визначити, з якою мікротемою (підтемою) і з якими частинами тексту пов'язаний заголовок тексту; які функції виконує заголовок.

3. З'ясувати головну думку тексту.

4. Підібрати заголовок до кожного ССЦ тексту.

5. Встановити, із скількох речень і яких за будовою (простих, складносурядних, складнопідрядних, безсполучникових, багатокomпонентних) складається кожне ССЦ. З'ясувати види зв'язку між реченнями в ССЦ. Виписати засоби зв'язку.

6. Встановити види зв'язку між ССЦ, виписати засоби зв'язку між ними.

7. Визначити лексичні засоби, які повторюються (виписати в тих формах, в яких вони використані в тексті).

8. Установити, чи є синтаксичні структури, які повторюються.

9. Поміркувати, чи можна виділити об'єднання ССЦ у тексті (фрагменти).

ДОДАТКИ

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ПРАЦІ В. В. ГЕРМАН ІЗ СИНТАКСИСУ

Вікторія Герман

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ: ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ СУЧАСНОГО СИНТАКСИСУ

(Українське мовознавство. – Харків : Цифра Прінт, 2012. Вип. 42/1. – С. 73-78)

У статті розглядаються дискусійні питання сучасного синтаксису, пов'язані зі словосполученням як синтаксичною одиницею, – об'єкт, синтаксичний ступінь синтаксичного зв'язку компонентів тощо. Висвітлюються граматичні, функціональні, структурні та семантичні особливості словосполучення.

Ключові слова: словосполучення, синтаксичний зв'язок, семантико-синтаксичні відношення, ступінь семантичного злиття компонентів.

У сучасному українському мовознавстві тривають дискусії щодо багатьох питань, пов'язаних з основною синтаксичною одиницею, оскільки не усталилося єдиного розуміння й трактування цього поняття. Суперечливі питання зумовлені винятковою мовною і мовленнєвою розгалуженістю та складністю цього синтаксичного явища. Але послідовно виділяються такі його ознаки: граматична (непредикативна одиниця); функціональна (номінативний мовний засіб, який дає розчленовану назву предметам, ознакам, діям); структурна (одиниця-конструкція, яка складається як мінімум з двох повнозначних слів і є мінімальним контекстом для слова); семантична (конструкція, якій властива семантико-синтаксична організація).

Під час виділення словосполучення з речення можуть виникнути труднощі, пов'язані з його неоднозначним тлумаченням у лінгвістичній науці. Огляд дискусійних питань, пов'язаних зі словосполученням, – об'єкт, синтаксичний зв'язок, ступінь семантичного злиття компонентів тощо – і є метою нашої статті.

В. Виноградов і Н. Шведова вважають, що словосполучення не становлять ті поєднання, які утворені сурядним зв'язком [1]. У сучасному українському мовознавстві існують різні підходи до встановлення об'єкта словосполучення. Так. А. Мойсієнко, І. Арібжанова, В. Коломийцева та ін. вважають, що “<...> словосполучення являє собою сполуку головного й залежного слів <...>, смислове та граматичне поєднання двох або більшої кількості слів на основі підрядного граматичного зв'язку для вираження непредикативних семантико-синтаксичних відношень” [6, с. 170].

Вважаємо доцільним спиратися на погляди І. Вихованця [2], О. Пономарева [5], К. Шульжука [8] та інших, згідно з якими словосполучення утворюється на основі підрядного або сурядного зв'язку і відповідних йому семантико-синтаксичних відношень.

Більшість науковців доводять, що не всі сполучення слів у реченні є синтаксичними словосполученнями. Зокрема не є словосполученнями: предикативне ядро речення (*Учні будуть читати. Трава зелена. Ліс шумить*); аналітичні форми прикметників і дієслів (*більш відомий, найменш вдалий, буду доповідати*); синтаксично нерозкладні конструкції і фразеологізми (*Липова Долина, сім книг, байдики бити, пекти раків*).

Вважаємо, що синтаксичний зв'язок є найважливішим чинником у визначенні об'єкта словосполучення. З-поміж різних підходів у сучасному українському мовознавстві утверджується погляд, згідно з яким виділяють підрядні і сурядні словосполучення.

У підрядних словосполученнях виділяють головний і залежний компоненти; у них реалізуються всі форми підрядного зв'язку: узгодження, керування і прилягання. У сурядних словосполученнях поєднуються однофункціональні компоненти. Ці словосполучення поділяються на класи за такими ознаками: відкритий / закритий сурядний зв'язок; сполучниковий / безсполучниковий сурядний зв'язок. Відкриті сурядні словосполучення вирізняються тим, що в

них може бути об'єднаний необмежений ряд компонентів як за допомогою сполучників, так і безсполучниково (*і сум, і радощі, і лихо, і <...>; ні перший, ні другий, ні <...>; то блискавка, то грім, то шквал, то <...>; симпатичні, гарні, молоді <...>; небо, зірки, кохання <...>*). У закритих сурядних словосполученнях поєднується лише два компоненти (*юний, але поважний; не літо, а зима; як теоретик, так і практик; не тільки з батьком, але й з дідом*).

У сучасному синтаксисі використовують різні терміни стосовно структури словосполучень: прості – складні, прості – ускладнені, непоширені – поширені, елементарні – неелементарні. Найприйнятнішими, на наш погляд, є терміни “просте словосполучення” і “складне словосполучення”, паралельно з якими доцільно використовувати терміни “елементарне словосполучення” і “неелементарне словосполучення”.

Прості (елементарні) словосполучення складаються з двох мінімальних синтаксичних одиниць, поєднаних підрядним чи сурядним зв'язком (*синє небо; книга поета; не нарікай, а навчи; високий дуб; сміятися й радіти*). До простих належать і словосполучення, що включають до свого складу аналітичні форми слова (*будемо розмовляти до ранку; увечері почало дощити*), фразеологізми (*працювати не покладаючи рук; жити душа в душу; любив тримати камінь за пазухою*), семантично неподільні поняття (*дівчина з карими очима; людина середнього віку*). Основним принципом для виділення простого словосполучення є його неподільність на мінімальні зразки в тому разі, коли воно складається з трьох і більше слів.

Складні (неелементарні) словосполучення – поєднання елементарних словосполучень на основі сурядних і підрядних зв'язків, які складаються мінімально з трьох повнозначних компонентів і більше (*густий листяний ліс; турбуватися про малих дітей; юний і веселий, але вдумливий*). Складні словосполучення можуть бути розкладені на кілька простих. Найчастіше це такі поєднання: просте словосполучення і залежне від нього слово (*джерельна / цілюща вода, глибоке / синє море, старий / грабовий ліс*); головне слово і залежне від нього словосполучення (*дивитися / цікавий фільм, школа / бального танцю, достойний / кращої долі*).

Поєднання компонентів сурядних словосполучень визначається характером сурядних сполучників: зіставно-протиставні та градаційні сполучники визначають межі поділу компонентів словосполучення, а єднальні й розділові стосуються здебільшого лише конкретного слова (*молодий і веселий, але вдумливий; не спорт, але фізкультура і йога*). Найчастіше вживаються сурядні словосполучення відкритої структури (*білі, рожеві й попелясті; читають, пишуть, думають*).

У складних словосполученнях часто поєднуються сурядні і підрядні словосполучення (*романи й оповідання письменника; роздуми й спогади вчителя*).

Проблемним питанням синтаксису є ступінь семантичного злиття компонентів словосполучення, відповідно до якого вони можуть бути вільні і синтаксично неподільні (нечленовані). У синтаксично вільних словосполученнях кожен компонент виконує роль окремого члена речення (*подякувати другові, велика родина, газети і журнали*). У синтаксично неподільних словосполученнях лексична автономність одного з компонентів послаблена. Таке словосполучення функціонує як один член речення (*більшість учнів, середнього зросту, о п'ятій годині*).

Узагальнюючи позицію сучасних науковців, вважаємо, що до синтаксично неподільних словосполучень належать: числівник із залежним іменником (*два хлопці, багато зошитів*); відчислівниковий іменник із залежним іменником (*сотні людей, половина шляху*); іменник із значенням сукупності, міри, об'єму, обсягу з залежним іменником: (*група студентів, відро води*); займенник із залежним іменником або займенником, що мають значення частини від цілого, одного з груп (*дехто з нас, хтось із лікарів*); іменник або займенник із залежним іменником або займенником, з'єднаних прийменником з, що мають значення сумісності або сукупності (*батько з матір'ю, ми з тобою*); іменник із залежними словами типу з очима, з лицем, з носом, вдачі, росту і прикметниками до них (*дівчина з голубими очима, людина веселої вдачі*); іменник із залежним порядковим числівником (*перші квіти, другого січня*); іменник із залежним займенником або прикметником, які вказують на кількісну ознаку (*кожний, останній, наступний, попередній, жодний – кожний учень, жодного порушення*); два іменники, поєднані за допомогою

прийменників *із і до, з і на, від і до (із Києва до Львова, від початку і до кінця)*; займенник із прикметником типу *(щось важке, хтось дотепний)*; два іменники, головний з яких означає початок, середину, кінець *(початок місяця, край землі)*; іменник із залежним прикметником, який несе на собі основне значення *(український борець, київські каштани)*; перифрази *(корінь життя – жень-шень, зелене золото – ліс)*; метафори *(малиновий дзвін, золота осінь)*.

За традиційного підходу до аналізу морфологічної природи стрижневого слова (І. Вихованець, К. Шульжук, М. Каранська та ін.) розрізняють: дієслівні *(читати книгу, думав про майбутнє, написати листа)*; субстантивні *(запахна конвалія, ніхто з студентів, безмежний степ)*; ад'єктивні *(дорожчий над усе, третій зліва, достойний поваги)*; адвербіальні *(трохи холодно, дуже легко, спекотно влітку)*.

Ця класифікація нерідко доповнюється врахуванням морфологічної природи підпорядкованого компонента. Так, дієслівні словосполучення можуть бути дієслівно-субстантивними *(читати вірші)*, дієслівно-інфінітивними *(підійшов привітати)*, дієслівно-адвербіальними *(швидко бігти)* тощо. Деякі мовознавці диференціюють субстантивні словосполучення на іменникові, прикметникові, числівникові, займенникові.

Дискусійним питанням вважаємо також семантику словосполучень, оскільки необхідно зважати на тип синтаксичного зв'язку. Так, у підрядних словосполученнях синтаксисти розрізняють три основні типи семантико-синтаксичних відношень: атрибутивні (означальні) – відношення ознаки до предмета *(мій учитель, зошит учня, людина в окулярах)*; об'єктні (субстанціальні) – відношення предмета до дії, процесу, стану та інших ознак *(добувати нафту, оглянути місто, неуважний до справ)*; адвербіальні (обставинні) – відношення обставини до дії, процесу, стану, якості *(працювати влітку, ідучи на світанку, занадто високо)*.

Крім цих основних типів семантико-синтаксичних відношень між компонентами словосполучення, у деяких наукових працях називають також суб'єктні – в яких залежна форма називає діяча, виконавця дії *(вихований бабусяю, занесені піском)* та комплетивні – в яких залежна форма доповнює інформативну недостатність стрижневого слова *(чотири учні, багато паперу)* [6, с. 179-180]. У деяких словосполученнях можуть співіснувати різні граматичні значення, тобто їх семантика є синкретичною: *пісня (яка? про що?) про рушник* – атрибутивно-об'єктні відношення; *мандрівка (коли? яка?) восени* – атрибутивно-обставинні відношення.

У сурядних словосполученнях виділяють чотири основні типи відношень: єднальні *(пісня і праця; учитель, порадник, друг)*; протиставні *(суворий, але добрий; не вічність, а мить)*; розділові *(сніг або дощ; то мовчить, то розмовляє)*; градаційні *(не тільки батьки, а й діти; не лише співчуває, але й допомагає)*.

Отже, підрядні і сурядні словосполучення відрізняються не тільки синтаксичними зв'язками, а й сукупністю семантико-синтаксичних відношень.

У сучасній синтаксичній науці переважає думка, що підрядні словосполучення утворюються трьома формами підрядних зв'язків: узгодженням, керуванням, приляганням. Окремі вчені (Є. Кротевич, О. Сиротиніна та ін.) виділяють ще й кореляцію як окрему форму підрядного зв'язку.

Узгодження (форму підрядного зв'язку, за якої граматичні форми залежного компонента зумовлюються формами головного слова), науковці диференціюють на повне і неповне. Повним є узгодження в роді, числі й відмінку *(літній день, густий ліс, яскрава зоря, виконана робота, твій зошит)*. Неповним є таке узгодження, коли не співпадає одна або дві граматичні ознаки *(місто Київ, жінка-інженер, дівчина-босць)*.

Специфічним є узгодження в кількісно-іменникових сполуках, де відбувається розподіл відмінкових форм між узгодженням і керуванням: у формах родового, давального, орудного і місцевого відмінків реалізується узгодження, а у формах називного і знахідного – керування: *п'ять книжок (керування); п'ятьох книжок, п'ятьма книжками (узгодження)*.

Мовознавець О. Скобликова диференціює узгодження на власне граматичне (у роді, числі, відмінку): *мій зошит, зелений гай*; смислове (пов'язане з іменниками подвійного роду): *цей сирота і ця сирота*; умовно-граматичне (до незмінних форм додається ад'єктивна форма середнього роду): *голосне “ура”, щось близьке* [4, с. 178].

Аналізуючи керування (форму підрядного зв'язку, за якої головне слово вимагає від залежного певної відмінкової або прийменниково-відмінкової форми), необхідно пам'ятати, що його специфіка ґрунтується на лексико-граматичному значенні головного слова. Відповідно розрізняється керування: дієслівне (*захоплюється музикою, купити книгу, усміхатися матері*); іменникове (*написання повісті, розмова про друзів, допомога інтернату*); прикметникове (*притаманний людині, вірний слову, повний води*); прислівникове (*сумно людині, більше місяця, далеко від міста*).

За формою залежного слова розрізняється керування: власне відмінкове: (*завдячуємо долі, захоплення шейпінгом*); прийменниково-відмінкове: (*розповідати про мандрівку, зустріч із друзями*).

За ступенем необхідності залежного слова для розкриття змісту головного керування диференціюють на сильне і слабе (терміни в науковий обіг увів О. Пешковський). Сильне керування – така залежність від головного слова, за якої між залежним і головним словом наявний тісний зв'язок і відповідні семантико-синтаксичні відношення. Найрельєфніше сильне керування простежується тоді, коли головним словом виступає: перехідне дієслово (*узяв книгу, написав вірш*); префіксальне дієслово, префікс якого дублюється з залежною прийменниково-відмінковою формою (*з'їхати з гори, забігти за хату*). За сильного керування, крім того, залежне слово може мати форму орудного відмінка зі значенням знаряддя праці (*орав плугом*).

При слабкому керуванні залежне слово, зумовлене смислом висловлювання або характером конструкції, може виражатися формою будь-якого відмінка (крім зазначених вище): *капає з даху, стояв на дорозі, писати другу, говорив із батьком*. До слабкого керування належать також орудний предикативний (*був інженером*), орудний суб'єкта в пасивних конструкціях (*записка передана кур'єром*), давальний суб'єкта в інфінітивних реченнях (*не бути козі на торзі, а свині на ярмарку*). Дехто з науковців [4] пропонує вивести слабе керування за межі цієї форми підрядного зв'язку й трактувати його як прилягання, але, на думку А. Мойсієнка та інших синтаксистів [6], це призведе до невиправданого розмежування фактів, що мають однакову граматичну природу, а разом з тим і до порушення єдиного класифікаційного принципу в розмежуванні узгодження, керування й прилягання.

Аналізуючи прилягання (форму підрядного зв'язку, коли головне слово не вимагає від залежного певних граматичних форм), необхідно з'ясувати його різновид залежно від граматичних особливостей головного слова: придієслівне (*розповідала натхненно*), приіменникове (*відпочинок влітку*), прикметникове (*набридливі восени дощі*), придієприкметникове (*довго очікуваний поєдинок*), придієприслівникове (*голосно розмовляючи*). Типовими морфологічними формами залежних слів є прислівники (*їде гордовито*), дієприслівники (*розмовляє вагаючись*) та інфінітиви (*намагатися допомогти*).

До важливих дискусійних питань сучасного синтаксису належить проблема окреслення меж, охоплених приляганням. Традиційним є погляд, згідно з яким залежні слова при приляганні виражаються прислівниками, дієприслівниками та інфінітивами. Така аргументація ґрунтується на морфологічній основі. Деякі українські вчені схиляються до того, що прилягають і відмінкові форми. Так, в “Українській мові: Енциклопедії” подано, що залежні слова при приляганні також можуть бути виражені прийменниково-відмінковими формами [7, с. 490]. У “Синтаксисі української мови” К. Шульжук зазначає, що при відмінковому приляганні переважають обставинно-означальні та власне обставинні відношення, наприклад: *По садах вітри гасають* (С. Васильченко); *Зашумить наді мною ліщина рідним співом лісів та гаїв* (П. Воронько) [8, с. 37-38].

Отже, у теорії словосполучення ще й дотепер існує чимало дискусійних питань, зумовлених мовною і мовленнєвою складністю одного з основних синтаксичних явищ, яке доцільно вивчати в триєдиному вимірі: в аспектах лексичної семантики, граматичного оформлення і виконуваної функції.

Література

1. Виноградов В. В. *Русский язык (грамматическое учение о слове)* / В. В. Виноградов. – М. : Высшая школа, 1986. – 640 с.

2. Вихованець І. Р. Граматика української мови : Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
3. Русская грамматика : в 2 т. [ред. кол. Н. Ю. Шведова и др.]. – М. : Наука, 1980. – Т. 2. – 709 с.
4. Скобликова Е. С. Согласование и управление в русском языке / Е. С. Скобликова. – М. : Просвещение, 1971. – 239 с.
5. Сучасна українська мова. Синтаксис : навчальний посібник / за ред. О. Д. Пономарева. – К. : Либідь, 1994. – 256 с.
6. Сучасна українська літературна мова : Морфологія. Синтаксис : підручник / А. К. Мойсієнко, І. М. Арібжанова, В. В. Коломийцева та ін. – К. : Знання, 2010. – 374 с.
7. Українська мова : Енциклопедія [ред. кол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – 752 с.
8. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови / К. Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2004. – 408 с.

В статтє рассматриваются дискуссионные вопросы современного синтаксиса, связанные со словосочетанием как синтаксической единицей, – объект, синтаксическая связь, степень семантической близости компонентов и т.д. Анализируются грамматические, функциональные, структурные и семантические особенности словосочетания.

Ключевые слова: словосочетание, синтаксическая связь, семантико-синтаксические отношения, степень семантической близости компонентов.

The article considers the discourse issues of modern syntax, connected with the phrase as syntactic unit, – object, syntactic connection, degree of semantic proximity of components etc. Grammatical, functional, structural and semantic features of the phrase are analyzed.

Keywords: phrase, syntactic connection, semantic-syntactical relations, degree of semantic proximity of components.

Вікторія Герман

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ: НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ КОМЕНТАРІ

(Від звука до тексту : Аналіз мовних одиниць різних рівнів : навчальний посібник. – Суми : Університетська книга, 2012. – С. 190-199)

Словосполучення як основна синтаксична одиниця викликає багато дискусій у сучасному українському мовознавстві, хоча послідовно виділяються такі її ознаки: непередикативна одиниця; номінативний мовний засіб, який дає розчленовану назву предметам, ознакам, діям; одиниця-конструкція, яка складається як мінімум з двох повнозначних слів і є мінімальним контекстом для слова; конструкція, якій властива семантико-синтаксична будова. Для з'ясування ж дискусійних питань пропонуємо керуватися такими науково-методичними порадами.

1. **Пам'ятайте**, що під час виділення словосполучення з речення можуть виникнути труднощі, пов'язані з його неоднозначним тлумаченням у лінгвістичній науці. Так, В. В. Виноградов і Н. Ю. Шведова вважають, що словосполучення не становлять ті поєднання, які утворені сурядним зв'язком [1; 2]. У сучасному українському мовознавстві існують різні підходи до встановлення об'єкта словосполучення. **Радимо** спиратися на погляди І. Р. Вихованця, О. Д. Пономарева, К. Ф. Шульжука та інших, згідно з якими словосполучення утворюється на основі підрядного або сурядного зв'язку і відповідних йому семантико-синтаксичних відношень [2; 5; 8].

Зверніть увагу, що не всі сполучення слів у реченні є синтаксичними словосполученнями. Зокрема не є словосполученнями:

- передикативне ядро речення (*Учні будуть читати. Трава зелена. Ліс шумить*);

- аналітичні форми прикметників і дієслів (*більш відомий, найменш вдалих, буду доповідати*);

- синтаксично нерозкладні конструкції і фразеологізми (*Липова Долина, сім книг, байдики бити, пекти раків*).

2. **Ураховуйте**, що найважливішим чинником у визначенні об'єкта словосполучення є **синтаксичний зв'язок**. З-поміж різних підходів у сучасному українському мовознавстві утверджується погляд, згідно з яким виділяють підрядні і сурядні словосполучення.

У **підрядних словосполученнях** виділяють головний і залежний компоненти; у них реалізуються всі форми підрядного зв'язку: узгодження, керування і прилягання.

У **сурядних словосполученнях** поєднуються однофункціональні компоненти. Ці словосполучення поділяються на класи за такими ознаками:

- відкритий / закритий сурядний зв'язок;
- сполучниковий / безсполучниковий сурядний зв'язок.

Відкриті сурядні словосполучення вирізняються тим, що в них може бути об'єднаний необмежений ряд компонентів як за допомогою сполучників, так і безсполучниково: *і сум, і радощі, і лихо, і ...; ні перший, ні другий, ні ...; то блискавка, то грім, то шквал, то ...; симпатичні, гарні, молоді ...; небо, зірки, кохання....*

У закритих сурядних словосполученнях поєднується лише два компоненти: *юний, але поважний; не літо, а зима; як теоретик, так і практик; не тільки з батьком, але й з дідом.*

3. **Запам'ятайте!** У сучасному синтаксисі використовують різні терміни стосовно **структури** словосполучень: прості – складні, прості – ускладнені, непоширені – поширені, елементарні – неелементарні. **Радимо** послуговуватися термінами «просте словосполучення» і «складне словосполучення», паралельно з якими доцільно використовувати терміни «елементарне словосполучення» і «неелементарне словосполучення»

Диференціюйте словосполучення за будовою на прості й складні.

Прості (елементарні) словосполучення складаються з двох мінімальних синтаксичних одиниць, поєднаних підрядним чи сурядним зв'язком (*синє небо; книга поета; не нарікай, а навчи; високий дуб; сміятися й радіти*). До простих належать і словосполучення, що включають до свого складу аналітичні форми слова (*будемо розмовляти до ранку; увечері почало дощити*), фразеологізми (*працювати не покладаючи рук; жити душа в душу; любив тримати камінь за пазухою*), семантично неподільні поняття (*дівчина з карими очима; людина середнього віку*).

Варто пам'ятати, що основним принципом для виділення простого словосполучення є його неподільність на мінімальні зразки в тому разі, коли воно складається з трьох і більше слів.

Складні (неелементарні) словосполучення – поєднання елементарних словосполучень на основі сурядних і підрядних зв'язків, які складаються мінімально з трьох повнозначних компонентів і більше (*густий листяний ліс; турбуватися про малих дітей; юний і веселий, але вдумливий*).

Складні словосполучення можуть бути розкладені на кілька простих. Найчастіше це такі поєднання:

- просте словосполучення і залежне від нього слово: *джерельна/ цілюща вода, глибоке / синє море, старий / грабовий ліс;*

- головне слово і залежне від нього словосполучення: *дивитися / цікавий фільм, школа / бального танцю, достойний / кращої долі.*

Поєднання компонентів сурядних словосполучень визначається характером сурядних сполучників: зіставно-протиставні та градаційні сполучники визначають межі поділу компонентів словосполучення, а єднальні й розділові стосуються здебільшого лише конкретного слова: *молодий і веселий, але вдумливий; не спорт, але фізкультура і йога*. Найчастіше вживаються сурядні словосполучення відкритої структури: *білі, рожеві й попелясті; читають, пишуть, думають*.

У складних словосполученнях часто поєднуються сурядні і підрядні словосполучення: *романи й оповідання письменника; роздуми й спогади вчителя*.

4. **Класифікуйте** словосполучення за ступенем семантичного злиття компонентів на вільні і синтаксично неподільні (нечленовані). У синтаксично вільних словосполученнях кожен компонент виконує роль окремого члена речення (*подякувати другові, велика родина, газети і журнали*). У синтаксично неподільних словосполученнях лексична автономність одного з компонентів послаблена. Таке словосполучення функціонує як один член речення (*більшість учнів, середнього зросту, о п'ятій годині*). До синтаксично неподільних словосполучень належать:

- числівник із залежним іменником: *два хлопці, багато зошитів*;
- відчислівниковий іменник із залежним іменником: *сотні людей, половина шляху*;
- іменник із значенням сукупності, міри, об'єму, обсягу з залежним іменником: *група студентів, відро води*;
- займенник із залежним іменником або займенником, що мають значення частини від цілого, одного з групи: *дехто з нас, хтось із лікарів*;
- іменник або займенник із залежним іменником або займенником, з'єднаних прийменником *з*, що мають значення сумісності або сукупності: *батько з матір'ю, ми з тобою*;
- іменник із залежними словами типу *з очима, з лицем, з носом, вдачі, росту* і прикметниками до них: *дівчина з голубими очима, людина веселої вдачі*;
- іменник із залежним порядковим числівником: *перші квіти, другого січня*;
- іменник із залежним займенником або прикметником, які вказують на кількісну ознаку (*кожний, останній, наступний, попередній, жодний* тощо): *кожний учень, жодного порушення*;
- два іменники, поєднані за допомогою прийменників *із і до, з і на, від і до*: *із Києва до Львова, від початку і до кінця*;
- займенник із прикметником типу: *щось важке, хтось дотепний*;
- два іменники, головний з яких означає початок, середину, кінець: *початок місяця, край землі*;
- іменник із залежним прикметником, який несе на собі основне значення: *український борець, київські каштани*;
- перифрази: *корінь життя (жень-шень), зелене золото (ліс)*;
- метафори: *малиновий дзвін, золота осінь*.

5. **Поділіть** словосполучення згідно з традиційним підходом до аналізу морфологічної природи стрижневого слова (І. Р. Вихованець, К. Ф. Шульжук, М. У. Каранська та ін.) на такі різновиди:

- дієслівні (*читати книгу, думав про майбутнє, написати листа*),
- субстантивні (*запахна конвалія, ніхто з студентів, безмежний степ*),
- ад'єктивні (*дорожчий, над усе, третій зліва, достойний поваги*),
- адвербіальні (*трохи холодно, дуже легко, спекотно влітку*).

Ця класифікація нерідко доповнюється врахуванням морфологічної природи підпорядкованого компонента. Так, дієслівні словосполучення можуть бути дієслівно-субстантивними (*читати вірші*), дієслівно-інфінітивними (*підійшов привітати*), дієслівно-адвербіальними (*швидко бігти*) тощо. Деякі мовознавці диференціюють субстантивні словосполучення на іменникові, прикметникові, числівникові, займенникові.

6. Аналізуючи семантику словосполучень, **зв'яжайте** на тип синтаксичного зв'язку. Так, у підрядних словосполученнях **диференціюйте** три основні типи семантико-синтаксичних відношень:

- атрибутивні (означальні) – відношення ознаки до предмета: *мій учитель, зошит учня, людина в окулярах*;
- об'єктні (субстанціальні) – відношення предмета до дії, процесу, стану та інших ознак: *добувати нафту, оглянути місто, неуважний до справ*;
- адвербіальні (обставинні) – відношення обставини до дії, процесу, стану, якості: *працювати влітку, ідучи на світанку, занадто високо*).

Крім цих основних типів семантико-синтаксичних відношень між компонентами словосполучення, у деяких наукових працях називають також суб'єктні – в яких залежна форма

називає діяча, виконавця дії (*вихований бабусею, занесені піском*) та **комплетивні** – в яких залежна форма доповнює інформативну недостатність стрижневого слова (*чотири учні, багато паперу*).

У сурядних словосполученнях **виділяйте** чотири основні типи відношень:

- **єднальні**: *пісня і праця ;учитель, порадник, друг;*
- **протиставні**: *суворий, але добрий; не вічність, а мить;*
- **розділові**: *сніг або дощ; то мовчить, то розмовляє;*
- **градаційні**: *не тільки батьки, а й діти; не лише співчуває, але й допомагає.*

Отже, підрядні і сурядні словосполучення відрізняються не тільки синтаксичними зв'язками, а й сукупністю семантико-синтаксичних відношень.

7. **Зверніть увагу!** У сучасній синтаксичній науці переважає думка, що підрядні словосполучення утворюються трьома **формами** підрядних зв'язків: узгодженням, керуванням, приляганням. Окремі вчені (Є. В. Кротевич, О. Б. Сиротиніна та ін.) виділяють ще й кореляцію як окрему форму підрядного зв'язку.

Аналізуючи словосполучення, утворені **узгодженням** (формою підрядного зв'язку, за якої граматичні форми залежного компонента зумовлюються формами головного слова), **з'ясовуйте** його тип: повне і неповне. Повним є узгодження в роді, числі й відмінку: *літній день, густий ліс, яскрава зоря, виконана робота, твій зошит*. Неповним є таке узгодження, коли не співпадає одна або дві граматичні ознаки: *місто Київ, жінка-інженер, дівчина-боєць*.

Специфічним є узгодження в кількісно-іменникових сполуках, де відбувається розподіл відмінкових форм між узгодженням і керуванням: у формах родового, давального, орудного і місцевого відмінків реалізується узгодження, а у формах називного і знахідного – керування: *п'ять книжок* (керування); *п'ятьох книжок, п'ятьма книжками* (узгодження). Такі словосполучення викликають труднощі під час аналізу.

Мовознавець О. С. Скобликова диференціює узгодження на власне граматичне (у роді, числі, відмінку): *мій зошит, зелений гай*; смислове (пов'язане з іменниками подвійного роду): *цей сирота і ця сирота*; умовно-граматичне (до незмінних форм додається ад'єктивна форма середнього роду): *голосне «ура», щось близьке* [4, с. 178].

Аналізуючи **керування** (форму підрядного зв'язку, за якої головне слово вимагає від залежного певної відмінкової або прийменниково-відмінкової форми), **необхідно пам'ятати**, що його специфіка ґрунтується на лексико-граматичному значенні головного слова. Відповідно розрізняється керування:

- дієслівне: *захоплюється музикою, купити книгу, усміхатися матері;*
- іменникове: *написання повісті, розмова про друзів, допомога інтернату;*
- прикметникове: *притаманний людині, вірний слову, повний води;*
- прислівникове: *сумно людині, більше місяця, далеко від міста.*

За формою залежного слова **розрізняйте** керування:

- власне відмінкове: *завдячуємо долі, захоплення шейпінгом;*
- прийменниково-відмінкове: *розповідати про мандрівку, зустріч із друзями.*

За ступенем необхідності залежного слова для розкриття змісту головного керування **диференціюйте** на сильне і слабке. Сильне керування – така залежність від головного слова, за якої між залежним і головним словом наявний тісний зв'язок і відповідні семантико-синтаксичні відношення. Найвиразніше сильне керування простежується тоді, коли головним словом виступає:

- перехідне дієслово: *узяв книгу, написав вірш, приніс газету, не подолає сили, випити кави;*
- префіксальне дієслово, префікс якого дублюється з залежною прийменниково-відмінковою формою: *з'їхати з гори, забігти за хату, доїхати до берега.*

За сильного керування, крім того, залежне слово може мати форму орудного відмінка зі значенням знаряддя праці: *орав плугом, рубав сокирою, намалюю олівцем.*

При **слабкому** керуванні залежне слово, зумовлене смислом висловлювання або характером конструкції, може виражатися формою будь-якого відмінка (крім зазначених вище): *капає з даху, стояв на дорозі, писати другу, говорив із батьком*. До слабкого керування належать також

орудний предикативний (*був інженером*), орудний суб'єкта в пасивних конструкціях (*записка передана кур'єром*), давальний суб'єкта в інфінітивних реченнях (*не бути козі на торзі, а свині на ярмарку*).

Аналізуючи **прилягання** (форму підрядного зв'язку, коли головне слово не вимагає від залежного певних граматичних форм), **необхідно з'ясувати** його різновид залежно від граматичних особливостей головного слова: придієслівне (*розповідала натхненно*), приіменникове (*відпочинок влітку*), прикметникове (*набридливі восени дощі*), придієприкметникове (*довго очікуваний поєдинок*), придієприслівникове (*голосно розмовляючи*).

Типовими морфологічними формами залежних слів є прислівники (*іде гордовито*), дієприслівники (*розмовляє вагаючись*) та інфінітиви (*намагатися допомогти*).

Пам'ятайте, що до важливих дискусійних питань сучасного синтаксису належить проблема окреслення меж, охоплюваних приляганням. Традиційним є погляд, згідно з яким залежні слова при приляганні виражаються прислівниками, дієприслівниками та інфінітивами. Така аргументація ґрунтується на морфологічній основі. Деякі українські вчені схиляються до того, що прилягають і відмінкові форми. Так, в «Українській мові: Енциклопедії» подано, що залежні слова при приляганні також можуть бути виражені прийменниково-відмінковими формами [7, с. 490]. У «Синтаксисі української мови» К. Ф. Шульжук зазначає, що при відмінковому приляганні переважають обставинно-означальні та власне обставинні відношення, наприклад: *По садах вітри гасають* (С. Васильченко); *За шумить наді мною ліщина рідним співом лісів та гаїв* (П. Воронько) [8, с. 37-38].

Отже, радимо вивчати словосполучення в триєдиному вимірі (в аспектах лексичної семантики, граматичного оформлення і виконуваної функції) і сподіваємося, що подані науково-методичні поради щодо дискусійних питань даної синтаксичної одиниці, зумовлених мовною і мовленнєвою складністю, будуть корисними філологам.

Література

1. Виноградов В. В. *Русский язык (грамматическое учение о слове)* / В. В. Виноградов. – М. : Высшая школа, 1986. – 640 с.
2. Вихованець І. Р. *Грамматика української мови : Синтаксис* / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
3. *Русская грамматика : в 2 т. [ред. кол. Н. Ю. Шведова и др.]*. – М. : Наука, 1980. – Т. 2. – 709 с.
4. Скобликова Е. С. *Согласование и управление в русском языке* / Е. С. Скобликова. – М. : Просвещение, 1971. – 239 с.
5. *Сучасна українська мова. Синтаксис : навчальний посібник* / за ред. О. Д. Пономарева. – К. : Либідь, 1994. – 256 с.
6. *Сучасна українська літературна мова : Морфологія. Синтаксис : підручник* / А. К. Мойсієнко, І. М. Арібжанова, В. В. Коломийцева та ін. – К. : Знання, 2010. – 374 с.
7. *Українська мова : Енциклопедія [ред. кол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін.]*. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – 752 с.
8. Шульжук К. Ф. *Синтаксис української мови* / К. Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2004. – 408 с.

Вікторія Герман, Микола Колесник

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ТИПИ ПИТАЛЬНОЇ МОДАЛЬНОСТІ В НОВЕЛАХ В. СТЕФАНИКА

(Філологічні науки. – Суми : Сум ДПУ імені А. С. Макаренка, 2005. – С. 14-17)

У статті зі структурно-семантичного погляду виявляються й досліджуються типи питальної модальності як засобу створення емоційності новел В. Стефаніка.

Синтаксична система української мови складна і багатогранна. Складність її спричинена передусім тим, що в синтаксичному членуванні мови виявляються як зв'язки між граматичними категоріями і відображеним у них змістом, так і смислові відношення між реальними фактами. Усебічне дослідження синтаксичних категорій у їх системних зв'язках і відношеннях забезпечується функціонально-комунікативним підходом до вивчення мови. Саме відстеження однієї з цих категорій (категорії питальної модальності) на тлі новел В. Стефаніка і є змістом пропонованої статті. Зазначена проблема залишається недослідженою, тому можна стверджувати про її актуальність.

Важливо підкреслити, що В. Стефанік увійшов в історію української літератури як автор соціально-психологічних новел із життя галицького селянства під владою Австро-Угорської монархії, а згодом – шляхетської Польщі. Ще в 1901 році І. Франко писав: «Його новели – як найкращі народні пісні, в яких нема риторики ані сентиментальності, а тільки наочне, голе, просте, не підфарбоване життя, дуже часто сумна дійсність, але оздоблена золотом найправдивішої поезії [3, с. 51].

Твори В. Стефаніка знають і читають не тільки в Україні. У чому ж полягає феномен автора? Ідіостилію новеліста притаманні гранична стислість вислову, внутрішня динамічність, драматизм. Відповідно до цього В. Стефанік підбирав і мовні засоби. Так, питому вагу в лексичному складі новел має етнографічно-побутова лексика як основний засіб забарвлення твору місцевим колоритом. Даний аспект та особливості вживання епітетів досліджував П. П. Плющ [5]. Фразеологічний аспект мови новел автора, а також стилістичні можливості порівнянь і метафор зацікавив М. Кучинського [3]. Мовознавці довели, що саме в лексиці, особливо в емоційно-експресивних синонімах, у фразеології, у засобах образності (епітетах, порівняннях, метафорах як мови автора, так і мови персонажів), утілюються засоби вираження емоцій у Стефанікових новелах. На наш погляд, цій меті слугують також і синтаксичні засоби, зокрема речення питальної модальності, у чому й спробуємо переконатися.

Зауважимо, що за традиційним поглядом на типи модальності мовознавці стверджують, що всі питальні речення за комунікативним спрямуванням однакові, тобто містять запитання. Проте в їхніх регулярних відтвореннях реалізуються різні змістові відтінки думок, які, залежно від ситуації мовлення, можуть передавати власне-питальне значення або репрезентувати емоційно-експресивне повідомлення [7]. На жаль, у мовознавстві залишається багато нерозв'язаних проблем, що стосуються синтаксичної природи питальних речень, їхнього граматичного оформлення, семантики та класифікації, механізмів транспозиції питальних конструкцій та диференціації їхніх конотативних значень. Немає й ґрунтовного опису функціонування питальних конструкцій у системі синтаксичних одиниць української мови. Природу запитання також тлумачать по-різному, а у визначеннях враховано здебільшого лише деякі їхні властивості.

Додамо, що тривалий час теорія питального речення розвивалася на основі зіставлення з розповідними. Цій проблемі присвячені розвідки М. Орлової [4], П. Дудика [2], Г. Валімової [1]. Деякі мовознавці намагалися ототожнити категорію питальності з категорією спонукальності, наприклад О. Пешковський, Ф. Фортунатов, О. Шахматов, О. Есперсен та ін. В аспекті найновіших синтаксичних досліджень ми дотримуємося думки, що немає підстав ототожнювати питальне речення ні з розповідним, ні зі спонукальним типом. Йому властивий особливий формально-синтаксичний і семантико-синтаксичний статус. Отже, у нашому дослідженні спиратимемося на таку дефініцію: питальне речення – комунікативно-функціональний та модальний клас речень, за допомогою якого мовець, використовуючи інтонаційні й лексико-граматичні засоби, запитує про що-небудь із метою одержання інформації.

Структурно-граматична будова речень питальної модальності у новелах В. Стефаніка відзначається багатоманітністю, яка сприяє відтворюванню душевних переживань героїв, викликаних соціальними та морально-побутовими конфліктами. Питальні речення новеліста – це своєрідна за формою, семантикою, інтонацією та комунікативною функцією синтаксична одиниця. З погляду внутрішньої організації таким реченням властива багатозначність конкретних мовленнєвих виявів, найважливішими засобами вираження яких є дієслівні форми дійсного,

умовного способів, інфінітив, інтонація, порядок слів, питальні займенники, прислівники, частки тощо.

Як показують спостереження, питальні речення в новелах В. Стефаніка вживаються в первинній (прямій) і вторинній (переносній) функціях. Саме первинність і вторинність лежать в основі поділу таких речень на власне-питальні і невласне-питальні.

Дослідження виявило, що власне-питальні речення, вживані в первинній функції в новелах В. Стефаніка, поділяються на два основні різновиди:

1 – загально-питальні речення, які повідомляють питання щодо змісту речення в цілому; особливістю таких речень є використання питальних часток **чи**, **хіба** (з відтінком непевності), **невже** (з відтінком здивування), **що**, **як** (додаткові значеннєві відтінки в межах загальної модальності), наприклад: «*А що, старий, де ваша Україна?*» [6, с. 145]; «*Невже я зможу закопати живу дитину?*» [6, с. 133]; «*Зречтисся рідного батька, невже так можна?*» [6, с. 136]; «*Не моє діло питати, але чого ви кованими возами та вороними кінями та з дітьми молодими землю свою покинули?*» [6, с. 127];

2 – конкретно-питальні речення, в яких запитується про щось окреме в змісті речення за допомогою слів, на які падає логічний наголос, наприклад: «*Оцему обдертому та обгризеному дідові я маю співати?*» [6, с. 136]; «*Ці подерті суки гадають, що я їм поле тримав?*» [6, с. 136]; «*Так оце ти, антихристе, мене зрадив?*» [6, с. 117]; «*Против всі наші гроші?*» [6, с. 44].

Здійснений аналіз свідчить, що невласне-питальні речення в новелах В. Стефаніка можна поділити на такі різновиди:

1 – питально-риторичні речення, які містять приховане ствердження і не вимагають відповіді, наприклад: «*Відки таким дітям має бог благословити?*» [6, с. 46]; «*Куди ж тепер нам, діточки, в світі податись?*» [6, с. 139]; «*Нащо мені тепер на світі жити?*» [6, с. 46]; «*Залізо не шкіра, та й зиуровуєш, що то говорити?*» [6, с. 32];

2 – питально-спонукальні речення, які містять спонукання до дії, наприклад: «*Хіба ж за це не варто вдарити чоловіка?*» [6, с. 21]; «*Та чи можна ж за таке не віддячити?*» [6, с. 188];

3 – перепитувальні речення, які містять повторюваний питальний займенник або прислівник (хто-хто, як-як, коли-коли та ін.), наприклад: «*Що-що цей чоловік від мене хоче?*» [6, с. 115]; «*Що-що тобі порадити?*» [6, с. 113]; «*Хто-хто він такий? Батько?*» [6, с. 160]; «*Коли-коли він повернеться?*» [6, с. 46].

Таким чином, з'ясувавши структурно-семантичні типи питальної модальності в новелах В. Стефаніка, ми довели, що багатогранність досліджуваної модальності збагачує загальну емоційність новел автора, допомагає доторкнутися найтонших порухів душі персонажів, показати всю драму життя народного. Розглянутий матеріал не вичерпує аналізу всіх нюансів функціонування питальних речень, тому перспективою наступних розвідок вважаємо аналіз інших типів модальності та їх стилістичних можливостей у новелах В. Стефаніка.

Література

1. Валимова Г. В. О взаимодействии формальной и семантической структуры вопросительного предложения / Г. В. Валимова // Русский язык : сб. тр. – М. : Высшая школа, 1975. – С. 62.

2. Дудик П. С. Питальні речення і питальні слова-речення (на допомогу студенту-заочнику) / П. С. Дудик // Українська мова і література в школі. – 1975. – № 1. – С. 26-37.

3. Кучинський М. Стильові особливості новел Стефаніка антивоєнного циклу / М. Кучинський // Дивослово. – 1992. – № 5-6. – С. 32-36.

4. Орлова М. Н. Коммуникативные средства модальных разновидностей вопросительных предложений в русском языке / М. Н. Орлова // Вопросы синтаксиса русского языка : сб. ст. . – Ростов-на-Дону, 1971. – С. 44-45.

5. Плющ П. П. Слово з глибин чулого серця (Із спостережень над мовою і стилем новел В. Стефаніка) / П. П. Плющ // Мовознавство. – 1972. – № 2. – С. 3-12.

6. Стефанік В. Твори / В. Стефанік. – К. : Карпати, 1977. – 175 с.

7. Шабат С. Т. Речення питальної модальності в сучасній українській мові / С. Т. Шабат // Мовознавство. – 2001. – № 1. – С. 53-58.

В статтє исследуются структурно-семантические типы вопросительной модальности, анализируются их стилистические возможности в новеллах В. Стефаника.

The article focuses on structural and semantic types of interrogative modality. Stylistic peculiarities of V. Stefanik's novelettes are analysed.

МЕТОДИЧНА ПАМ'ЯТКА СТУДЕНТУ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ СИНТАКСИСУ НЕПОВНИХ РЕЧЕНЬ

(Гунченко І. Методична пам'ятка студенту : проблемні питання синтаксису неповних речень / за ред. В. В. Герман // Неповне речення : проблемні питання синтаксису: науково-методичні розвідки студентів 3 курсу. – Суми : Вид-во Сум ДПУ ім. А. С. Макаренка, 2013. – С. 42-46)

Зверніть увагу! Неоднозначним і дискусійним є питання про функціонування неповних речень в українській мові. Мовознавці почали досліджувати конструкції, в яких не вжиті необхідні члени речення, десь із середини ХІХ століття. Уперше термін «неповні речення» вжив М. Греч, який зауважував, що конструкції, в яких пропущений будь-який член речення, є неповними. Російський вчений Ф. Буслаєв неповними реченнями називав конструкції, в яких пропущений лише головний член речення (підмет або присудок). П. Фортунатов трактував речення як психологічне судження та зазначав, що при відсутності одного з головних членів речення є неповним. Інший відомий російський мовознавець О. Пешковський наголошував, що в неповних реченнях не вистачає кількох членів, і виділяв неповні особові речення без підмета, без присудка, без дієслівної зв'язки, з дієслівною зв'язкою. Значенневим є підхід вченого О. Шахматова, який розмежував неповні та односкладні речення.

В українській синтаксичній науці неповні речення досліджували такі вчені, як Б. Кулик, П. Дудик, І. Вихованець, К. Городенська та інші. Докладно неповні речення дослідив П. Дудик, який виділив такі їх різновиди: контекстуальні, ситуативні, еліптичні, видільні, обірвані речення.

Пам'ятайте! Проблемним є також питання класифікації неповних речень, адже багато вчених, які досліджували такі конструкції, послуговувалися різними підходами. На основі формальних показників О. Шахматов виділив неповні односкладні та неповні двоскладні речення, які розмежував на «недостатні» (двоскладні з пропущеним підметом), «порушені» (з пропущеним присудком) та «дефектні» (з пропущеним другорядним членом). Але така класифікація не прижилася. За структурним показником намагався класифікувати неповні речення О. Пешковський, який виділяв шість позицій пропущеного члена в реченні, але й ця класифікація не закріпилася. Найбільш ґрунтовно дослідив неповні речення П. Дудик і здійснив класифікацію відповідно до структурного та граматичного підходів. І. Попова, розмежовуючи неповні речення, врахувала не лише формально-граматичний підхід, а й звернула увагу на семантико-функціональний, але і її класифікація не була досконалою. Класифікувати неповні речення, враховуючи всі формально-граматичні та функціонально-семантичні показники, намагалися такі вчені: Б. Кулик, П. Коструба, І. Вихованець, Н. Шкурятяна та ін., їхні класифікації були близькими до сучасної. К. Шульжук у своїй класифікації виділяє контекстуальні, ситуативні та еліптичні неповні речення. М. Каранська виділяє такі різновиди: контекстуальні, ситуативні, еліптичні, видільні, обірвані. Отже, враховуємо, що існують різні підходи та відповідно різні класифікації неповних речень в українській мові.

Розмежуйте неповні та односкладні прості речення! Здебільшого розмежування неповних і односкладних речень пов'язують з ім'ям О. Шахматова, який відносить до неповних тільки ті речення, формальна повнота яких відновлюється на ґрунті врахування синтагматичних відношень компонентів, тобто речення неповні і за формою, і за змістом. На думку О. Шахматова в односкладних реченнях яскраво не виражені ні підмет, ні присудок – вони позбавлені чіткого

членування на дві групи членів речення. Деякі вчені відносять односкладні речення до двоскладних із неповним виявом структурної схеми. Структура повних речень полягає в тому, що кожна їх позиція матеріально виражена. У неповних реченнях, побудованих за тією самою моделлю, деякі позиції словесно не окреслені. Наприклад, слід відрізняти еліптичні неповні речення від:

– повних речень з нульовим присудком, які в минулому та майбутньому часах мають присудок «бути» (*Скільки театрів у Львові?*);

– безособових речень, в яких іменник у називному відмінку набуває значення категорії стану і виконує функцію предикативного члена (*Такий сум(сумно) мені зранку*).

Неповні речення необхідно відрізняти від неозначено-особових односкладних речень, які є синтаксичними омонімами.

Ураховуйте! Найчастіше ситуативні неповні речення вживаються в діалогічному мовленні, адже в них відсутній член, зрозумілий із ситуації. У діалогічному мовленні ситуативні речення функціонують у формі речень-реплік речень-питань, речень-відповідей, речень-висловлювань, зміст яких розкривається позамовними засобами (жестами, мімікою, пластичними рухами тощо). Члени речення можуть бути відсутніми, а репліка-відповідь може бути виражена часткою або вигукком, що зближує ситуативні неповні речення зі словами-реченнями. Наприклад: – *Де ж ті книжки?* – *Та ось.* – *А в кого ж він їх дістає?* – *У робітників* (А. Шиян).

Деякі вчені серед ситуативних неповних речень виділяють: стаціонарні структури – типізовані конструкції розмовного мовлення, що є цілісними побудовами комунікативного характеру і закріплені за певною ситуацією; нестаціонарні структури, які вільно створюються в мовленні.

Зверніть увагу! Контекстуальні неповні речення – це такі конструкції, в яких відсутній член, названий у попередньому контексті, що найчастіше спостерігається в другій частині складного речення і в приєднувальних конструкціях: *Ідуть заробітчани... Йдуть та й ідуть. Чорні, похилі, мокрі, нещасні, немов каліки-журавлі... Йдуть і зникають у сірій безвісті* (М. Коцюбинський) (у двох останніх реченнях пропущено підмет). Причиною пропуску головних або другорядних членів у контекстуальних реченнях є те, що в контексті ці слова вже вживались і немає потреби їх повторювати. Неповні контекстуальні речення функціонують майже в усіх стилях мовлення, але найпоширенішою сферою вживання є діалогічне мовлення. Пропуск членів у мовленні засвідчує динамічність висловлювання, а також сприяє уникненню повторення тих самих членів речення.

Запам'ятайте! Еліптичні речення – особливий різновид неповних речень, що характеризується відсутністю дієслова-присудка, сама відсутність якого є нормою. Для розуміння цих речень немає потреби ні в контексті, ні в ситуації, оскільки повнота їх змісту виражена власними лексико-граматичними засобами. В еліптичних реченнях дія або стан виражається всією синтаксичною конструкцією, яка вказує на місце, час, спосіб, що характеризують дію чи стан. Еліптичні речення трактують як різновид неповних, але їх специфіка полягає в тому, що вони семантично повні, а структурно – неповні.

Помилковою є думка, що еліптичні речення є скороченим варіантом повного. Такі речення є абсолютно самостійними синтаксичними утвореннями, незалежними від своїх аналогів, адже замість відсутнього дієслова можна дібрати синонім, щоб зрозуміти зміст висловлюваного. Тому **розмежуйте** еліптичні речення та речення з нульовим присудком. Необхідно пам'ятати, що показником нульового присудка в реченні є обставина місця, виражена відповідним прислівником або іменниково-прийменниковою конструкцією, наприклад: *Спереду невеликий старосвітський полковницький будинок, соломною вкритий. На стрісі мох і навіть куцик жита. Праворуч комора дерев'яна, рублена. Між коморою та будиночком ворота і хвіртка. Біля воріт дві тополі* (О. Довженко).

Важливо знати також, що еліптичні речення активно використовуються в публіцистичному мовленні та в газетних заголовках.

Видільні неповні речення (або їх ще називають приєднувальні конструкції) виділяються з попереднього повного речення, але супроводять його як особливо наголошене повідомлення.

Диференціюйте видільні конструкції на такі різновиди:

а) означальні приєднувальні речення: *О! Моя Варвара – золота жінка... Спокійна, розсудлива, прихильна* (М. Коцюбинський);

б) обставинні приєднувальні конструкції:

– способу дії: *Марта ревнувала Антона. Вперто, затаєно, сильно* (М. Коцюбинський);

– обставини місця: *А ми, упоравшись, пішли шукати нової хати і знайшли зелену хату і кімнату. У гаї темному. В лугах. В степах широких, в байраках крутих, глибоких* (Т. Шевченко);

– обставини часу: *Упала на піл Марія й ридала як ще ніколи. До самого вечора* (А. Головка);

– обставини причини: *Може, цигарку дозволиш? Ах, правда, не вживаєш, – пам'ятаю! З принципу* (І. Франко);

– обставини міри: *Почалися жнива. За роботою люди й про біду забули. Та не дуже* (Б. Лепкий);

в) додаткові приєднувальні конструкції (із функцією додатка): *Нічого не ошадила мені доля за ті три роки. Ані розчарувань, ані ганьби, ані багатства, ані бідності* (І. Франко).

Найчастотніше застосовуються видільні неповні речення в художній літературі. Найчастіше такі конструкції вживаються в поезії Т. Шевченка, в прозі І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного та ін. Системно, широко і своєрідно вдавався до приєднувальних конструкцій М. Коцюбинський. Інколи він навіть починав ними рядки-абзаци. За таких умов приєднувальні речення інтонуються з особливою виразністю, на них зосереджується максимум уваги. Зрідка видільні конструкції зустрічаються в журналістиці та науці.

Кваліфікуйте обірвані речення як конструкції, що є незавершеними через певні ситуативно-прагматичні чинники, а саме: схвильований мовець не знайшов слів; передумав, утримався; хтось завадив; щось трапилось; напружена емоційна ситуація тощо. Такі речення є незакінченими і в змістовому, і в структурному, і в інтонаційному плані. Термін «речення» на позначення таких конструкцій використовується тому, що в них чітко виражені реченнево-відтворювальні начала, їх нереалізація визначена позамовними чинниками. Віднесення таких утворень до контекстуально неповних мотивується тим, що вся інформація компенсується попередніми реченнями – контекстом, наприклад: *Я не Ганна, Не наймичка. Я... Та й онімла* (Т. Шевченко). (В обірваному реченні *Я...* не названо присудка з означенням *твоя мати*, що є відомим з усього попереднього тексту). Сферою функціонування обірваних неповних речень здебільшого є художня література.

Сподіваємося, що дотримуючись цих порад, ви матимете не лише ґрунтовні знання про неповні синтаксичні конструкції, а й з легкістю зможете диференціювати їх з-поміж інших речень, знатимете, в якому мовному стилі функціонує той чи інший різновид неповних речень.

Вікторія Герман

БЕЗСПОЛУЧНИКОВІ СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ – РЕПРЕЗЕНТАНТИ ФОЛЬКЛОРНОГО ДИСКУРСУ

(Українське мовознавство. – Харків: Цифра Прінт, 2013. – С. 152-159)

У статті розглядаються дискусійні граматичні питання, пов'язані з безсполучниковими складними реченнями, простежується структурно-семантична організація безсполучникового складного речення на матеріалі українських прислів'їв.

Ключові слова: безсполучникове складне речення, безсполучниковий зв'язок, структурно-семантична класифікація.

Мовна система українського фольклору сприяла формуванню нової літературної мови на народній основі. Нею були створені українські культурно-естетичні цінності, що мають понадчасове значення в духовності народу. Український фольклор, а надто прислів'я, як спосіб мислення, як жива розмовна мова – благодатний матеріал для аналізу структурно-семантичної організації безсполучникових складних речень, що й стало метою нашої статті.

Безсполучникові складні речення, незважаючи на тривалість їх вивчення, і нині викликають дискусії в мовознавстві. Дотепер не повністю з'ясовано теоретичні питання щодо їх граматичної природи, синтаксичної форми, значення, не визначено статусу інтонації, по-різному трактуються різновиди. Проблематичним залишається й сам статус безсполучникових складних речень: лінгвісти або виділяють, або не виділяють їх в окремий тип складних речень, розподіляють між складносурядними і складнопідрядними реченнями, виводять за межі речення. Коротко прослідкуємо еволюцію вчення про безсполучникові складні речення.

Перші зауваження про безсполучниковий зв'язок містилися вже в працях М. Ломоносова [8], О. Востокова [3], П. Фортунатова [16], О. Потебні [11]. Першим у русистичі вказував на існування безсполучникового складного речення М. Ломоносов, який визначив два аспекти безсполучникового об'єднання частин у складне речення: граматичний і функціональний. На його думку, безсполучникове складне речення – це утворення з випущеними сполучниками [8, с. 89].

Більшу увагу приділив даному типу речень О. Пешковський. Він виходив з того, що прості речення поєднуються в складне за допомогою трьох засобів: сполучників, сполучних слів і сполучних пауз, основна ознака яких – інтонація. Інтонація може відповідати певним сполучникам (пояснювальна – з'ясувальним сполучникам, перелічувальна – єднальним тощо). Таким чином, учений вважав, що безсполучникові складні речення – це ті самі складносурядні й складнопідрядні речення, але без сполучників [9].

У середині ХХ століття вчені вже інакше розуміли природу безсполучникового складного речення. Нові погляди мали М. Поспелов, Є. Каратаєва, Є. Іванчикова та ін. Так, російський учений М. Поспелов обґрунтовує, що безсполучникові складні речення становлять інший тип речень, ніж складносурядні й складнопідрядні. Він доводить, що такі речення об'єднуються в одне ціле взаємозв'язаністю змісту і складових частин, що виражається морфологічними та інтонаційними засобами [10, с. 343].

Ідеї М. Поспелова істотно вплинули на тлумачення безсполучникових складних речень і в багатьох українських науковців (І. Білодіда, Б. Кулика, В. Горпинича, І. Вихованця, С. Бевзенка та ін.). Ґрунтовно дослідив цей тип речень С. Дорошенко, на думку якого безсполучникові складні речення – це синтаксичні одиниці, які характеризуються специфічним змістом і своєрідним стилістичним забарвленням порівняно з різними виявами сполучникових складних речень – складносурядних і складнопідрядних. У зіставленні з ними безсполучникові складні речення, вважає вчений, є семантико-стилістичними синонімами, використання яких диктується заданістю тексту, ситуацією мовлення [5, с. 29].

У дослідженнях В. Белошапкової спостерігається неповне відмежування безсполучникових речень від сполучникових, адже безсполучникові складні речення незамкненої структури вона взагалі вважає такими ж, як сполучникові складносурядні [4, с. 657]. І. Кручиніна виводить їх за межі складних речень взагалі і вважає безсполучниковими поєднаннями складних речень [12, с. 465]. І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська визначають безсполучникові складні речення як безсполучникові комунікати, оскільки в них відсутні основні граматичні ознаки складного речення і більшість з них не має граматичних моделей (структурних схем) і парадигм [13, с. 635]. На наш погляд, навряд чи можна погодитися з тим, що безсполучникові складні речення – це поєднання речень, бо складні речення характеризуються не тільки граматичними засобами зв'язку, а й семантичними та комунікативними.

Класифікація безсполучникових складних речень залежить від того, як вони розуміються. У ранніх працях безсполучникові складні речення розглядалися як складносурядні чи складнопідрядні. А вже М. Поспелов, прихильник класифікації на основі семантики, довів, такі речення можуть бути однорідного й неоднорідного складу [10]. Під впливом поглядів М. Поспелова більшість мовознавців почали по-новому поділяти безсполучникові складні речення, уводячи такі поняття, як речення відповідності і невідповідності складносурядним чи складнопідрядним, синонімічні чи несинонімічні їм, однотипні чи неоднотипні тощо. Згодом значного поширення набув структурний підхід до класифікації безсполучникових складних речень. Так, В. Белошапкова поділяє їх на відкриті і закриті структури [4]. На противагу таким поглядам С. Дорошенко довів, що треба брати до уваги функції складових частин: якщо складові

частини виконують однакову семантичну роль, це однофункціональні речення, якщо ж складові частини різносемантичні, взаємообумовлені, це різнофункціональні структури. Зі структурного боку однофункціональні конструкції (з перелічувальною семантикою) відповідають незамкненим рядам, різнофункціональні (з зіставно-протиставною, пояснювальною семантикою) – замкненим [5].

Узагальнюючи погляди вчених на статус і класифікацію, вважаємо, що предикативні частини безсполучникових складних речень об'єднуються в одне синтаксичне, семантичне і комунікативне ціле певною інтонацією, ритмомелодійними та іншими додатковими синтаксичними засобами. Класифікація безсполучникових складних речень повинна базуватися на комплексному врахуванні їх основних ознак: семантики, структури і граматичних особливостей.

Проаналізуємо диференційні ознаки безсполучникових складних речень на матеріалі фольклорного дискурсу, зокрема прислів'їв.

Інтонація є основною у зв'язку предикативних частин прислів'їв – безсполучникових складних речень, вона може визначати характер синтаксичних відношень між їх частинами. Фіксуємо чотири види інтонації у зазначених синтаксичних одиницях: перелічувальну, зіставно-протиставну, обумовлену і пояснювальну. Перелічувальна інтонація створює спокійну структуру, вживається для опису, розповіді: *На чужому коні не наїздишся, чужим добром не нахвастаєшся*. Зіставно-протиставною інтонацією створюються динамічні, контрастні, напружені безсполучникові конструкції: *Гірка праця – солодкий відпочинок. Бідні розкидають, багаті збирають. Знайшов – не радуйся, загубив – не плач*. Обумовлена інтонація може вказувати на причину, наслідок, умову, за яких відбувається дія: *Пропав кинь – узду кинь. Добре бідному: од багатства голова не болить. Прийшов нестаток – забрав остаток. Кров не водиця, проливати не годиться. Грамоті вчиться – завжди пригодиться*. Пояснювальна інтонація надає реченню логічної послідовності викладу, деталізує, конкретизує зміст частин: *Живемо без змін: багатіти нема змоги, голіти далі нікуди. Козак – як голуб: знявся та й полинув*.

Окрім інтонації як основного засобу зв'язку між предикативними частинами, у прислів'ях вживаються також додаткові: семантичне співвідношення частин, паралелізм видо-часових форм дієслів-присудків, контактні слова (антоніми), кореляти, анафоричні елементи, своєрідна синтаксична структура речення – неповнота однієї з частин, спільний другорядний член речення, порядок розміщення частин, повторення членів речення тощо. Наприклад: *Правдиве слово існуватиме вічно, брехня – всього одну хвилину. Добра кобила: з гори біжить, впаде – лежить. Гірко зароби – солодко з'їж. Вчення в щасті украшає, у нещасті – утішає* – семантичні відношення протиставлення, неповнота другої частини, антоніми; *Будеш трудиться – будеш кормиться! Не кидай живого, не шукай мертвого. З дурнем зчіпитись – дурнем зробиш* – паралельні видо-часові форми присудків, анафоричні елементи.

Прислів'я – безсполучникові складні речення з окресленими змістовими відношеннями – легко перебудувати у сполучникові, тому можна говорити про синонімію безсполучникових та деяких типів складносурядних і складнопідрядних речень: *Ніс довгий, розум короткий. Мудрий син є радістю свого батька, дурний приносить горе своїй матері. Вдача гаряча – розум дурний* – синонімія з протиставним складносурядним; *Сонливого добудишся, лінивого дошлешся* – синонімія з єднальним складносурядним; *За дурними нічого в Київ їхати, вони й тут є. Він дуже розумний: решетом у воді зірки ловить* – синонімія з причиновим складнопідрядним; *Грім не гряне – ледачий не встане* – синонімія з умовним складнопідрядним реченням. Але в багатьох прислів'ях синтаксичні відношення не відповідають тим, що виражаються сполучниками сурядності і підрядності. Такі конструкції не можуть перебудовуватися і не мають паралельних синонімічних сполучникових речень. Йдеться про конструкції, в яких між складовими частинами пояснювальні, приєднувальні та деякі інші відношення: *Божевільний Марку, ходиш по ярмарку: ні купуєш, ні торгуєш, тільки робиш сварку. Бий по всіх ступах, краще почують. Глухому, як дурному: бовтне, як козел у воду*.

З огляду на змістові відношення між предикативними частинами безсполучникових складних речень, характером інтонації науковці виділяють речення з однотипними і різнотипними частинами. Безсполучникові складні речення з однотипними (однорідними) частинами –

найчастіше це двокомпонентні прислів'я, які виражають загальне значення зіставлення і протиставлення (значення перелічування фіксуємо в поодиноких випадках).

Значення зіставлення і протиставлення досить близькі, тому ще донедавна безсполучникові складні речення з такими відношеннями не розрізняли, але з часом науковці з'ясували, що ці конструкції хоч і близькі, але мають свої відмінності, тому вже у працях І. Білодіда, М. Доленка та ін. виділялися безсполучникові складні речення зі значеннями зіставлення і протиставлення. В. Белошапкова справедливо зазначила, що такі речення відрізняються від інших структурно і семантично [4, с. 739]; С. Дорошенко, розвиваючи цю думку, також пропонує окремо виділяти зіставний і протиставний семантичні різновиди безсполучникових складних речень, але відносить їх до речень з різнотипними частинами [5, с. 48]; автори «Русской грамматики» вважають такі речення конструкціями з двобічним зв'язком і розрізняють речення із зіставним, протиставним, порівняльним і невідповідним значенням [12, с. 644-645].

Прислів'я зі значенням зіставлення виражають співвідношення двох подібних або неоднакових (але не суперечливих) явищ, що не перебувають у значеннєвому контрасті. Для таких конструкцій характерний структурний паралелізм: в обох предикативних частинах – теперішній чи минулий час присудка (*Ластівка весну починає, осінь накликає. Жінку бери здалеку, корову купляй близько*); іменні чи інфінітивні присудки (*Чоловік у домі – голова, жінка – душа. На красивого чоловіка дивитись гарно, з розумним жити легко*). У другій частині може пропускатися однотипний присудок, від чого вона стає неповною: *На стрітення повертається птиця до гнізда, хлібороб – до плуга. Не вір жінці дома, кобилі – в дорозі. Гарна пава пером, жінка – норовом*. Однотипність підкреслюється наявністю в обох частинах однакових чи синонімічних лексем: *Не спіши язиком, квапся ділом. Пішов до дядини – наївся гов'ядини; пішов до тітки – вмотався в намітки*.

Отже, безсполучникові складні речення з відношеннями зіставлення дещо подібні до складносурядних речень з єднальними відношеннями. Проте має рацію С. Дорошенко, коли вказує і на відмінність цих конструкцій. Основна відмінність – у характері синтаксичних відношень – зіставлювальних, а не єднальних, і у двочленності (замкненості), а не багаточленності (незамкненості) [5, с. 51]. Крім того, у багатьох випадках безсполучникові зіставлювальні конструкції співвідносні зі складносурядними реченнями із зіставлювальним сполучником «а», а не єднальним «і».

У прислів'ях – безсполучникових складних реченнях зі значенням протиставлення – складові частини виражають протилежні за змістом явища, перебувають у значеннєвому контрасті, заперечують одна одну: *На язик гарячий, до роботи ледачий. Мати дітей пушить, мачуха – сушить. Трудно літом без корови, зимою без кожуха. Губою говори, руками роби. Я про рибу – ти про раки. Дурний дає, розумний бере. Радісно береться, смутно віддається*.

Прислів'я, побудовані як безсполучникові речення з різнотипними частинами, належать до складних речень неоднорідного складу, предикативні частини яких поєднуються в одне ціле зумовленою та пояснювальною інтонацією, додатковим засобами – порядком розташування частин, співвідношенням видо-часових і способових форм дієслів-присудків тощо; предикативні частини семантично неоднорідні, залежні. Такі речення творять замкнутий ряд, тобто належать до речень закритої структури, виражають різноманітні відтінки відношень. Найчастіше у прислів'ях спостерігаємо умовні, допустові, часові та причиново-наслідкові відношення. Розглянемо зазначені різновиди безсполучникових складних речень з різнотипними частинами за типами семантико-синтаксичних відношень, представлених у прислів'ях.

Речення з умовними відношеннями досить типові й поширені, але висвітлення їх у мовознавстві різне. Так, Л. Булаховський вважає їх складнопідрядними й поділяє на умовні та умовно-часові [7, с. 333]. Б. Кулик також вважає їх подібними до складнопідрядних умовних і поділяє на речення реальної та ірреальної умови [6, с. 261]. Автори «Русской грамматики» стверджують, що поняття «реальності» не сумісне з поняттям «умовності» [12, с. 562]. Л. Кадомцева розглядає умовні конструкції серед безсполучникових з різнотипними частинами і поділяє їх на безсуб'єктні, односуб'єктні і двосуб'єктні [14, с. 419]. К. Шульжук, І. Слинько,

Н. Гуйванюк, М. Кобилянська та ін. виділяють безсполучникові складні речення потенційної та ірреальної умови, що є цілком слушно.

Прислів'ям зі значенням потенційної умови властиві двобічні відношення між частинами. Оскільки присудки завжди взаємопов'язані, то вони часто виражаються формами майбутнього часу дієслів: *Грім не гряне – ледачий не встане. Вкусиш гіркого – дізнаєшся ціну солодкого.* У другій частині може вживатися частка «то»: *Буде лихо, то знайдеться й розум.* Майбутньому часові першої частини можуть відповідати й інші форми, наприклад, наказовий спосіб чи інфінітив: *Трудно буде – не шкодує сили, легко буде – додає на плечі.* Можливі співвідношення в обох частинах минулого часу або інфінітиву: *Журавлі прилетіли – весну принесли. Боятися вовків – у ліс не ходити.* Речення зі значенням ірреальної умови в основному утворюються на основі умовного способу. У значенні умовного може вживатися й наказовий спосіб: *Рахуй гроші стиха, не зазнаєш лиха. Хочеш пропасти, почни красти.*

Речення з допустовими відношеннями важко відмежувати від умовних чи протиставних, тому раніше їх розглядали лише деякі мовознавці (Б. Кулик, С. Дорошенко та ін.). Ще в «Курсі сучасної української літературної мови» за ред. Л. Булаховського було звернуто увагу на те, що допустове значення може бути виражене і без сполучників, якщо в першій частині використовується наказовий спосіб [7, с. 310]: *Засип правду золотом, вона впливе доверху.* Останнім часом виявлено деякі специфічні особливості таких безсполучникових складних речень, що дає змогу виділяти їх серед інших безсполучникових. Найвиразніше допустові значення передаються тоді, коли йдеться про недійсну умову. Перша частина прислів'я містить вказівку на умову, всупереч якій відбувається дія в другій частині: *Поливали доріженьку – вона все куриться.* Допустові значення можуть виражатися і тоді, коли в першій частині заперечення, а в другій – ствердження: *Не підпускають з одного боку – заходь з іншого.*

Речення з часовими відношеннями також близькі до умовних. Звичайно безсполучникові часові конструкції поділялися науковцями, як і сполучникові, на речення зі значенням одночасності чи послідовності. Однак синтаксисти почали звертати більшу увагу на формальні ознаки їх складових частин і співвідношення форм присудків. За співвідношенням форм присудків такі речення належать до утворень з двобічним зв'язком. Найвиразніше часові значення виражаються тоді, коли в обох частинах вживаються присудки у формі минулого часу. Якщо присудки мають форми теперішнього чи майбутнього часів, то часове й умовне значення не розрізняються: *Птахи з-за моря вертають – плуги з полем розмовляють. Прийде година – досягне і калина.*

Речення з причиново-наслідковими відношеннями настільки поширені, що стали об'єктом дослідження багатьох мовознавців, проте їх нелегко відрізнити від інших типів речень, зокрема від умовних. В. Белошопкова звернула увагу на можливість вживання в наслідкових реченнях заключних часток «так» і «то» і визначила ці конструкції як утворення з факультативною позицією заключної частки [4, с. 739]. Прагнення знайти не тільки семантичні, а й конструктивні особливості наслідкових конструкцій характерне і для досліджень С. Дорошенка [5, с. 111]. В аналізованому різновиді речень одна предикативна частина прислів'я виражає причину, інша – наслідок цієї причини: *Корова в дворі – харч на столі. Будеш трудиться – будеш кормиться. Буде лихо – знайдеться й розум. Вітер подме – сліди замете.* Будова предикативних частин в таких реченнях більш вільна, ніж в інших безсполучникових складних реченнях: частини можуть мати різну вищо-часову і модальну характеристику: *На годину спізнився, за рік не доженеш. Сіє вітер – вітром жати буде. Не прикидайся вівцею: вовк і з'їсть.* Значення власне причини без домішки наслідкового відношення репрезентують, наприклад, такі прислів'я: *Не лякай злодія тюрмою: то його хата. Не всі дома – половина поїхала.*

Таким чином, синтаксична організація українських прислів'їв – безсполучникових речень – у цілому відповідає традиційній класифікації безсполучникового складного речення з урахуванням семантики, структури і граматичних особливостей. Проаналізованим одиницям як з однотипними частинами, так і з різнотипними частинами властива експресія, образність; вони яскраво репрезентують народнопоетичне мовлення. Зразок живої розмовної мови – українські прислів'я –

багатий матеріал для аналізу структурно-семантичних особливостей безсполучникових складних речень.

Література

1. Бевзенко С. П. Сучасна українська мова : Синтаксис / С. П. Бевзенко, С. П. Литвин, Г. В. Семененко. – К. : Вища школа, 2005. – 270 с.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
3. Востоков А. Х. Русская грамматика / А. Х. Востоков. – СПб., 1835.
4. Грамматика современного русского литературного языка / отв. ред. Н. Ю. Шведова. – М. : Наука, 1970.
5. Дорошенко С. І. Складні безсполучникові конструкції у сучасній українській мові / С. І. Дорошенко. – Харків : Вид-во Харків. ун-ту, 1980.
6. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови : Синтаксис / Б. М. Кулик. – К. : Рад. школа, 1965. – Ч. 2.
7. Курс сучасної української літературної мови : Синтаксис / за ред. Л. А. Булаховського. – К. : Рад. школа, 1951. – Т. 2.
8. Ломоносов М. В. Российская грамматика / М. В. Ломоносов. – М., Л. : Изд-во АН СР, 1952. – Т. 7.
9. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М. : Учпедгиз, 1933.
10. Поспелов Н. С. О грамматической природе и принципах классификации бессоюзных сложных предложений / Н. С. Поспелов // Вопросы синтаксиса современного русского языка. – М. : Учпедгиз, 1950.
11. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потебня. – М. : Просвещение, 1977. – Т. 4, вып. 2.
12. Русская грамматика : в 2 т. – Т. 2. Синтаксис. – М. : Наука, 1980.
13. Слинко І. І. Синтаксис сучасної української мови : проблемні питання. – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.
14. Сучасна українська літературна мова / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1972.
15. Українська мова / за ред. В. О. Горпинича. – К. : Вища школа, 1977. – Ч. 2. – 239 с.
16. Фортунатов Ф. Ф. О преподавании грамматики русского языка в средней школе / Ф. Ф. Фортунатов // Избранные труды. – М. : Учпедгиз, 1957. – Т. 1, 2.

В статье рассматриваются дискуссионные грамматические вопросы, связанные с бессоюзными сложными предложениями, исследуется структурно-семантическая организация бессоюзного сложного предложения на материале украинских пословиц.

Ключевые слова: бессоюзное сложное предложение, бессоюзная связь, структурно-семантическая классификация.

The article deals discussion of grammar issues related to conjunctionless compound sentences, investigated the structural and semantic organization conjunctionless compound sentence on the material of Ukrainian proverbs.

Key words: conjunctionless compound sentence, conjunctionless communication, structural and semantic classification.

СКЛАДНЕ СИНТАКСИЧНЕ ЦІЛЕ: ДО ПИТАННЯ ТЕОРІЇ

(Філологічні науки : зб. наук. праць. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2009. – С. 27-34)

У статті висвітлюється теоретичний аспект складного синтаксичного цілого як одиниці тексту.

Упродовж тривалого часу речення вважали найбільшою синтаксичною одиницею. У сучасній лінгвістиці актуальним стає дослідження цілісного мовлення як окремої синтаксичної одиниці, свідченням чого є спроби мовознавців увести до системи синтаксичних одиниць пряму мову, абзац, текст тощо. «У мовленні, – зазначає К. Шульжук, – речення, хоч і виражають певний зміст, але є лише елементами складнішого утворення – тексту. Тому рівень тексту вважають найвищим ярусом синтаксису і всієї мовної системи» [12, с. 371].

Поглиблений інтерес до проблем зв'язного мовлення зумовив виникнення нової галузі – лінгвістики тексту. «Текст – об'єднаний за змістом і граматично писемний чи усний мовленнєвий масив, основними властивостями якого є зв'язність і цілісність» [12, с. 372]. За всього різноманіття підходів до визначення тексту у всіх дефініціях ураховують такі його спільні ознаки, як цілісність, зв'язність, структурна організованість, завершеність. «Реальною одиницею тексту, – читаємо в «Енциклопедії: Українська мова», – є надфразна єдність, або складне синтаксичне ціле, що складається з послідовно розміщеної сукупності речень, об'єднаних у тематичну і структурну цілісність» [11, с. 627].

Очевидно, правильно трактувати так: у мовленні окремі речення звичайно вживаються не ізольовано, а поєднуються між собою за змістом і за допомогою граматичних засобів, творячи своєрідні блоки речень, тісно пов'язаних між собою єдністю думки, теми, а також специфічними засобами зв'язку. Ці блоки речень, поєднуючись семантично і граматично, і складають складне синтаксичне ціле, або надфразну єдність, або складну синтаксичну єдність, або контекст (текст), або прозову строфу.

Велику роль у вивченні ССЦ відіграло вчення чеського лінгвіста В. Матезіуса [7] та його послідовників про актуальне членування речення. Активне дослідження проблематики ССЦ розпочато в 60-70 рр. ХХ ст. Особливості ССЦ досліджували вчені В. Дреслер, О. Москальська, І. Вихованець, К. Городенська, А. Грищенко, С. Бевзенко, А. Загнітко, О. Пономарів та інші.

У центрі уваги лінгвістів такі проблеми: ССЦ і абзац; ССЦ і висловлення; ССЦ і складне речення. Спробуємо їх з'ясувати.

«ССЦ – це відрізок мовлення, що складається з двох і більше речень, об'єднаних спільністю теми в композиційно-синтаксичну конструкцію» [11, с. 359]. ССЦ – це «композиційно-синтаксична конструкція, в якій об'єднується кілька речень, фраз і навіть абзаців, що мають певну змістову завершеність і структурну єдність, яка досягається використанням лексичних, граматичних та інтонаційних засобів» [4, с. 144]. ССЦ – це «сполучення ряду речень, поєднаних між собою в одне ціле семантико-граматичними відношеннями» [1, с. 254].

ССЦ функціонують в усіх виявах мовлення: усному і писемному, діалогічному і монологічному, художньому і науковому тощо. У художньому стилі ССЦ використовується і в поезії, і в прозі. Наприклад, у поезії:

*Як не любити зими сніжно-білої На Україні моїй,
Саду старого в пухнастому інеї, Сивих веселих завій.
Як не любити весни многошумної, Меду пахучих суцвіть,
Як не любити роботи розумної, Праці, що дух веселить.*

(М. Рильський)

У прозі (картина дощу з роману Гр. Тютюнника «Вир»):

Із-за обрїю стали накочуватися хмари, що громадилися все більше і більше, з білих робилися попелястими; потім ставали бузковими; нарешті завирували, закипіли і тяжко рушили вперед,

підминаючи під себе небо... Потім хмари застигли, і сторожке мовчання оволоділо небом і землею, потім кілька важких і лапатих дощових крапель упали на круп коня, з ляскотом розбилися на ньому і покотилися вниз, і раптом вони заскакали скрізь – по людях, по конях, по ріллі, прострочили раз, вдруге – і линув дощ, рясний, веселий, благодатний, покотився туман по степу; заграла, зарокотала, захлюпала по ярах вода, і цей веселий шум освітив і обновив степ і людей, і викликав у них дитячий радісний настрій.

ССЦ мінімальної структури становлять поєднання двох речень, одним із різновидів якого є конструкції «питання-відповідь»; може набувати й таких мовленнєвих утворень, як стисле газетне повідомлення, коротке оголошення, телеграма.

Окремі речення ССЦ, узяті ізольовано, мають вигляд, як правило, неповних, незакінчених. Отже, з погляду змісту ССЦ характеризуються єдністю думки, вислову, теми, тісним змістовим зв'язком компонентів, окремих речень, що входять до його складу.

ССЦ характеризуються єдністю суб'єктивно-модального забарвлення і ритмомелодійною єдністю. Єдність суб'єктивно-модального забарвлення проявляється в тому, що ССЦ – це внутрішньо єдине, цілісне синтаксичне утворення, в якому окремі речення тісно пов'язані між собою певним ставленням мовця до висловлюваного. Ритмомелодійне оформлення ССЦ виявляється в тому, що паузи між реченнями звичайно коротші від пауз, що існують між окремими блоками пов'язаних між собою речень у ССЦ.

Отже, ССЦ – це поєднання в одне ціле ряду речень, що характеризуються відносною завершеністю теми, семантичним і синтаксичним зв'язком компонентів.

Окремо слід зауважити, що складне синтаксичне ціле не слід ототожнювати з абзацом. Це зовсім різні категорії, які ґрунтуються на різних засадах. Хоч абзац нерідко й збігається зі ССЦ, проте він не є синтаксичною, структурно-семантичною категорією, а лише засобом членування тексту на композиційно-стилістичній основі. Абзац може складатися й з одного речення. ССЦ може бути менше абзаца, може збігатися з ним, а може об'єднувати й кілька абзаців.

За синтаксичною організацією ССЦ є найближчим до такої синтаксичної одиниці, як складне речення. Зокрема, найбільш загальні смислові відношення між компонентами ССЦ ті самі, що й між частинами складного речення, – часові, причинові, наслідкові, протиставні, пояснювальні та інші, які можуть виражатися інтонацією, сполучниками, займенниками, вставними словами, синтаксичною будовою, співвідношенням форм дієслів-присудків тощо. Проте від складного речення, навіть багатоконтактного, ССЦ відрізняється менш тісним зв'язком між його частинами, більшою їх граматичною самостійністю, що в писемному мовленні відображається крапкою, а в усному – ритмомелодійними засобами.

ССЦ характеризується й композиційно-тематичним членуванням, кожна синтаксична єдність – ніби мініатюрний твір. Вона будується за моделлю: зачин (початок думки, теми), який зосереджується в першому реченні (і може навіть виділятися в окремий абзац), середню частину (розвиток, розгортання, виклад теми) і кінцівку, в якій робиться підсумок всього вислову з погляду як змісту, так і синтаксичної структури.

У зачині висловлюється думка чи повідомлення в найзагальнішому вигляді. Це опорне речення, яке становить основу для подальшого викладу і є найбільш самостійним. Хоч не завжди: іноді воно без наступних речень може бути незрозумілим, а інколи суть зачину викладається лише в якійсь частині першого речення або й у двох реченнях. Правильно визначений зачин допомагає повніше, глибше проникнути в суть подальших авторських міркувань чи замальовок, зорієнтуватися в змісті всієї розповіді.

У середній частині (розгортанні) в одному або в кількох реченнях розвивається чи пояснюється думка або описується подія, названа в зачині. Інформація, висловлена в зачині, у розгортанні може доповнюватися, розширюватися, деталізуватися, аргументуватися, обґрунтовуватися. Автор може висловлювати своє ставлення до явища, оцінюючи чи характеризуючи його.

У кінцівці робиться підсумок усього сказаного. Але кінцівка необов'язкова. Зокрема її не буває тоді, коли певна синтаксична єдність входить до якоїсь більшої синтаксичної цілісності. Наприклад:

Внутрішнє мовлення – використання у процесах розумової діяльності психічних відображень мовних знаків – слів і речень – без вимовляння їх уголос і без писемної фіксації. Внутрішнє мовлення супроводжується прихованою артикуляцією мовних звуків, яка піддається інструментальній реєстрації. Внутрішнє мовлення як думання з опорою на образи мовних знаків відмежовують від пригадування повної форми якогось суцільного усного чи писемного тексту. Внутрішнє мовлення у процесі думання відрізняється від зовнішнього мовлення стислістю, уривчастістю, значним смисловим навантаженням окремих слів, можливістю заміни конкретних образів певних слів і словосполучень схематичними уявленнями про них чи про їхні функції у структурі думки (Енциклопедія: Українська мова).

(у зачині виділено основну ознаку розглядуваного психічного явища: внутрішнє мовлення – це мовчазне вимовляння слів у процесі думання. У наступному реченні це визначення конкретизується, доповнюється: внутрішнє мовлення, хоч воно й мовчазне, проте відбувається з участю мовних органів (точніше – з участю ділянок мозку, відповідальних за роботу органів мовлення). У третьому реченні застерігається від сплутування цього явища з механічним пригадуванням завченого суцільного тексту. В останньому реченні розкривається характер і засоби внутрішнього мовлення).

Речення, що входять до складу ССЦ, поєднані між собою насамперед змістом. Семантична пов'язаність речень – це та основа, на якій побудовано ССЦ як окреме синтаксичне утворення, найбільша синтаксична одиниця. Проте, крім змістового зв'язку, речення поєднуються у ССЦ за допомогою різних структурних засобів, серед яких мовознавці виділяють лексичні, морфологічні, синтаксичні, ритмомелодійні, хоч одночасне використання їх у кожній окремо взятій конструкції ССЦ не є обов'язковим. Обов'язковим в усіх випадках є лише семантичний зв'язок. Розглянемо різні засоби зв'язку компонентів ССЦ.

1) У ролі лексичних засобів поєднання окремих речень у ССЦ може використовуватися повторення окремих слів з попередніх речень, що виражають просторові й часові відношення, вживання синонімів та синонімічних висловів, вживання особових і вказівних займенників, займенникових прислівників тощо. Наприклад:

У перші дні після від'їзду дітей Чайчиха не зводила погляду з невеличкого, на чотири крихітні шибки віконця, мовби воно приворожило її. До віконечка, присідаючи на полінце, тулилась молода вишня, занизана набухлими лапками бруньок. Стара не раз бачила, як вони затікали, запікались льодком або волохатились памороззю, а в полудень тримали сльози, в яких голубіло небо і червонів одсвіт тужавої, багатої на цвіт брості (М. Стельмах).

(у наведеному ССЦ друге речення приєднується до першого шляхом повторення іменника «віконце», а третє поєднується з першим за допомогою займенника «вони», вжитого замість іменника «шибки», вживаються синоніми «Чайчиха», «стара»).

2) Як морфологічний засіб зв'язку між реченнями, що входять до ССЦ, мовознавці виділяють співвідношення видо-часових і способових форм дієслів-присудків. Наприклад:

Пізно я повертався додому. Приходив обвіяний духом полів, свіжий, як дика квітка. У складках моєї одежі приносив запах полів. Спокійний, самотній, сідав десь на танку порожнього дому й дивився, як будувалася ніч. Як вона ставила легкі колони, заплітала сіткою тіней, зсувала й підносила вгору непевні тремтячі стіни, а коли все це зміцнялось і темніло, скріпляла над ними зоряну баню (М.Коцюбинський).

(присудки всіх речень виражені дієсловами минулого часу недоконаного виду, чим і досягається взаємопов'язаність цих речень. Крім того, тут бачимо й лексичні засоби: п'яте речення пов'язане з четвертим за допомогою займенника «вона», що замінює іменник «ніч» з попереднього речення; а перше і третє речення пов'язуються займенником «моєї»).

3) Для зв'язку речень у ССЦ можуть використовуватися і синтаксичні засоби, зокрема порядок слів і речень, сполучники з приєднувальним значенням, частки «тільки», «лише», «не», «от», «мов», «ніби» та інші, усічені речення, пропущені члени яких з'ясовуються з попередніх речень, виділення членів речення в окремі неповні приєднувальні речення, паралелізм побудови речень, неповнота окремих речень тощо. Наприклад:

Я утомився. Мене втомили люди. Мені докучило бути заїздом, де вічно товчуться оті створіння, кричать, метушаться і сміються. Повідчиняти вікна! Провітрити оселю! Викинуть разом із сміттям тих, що сміються. Нехай увійдуть у хату чистота і спокій (М.Коцюбинський).

(паралелізм структури речень: третє, четверте, п'яте і шосте речення – спонукальні; лексичні засоби: перше-друге речення починаються особовими займенниками; морфологічні засоби: три присудки – у формі інфінітива).

Як бачимо, засобів об'єднання речень у ССЦ багато. Вони не є обов'язковими для кожного ССЦ. В одному випадку вживаються одні, у другому – інші, або їх кілька.

Залежно від способу зв'язку між реченнями, що входять до ССЦ, мовознавцями розрізняються такі структурні типи:

1 – ССЦ з ланцюговим зв'язком компонентів. Вони найбільш поширені у мовленні; ґрунтуються на послідовному зв'язку між реченнями, що входять до їхнього складу, причому засобами зв'язку між реченнями цього різновиду ССЦ звичайно виступають лексичні повтори, займенники, займенникові прислівники, вживання синонімів тощо. При ланцюговому зв'язку у ССЦ найбільша самостійність і повнозначність характерні для першого речення, після якого розташовуються інші, які немовби «нанизуються» одне за одне, і таким чином розгортається думка. Наприклад:

Мова – наша зброя, якою ми служимо народові, що нас породив, вигодував і виховав. Мова – втілення думки. Що багатша думка, то багатша мова. Любімо її, вивчаймо її, розвиваймо її. Борімося за красу мови, за правильність мови, за багатство мови (М.Рильський).

(шляхом повторення слова «мова» досягнуто семантичної «спаяності» всього ССЦ, причому зв'язок четвертого речення, де слово «мова» відсутнє (займенник «її»), здійснюється за допомогою займенника, а зв'язок третього речення з другим посилюється ще й повторенням іменника «думка». Отже, кожне наступне речення розкриває, уточнює зміст попереднього, унаслідок чого досягається розгортання думки).

Ті ж учителі говорили, що з Тимка вийде художник. Він справді непогано малював. Однак вчитися далі не схотів. Після одного зимового надвечір'я. Тоді з городу він спостерігав захід, захмарений, з льодовою сизістю, яка внизу переходила в похмуру, що поволі наближала обрій, темінь. Од неї в Тимка вповзала відлюдькуватість лютневої ночі, на яку безнадійно щось очікувало (Г. Штонь).

(засобами ланцюгового зв'язку є лексичні повтори займенника «він», «Тимко», багатокомпонентне СПР з послідовною підрядністю).

2 – ССЦ з паралельним зв'язком компонентів: ґрунтуються на паралельному зв'язку між реченнями однорідного складу, однакової чи подібної будови, а зв'язки між ними дуже нагадують зв'язки між частинами ССР і СБР з однотипними частинами. Кожне із речень ССЦ цього типу характеризується відносною самостійністю; вони поєднані між собою переважно лише семантичними відношеннями, що впливають із семантичної структури тексту, а не граматично, хоч при цьому треба відзначити, що зв'язок між реченнями здійснюється також за рахунок єдності вищо-часових форм дієслів-присудків. Паралельні зв'язки базуються на семантичних відношеннях переліку, зіставлення, протиставлення, що супроводжується структурним паралелізмом частин. Такі ССЦ використовуються для опису послідовно змінюваних, незалежних одна від одної подій, станів, картин або таких, що відбуваються одночасно. Наприклад:

Генерал іде мовчки, оглядаючи широкі лани. Полями, мов кораблі в морі, пливають громади хлібозбиральних машин. Попереду заплава Дніпра, а десь там, у далекім мареві, вже на другому березі, на ледве видимій горі, мов зграйка білих голубів, видніє село. Як легко дихати! (О. Довженко).

(кожна з чотирьох частин є самостійною, маємо семантичний зв'язок переліку, присудки – в теперішньому часі; створюється єдина картина опису).

Тихою ходою, ледве стукаючи натомленими ногами по свіжій ріллі, йшов за плугом парубок Семен Ворон. Сиві круторогі воли, помахуючи рогатими головами, поспішали з гори в долину на спочинок, бо Семен нині трохи припізнився, доорюючи панський лан. Справді, було нерано. Осінне

сонце давно вже **сховалось** за горою, **забрало** з собою й проміння; лиш холодне небо **видало** на чорну землю блакитне сяйво, **дихало** холодом й вогкістю (М.Коцюбинський).

(маємо видо-часову спільність речень шляхом співвіднесеності дієслів- присудків, перед нами – опис одночасності і послідовної змінюваності подій).

Мовознавець О.Пономарів паралельний зв'язок поділяє на сильний і слабкий. Сильним учений вважає такий, який полягає в цілковитій співвіднесеності однофункціональних елементів, що підкріплюється повторами. Наприклад:

Важкі ті діти, що **не чують** батьків і дорослих. **Важкі** батьки та дорослі ті, що **не чують** дітей (З газети).

Сильним, на думку вченого, є й той паралельний зв'язок, який створюється функціональною співвіднесеністю форми переліку, цими компонентами є слова та словосполучення «по-перше», «по-друге» і подібні, «з одного боку», «з другого боку» і подібні. Наприклад:

Що це дало? По-перше, ясну картину стану справ. **По-друге**, дало змогу швидше провести порахунок пенсій для 116 000 ветеранів. **По-третє**, стали відомі потреби кожної конкретної людини чи сім'ї (З газети).

Слабкий паралельний зв'язок спостерігається у випадках часткового паралелізму компонентів ССЦ, у якому відсутні повтори. Для такого зв'язку характерна лише видо-часова співвіднесеність предикатів.

Ланцюговий і паралельний зв'язки можуть поєднуватися в межах одного ССЦ.

Прямо над нашою хатою пролітають леbedі. Вони летять нижче розпатланих хмар і **струшують** на змелю бентежні звуки далеких дзвонів. Дід говорить, що так співають леbedині крила. Я придивляюсь до їхнього співу, і мені теж хочеться полетіти за леbedями, тому й піднімаю руки, наче крила, і радість, і смуток, і срібний передзвін огортають та й огортають мене своїм снуванням (М.Стельмах).

(у наведеній конструкції, що складається з чотирьох речень, перше й друге з них поєднані ланцюговим зв'язком, а третє й четверте – паралельним, хоч разом вони об'єднані семантично, становлять одну надфразну єдність, одне синтаксичне ціле).

О. Пономарів виокремлює й такий структурний різновид ССЦ, як інтегративний (тобто сполучниковий). Засобами інтегративного зв'язку між реченнями є сполучники і, а, адже, але, однак тощо. Ці сполучники вказують на системне об'єднання частин, на їх рівноправний характер. Наприклад:

За Вишгородом стоїть на Дніпрі сиза, але з жовтим сутінком земля. А за нею, за Дніпром, над борами і далеко за Десною стоять хмари внизу, над самими борами, неначе високі й важкі чорні гребені Альп. А на горах верики наче куряться димом та парою, розбились нарізно й понахилили вершечки на один бік уперед, неначе голови, на схід сонцю (І.С.Нечуй-Левицький).

(сполучник «а» виконує функцію зв'язності).

Отже, складне синтаксичне ціле, компоненти якого пов'язані за змістом, лексичними, морфологічними і синтаксичними засобами, є одиницею тексту. Текст характеризується цілісністю, зв'язністю, структурною організованістю, завершеністю. Цілісне мовлення досліджує нова галузь мовознавства – лінгвістика тексту.

Література

1. Бевзенко С. П. Сучасна українська мова : Синтаксис / С. П. Бевзенко, С. П. Литвин, Г. В. Семеренко. – К. : Вища школа, 2005. – 269 с.
2. Білодід І. К. Надфразні єдності як елемент тексту в функціональних стилях літературної мови / І. К. Білодід // Мовознавство. – 1979. – № 2. – С. 14-23.
3. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981.
4. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.
5. Дреслер В. Синтаксис текста / В. Дреслер // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 8. –

М., 1978.

6. Загнітко А. П. Текст як лінгвістична категорія / А. П. Загнітко // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. – Вип. 3. – Донецьк, 1997. – С. 106-133.

7. Матезиус В. Язык и стиль / В. Матезиус // Пражский лингвистический кружок. – М., 1967.

8. Мельничайко В. Лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови / В. Мельничайко. – К., 1986.

9. Москальская О. Грамматика текста / О. Москальская. – М., 1981.

10. Солганик Г. Сложное синтаксическое целое (прозаическая строфа) и его виды в современном русском языке / Г. Солганик // Русский язык в школе. – 1999. – № 2. – С. 95.

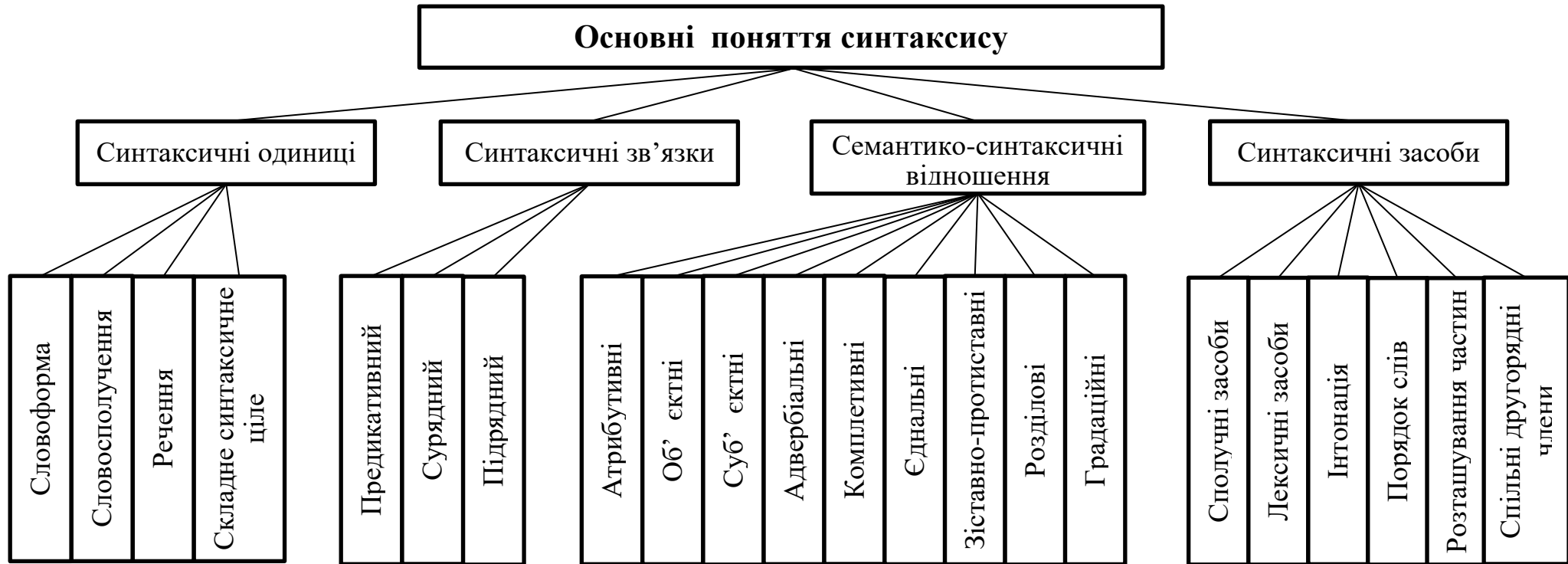
11. Українська мова : Енциклопедія. – К. : Укр. енциклопедія, 2000. – 750 с.

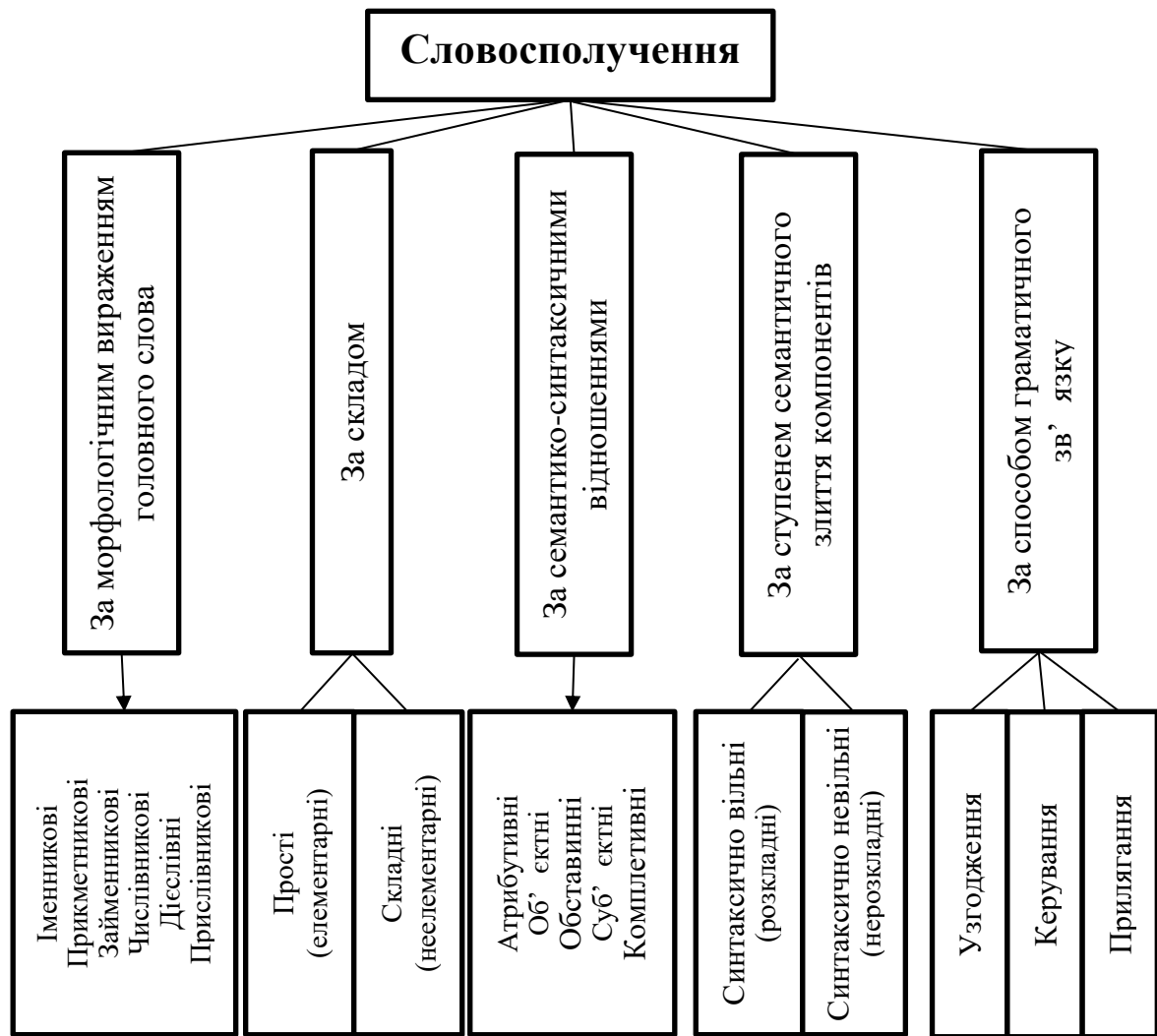
12. Шульжук К. Синтаксис української мови / К. Шульжук. – К. : Академія, 2004. – 408 с.

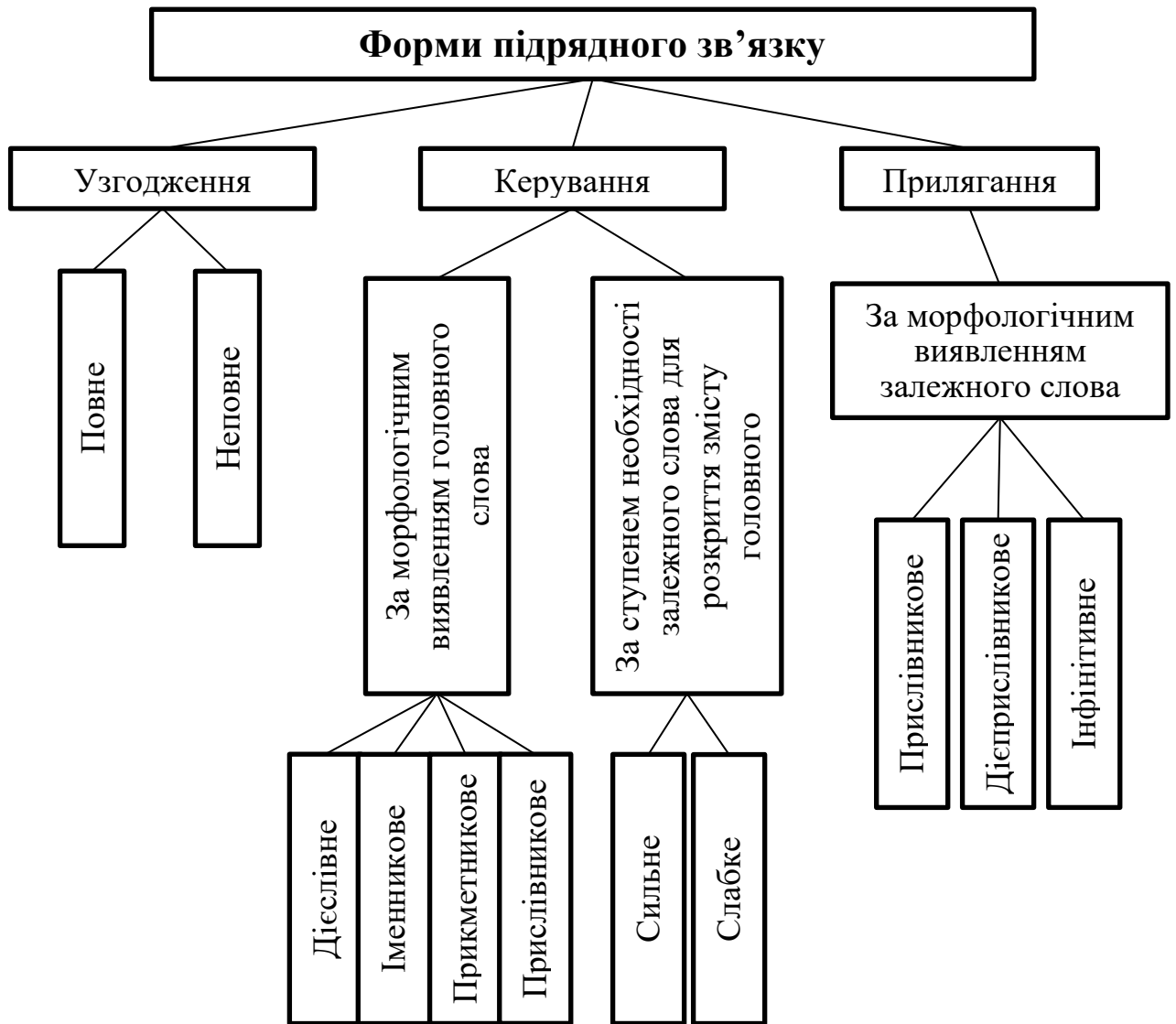
В статтє рассматривается теоретический аспект сложного синтаксического целого как единицы текста.

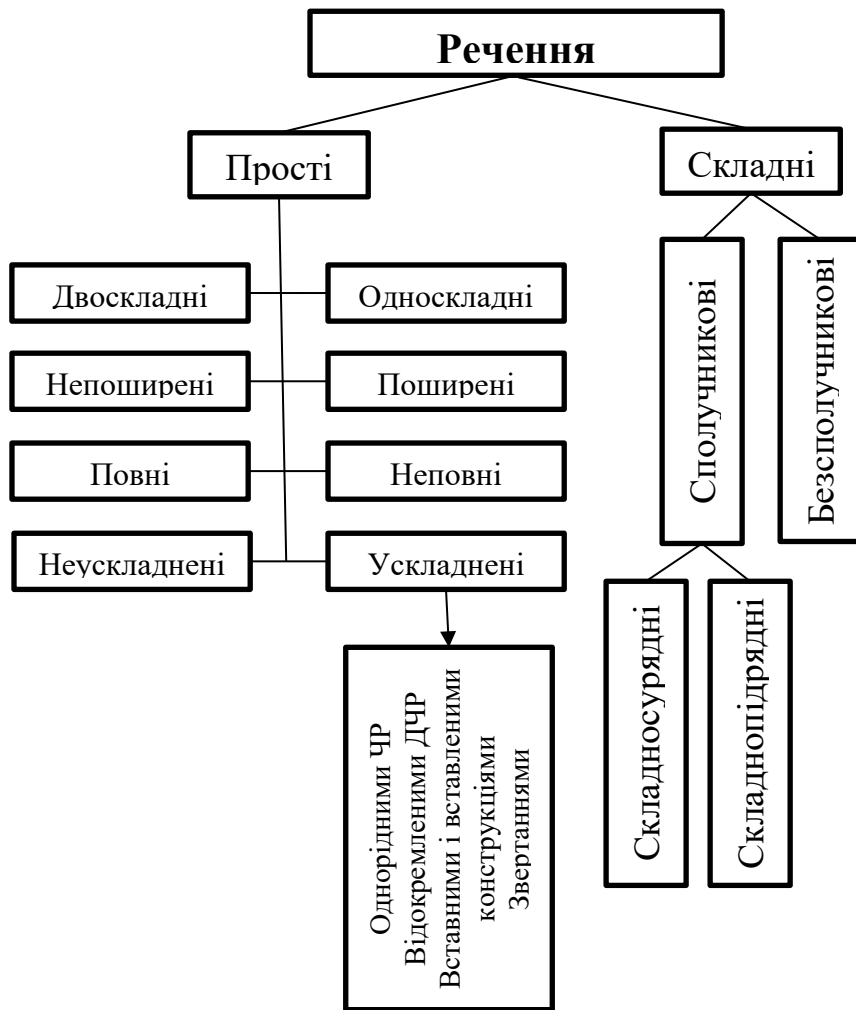
In the article is considered the difficult syntactic whole in theoretical aspect as a part of the text.

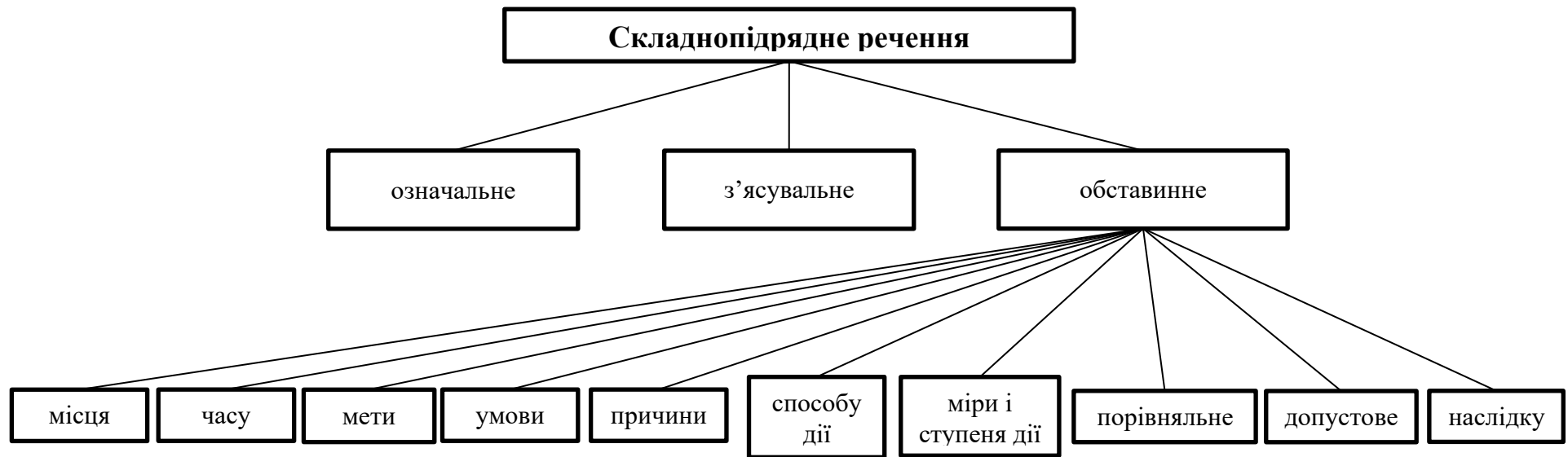
ТАБЛИЦІ

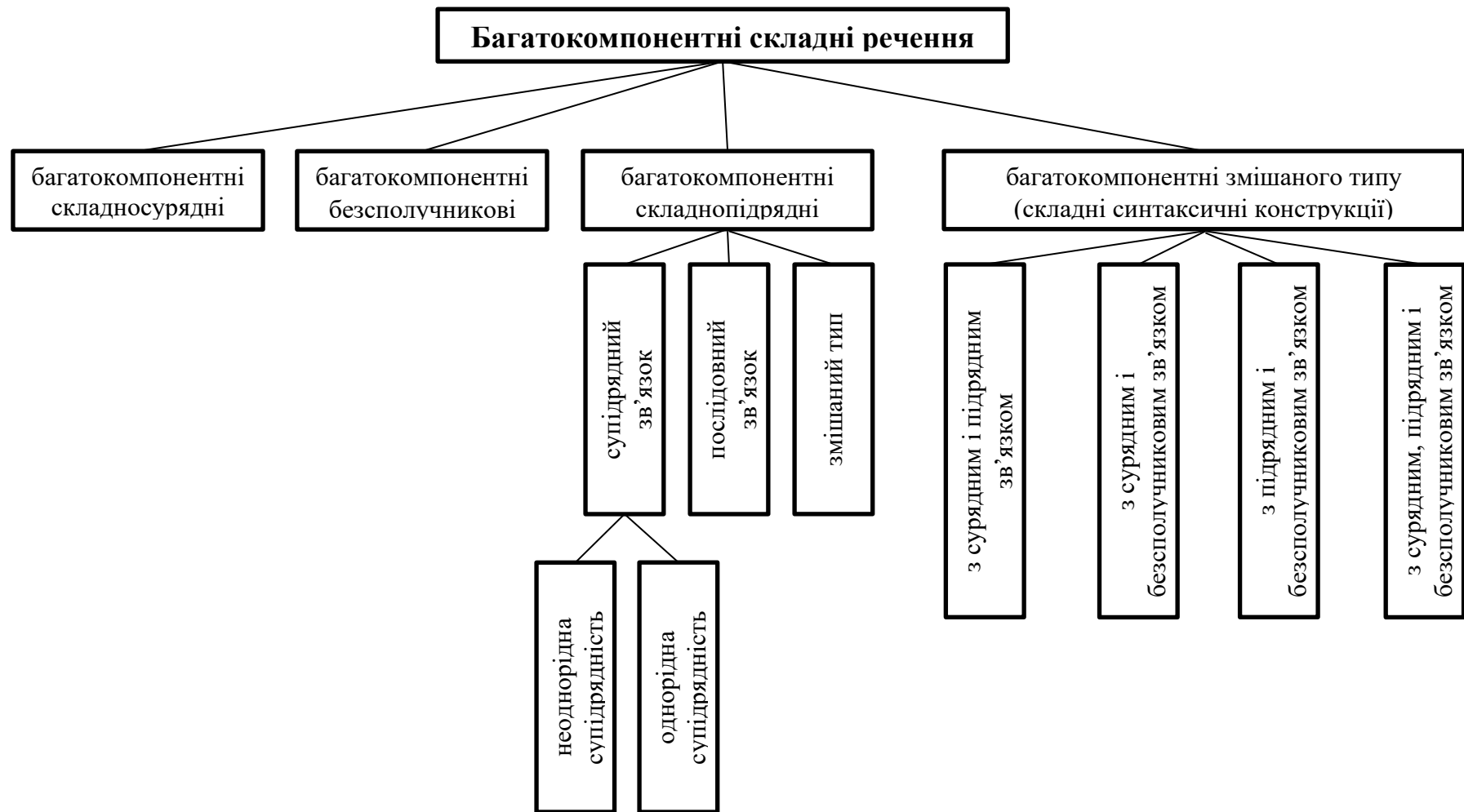

ЛІТЕРАТУРА

1. Арібжанова І. М. Структура простого речення (формально-граматичний аспект) / І. М. Арібжанова. – К. : Нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2001. – 128 с.
2. Арполенко Г. П. Структурно-семантична будова речення в сучасній українській мові / Г. П. Арполенко, В. П. Забеліна. – К. : Наук. думка, 1982.
3. Бевзенко С. П. Сучасна українська мова : Синтаксис / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семененко. – К. : Вища школа, 2005. – 270 с.
4. Вихованець І. Р. Граматика української мови : Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
5. Вихованець І. Р. Граматика української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Грищенко. – К. : Рад. школа, 1982. – 208 с.
6. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 224 с.
7. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1983. – 219 с.
8. Від звука до тексту : Аналіз мовних одиниць різних рівнів / за ред. А. А. Силки. – Суми : Університетська книга, 2012. – 348 с.
9. Горпинич В. О. Українська мова. – Ч. 2. / В. О. Горпинич, В. Д. Горняний. – К. : Вища школа, 1993. – 240 с.
10. Грищенко А. П. Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові / А. П. Грищенко. – К. : Наук. думка, 1969. – 156 с.
11. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 1999. – 336 с.
12. Дудик П. С. Синтаксис української мови / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. – К. : Академія, 2010. – 384 с.
13. Дудик П. С. Просте ускладнене речення / П. С. Дудик. – Вінниця : ВДПУ, 2002. – 336 с.
14. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови : Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 2001. – 662 с.
15. Загнітко А. П. Український синтаксис (Науково-теоретичний і навчально-практичний комплекс) / А. П. Загнітко. – К. : ІЗМН, 1996. – 652 с.
16. Заборна М. С. Просте речення. Складні випадки аналізу : навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / М. С. Заборна. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2002. – 126 с.
17. Іваницька Н. Л. Теоретичний синтаксис української мови / Н. Л. Іваницька. – Вінниця ВДПУ, 2002. – Ч. 1. – 169 с.
18. Історія української мови : Синтаксис. – К. : Наук. думка, 1983.
19. Кадомцева Л. О. Українська мова : Синтаксис простого речення / Л. О. Кадомцева. – К. : Вища школа, 1985. – 127 с.
20. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови / М. У. Каранська. – К. : Либідь, 1995. – 312 с.
21. Кващук А. Г. Синтаксис складного речення / А. Г. Кващук. – К. : Рад. школа, 1986. – 109 с.

22. Кислиця Д. Граматика української мови : Синтаксис / Д. Кислиця. – Нью-Йорк, 1990. – Ч. 2. – 127 с.
23. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови : Синтаксис / Б. М. Кулик. – К. : Рад. школа, 1965. – Т. 2.
24. Курс сучасної української літературної мови : Синтаксис / за ред. Л. А. Булаховського. – К. : Рад. школа. 1951. – Т. 2. – 519 с.
25. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови / І. К. Кучеренко. – Вінниця Поділля, 2003. – 464 с.
26. Кучеренко І. К. Актуальні проблеми граматики / І. К. Кучеренко. – Львів : Світ, 2003. – 228 с.
27. Микитюк О. Сучасна українська мова : самобутність, система, норма : навч. посібник / О. Микитюк. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2013. – 440 с.
28. Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис простого ускладненого речення / А. К. Мойсієнко. – К. : ППЯ. Січовик, 2006. – 240 с.
29. Пархонюк Л. М. Складне речення в українській мові / Л. М. Пархонюк. – Тернопіль, 1998.
30. Плиско К. М. Синтаксис української мови із системою орієнтирів на самостійне вивчення / К. М. Плиско. – Харків : Основа, 1992. – 149 с.
31. Прокопчук Л. В. Синтаксис сучасної української мови (в таблицях і схемах) / Л. В. Прокопчук. – Вінниця : ООО «Планер», 2005. – 99 с.
32. Слинько І. І. Історичний синтаксис української мови / І. І. Слинько. – К. : Вища школа, 1973. – 216 с.
33. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови : проблемні питання / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.
34. Сучасна українська літературна мова : синтаксис / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1972. – 515 с.
35. Сучасна українська літературна мова / за ред. М. Я. Плющ. – К. : Вища школа, 1994. – 414 с.
36. Сучасна українська літературна мова : синтаксис / за ред. О. Д. Пономарева. – К. : Либідь, 2001. – 256 с.
37. Сучасна українська літературна мова : Морфологія. Синтаксис / А. К. Мойсієнко, І. М. Арібжанова, В. В. Коломийцева та ін. – К. : Знання, 2010. – 374 с.
38. Шкуратяна Н. Г. Сучасна українська літературна мова / Н. Г. Шкуратяна, С. В. Шевчук. – К. : Літера, 2000. – 688 с.
39. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови / К. Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2004. – 408 с.
40. Шульжук К. Ф. Складне речення в українській мові / К. Ф. Шульжук. – К. : Рад. школа, 1989. – 136 с.
41. Ющук І. П. Українська мова / І. П. Ющук. – К. : Либідь, 2003. – 640 с.

Інформаційні ресурси

<http://yak-my-hovorymo.wikidot.com/>

<http://chak-chy-pravylno-my-hovorymo.wikidot.com/>

<http://kultura-movy.wikidot.com/>
<http://rodovyi-vidminok.wikidot.com/>
<http://www.madslinger.com/mova/pravopys-2007/>
<http://nepravylno-pravylno.wikidot.com/>
<http://ros-ukr-idioms.wikidot.com/>
<http://terminy-mizhkult-komunikacii.wikidot.com/>
<http://ulif.org.ua/>
<http://www.mova.info/>
<http://www.novamova.com.ua/>
<http://www.slovyk.net/>

Науково-методичні праці В. В. Герман із синтаксису

1. Герман В. В. Словосполучення / В. В. Герман / Від звука до тексту: Аналіз мовних одиниць різних рівнів. – Суми : Університетська книга, 2012. – С. 190-199.
2. Герман В. В. Культура української мови : навчальний посібник для студентів філологічних (гуманітарних) факультетів вищих навчальних закладів / В. В. Герман, Н. В. Громова. – Суми : Сум ДПУ ім. А. С. Макаренка, 2014. – С. 104-121.
3. Герман В. В. Словосполучення : дискусійні теорії сучасного синтаксису / В. В. Герман // Українське мовознавство. – Харків : Цифра Прінт, 2012. – Вип. 42/1. – С. 73-78.
4. Герман В. В. Структурно-семантичні типи питальної модальності в новелах В. Стефаніка / В. В. Герман // Філологічні науки. – Суми : Сум ДПУ ім. А. С. Макаренка, 2005. – С. 14-17.
5. Герман В. В. Дискусійні теорії словосполучення / В. В. Герман // Філологічні науки : історія, сучасний стан та перспективи досліджень : м-ли Міжнар. науково-практичної конференції 24-25 жовтня 2014 р. – Львів : ЛОГОС, 2014. – 46-49.
6. Герман В. В. Складне синтаксичне ціле : до питання теорії / В. В. Герман // Філологічні науки : зб. наук. праць. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2009. – С. 27-34.
7. Герман В. В. Безполучникові складні речення – репрезентанти фольклорного дискурсу / В. В. Герман // Українське мовознавство. – Харків : Цифра Прінт, 2013. – С. 152-159.
8. Неповне речення : проблемні питання синтаксису : науково-методичні розвідки студентів 3 курсу / за ред. В. В. Герман. – Суми : Сум ДПУ ім. А. С. Макаренка, 2013. – 56 с.
9. Синтаксис складного речення : практичний комплекс : навч.-метод. посіб. / В. В. Герман. – Суми : Вид-во Сум ДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. – 164 с.
10. Герман В. Синтаксис простого та простого ускладненого речень : практичний комплекс : навч.-метод. пос. / В. Герман. – Суми : Вид-во Сум ДПУ ім. А. С. Макаренка, 2017. – 148 с.
11. Українська мова: збірник тестових диктантів / за ред. В. В. Герман, Н. П. Дейниченко. – Суми : Сум ДПУ ім. А. А. Макаренка, 2007. – 260 с.
12. Українська мова: збірник диктантів для студентів / за ред. В. В. Герман, Н. П. Дейниченко. – Суми : Сум ДПУ ім. А. С. Макаренка, 2004. – 220 с.